

**Vig István**

**VERANCSICS DICTIONARIUMA A  
KORABELI  
EURÓPAI KONTEXTUSBAN**

**Akadémiai doktori értekezés**

**Budapest**

**2010**

## TARTALOMJEGYZÉK

|                                                                         |    |
|-------------------------------------------------------------------------|----|
| 1. BEVEZETÉS                                                            | 7  |
| 1.1. VERANCSICS SZÓTÁRÁNAK A HELYE AZ EURÓPAI LEXIKOGRÁFIA TÖRTÉNETÉBEN | 7  |
| 1.1.1. A humanizmus                                                     | 7  |
| 1.1.2. A könyvnyomtatás                                                 | 9  |
| 1.1.3. Reformáció és ellenreformáció                                    | 10 |
| 1.1.4. A művelődés igénye és az interkulturális kapcsolatok             | 11 |
| 1.1.5. Többnyelvű szótárak 1594-ig                                      | 11 |
| 1.1.6. Az ötnyelvű szótárak és Verancsics művének kapcsolata            | 14 |
| 1.1.7. Verancsics szótárának jelentősége a horvát szótárirodalomban     | 14 |
| 1.1.8. Verancsics szótárának a jelentősége a magyar szótárirodalomban   | 15 |
| 1.2. A VERANCSICS-SZAKIRODALOM ÁTTEKINTÉSE                              | 15 |
| 1.2.1. A szótár szerzőségének a problémája                              | 15 |
| 1.2.2. A szótár megírásának időpontja                                   | 17 |
| 1.2.3. A szótár forrásai                                                | 23 |
| 1.2.4. Verancsics nyelvtudása                                           | 31 |
| 1.2.5. A szótár nem latin szókincsének elemzése                         | 34 |
| 1.2.6. A szótár célja                                                   | 35 |
| 1.2.7. A hiányzó horvát megfelelőek problémája                          | 36 |
| 1.2.8. A szótár szövegváltozatai                                        | 38 |
| 1.2.9. Verancsics szótárának a hatása a későbbi lexikográfiára          | 39 |
| 1.2.10. A szótárból készült szójegyzékek                                | 40 |
| 1.2.11. A szótár helyesírása                                            | 41 |
| 1.2.12. Verancsics etimológiái                                          | 45 |
| 1.2.13. Kihívások a latin szavak megfeleltetésével kapcsolatban         | 45 |
| 1.3. KUTATÁSI CÉLOK                                                     | 45 |
| 1.3.1. A szótár megbízhatósága                                          | 45 |
| 1.3.2. Verancsics nyelvtudásának rekonstruálása                         | 50 |
| 1.3.3. A szótár forrásai                                                | 51 |

|                                                                      |    |
|----------------------------------------------------------------------|----|
| 1.4. KUTATÁSI MÓDSZEREK                                              | 51 |
| 1.5. A VIZSGÁLT SZÖVEGVÁLTOZAT                                       | 55 |
| <br>                                                                 |    |
| 2. A SZÓTÁR MEGBÍZHATÓSÁGA                                           | 56 |
| 2.1. ELTÉRŐ SZEMANTIKAI MEGFELELTETÉSEK                              | 56 |
| 2.1.1. Német, horvát, magyar egyezés: olasz eltérés                  | 56 |
| 2.1.2. Olasz, német, horvát egyezés: magyar eltérés                  | 59 |
| 2.1.3. Olasz, német, magyar egyezés: horvát eltérés                  | 60 |
| 2.1.4. Olasz, horvát, magyar egyezés: német eltérés                  | 62 |
| 2.1.5. Német, magyar egyezés: olasz eltérés: horvát eltérés          | 63 |
| 2.1.6. Olasz, német egyezés: horvát, magyar eltérés                  | 63 |
| 2.1.7. Olasz, horvát egyezés: német, magyar eltérés                  | 65 |
| 2.1.8. Olasz, magyar egyezés: német, horvát eltérés                  | 65 |
| 2.1.9. Olasz, német egyezés: magyar eltérés                          | 66 |
| 2.1.10. Német, horvát, magyar egyezés: olasz eltérés: horvát eltérés | 66 |
| 2.1.11. Elemzés                                                      | 66 |
| 2.2. HIBÁS SZEMANTIKAI MEGFELELTETÉSEK                               | 68 |
| 2.2.1. Hibás olasz megfeleltetések                                   | 68 |
| 2.2.2. Hibás német megfeleltetések                                   | 70 |
| 2.2.3. Hibás horvát megfeleltetések                                  | 73 |
| 2.2.4. Hibás magyar megfeleltetések                                  | 77 |
| 2.2.5. Hibás olasz és német megfeleltetések                          | 80 |
| 2.2.6. Hibás olasz és horvát megfeleltetések                         | 80 |
| 2.2.7. Hibás olasz és magyar megfeleltetések                         | 81 |
| 2.2.8. Hibás német és horvát megfeleltetések                         | 81 |
| 2.2.9. Hibás német és magyar megfeleltetések                         | 82 |
| 2.2.10. Hibás horvát és magyar megfeleltetések                       | 83 |
| 2.2.11. Hibás olasz, horvát és magyar megfeleltetések                | 85 |
| 2.2.12. Hibás olasz, német, magyar megfeleltetések                   | 86 |
| 2.2.13. Hibás német, horvát és magyar megfeleltetések                | 86 |
| 2.2.14. Hibás olasz, német, horvát és magyar megfeleltetések         | 87 |

|                                                                       |         |
|-----------------------------------------------------------------------|---------|
| 2.2.15. Melléknevek megfeleltetése főnevekkel                         | 87      |
| 2.2.16. Elemzés                                                       | 89      |
| 2.3. ELTÉRŐ SZÓFAJI MEGFELELTETÉSEK                                   | 91      |
| 2.3.1. Főnevek megfelelői                                             | 91      |
| 2.3.2. Melléknevek megfelelői                                         | 95      |
| 2.3.3. Elemzés                                                        | 98      |
| 2.4. NEM LÉTEZŐ, ILLETVE ERŐSEN TORZULT SZAVAK                        | 100     |
| 2.4.1. Német megfeleltetések                                          | 101     |
| 2.4.2. Olasz megfeleltetések                                          | 106     |
| 2.4.3. Horvát megfeleltetések                                         | 109     |
| 2.4.4. Magyar megfeleltetések                                         | 111     |
| 2.4.5. Olasz, német és magyar megfeleltetések                         | 113     |
| 2.4.6. Elemzés                                                        | 114     |
| 2.5. HIÁNYZÓ SZAVAK, TOVÁBBÁ IDEGEN SZAVAK EGY MÁSIK NYELV OSZLOPÁBAN | 114     |
| 2.5.1. Hiányzó megfelelők                                             | 114     |
| 2.5.2. Idegen szavak egy másik nyelv oszlopában                       | 115     |
| 2.6. NYOMDAHIBÁK                                                      | 119     |
| 2.6.1. Nyomdahibák a német szóanyagban                                | 119     |
| 2.6.2. Nyomdahibák a horvát szóanyagban                               | 120     |
| 2.6.3. Nyomdahibák az olasz szóanyagban                               | 121     |
| 2.6.4. Nyomdahibák a magyar szóanyagban                               | 122     |
| 2.6.5. Elemzés                                                        | 122     |
| 2.7. ÖSSZEFOGLALÁS                                                    | 122     |
| <br>3. VERANCSICS NYELVTUDÁSA                                         | <br>126 |
| 3.1. A SZÓTÁR ITÁLIAI (ÚJLATIN) DIALEKTÁLIS SZÓKINCSE                 | 126     |
| 3.1.1. A nyelvjárási szavak helymeghatározása                         | 145     |
| 3.1.2. Az olasz irodalmi nyelv normatív szótárának a hiánya           | 145     |
| 3.1.3. Az olasz (firenzei) nyelv szókincsének hiányos ismerete        | 146     |
| 3.1.4. A minimális különbségek szerepe                                | 147     |
| 3.1.5. Velencei szókölcsonzések a horvátban                           | 148     |
| 3.2. A VELENCEI SZAVAK OLASZOSÍTÁSA                                   | 149     |

|                                                                                 |         |
|---------------------------------------------------------------------------------|---------|
| 3.2.1. Szóvégi magánhangzó-hozzáillesztés                                       | 149     |
| 3.2.2. A mássalhangzók kettőzése                                                | 150     |
| 3.2.3. Fonémahelyettesítés                                                      | 151     |
| 3.2.4. Magánhangzók hozzáillesztése szóvéghez és a<br>mássalhangzók megkettőzés | 151     |
| 3.2.5. Magánhangzók hozzáillesztése szóvéghez és<br>mássalhangzó-helyettesítés  | 152     |
| 3.2.6. Morfémahelyettesítés                                                     | 152     |
| 3.2.7. Elemzés                                                                  | 153     |
| 3.3. A RÓMAI CILIZÁCIÓ SPECIÁLIS SZAVAINAK MEGFELELŐI                           | 153     |
| 3.3.1. Elemzés                                                                  | 170     |
| 3.4. VERNACSICS SAJÁT SZÓALKOTÁSAI                                              | 175     |
| 3.4.1. Szóképzés                                                                | 175     |
| 3.4.2. Szóösszetételek                                                          | 182     |
| 3.5. ELEMZÉS                                                                    | 183     |
| 3.5.1. Szóképzés                                                                | 184     |
| 3.5.2. Szóösszetétel                                                            | 185     |
| 3.6. ÖSSZEFOGLALÁS                                                              | 185     |
| 3.6.1. Szóismeret                                                               | 186     |
| 3.6.2. A grammatikai szabályok ismerete                                         | 187     |
| 3.6.3. Verancsics szótárírói leleményessége                                     | 187     |
| <br>4. A SZÓTÁR FORRÁSAI                                                        | <br>189 |
| 4.1. Calepinus mint a Dictionarium lehetséges forrása                           | 190     |
| 4.1.1. A latin szókészlet egybevetése                                           | 191     |
| 4.1.2. Verancsics önálló szavai                                                 | 194     |
| 4.1.3. A pozitív egyezések bizonyító erejének cáfolata                          | 226     |
| 4.2. A SZÓTÁR TÉNYLEGES FORRÁSAI                                                | 229     |
| 4.2.1. Calpinus szótára (1585, 1586)                                            | 229     |
| 4.2.2. Szikszai Fabricius szótára                                               | 232     |
| 4.2.3. Pesti Gábor szójegyzéke                                                  | 232     |
| 4.2.4. Petrus Dasypodius szótára                                                | 233     |

|                                                   |         |
|---------------------------------------------------|---------|
| 4.2.5. Dasypodius / Calepinus                     | 233     |
| 4.2.6. Joannes Murmellius szójegyzéke             | 233     |
| 4.2.7. Murmellius szójegyzéke / Calepinus szótára | 233     |
| 4.2.8. Hieronymus Megiser szótára                 | 233     |
| 4.3. ÖSSZEFOGLALÁS                                | 234     |
| <br>5. ÖSSZEFOGLALÁS                              | <br>237 |
| 5.1. Az étekezés célkitűzéseinek összefoglalása   | 237     |
| 5.2. A szótár megbízhatósága                      | 238     |
| 5.3. Verancsics nyelvtudása                       | 243     |
| 5.4. A szótár forrásai                            | 247     |
| 5.5. Befejező értékelés                           | 248     |
| RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE                              | 249     |
| BIBLIOGRÁFIA                                      | 251     |
| FÜGGELÉK                                          | 259     |

## 1. BEVEZETÉS

### 1.1. Verancsics szótárának a helye az európai lexikográfia történetében

Az európai szótárírás kezdetei a 15. sz-ra nyúlnak vissza, amikor elsőként Itáliában, majd ezt követően a mai Németországban, Spanyolországban, még később pedig Franciaországban kezdtek el egy- ill. kétnyelvű szótárakat kiadni. Hamar jelentkezett azonban az igény a többnyelvű szótárak iránt is. Ezek a művek a virágkorukat 1520 és 1680 között élték (Haensch 1991: 2910-11). Létrejöttüket négy tényező segítette elő: 1) a humanizmus, 2) a könyvnyomtatás, 3) a reformáció és ellenreformáció, 4) a művelődés növekvő igénye és az interkulturális kapcsolatok. Tekintsük át röviden ezeket a tényezőket!

#### 1.1.1. A humanizmus

A klasszikus latin (és később az ógörög) nyelv újrafelfedezése és megtanulása, nyelvi normáinak elsajátítása felkeltette a humanisták érdeklődését a vulgáris (nem klasszikus) nyelvek iránt is. A 15. sz-ban Európa-szerte egyre jobban terjedt a népnyelvek használata a szépirodalomban és az élet más területein is. Ebben a korszakban azonban még távol állunk az egységes, szabályok által rögzített irodalmi és köznyevtől. Így a klasszikus nyelvek terén szerzett tapasztalatok egyes tudósokat arra ösztönöztek, hogy a latinhoz hasonlóan kidolgozzák a későbbi irodalmi nyelvek egységes szabályrendszerét.

Az olasz irodalmi nyelvi norma kialakulásához vezető út jelentős állomását jelentette Pietro Bembo *Prose della volgar lingua* (A népi nyelv prózája) című, 1525-ben megjelent munkája. Ez a könyv az olasz irodalmi nyelv első kodifikációja. A szerző azon túl, hogy megkülönbözteti az irodalmi nyelv szempontjából „helyes” és „nem helyes” változatokat, azt javasolja, hogy a követendő *mint*a az irodalomban a 14. sz-ban használt firenzei nyelvjárás legyen. A versírásban tehát Petrarca, a prózában Boccaccio műveinek nyelve legyen a norma. A Bembo által javasolt nyelvi norma azonban, amely a század végére vált elfogadottá, csak az irodalmi nyelvre

vonatkozott. A beszédben szinte kizárólag a különböző dialektusokat használták, gyakorlatilag egészen az 1861-ben létrejött egységes Olaszország megszületéséig. Csak a modern olasz államban kezdték el fokozatosan a nagy tömegek az irodalmi nyelvet megtanulni és beszélni (Migliorini 1971: 321-323; Durante 1981: 137, 145; De Mauro 1976: 45-147).

A 16. sz-ban a német nyelvterületen sem beszélhetünk még egységes irodalmi nyelvről. A század elején még öt nagyobb, a kancelláriák és a könyvnyomtatás hatása alatt álló regionális irodalmi nyelvet ismerünk, amelyek a következők: a) közép-alnémet, b) kölni, c) keleti közép-német, d) délkeleti, e) délnyugati (Stedje 1999: 122-123).

Luther Márton tevékenységének és a reformáció győzelemének következtében a keleti közép-német írott nyelv nagy tekintélyre tett szert. Kétségtelen, hogy Luther munkássága és hatása, különösen bibliafordítása révén, meghatározó volt az egységes irodalmi nyelv és norma megteremtése felé vezető úton (Stedje 1999: 123; Schmidt 2000: 117). A német irodalmi nyelvi norma a 19. sz. végére, a 20. sz. elejére alakult ki (Stedje 1993: 140).

A 16. sz-ban a horvát nyelvterületen is regionális irodalmi nyelvek alakulnak ki. Az irodalmi művek csa-, sto- és kaj-horvát nyelvjárásban íródtak. A dialektusok irodalmi használatában azonban lexikai szinten némi közeledés is ki mutatható. Így pl. a dubrovniki sto-horvát irodalmi nyelvben számos csa-horvát elem található, és viszont, a csa-horvátul írott művekből sem hiányoznak egyes sto-horvát jellegzetességek. A 16. század második felében kezdenek el irodalmi műveket írni kaj-horvát nyelvjárásban. Azonban ez a nyelvhasználat sem purista: sto- és néha csa-nyelvjárási sajátosságok is kimutathatók benne. Sőt a lexikográfiai művekbe az ilyen jellemzők tudatosan kerültek be (Malić 2002: 24-27; Moguš 1995: 53-72; Nyomárkay 2004: 45-46; Nyomárkay 2007: 144-161).

A 16. sz-ban Magyarországon is megfogalmazódik a nyelvi norma igénye, amelynek természetes velejárója az egységes irodalmi nyelv kialakulása lesz. Az egységesülésnek némi előzménye már kitapintható a Mohács előtti korszak *fordításirodalmának* (az akkori irodalom szinte kizárólag fordításokból áll) mondattanában. Emellett meg kell még említeni, hogy mind az ún. kolostori nyelvre,



mind pedig a kancellária nyelvére bizonyos hangtani hatások nyomják rá bélyegüket. Utóbbira az *í-zés*, előbbire az erős *ő-zés* a jellemző (Bárczi 1963: 186-189). A 16. sz. első felében a humanista műveltségű írók még több írott nyelvi változaton írnak, amelyek még sok nyelvjárási elemet tartalmaznak. A deáki réteg nyelvi gyakorlatában azonban kimutatható a hangtani és alaktani szempontból egységes nyelv kialakítására való törekvés. A deákok tevékenységének következtében a 16. sz. végére az írott nyelv elkülönült a beszélt nyelvjárásoktól, és négy-öt írott regionális nyelvváltozat alakult ki, amelyekben a köztük lévő különbségek mellett már több közös vonás is volt (Bárczi 1963: 207-230).

### 1.1.2. A könyvnyomtatás

Noha az egyes európai nyelvek történetének kutatói a könyvnyomtatás szerepét a nyelvi sztenderdizációban különbözőképpen értékelik, bizonyítottnak vehető, hogy ez a forradalmian új kommunikációs eszköz legalább regionális szinten különböző írott nyelveket terjesztett el. Ezzel pedig kétség kívül az irodalmi sztenderdek kialakulását készítette elő.

Ami az *olasz* nyelvet illeti, vitathatatlan tény, hogy a könyvnyomtatás elterjedése jelentékeny mértékben befolyásolta az egyre szigorúbbá váló nyelvi norma kialakulását. A nyomtatásra való előkészítés során számos elhunyt szerző szövegeit javították, de ugyanúgy hozzányúltak a kortárs szerzők műveihez is. Több esetben maguk az írók és költők javítottak szövegükön. A legjobb példa erre az, hogy Ludovico Ariosto több ízben átdolgozta főművének, az „Örjögő Rolandnak” (*Orlando furioso*) a szövegét (Migliorini 1971: 354 kk).

A *német* nyelvű könyvnyomtatással kapcsolatban Astrid Stedje némi óvatossággal úgy véli, hogy a könyvnyomtatás előmozdította a helyesírás és a morfológia egységessé válását (Stedje 1999: 122). Wilhelm Schmidt ezzel szemben olyan kompromisszumról beszél, amelynek következménye a nyomtatott könyvekben kimutatható különböző nyelvi jegyek keveredése. A keveredés jellege a könyvpiac igényeinek megfelelően változott. Ezen kívül figyelembe kell még venni a nyomdászatban bekövetkezett változásokat is: egyes vidékek nyomdái az 1470-től

1620-ig terjedő időszakban vezető szerepre és nagy presztízsre tettek szert, amelyet később elveszítettek, majd ismét visszaszereztek (Schmidt 2000: 112).

A 16. sz. horvát könyvnyomtatás kapcsán nem beszélhetünk a nyelvi egységesülést előmozdító törekvésekről, aminek egyik oka a különböző ábécék használatában keresendő. Az első horvátul nyomtatott könyvek, amelyek főleg vallásos témájúak voltak, a glagolita ábécé betűivel készültek. Nyelvükben ezen kívül még számos egyházi szláv nyelvi jellegzetességet tartalmaztak. A reformáció főleg külföldön működött horvát képviselőinek munkássága a horvát területeken nem tudott jelentős hatást kifejteni. Újszövetség-fordításait és ábécéskönyveiket glagolita, ill. cirill betűkkel nyomtatták ki. A 15. sz. végén jelent meg az első nyomtatott latin betűs imádságoskönyv, amelyet a spliti Bernardin csa-horvátul írt evangéliumos könyve követett 1495-ben. Az első világi témájú mű Marko Marulić csa-horvát nyelvű munkája (Judita) 1521-ből, amelyet sto-horvátul (Marin Držić versei 1551), ill. kaj-horvátul (Antun Vramec krónikája 1578) írt könyvek követték (vö. Moguš 1995: 32-52).

Stedje véleményéhez hasonló álláspontot foglal el a magyar nyelvet illetően Bárczi Géza. Szerinte a könyvnyomtatás hozzájárult az írott magyar nyelv egységesüléséhez (Bárczi 1963: 210 kk).

### **1.1.3. Reformáció és ellenreformáció**

Az egységes irodalmi nyelv kialakulásában kitüntetett szerepük volt a reformátoroknak, közöttük is főleg Luthernak. Azzal, hogy nézeteiket a tömegek körében népnyelven terjesztették, ellenfeleiket is a népnyelv használatára készítették. A bibliafordítások és a hitvitázó irodalom az egységes irodalmi nyelvi norma kialakulását mozdította elő. Luther teljes bibliafordítása 1534-ben, Károli Gáspár magyar nyelvű munkája 1590-ben látott napvilágot. Azokban az országokban, ahol a reformáció nem hatott, nagy késéssel jelentek meg a teljes szövegfordítások: az olasz 1769-ben, a horvát pedig csak 1831-ben. A nyomtatott teljes bibliafordítások népszerűségéről és a belőle kikövetkeztethető nyelvi hatásról beszédesen tanúskodik a következő adat: míg 1500-ban a német nyelvterületen minden háromszáz lakosra

jutott egy teljes vagy részleges bibliafordítás, addig 1546-ban tizenháromra esett egy teljes fordítás (Stedje 1999: 123, 1. l.j.)

#### **1.1.4. A művelődés igénye és az interkulturális kapcsolatok**

A tárgyalt korszakban megnőtt a művelődés iránti igény. Egyre szélesebb körben – és nem csupán az értelmiségi pályákra készülők körében – terjedt a tudás és a nagyobb műveltség megszerzésének vágya. Ennek következményeként megnőtt az igény az idegen nyelvek tanulása iránt, ami a szótárkiadásokra is hatással volt. A többnyelvű szótárak keresletét nagymértékben növelték a kereskedelmi kapcsolatok (Haensch 1991: 2910-2911). A kereskedelmi és más célú utazások számos idegen nyelv valamilyen szintű elsajátítását tették szükségessé. Jogosan merült fel tehát az igény, hogy a megnövekedett kereslet minél teljesebb kielégítése érdekében többnyelvű szótárakat adjanak ki. Az idegen nyelvek ismerete pedig köztudottan idegen civilizációs elemek (viselkedés, szokások, kultúra) megtanulását is jelenti. Ennek alapján és értelmében beszélhetünk interkulturális kapcsolatokról.

#### **1.1.5. A többnyelvű szótárak 1594-ig**

A jelzett időszakban száznegyvenegy (három v. annál több nyelvet tartalmazó) szótárkiadásról van tudomásunk. Adataink, amelyek elsősorban három kutató bibliográfiáin alapulnak (Haensch 1991, Labarre 1975, Zaunmüller 1958) nem lehetnek teljesek, de alkalmasak az arányok érzékeltetésére és következtetések levonására. Az esetlegesen felbukkanó újabb bibliográfiai adatok ezt az összképet vélhetően nem fogják lényegesen módosítani.

A száznegyvenegy kiadás magától értetődően nem ugyanennyi különböző műnek felel meg. Egy-egy szótár számtalan kiadást ért meg, főleg a Calepinus-szótárak. Hétnyelvű (latin-héber-görög-francia-olasz-spanyol-német) változata pl. 1570-1581 között tizenegy alkalommal látott napvilágot. Azért kell a kiadások és nem a művek számát figyelembe venni, hogy pontos képet alkothassunk az idegen nyelvek iránt megnyilvánuló érdeklődésről. Ezen kívül pedig megállapíthatóvá válik a szótárak célközönsége, továbbá a legkeresettebb nyelvek száma is.

#### 1.1.5.1. A többnyelvű szótárak összes kiadásának száma szótárfajták szerint

Az alábbi táblázat azt mutatja be, hogy az egyes szótárfajták hány kiadást értek meg 1594-ig.

| sorrend | szótárfajta    | a kiadások száma |
|---------|----------------|------------------|
| 1.      | háromnyelvű    | 59               |
| 2.      | ötnyelvű       | 36               |
| 3.      | hétnyelvű      | 17               |
| 4.      | négynyelvű     | 12               |
| 5.      | tíznyelvű      | 6                |
| 6-7.    | hatnyelvű      | 5                |
|         | nyolcnyelvű    | 5                |
| 8-9.    | kilencnyelvű   | 1                |
|         | tizenegynyelvű | 1                |

#### 1.1.5.2. A kiindulási nyelvek számának mennyiségi sorrendje

A táblázatban a kiindulási nyelvek sorrendjét az adja meg, hogy összesen hány szótárkiadásban fordulnak elő.

| sorrend | kiindulási nyelv | a kiadások száma |
|---------|------------------|------------------|
| 1.      | latin            | 108              |
| 2.      | német            | 9                |
| 3-4.    | francia          | 6                |
|         | holland          | 6                |
| 5.      | ógörög           | 5                |
| 6.      | olasz            | 2                |
| 7-11.   | spanyol          | 1                |
|         | svéd             | 1                |
|         | breton           | 1                |
|         | héber            | 1                |
|         | angol            | 1                |

#### 1.1.5.3. A megfeleltetett nyelvek számának mennyiségi sorrendje

A táblázat azt mutatja, hogy a kiinduló nyelv szavait milyen más nyelveken feleltetik meg, továbbá azt is, hogy a megfeleltetett nyelvek hány kiadásban szerepelnek.

| sorrend | megfeleltetett nyelv | a kiadások száma |
|---------|----------------------|------------------|
| 1.      | francia              | 99               |
| 2.      | olasz                | 74               |
| 3.      | német                | 48               |
| 4.      | ógörög               | 47               |
| 5.      | spanyol              | 45               |
| 6.      | latin                | 32               |
| 7.      | héber                | 23               |
| 8-9.    | angol                | 21               |
|         | holland              | 21               |
| 10-11.  | lengyel              | 9                |
|         | magyar               | 9                |
| 12.     | cseh                 | 7                |
| 13-14.  | káldeus              | 2                |
|         | portugál             | 2                |
| 15-17.  | szlovén              | 1                |
|         | szicíliai            | 1                |
|         | japán                | 1                |

#### 1.1.5.4. A többnyelvű szótárak felhasználási területei és célközönsége

A kérdés megválaszolásához a kiindulási nyelvek számbavételéből kell kiindulni.

Mivel a latin mint kiindulási nyelv túlsúlyban van (a szótárkiadások 76%-ban), megállapítható, hogy a szótárakkal elsősorban a latin nyelv oktatását és megértését akarták elősegíteni. Ez érthető is, hiszen a latin Európában hosszú évszázadokon keresztül a művelt osztályok nemzetközi nyelve volt: nem csupán a

tudományé, hanem a mindennapos nemzetközi érintkezése is. Szépen példázza ezt Szepsi Csombor Márton esete, aki a 17. sz. elején német és latin nyelvtudásával fél Európát gond nélkül be tudta utazni. A latin fontosságát bizonyítja az is, hogy az összes figyelembe vett szótár közül csupán egyből hiányzik a latin (*Vocabulario para aprender franchises, espanol y flaminco...* Antwerpen 1520).

A szótárak a modern nyelvek közül a német, a francia és a holland (flamand) elsajátítását és megértését szolgálták.

A latin, a német, a francia és a holland (flamand) együttesen mint kiindulási nyelvek gyakorlatilag a kor minden művelt emberének segítséget nyújtottak ahhoz, hogy más nyelvek szókincsét szótárak segítségével elsajátíthassák.

Figyelemre méltó az ógörög jó reprezentáltsága is. Nincs tudásunk azonban arról, hogy ez a nyelv ebben a korban vagy később az európai kommunikáció eszköze lett volna. Oktatásával ebből következően nem aktív, hanem passzív ismeretének elsajátítását kívánták elérni.

A megfeleltetett nyelvek közül a leggyakrabban a francia, az olasz, a német, a spanyol, az angol, a holland, a lengyel és a magyar szerepel. Ez azt mutatja, hogy ezek mint célnyelvek egyaránt fontosak voltak.

#### **1.1.6. Az ötnyelvű szótárak és Verancsics művének kapcsolata**

Már volt róla szó, hogy a többnyelvű szótárak közül a 16. sz. végéig az ötnyelvű szótárak alkotják a második legnépszerűbb szótárfajtát. Mindegyikükben a latin a kiindulási nyelv, a megfeleltetett nyelvek közül pedig egyes típusokban a német, másokban pedig az olasz nyelvet találjuk.

Verancsics szótára jól illeszkedik ebbe a tendenciába, mivel a latin mint kiindulási nyelv mellett szerepelteti a gyakori németet és az olaszt is.

#### **1.1.7. Verancsics szótárának a jelentősége a horvát szótáirodalomban**

Hieronymus Megiser négynyelvű (német-latin-szlovén-olasz) szótárában (1592) a szlovén megfelelők mellett a szerző jelölése szerint horvát szavak is szerepelnek. Számuk összesen kettőszázhetvennégy (Vig 2005: 266). Verancsics

munkája azonban az első önállóan nyomtatott szótár a horvát szótáirodalomban, amely a címében is szerepelteti a horvát (dalmát) elnevezést (vö. Moguš 1995: 76).

### **1.1.8. Verancsics szótárának a jelentősége a magyar szótáirodalomban**

Vladoje Dukat a szótárat az egyik legrégebb latin-magyar szótárnak tartja (Dukat 1925: 102), míg Josip Vončina szerint a szótár a horvát és magyar nyelvtörténet tanulmányozásának a talpköve (Vončina 1979: 8). Az igazság ezzel szemben az, hogy a munkát négy nyomtatott lexikográfiai munka is megelőzi: Johannes Murmellius háromnyelvű (1533), Pesti Gábor hatnyelvű (1538) szójegyzéke, valamint Calepinus tíznyelvű (1585) szótára, - amelyek mindegyikében szerepelnek latin és magyar szócikkek, - továbbá Szikszai Ferenc latin-magyar szótára (1590). Viszont Verancsicsé az az első magyar etimológiai szótár, még akkor is, ha a csak szláv eredetűnek tartott magyar szavakat tartalmaz. A munka még egy fontos jellemzővel rendelkezik, amire Nyomárkay István hívta fel a figyelmet: tkp. ez az első horvát-magyar szótár (Nyomárkay: 2004: 57).

## **1.2. A Verancsics-szakirodalom áttekintése**

Ebben az alfejezetben a Verancsicsra vonatkozó legfontosabb nyelvészeti és filológiai szakirodalom értékelő áttekintését nyújtjuk tematikai beosztásban. Ebből kiderül, hogy mely területekkel foglalkozott eddig a szakirodalom, és milyen területekről esett kevés szó, vagy semmi.

### **1.2.1. A szótár szerzőségének a problémája**

Először is meg kell jegyezni, hogy Verancsics neve sem a szótár címlapján, sem pedig a két szerzői ajánlásban (*Author benigno lectori salutem, Admodum reverendo viro, D Alfonso Carrillio author salutem*) nem szerepel. A szerzőre egyértelműen Hieronymus Arconatus utal verses ajánlásában, amely a szótárat bevezeti. Nem bizonyítható, de feltételezhető, hogy ez a körülmény esetleg akaratlanul is befolyásolta a szerzőség problémájával foglalkozó kutatókat. Josip Vončina az Alfonso Carrillónak írt ajánlásban szereplő *opus hoc n o s t r u m* és *n o s t r i s laboribus* kifejezések alapján bizonyítottan látja, hogy a háromnyelvű szótár nem egy szerző munkája, hanem Verancsicsnak segítőitársai is akadtak (Vončina

1979: 13, vö. még 1.2.11.3.) Ez abból következne, hogy a *collegeram* 'összegyűjtöttem' igét használja, továbbá abból, hogy az egyes szám első személyben elmondottakat a szerénység számlájára aligha írható többes számú kifejezések váltják. Vončina szerint Verancsics jól tudott latinul, olasz nyelvismeretét azonban megbízhatóan nem lehet megvizsgálni, annak dacára, hogy az olasz nyelv alapjait már gyerekkorában, Šibenikben elsajátíthatta. Német nyelvtudását illetően Vončina bizonyítottan véli (l. 1.2.4.3. pont), hogy egyedül nem lett volna képes a német szóanyag összeállítására. Dukat nyomán azonban Calepinus szótára mint forrás a németet illetően kizárható. Ebből tehát az következik, hogy legalább a német szavakkal kapcsolatban számolhatunk segítőkkal (Vončina 1979: 10-16). Vončina Verancsics német nyelvismeretével kapcsolatos véleményének ismertetésére alább még kitérünk (1.2.4.3.)

#### *Megjegyzések.*

Verancsics ajánlásában (vö. Függelék 2.) következetesen egyes szám első személyben beszél magáról. A többes sz. első személy a birtokos melléknévek használatában az idézett helyeken kívül más kifejezésekben is előfordul: „... tanquam sidus huius *n o s t r i* aevi lucidissimum sese offerebat. At quum hinc *n o s t r i* muneris exilitatem.... quibus hoc sacro bello occupatus distinetur pensarem.” Sőt a munkával kapcsolatos főnevek közül az egyik előtt egyes sz. első személyű birtokos névmás áll: „... cui has *m e a s* lucubrationes dedicarem...” Vončina gondolatmenetét követve nehéz elképzelni, hogy amennyiben a tsz. első személyű birtokos melléknévek a más segítőkkal elvégzett közös munkára utalnak, akkor miért nincs ez így a *lucubrationes* esetében. Megállapítható ellenben, hogy Verancsics nem fogalmaz következetesen. Megfogalmazásából így szerzőtársakra vagy adatközlőkre, egyéb segítőkre következtetni véleményünk szerint nem lehet.

Stanko Žepić horvát germanista bebizonyította, hogy Verancsics tudott németül, és így „rehabilitálta” őt (vö. 1.2.4.4.). A szótárban lévő hibás német szemantikai megfeleléseket viszont azzal magyarázza, hogy valaki a kéziratot még a nyomtatás előtt átdolgozta. Erre volna bizonyíték az *anchora* 'horgony' német megfelelője, a *Wasserglas*. Az átdolgozó nem vette figyelembe a többi nyelvi megfelelőt, és a n. *Anker* 'horgony' helyett a régi n. *Anker* 'folyadékmérő egység'



szót írta be. Több eltérő megfeleltetés esetében sem volt tekintettel a többi nyelvi megfelelőre (Žepić 1992/93: 576). Ugyanakkor Žepić valószínűnek tartja, hogy Verancsicsnak írott forrásain kívül adatközlői is voltak (Žepić 1992/93: 577).

A horvát kutató véleménye kétségtelenül nagyon szellemes, viszont nem ad feleletet arra a kérdésre, hogy hogyan került az *Anker* szó helyére a *Wasserglas*. Žepić okfejtéséből még két további megállapítás is következik. Az első az, hogy Verancsics kéziratát úgy adta le, hogy abban a német szavakat tartalmazó oszlopban számos helyet üresen hagyott. Ha ezt a következtetést elfogadjuk, akkor ez azt jelenti, hogy az átdolgozó az üres helyekre írt be szavakat. Sőt, az *Anker* szónak a *Wasserglas*-szal való helyettesítése arra utal, hogy a kézirat német szavait, vagy egy részüket nem egyszer, hanem kétszer dolgozták át: egy vagy két különböző személy. Žepić adósunk marad annak a magyarázatával is, hogy miért nem írta be az átdolgozó két latin címszó német megfelelőit (vö. 2.5.1.2.). Úgy tűnik, véleménye csak a német oszlop szavaira vonatkozik, és nem érinti azt, hogy egyes latin címszavak megfelelői miért hiányoznak az olasz és horvát oszlopban. A második az, hogy az átdolgozó már meglévő szavakat írt át, azaz felülbírált Verancsics lexémáit. A második eshetőség valószínűsége nagyon csekély, mert miért is írta volna bárki át a szerző szavait? Ehhez még azt is vegyük hozzá, hogy a Žepić által felsorolt példáknál nagyobb számban fordulnak elő eltérő szemantikai megfeleltetések a német és a többi ekvivalens között, amelyeket nehéz megannyi külső kéz beavatkozásának tulajdonítani. Ezen kívül pedig több hibás megfeleltetés is előfordul, hogy a történetileg bizonyíthatóan nem létező szavakról ne is beszéljünk. Mindezek alapján az a véleményünk, hogy a horvát germanista kissé elfogultan védelmezi Verancsicsot. Megállapítja, hogy tudott németül, de el sem tudja képzelni, hogy a dalmát szerző hibázhatott.

### **1.2.2. A szótár megírásának időpontja**

A szótár keletkezésének idejével kapcsolatban a kutatók körében több időpont is felmerült. A különböző nézeteket a megírás feltételezett időpontjai alapján mutatjuk be, amelyek a következők: 1573-79, 1575, 1585 előtt, 1585 körül, 1580-1585, 1585-1590, 1590, 1594.

1.2.2.1. Žepić úgy véli, hogy Verancsics padovai tanulmányai befejezése után Pozsonyban, 1573-79 között készítette el a szótárt (Žepić 1992/92: 577).

1.2.2.2. Vončina szerint Verancsics szótára két szakaszban készült. Volt egy korábbról való kész latin-olasz-német kézírata, valamint egy későbbi horvát-magyar kézírata is. Eredetileg az utóbbit akarta megjelentetni, de elállt szándékától, és a két kéziratot egy szótárrá szerkesztette. A horvát kutató érvei, amelyeket a szótár bevezetőjének elemzésére alapoz (a teljes szöveget ld. az 1. sz. függelékben), az alábbiakban foglalhatók össze.

1) A bevezető első mondata, az *institueram* igéig bezárólag azt bizonyítja, hogy a szótár első három nyelve csak később került be a műbe.

2) A harmadik bekezdésben a „dalmátról”, a negyedikben a magyarról, az ötödikben ismét a „dalmátról” van említés.

3) Döntő jelentőségű a német nyelvre utaló *in utraque lingua* kifejezés, amely annak a bizonyítéka, hogy Verancsics eredetileg kétnyelvű szótárt tervezett, és ennek felelt meg a bevezető is, amelyhez később illesztette hozzá a német nyelvre utaló részt.

4) Közvetett bizonyítékot szolgáltat a szótár végén található „dalmát” (horvát) eredetű magyar szavak listája.

5) A „non ex alieno penario mihi depromendae erant” kifejezés [„... eas quoque addidi, tanto facilius, quod non ex alieno penario mihi depromendae erant.”] Vončina szerint nem azt jelenti, hogy Verancsics a latin, olasz és német szóanyagot a saját tudásából merítette, hanem azt, hogy már volt egy, a három nyelv szavait tartalmazó kézírata, még mielőtt a horvát-magyar szótár megírásához hozzálátott volna (Vončina 1979: 9-10).

*Megjegyzések.*

1) Ha a bevezető eredetileg a kétnyelvű szótár célkitűzéseinek megfelelően fogalmazódott, miért van a második bekezdésben a németről is szó?

2) Az „ex alieno penario” kifejezés Vončina-féle értelmezése magából a szövegből nem vezethető le. Vončinára nyilvánvalóan hatott Putanec (1971) feltételezése a szótár keletkezéséről, és ehhez keresett igazolást a szövegből.

3) Ha Verancsics két kéziratot dolgozott egybe, akkor hogyan illesztette össze a latin, ill. horvát kiindulónyelvi címszavakat és megfelelőiket? Kikövetkeztethető ez az állítás valamilyen módon a szótárból? A két szótár egybeszerkesztésének elmélete egyébként ellentmond a sok hiányzó horvát szónak még akkor is, ha Vončina ezzel kapcsolatban magyarázattal szolgál (l. 1.2.7. pont).

4) Az „*in utraque lingua*” kifejezés a bevezető szövegezéséből is megmagyarázható. Az *előző* bekezdésben ismertetett magyar olvasati szabályoktól eltérően Verancsics ismét a horváttal kezd foglalkozni. Ere valószínűleg azért kerített sort, mert ez a rész vezet át a bevezető szövegének mintegy felét (18 sort) kitevő utolsó, hatodik bekezdéshez. Ebben mutatja be a „dalmát” (horvát) helyét a szláv nyelvek között. Ez indokolja tehát az átvezető utolsó előtti bekezdést és az említett latin kifejezés használatát. Az utolsó bekezdésnek nem lett volna helye közvetlenül a horváttal foglalkozó rész után, mert Verancsics az olvasati szabályokat a szótárban szereplő nyelvek sorrendjében adja meg! Önmagában ez a szerkesztési elv cáfolja, hogy a bevezetés eredetileg egy kétnyelvű szótárhoz íródott volna, és Verancsics csak átírta. Ha tényleg így volt, elég következtetlenségül járt el, következtetlensége viszont Vončina következtetéseit még nem bizonyítja.

5) Amennyiben prekoncepció nélkül *csak a szövegből* indulunk ki, akkor azt tudjuk meg, hogy Verancsics csak horvát-magyar szótárt akart írni. A nagyobb elismerés (és valószínűleg a nagyobb számú célközönség érdekében) kiegészítette a „többi” nyelv szavaival. Ebből azonban még nem következik feltétlenül, hogy két külön kézírata lett volna. A szövegből három lehetőség olvasható ki: a) Verancsics szótárához eredeti szándékával ellentétben úgy látott hozzá, hogy mind az öt nyelv szavait egyidejűleg belevette; b) a horvát-magyar részt egészítette ki utóbb a másik három nyelvvel; c) a latin-olasz-német szótárt bővítette később ötnyelvűvé.

Ezek a lehetőségek kapcsolatba hozhatók a szótár megírásának konkrét módjával, amelyet véleményünk szerint a szövegből ki lehet következtetni, és amelyre még vissza fogunk térni (l. az 5. fejezetet).

Az a tény, hogy Verancsics még ebben a bekezdésben jelzi, hogy három nyelv kiejtési szabályait mutatja be röviden, arra enged következtetni, hogy szótárát nagyon széles közönségnek szánja: olyanoknak, akik nemhogy a horvátról és a

magyarról, de még a német nyelvről és kultúrköréről is igen keveset, vagy semmit nem tudnak. Ilyenek lehetnek az olaszok, spanyolok, portugálok és a franciák is.

Vončina kronológiai meghatározása a Carrillónak írt ajánlás egyik mondatán alapul: „... ut tuae plurimorumque amicorum satisfacere”. Ebből az következne, hogy Alfonso Carrillónak és Verancsicsnak közös tanulmányaik idején több közös barátja volt. Ennek értelmében a háromnyelvű szótár 1575 körül készült (Vončina 1979: 12).

Ehhez csak annyit fűzhetünk hozzá, hogy a közös barátok akkor is megmaradhatnak, ha tanulmányaik befejezése után Európa különböző városaiba kerültek. Ez a tény már csak azért sem bír kronológiai értékkel, mert a szövegben nincs utalás arra nézve, hogy esetleg a barátok használatára is készült volna a háromnyelvű szótár.

Okfejtésének összegzéseként Vončina (1979: 13) úgy véli, hogy a háromnyelvű szótár 1575 körül Itáliában született. Ezt követte egy kétnyelvű szótár megírása 1575 után, majd pedig a két szótár egybeszerkesztése 1585-1590 között.

**1.2.2.3.** Valentin Putanec (1971: 6-7) azt gondolja, hogy a szótár kézírata 1580-1585 között keletkezett. Érvelését a következőkben lehet összefoglalni.

1) A szótárt Hieronymus Arconatus Leorinus Silesius cseh humanista költeménye vezeti be, amely kisebb eltérésekkel ugyan, de a szerzőnek 1590-ben Bécsben kiadott kötetében már megjelent. Ebből az következik, hogy a szótár kézírata 1590-ben már kész volt.

2) Putanec a Verancsics ajánlásában szereplő mondatból – „En libellum, quem ante multos annos, non multis diebus collegeram...” – az *ante multos annos* részt úgy értelmezi, hogy nem vonatkozhat az 1590-1595 között eltelt időszakra, mert az túl rövid. Hosszabb időszakot jelöl, ezért a szótár megírásának időpontját 1590-nél korábbra kell tenni.

3) Érveléséhez közvetett bizonyítékkal szolgál Verancsics „Néhány kiválasztott szűz élete” (Život nikoliko izabranih divic) c. műve megírásának időpontja, az 1586. esztendő. A Verancsics által jelölt időponttal – húsz évvel korábban írta 1606-ban megjelent művét – már párhuzamba állítható az *ante multos*

*annos*, amelyet, így Putanec, immár tizenöt éves időszaknak lehet tekinteni. Vagyis a szótár 1580 és 1585 között készült.

4) Putanec számára további bizonyító erővel bír az *oklope* 'mellvért' szó (s.v. *lorica*), amely ebben az alakjában Juraj Dalmatin 1584-ben megjelent bibliafordításában fordul elő.

5) A szótár kéziratának az 1584. évet megelőző idősakra datálása egybeesik azzal a korszakkal, amelyben Verancsics leginkább irodalommal és fordításokkal foglalkozott, még mielőtt a természettudományok felé fordult volna.

6) A Verancsics ajánlásában előforduló, és a szótár elkészítésének időtartamára vonatkozó kifejezést, – „non multis diebus collegeram” – Putanec feltétel nélkül elfogadja. Szerinte ez magyarázza, hogy miért hiányzanak a szótárból bizonyos, általánosan használt latin szavak mint pl. *mortuus*, a hónapnevek horvát megfelelői [a *travanj* szó szerepel!], miért nem következetes a latin szavak ábécérendje.

*Megjegyzések.*

1) Önkényesnek tűnik az *ante multos annos* kifejezésnek tizenöt (esetleg tíz) éves időszakként való értelmezése. Semmilyen konkrét fogódzóval nem rendelkezünk ui. arról, hogy a *sok* mennyi Verancsicsnál. A *sok* értelmezése igen szubjektív is lehet: ugyanaz a személy különböző mennyiségekre használhatja, kommunikációs és egyéb célkitűzéseinek megfelelően. A párhuzamként említett műben pl. konkrétan a *húsz évvel ezelőtt* (*prid dvadeset godišć*) kifejezés fordul elő, és semmi utalás nincs a szöveggörnyezetben *sokra* vagy *kevésre*.

2) Az *oklope* 1584. évi első adatolása nem bizonyít semmit. Egy szó első írásos előfordulása nem annak a bizonyítéka, hogy az illető szó az adott időpont környékén keletkezett, vagy – ha szókölcsonzésről van szó – akkortájt került volna be az átvevő nyelvbe. A szótörténet számos olyan példával szolgál arról, hogy régóta létező szavak több évszázad eltelte után adatoltak először egy adott nyelvben. Példaként említhető a *vármegye*, amely először egy 1504. évi szövegben fordul elő (TESz 3: 1093). Nehezen képzelhető el, hogy a szót a korábbi századokban ne használták volna a magyarban. A királyi vármegyék ui. a 10-13. sz.-ban alakultak ki, amelyek helyébe a nemesi vármegye lépett (MTF 1: 255). A fogalom és a szó tehát első írásos megjelenését megelőzően több száz éve létezett a magyarban.

3) Még mindig az *oklope* szóval kapcsolatban: a Juraj Dalmatinra való hivatkozással Putanec ki nem mondva ugyan, de arra utal, hogy a melléklet vagy a bibliafordítás szövege Verancsics szótárának forrásául szolgált. Ez a megjegyzés, amely még további bizonyítást igényel, Žepićhez hasonlóan azt bizonyítaná, hogy Verancsics használt írott forrásokat. Ez az állítás egyben jelentősen módosítja a horvát szakirodalomban gyökeret eresztett tételt, miszerint Verancsics önállóan, források nélkül dolgozott (vö. 1.2.3.)!

4) Putanec az általánosan használt latin szavak hiányának említése kapcsán önkényesen Verancsics szótárírói szándékairól és célkitűzéseiről alkot véleményt, márpedig erről szótárírónk nem nyújt tájékoztatást. Feltételezett céljaival kapcsolatban véleményünk szerint csak a latin szókincs részletes, többek között onomasziológiai elemzése adhatna támpontot. Tudomásunk szerint ilyen és hasonló szempontú vizsgálatot még nem végeztek el. Addig, amíg ezek el nem készülnek, minden, a szótárírói célkitűzésre vonatkozó feltételezés minden alapot nélkülöz, és megfogalmazójuk egyéni elvárásait tükrözi arra nézve, hogyan kellett volna a szótárt megírni.

**1.2.2.4.** Melich János (1906: 165-166) úgy véli, hogy Verancsics magyar nyelvű Calepinust nem használhatott, mert az talán nem is létezett. Melich ezzel azt sugallja, hogy a szótár 1585 (ekkor jelent meg az első, magyar szócikkeket is tartalmazó Calepinus) előtt készült. Később, a forrásokkal kapcsolatos nézeteit kiigazító cikkében ugyan nem szól kimondottan a szótár keletkezésének időpontjáról, de kikövetkeztethetően erre 1586 után került sor (Melich 1913: 242-244).

**1.2.2.5.** Melich (1906) nyomán Ljudevit Jonke 1585 körüli időpontra teszi a szótár megírását.

**1.2.2.6.** Putanec legelső közleményében még arra gondolt, hogy a szótár 1590-ben készült. A bizonyítékot a már említett Hieronymus Arconatus verse szolgáltatja (Putanec 1951: 255-158). Láthattuk, hogy a horvát kutató ezt a vélekedését az idők folyamán tovább finomította (vö. 1.2.2.3.).

**1.2.2.7.** A horvát kutatóknál még későbbi időpontra, 1594-re teszi a szótár megírását Balázs János. Véleménye szerint az állásáról 1594-ben lemondott Verancsics Dalmáciába, majd Velencébe utazott, hogy nyugodtan tanulmányainak szentelhesse magát. Így a szótár ennek az időszaknak a terméke (Balázs 1975: 374).

**1.2.2.8.** Vladoje Dukat nem a szótár megírása időpontjának meghatározására, hanem elkészítésének időtartamára fordít nagyobb figyelmet. Nem zárja ki, hogy a már kész anyagot Verancsics rövid idő alatt, *non multis diebus* írta meg, de szerinte az anyaggyűjtésnek hosszabb időt kellett igénybe vennie. Továbbá még az sem zárható ki, hogy a latin kifejezés a kor humanista szellemével összhangban álló túlzás és dicsekvés (Dukat 1925: 105-106).

### **1.2.3. A szótár forrásai**

A szakirodalom ismertetésében a közleményeket időrendi sorrendben mutatjuk be. Erre azért kényszerültünk, mert az egyes szerzők érvelésében a különböző forrásokra való utalások oly szorosan, illetve gyakran más érvelések közé szöve kapcsolódnak össze, hogy nyelvek szerint történő szétválasztásuk az áttekintést nem könnyítette volna meg. Az egyes nyelvekre utaló forrásművekre értékelésünkben majd külön ki fogunk térni.

**1.2.3.1.** Verancsics szótárának esetleges forrásaival a modern kutatók közül először Melich János foglalkozott. Érvei, amelyekkel azt bizonyítja, hogy a szótár forrása miért nem lehet Calepinus, a következők.

1) A szerző sok évvel 1595 előtt készítette el a szótárát, amiből az következik, hogy akkor még nem létezett magyar értelmezéseket is tartalmazó Calepinus szótár.

2) A latin szavak magyarázat nélkül, idegen nyelvi megfelelőikkel szerepelnek, míg Calepinusnál nemcsak, hogy több latin szó szerepel, hanem eredetük, használatuk is fel van tüntetve.

3) Melichnek nincs tudomása olyan latin szótárról, amely ugyanannyi latin szót ugyanabban a sorrendben tartalmazna, mint Verancsicsé.

4) Mindebből az következik, hogy Verancsics saját ismereteire támaszkodva írta meg szótárát (Melich 1906: 165-168).

### *Megjegyzések.*

- 1) A szerző csak a latin és magyar szavak forrásával foglalkozik, a másik három nyelvével nem.
- 2) Melich szerint egy forrás használata csak akkor bizonyított, ha a) szó szerint minden át van véve belőle; b) a forrás(ok) szelektív avagy részleges használata kizárt.

Melich egy későbbi közleményében módosította korábbi álláspontját. Calepinus 1586. évi kiadásában a *sinciput* megfelelőjeként a *Boreza* szót találja, amely az 1585. 1588. és 1590. évi kiadásokban *Borcza* alakban szerepel az *orcza* helyett. Verancsicsnál is ugyanez az alak található. A hibás szóalak egyezése a két szótárban a bizonyíték arra, hogy a Dictionarium forrása mégis Calepinus. E vitathatatlan tény alapján Melich habozás nélkül Calepinusról mint „főforrásról” beszél (Melich 1913: 342).

Az olvasóban természetesen némi kétely fogalmazódik meg eme állítás általánosíthatóságával kapcsolatban, mivel csak egyetlen példán alapszik.

**1.2.3.2.** Fokos Dávid kiterjeszti a Dictionarium forrásainak körét. Melich korábbi nézeteit összebékítve ugyan kijelenti, hogy Calepinus a főforrás, mindazonáltal Verancsics anyagának nagy részét saját tudásából merítette. Feltételezhetően Simonyi tanulmányán felbuzdulva, amelyben a Gyöngyösi Szótártöredék Calepinus egyik forrásaként szerepel, egyezéseket talál a Gyöngyösi Szótártöredék és Verancsics magyar szóanyagában. Ezek az egyezések, amelyek egyébként különböznek Calepinus magyar megfelelőitől, azt bizonyítják, hogy a GySz. a Dictionarium (magyar) forrása. Fokos bizonyítékai két csoportba oszthatók: 1) szóegyezésekre és 2) írásbeli egyezésekre (Fokos 1924: 75-76).

Meg kell azonban jegyezni, hogy Fokos tizenhárom szóegyezése közül néhány még csak formailag sem egyezik, pl. abies: Verancsics: *Fenyűfa*, GySz.: *Lucz feniöfa*; amplificare: V.: *tagitány* [tágítani], GySz.: *megh oregbytóm: Thagytom* [megöregbítöm, tágítom], stb.

Ha minden szó egyezne, Fokos vélekedését akkor sem lehetne elfogadni. Véleményünk szerint két szótár szavai között a pozitív egyezések még nem bizonyítják, hogy az egyik a másik felhasználásával készült volna. Még inkább



vitathatók az írásban mutatkozó egyezések. A 16. sz. végén a magyar nyelvnek ui. még nem volt általánosan elfogadott helyesírása, így az írásbeli egyezéseket a véletlen műveinek is tekinthetjük.

**1.2.3.3.** A szótárban szereplő nyelvek forrásával Dukat meglehetősen részletességgel foglalkozott. A latin szócikkek kapcsán megjegyzi, hogy Verancsics képes volt arra, hogy önállóan gyűjtse össze és szerkessze meg latin szóanyagát. Mindazonáltal erre azonban nem került sor, mert a szótárban csak a legszokványosabb és legszükségesebb szavak szerepelnek (ezzel kapcsolatban Melichre hivatkozik), ami azt jelenti, hogy a szótárba a mindennapi kommunikációhoz legnélkülözhetetlenebb szavak kerültek be. Verancsics nem is gondolt arra, hogy a klasszikus latin szerzők műveinek megértését szolgáló szótárt írjon. A legvalószínűbb az, hogy egy olyan latin szótárt vett alapul, amelyből ábécérendben átírta a szavakat. Dukat úgy véli, hogy Verancsics mégiscsak Calepinus valamelyik kiadását vette alapul. Ez ugyan ellentétes Melich 1906-ban megfogalmazott véleményével, azonban Dukat arra gondol, hogy Verancsics nem mechanikusan másolta át Calepinus szavait, hanem csak merített belőlük. Tény, hogy szótára kevesebb latin szót tartalmaz mint Calepinusé, de a horvát szerzőnél egyetlen olyan latin szó sincs, amely Calepinusban ne szerepelne (Dukat 1925: 108).

#### *Megjegyzések.*

Dukat megállapításai a kijelentés szintjén mozognak egyetlen bizonyító értékű példa nélkül. Látni fogjuk még, hogy a Dictionarium és Calepinus latin szóanyagának kapcsolatáról szóló kijelentései is minden alapot nélkülöznek (vö. 4.1.1.1.).

A horvát kutató a forrásokra Verancsics olasz és német nyelvismeretének szintjével kapcsolatban tér ki. Joggal tételezi föl, hogy Verancsics megbízható olasz és német nyelvtudása dacára időnként és helyenként fordulhatott saját olvasmányaihoz vagy szótáraihoz, illetve bizonyos esetekben anyanyelvi adatközlőkhöz is. Kísérletet is tesz arra, hogy azonosítsa Verancsics forrásait. Ennek érdekében összevetette a Dictionarium harminckét, *g*-betűvel kezdődő szavát Calepinus 1564. és 1605. évi kiadásával, és az olasz szavak között számos

szóegyezést talált. A latin-német megfelelőket illetően kevesebb egyezés mutatható ki. Ezért arra gondol, hogy Verancsics alkalmanként másik latin-német szótárt forgatott (Dukat 1925: 107-108).

#### *Megjegyzések.*

- 1) Elsőnek Dukat utal rá, hogy lehetséges a források részleges, bizonyos esetekre korlátozódó felhasználása is, és ebből következően egy személy is írhat úgy többnyelvű szótárt, hogy nem minden szavát másolja ki már létező művekből. Ugyanakkor ő sem zárja ki, hogy a szelektív forráskezelés mellett alkalmanként szóbeli adatközlők is segíthettek.
- 2) Már említettük (vö. 1.2.3.1., 1.2.3.2.), hogy két szótár szavainak az egyezése véleményünk szerint nem bizonyít kapcsolatot a két mű között. Dukat azonban ezt bizonyítéknak tekinti.
- 3) A horvát kutató vizsgálódása a Calepinus szótárnak csak két kiadására korlátozódik anélkül, hogy közölné, miért éppen ezt a két szótárt választotta.
- 4) Kétséges, hogy találomra kiválasztott harmincegynéhány megfeleltetett szó ellenőrzése kecsegtethet-e bármilyen következtetés levonásával. A megvizsgált harminckét szócikk ui. a szótárban szereplő 5467 latin szónak (vö. RMG: 46) elenyésző részét alkotja.

Dukat Melichre hivatkozva azt állítja, hogy Verancsics szótárának horvát és magyar anyagát önállóan állította össze, mert abban az időszakban nem álltak rendelkezésre szótárak mint források. A magyar szóanyagot tartalmazó Calepinus 1585-ben jelent meg, amikor a magyar szócikkek már össze voltak gyűjtve (Dukat 1925: 106).

#### *Megjegyzések.*

- 1) Ami a horvát szótárakat illeti, Dukatnak teljesen igaza van, téved viszont, amikor a magyar szótárak hiányáról szól. Murmelliusnak ugyanis már 1533-ban megjelent egy latin-német-magyar szótára, amelyet Pesti János 1538-ban napvilágot látott ötnyelvű (latin-olasz-francia-cseh-magyar) szótára követett, hogy csak a nyomtatásban megjelent műveket említsük. És akkor még nem esett szó számos kéziratos szótárról, amelyek közül néhány eléggé elterjedt volt. A tíznyelvű Calepinust (1585) és Szikszai Fabricius Balázs 1590-ben megjelent latin-magyar

szótárát csak azért nem vesszük ide, mert Dukat szerint a feltételezett időhatáron kívülre esnek.

2) Dukat nem vette figyelembe Melich módosított véleményét, hogy Calepinus szótára mégis forrásul szolgált.

**1.2.3.4.** Vončina csak érinti, hogy Verancsics szókészletének forrásaként a nagybátyja könyvtárában lévő horvát kéziratokat használhatta (Vončina 1979: 21-22).

**1.2.3.5.** Verancsics lehetséges forrásainak Balázs János is szentelt néhány oldalt. Abból indul ki, hogy Verancsics valószínűleg forgatta Calepinus valamelyik, magyar szócikket tartalmazó kiadását. Az olasz, német és magyar megfelelők elemzéséhez Calepinus 1590. és 1594. évi kiadásait használta föl azzal az indoklással, hogy ezek a szótárak lényegében megegyeznek az 1585. évi kiadással (Balázs 1975: 378, és 29.j.). Ehhez képest a három nyelvvel kapcsolatos példák az 1594. évi kiadásból származnak, a többi magyar példa forrása pedig csak az 1585. évi kiadás. A forrásfelhasználás bizonyítéka Balázs számára is az, hogy Calepinus és Verancsics egyes szavai egyezést mutatnak. Eljárásában mindenképpen új elem, hogy az olasz, magyar és német megfelelőket is figyelembe veszi. Balázs érvelésének példákkal illusztrált tömör összefoglalása a következő.

1) Hét latin címszó megfelelői között mutat ki olasz-német-magyar szóegyezést, pl. Cal. 1594: angina, ol. *la fchinantia*, ném. *zäpflinwee*, m. *Torok gyék*, V.: ol. *la Schilancia*, ném. *Zapflin Vvehe*, m. *Torok gyík* (a Calepinusban szereplő német szóban azt a jelet, amely az *a* betű fölé írt *e*-t tartalmazza, *ä*-val írtuk át – V.I.); Cal. 1594: carbo, ol. *carbone*, ném. *ein Kolen*, m. *hólt[!] fžen*, V.: ol. *carbone*, ném. *Ein Kolen*, m. *hoth [!] fžen* (Balázs 1975: 379).

2) Bizonyító értékű az is, hogy Verancsicsnál számos esetben a helyszűke miatt rövidített magyar alakokkal találkozunk, vagyis Verancsics Calepinus hosszú megfelelőinek csak egy részét veszi át, pl. Cal. 1585: abietarius: *Iegnye* [sic!] *fargo áts*, V.: *Alch*; Cal. 1585: fictile: *Sárbol valo edény*, V.: *Fold-edeny*. A helyszűke szabta rövidítések azért bizonyítják a forráshasználatot, mert az olasz, német és horvát szavak soha nem lépik túl az egysoros terjedelmet (Balázs 1975: 379-380).

3) A magyar nyelvjárási szavak előfordulása is bizonyíték a forráshasználatra, pl. Cal.: *sagacitas: Fitye zes* [!], V.: *Fityezes*; Cal.: *suburbia: Hostak* [!], V.: *Hostat*, stb. A nyelvjárási szavak azért bizonyítékok a forráshasználatra, mert az idézett szócikkek a szótárírótól vagy speciális ismereteket vagy a korábbi szótárak forgatását igényelték. Az említett egyezések nem lehetnek véletlenek, Verancsics tehát gyakran forgatta a magyar Calepinust (Balázs 1975: 380).

4) A bizonyítékok ellenére Verancsics sok esetben függetlenítette magát Calepinustól, ld. pl. Cal.: *abbas, m. Gárián* [gvardián – V.I.] V.: *Appatur* [apát úr – V.I.] (Balázs 1975: 380).

#### *Megjegyzések.*

1) Balázs is abból indul ki, hogy Verancsics mindenképpen használt forrásokat. Néhány magyar példán érzékelteti, hogy a Calepinus nem mindig szolgált mintaként, de egy sor kérdést nem tesz fel. A nem Calepinusból származó magyar szavak honnan kerültek be a szótárba? Más művekből vagy Verancsics nyelvismeretéből? Azt sem veti fel, hogy meg kellene vizsgálni, hogy az olasz és német szavak minden esetben Calepinusból származnak-e vagy sem.

2) A magyar kutatónak a forrás kimutatására szolgáló bizonyítékai formai jellegűek, a szavak hasonlóságán alapulnak. Jelentésüket csak a szavak azonosításához veszi figyelembe, figyelme azonban nem terjed ki arra, hogy megfelelnek-e a latin címszó valamelyik jelentésének. A *caries* főnévnek például az olasz, német és magyar megfelelője szemantikailag hibás (vö. 2.2.12.; 4.2.1.5.), ami minden formai egyezésnél jobban és kétséget kizáróan bizonyítja, hogy ebben az esetben a forrás Calepinus.

3) Az általa említett olasz, német és magyar egyezéseket illetően huszonegy szó közül tizenhárom mutat egyezést formai szempontból. Véleményünk szerint nem tekinthetők egyezésnek az olyan szópárok, mint *la fchinantia : la Schilancia* (s.v. *angina*), mert két betűben különböznek, vagy az *ô kút, effoe víz állo kut : Effeo kũth* (s.v. *cisterna*) kifejezéspárok (az *esővíz álló kút*-nak nem egyszerű rövidítése az *esőkút*!). A példákat még tovább lehetne sorolni. Ezen kívül a felsorolt egyezések közül három latin szó (*angina, carbo, cicur*) magyar megfelelői korábbi nyomtatott és kéziratos szótárakban is előfordulnak (vö. RMG: 278, 644, 641). Ebből Balázs

gondolatmenetét követve az következik, hogy Verancsics Murmellius és Pesti Gábor nyomtatott szótárát, továbbá a Gyöngyösi Szótártöredék valamelyik (esetleg teljes) másolatát, ill. a Schlägli Szójegyzéket is forrásként használta. A következtetés nyilvánvalóan téves, mint ahogy kiindulópontja is az.

4) Nem elég világos, hogy a „rövidített alakok” miért bizonyítják azt, hogy Calepinus a forrás? Az idézett magyar példában az *alch* szó alakilag eléggé eltér a vélt forrásban szereplő szótól (*áts*), és vajon milyen formai hasonlóság mutatható ki a *sárbol valo edény* : *Fold-edeny* pár között? Ha a *fictile* magyar megfelelőjével kapcsolatban Verancsics Calepinust használta, akkor miért helyettesítette a *sár* szót a *földdel*? Mert az utóbbit megfelelőbbnek érezte? Szóhelyettesítése csak azt mutatja, hogy tudott magyarul, nem pedig azt, hogy ebben az esetben a Calepinust forrásként használta volna.

5) Nem igazolható Balázsnak az a „bizonyítéka”, hogy a magyar megfelelőket Verancsics helyszűke miatt lerövidítve vette át Calepinusból, ti. az olasz, német és horvát szavak soha nem lépik túl az egysoros terjedelmet. A találmányra felütött szótárból számos ellenpéldát lehet cáfolatul idézni, e helyütt nyelvenként két-két megfeleltetést említünk meg csupán: *paterfamilias*: *padre-di-fami-(glia* (az elválasztott szótag a fölső sorban), *in qualũq; mo (do* (az elválasztott szótag egy sorral lejjebb); *nigrare*: *schvvartz ma (chen* (az elválasztott szótag egy sorral lejjebb), *omittere*: *vundervvegé-laS-(zen* (az elválasztott szótag egy sorral feljebb); *hara*: *szviny-zka-Stal-(la* (az elválasztott szótag egy sorral feljebb), *immolare*: *poßvetilischietcs(initi* (az elválasztott szótag egy sorral feljebb).

Amúgy a helyszűke miatt Verancsics az *ô kút* (s.v. cisterna) szót is választhatta volna, mert ez összesen 5 n terjedelmű.

6) Nehezen fogadható el az a bizonyításként használt érv, hogy a nyelvjárási szavak értelmezése speciális ismereteket, vagy szótárforgatást tételez fel. A 16. században tudomásunk szerint még nem létezett egységes magyar irodalmi nyelv, és ebből következően egységes irodalmi szókincs sem. Számos nyelvjárási, regionális szó volt forgalomban, ezért Balázs véleménye nem állja meg a helyét. Ki nem mondottan ez a nézet eleve kizárja, hogy Verancsics sok magyar szót ismerhetett.

**1.2.3.6.** A forrásokkal röviden Ljudevit Jonke is foglalkozott. A latin, olasz és német nyelvet illetően úgy véli, hogy Verancsicsnak elegendő forrás állt rendelkezésére, a horvát és a magyar szavakat viszont saját tudásából kellett merítenie. Utóbbi véleményét Melich első közleményére (1906) alapozza. Érvelésében elhangzik az is, hogy Verancsicsnak nem álltak rendelkezésére magyar szótárak (Jonke 1992: 137). Ez a megállapítása azonban téves.

Jonke érvelése gyakorlatilag Dukatéval azonos, amit az is bizonyít, hogy egyikük sem vett tudomást Melich későbbi cikkéről, ill. az, hogy nem ismerik a magyar szótártörténet irodalmát.

**1.2.3.7.** A Dictionarium német forrásainak feltárására vállalkozott a germanista Stanko Žepić. Véleménye szerint Verancsics német szóanyagának forrásául Peter Cholinus, Johannes Frisius (1541) és Josua Maaler (1561) szótára szolgált. Sajnos közleményében nem tájékoztat arról, milyen kritériumok alapján tudta a forrásokat azonosítani. Az írott forrásokon kívül valószínű, hogy német nyelvű adatközlőket is figyelembe kell venni. Žepić arra gondol, hogy Verancsics Pozsonyban svájci alemann nyelvterületről érkezett anabaptistákkal került kapcsolatba, ami megmagyarázná a Dictionarium „szokatlan német nyelvét” (Žepić 1992/93: 576-577).

A horvát kutató elfelejti, hogy az azonosított források szerzői is alemann nyelvjárásterületről származnak, így ezek a nyelvi jegyek tőlük is származhatnak.

**1.2.3.8.** Legutóbb Sulyok Hedvig érintette a források problémáját. Önálló kutatások nélkül lényegében Balázs János véleményét követve azt állítja, hogy Verancsics nem másolta szolgálai Calepinust, amelyet a szótárban szereplő horvát eredetű *habarnica* és *kutya* bizonyít. Nem említi azonban, hogy Calepinus melyik kiadásáról van szó (Sulyok 2001: 216).

**1.2.3.9.** Verancsics horvát szóanyagának forrásával részben mi is foglalkoztunk. Hieronymus Megiser négynyelvű (német-latin-szlovén olasz) szótárában (1592) a ném. *Storch* 'golya' címszó latin, olasz és horvát megfelelői a *ciconia*, *cicogna* és

*čaplja* (zhapla). A horvát szó hibás megfeleltetés, mert a jelentése 'kócsag'. Ugyanez a szó szerepel a Dictionariumban is, ami azt bizonyítja, hogy Verancsics Megiser művéből vette át a horvát szót (Vig 2005a: 275).

**1.2.3.10.** Az imént tett megállapítás egy tanulmányunkban (Vig 2009b) is helyet kapott, amelyben Verancsics szótárának forrásait azonosítottuk. Új szempontok alapján kimutattuk, hogy a dalmát szerző hat forrást használt. Mivel ez a dolgozat a 4. fejezet rövidített változata, részletes ismertetésétől itt eltekintünk.

#### **1.2.4. Verancsics nyelvtudása**

Ezzel a problémával kevesebbet foglalkoztak, annak ellenére, hogy szoros összefüggésben áll a szótár forrásaival. Ha ugyanis rekonstruálni lehet Verancsics nyelvtudásának szintjét, az segítséget nyújthat a források feltárásában is.

**1.2.4.1.** Verancsics nyelvismeretével először Melich foglalkozott, aki szerint a szótáríró nemcsak a horvát, hanem a magyar szavakat is saját tudásából merítette (Melich 1906: 168). Melich későbbi közleményében Verancsics nyelvtudásának a taglalására nem tért ki.

**1.2.4.2.** Melichtől eltérően Dukat több teret szentelt Verancsics nyelvtudásának. Véleménye szerint a dalmát szerző latin nyelvtudásához nem fér semmi kétség, ami pedig horvát nyelvismeretét illeti, anyanyelvként a csa-horvát nyelvjárást beszélte, a másik két horvát nyelvjárást pedig kevéssé ismerte. Olaszul és németül is jól tudott. Olasz nyelvismeretére az a bizonyíték, hogy hosszú időt töltött Itáliában, ahol felsőfokú tanulmányokat is folytatott. Német nyelvtudásának bizonyítékát pedig a szótár bevezetőjében a német szavak kiejtésével kapcsolatos fejtegetései alkotják (Dukat 1925: 106-110).

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Dukat megállapításait Verancsics jó olasz és német nyelvtudásával kapcsolatban semmilyen konkrét ténnyel nem támasztja alá, magyar nyelvtudásának szintjével pedig (érthetően) egyáltalán nem foglalkozik.

**1.2.4.3.** Verancsics nyelvtudására Vončina is kitért. Szerinte latin nyelvismerete biztos volt, ami pedig az olaszt illeti, ezt nem lehet megbízhatóan megállapítani annak ellenére sem, hogy a szerzőnek Šibenikben módja volt az olasz nyelv alapjainak elsajátítására (Vončina 1979: 13). Verancsics német nyelvismeretét tekintve a horvát kutató negatív álláspontot foglal el, miszerint a dalmát szótáríró járatlan volt a német nyelvben. Érvelését az olvasónak szóló bevezetés néhány kitételére és néhány, szerinte hibás szómegfeleltetésre alapozza. Lássuk tehát Vončina érveit!

1) Verancsicsnak az állítása, hogy a német nyelvterület északnyugati területén úgy írnak, ahogy beszélnek, nem felel meg a valóságnak.

2) A „quantum ego animadvertere potui” (’amennyire meg tudtam állapítani’) kitétel Verancsics bizonytalanságát mutatja.

3) A „homo peregrinus” tapasztalatlan embert jelent, ami szintén utalás a szerző bizonytalan német nyelvtudására.

4) Rossz szómegfeleltetései is német nyelvi járatlanságát bizonyítják: *ansa* : *Handhaben*, *illustris* : *durchsichtig*, *anchora* : *Wasserglaß* (Vončina 1979: 10-11).

**1.2.4.4.** Vončinának Verancsics fogyatékos német nyelvtudásáról alkotott véleményét Stanko Žepić korrigálta. Egyrészt hiányolja azokat a bizonyítékokat, amelyek elítélő Vončina véleményét alátámasztanák, másrészt pedig bebizonyítja, hogy a *Handhaben* és *durchsichtig* szavak helyes megfeleltetések. Az első szemantikailag helyes, a második pedig második jelentésében megfelel a latin melléknévnek. Három példával illusztrálja, hogy a szótárban számos olyan német szó fordul elő, amelyet a szerző úgy feleltetett meg a latin címszónak, hogy jelentésüket nem vetette egybe a többi megfelelőével (Žepić 1992/93: 574-576).

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Žepić figyelmét néhány körülmény elkerülte, ezért még néhány megjegyzést szükséges Vončina véleményéhez fűznünk.

1) Vončina egyik bizonyítéka Verancsics hiányos német nyelvtudására nézve az, hogy a szótáríró rövid ideig élt Bécsben, amikor ott tanulmányokat folytatott. Tanulmányaihoz a latin nyelv ismeretére volt szükség, a német pedig elegendő volt a legszükségesebb kommunikációra. Ez magyarázza délnémet kiejtési ismereteit



(Vončina 1979: 13, 34. j.). A történelmi tények azonban mást mutatnak. Verancsics tíz éven keresztül volt Rudolf császár magyarországi titkára, ami azzal járt, hogy hosszabb-rövidebb időt kellett a *prágai* és nem a bécsi udvarban töltenie. Verancsics beosztását és az udvari életet figyelembe véve, nehezen képzelhető el, hogy ott, ahol németül beszéltek, Verancsics csak a legegyszerűbb és legmindennapibb témakörökben tudott volna németül kommunikálni.

2) A második megjegyzés módszertani jellegű. Vončina feltételezhetően a *Handhabe* szó mai jelentéséből 'kezdeményezés, lehetőség' indul ki (Wahrig 2000: 599). A szó 'fogantyú, fül, nyél, markolat' jelentése a németben a 11. sz. óta adatolható: ehhez elegendő lett volna a német nyelvtörténeti szótárt megnézni (DWB 4/2: 393). Világos tehát, hogy szótörténeti és jelentéstörténeti megállapítások megfogalmazásához a mai nyelvállapotot tükröző munkák használata nem elegendő, hanem tekintettel kell lennünk a szavak és jelentéseik történeti változásaira is.

**1.2.4.5.** Jonkénak az a véleménye, hogy Verancsics biztosan tudott a szótárban szereplő nyelveken (Jonke 1992: 135).

**1.2.4.6.** Részben hasonlóan fogalmaz Hadrovics László is. Véleménye szerint Verancsics emlékezetből gyűjtötte latin szóanyagát és önállóan állította össze. Ezen kívül a horvát és magyar megfelelőket is saját tudásából merítette (Hadrovics 2002: 13).

**1.2.4.7.** Verancsics nyelvtudásának szintjével mi is foglalkoztunk. Három jelenséget vettünk vizsgálat alá: a *cs* graféma eredetét, amelyet a dalmát szerző a horvát /tS/ fonéma jelölésére használt; a szótár olasz szókincséből a velencei dialektus szavait, illetve azokat, amelyeket Verancsics olaszosított; továbbá a szerző olyan önálló szóalkotásait, amelyek a főnévből képzett latin melléknevek megfelelői. Ezek alapján megállapítottuk, hogy Verancsics jó filológiai érzékkel rendelkezett, valamint azt, hogy a szótár mind a négy modern nyelvét jól ismerte, lexikai kompetenciája azonban változó képet mutat az egyes nyelvek tekintetében, amin nem is szabad csodálkozni (Vig 2005b: 89-95; ld. még 3. fejezet).

### **1.2.5. A szótár nem latin szókincsének elemzése**

Ezzel a kérdéskörrel kapcsolatban csak az olasz, a német és a horvát szókinccsel kapcsolatban születtek tanulmányok.

**1.2.5.1.** Az olasz szókincsnek mi is figyelmet szenteltünk. Negyven szó esetében megállapítottuk, hogy Verancsics velencei szavakat olaszosított, vagyis a (toszkán) alapú irodalmi nyelv fonomorfológiai rendszeréhez illesztette őket (Vig 2000). A horvát szerző nem ismerte a latin szavak olasz megfelelőit, ezért a nyelvjárási kifejezéseket olaszosította. Olaszosítása azonban nem ösztönös és spontán, hanem tudatos volt (Vig 2000: 29). Egy másik tanulmányban kilencvenhárom szóról mutattuk ki, hogy a velencei dialektus, nem pedig az olasz irodalmi nyelv szavai (Vig 2002). Szótárba kerülésük okaként három tényezőt állapítottunk meg, amelyek a következők: 1) az olasz nyelvnek még nem létezett normatív egynyelvű szótára; 2) Verancsics olasz szóismerete hiányos volt; 3) a minimális különbségek az olasz és a velencei között; egyes latin szavaknak a mai napig sincs egyszavas olasz megfelelője (Vig 2002: 35-38). Ezekről a szavakról még lesz szó a következő fejezetekben.

**1.2.5.2.** Verancsics német szókincsét Žepić vizsgálta. Felhívta a figyelmet arra, hogy a szókészlet több eleme az alemann, délnémet, ill. nyugati nyelvjárásokra jellemző (Žepić 1992/93: 578-580).

**1.2.5.3.** A horvát szavakkal részletesebben Putanec foglalkozott. A szótárban szereplő kilencven horvát szóhoz fűzött megjegyzéseket, és megállapította eredetüket. Kimutatja, hogy Verancsics nyelve íző csa-horvát, ugyanakkor sto-horvát jegyek is kimutathatók benne. A felsorolt jelenségek alapján a szótár horvát szókincsé a sto-horvát alapokon nyugvó horvát irodalmi nyelv első sztenderdizációs kísérletének tekinthető (Putanec 1971: 8-10).

**1.2.5.4.** A szótár horvát szókészletének sto-horvát jellegzetességeivel kapcsolatban Vončina megállapítja, hogy azok a Šibeniktől nem messze fekvő íző sto-horvát nyelvterületről származnak, amelyek Šibenikben is használatosak voltak, ahol a

gyermek Verancsics elsajátíthatta őket. Ezen kívül számtalan kaj-horvát szót is találunk a szótárban. Jelenlétük nem csupán azt bizonyítja, hogy Verancsics jól ismerte ezt a nyelvjárást, hanem más megvilágításba helyezi nyelvkoncepcióját is. A csa-horvát szavak nem azért alkotják szóanyagának alapját, mert nem ismerte a többi horvát dialektust, hanem azért, mert tudatosan esett választása e dialektus szókincsére (Vončina 1979: 25-28).

**1.2.5.5.** A horvát szókészletet illetően Ljudevit Jonke megjegyzi, hogy a szótár szavai a csa-horvát nyelvjárás szavai egy kis sto-horvát színezettel (Jonke 1992:137).

**1.2.5.6.** A latin nyelvi reáliák négynyelvű megfeleltetéseit mi elemeztük egy cikkben. Összehasonlítottuk Verancsics eljárását a 16. és a modern kor gyakorlatával. Kimutattuk hibás megfeleltetéseit, de azt a törekvését is, hogy olasz megfeleltetéseiben kerülje a latinizmusokat (Vig 2009a). A cikk a 3.3. alfejezet tömörített változata.

## **1.2.6. A szótár célja**

**1.2.6.1.** Vončina szerint a szótár a papképzésben is felhasználható volt. Arturo Cronia véleményéből<sup>1</sup> kiindulva arra gondol, hogy a szótár az ellenreformációs törekvések sorába illeszthető. Marin Temperica ui. már 1582-ben javasolta egy horvát szótár és nyelvtan megírását. A nyelvtan (Bartol Kašić tollából) 1604-ben<sup>2</sup>, Jakov Micaglia szótára pedig 1649-ben jelent meg<sup>3</sup>. Tulajdonképpen ezt a lexikográfiai űrt pótolta egy időre Verancsics műve, amely fontos lehetett az ellenreformáció olasz misszionáriusai számára. Ezt bizonyítja, hogy a szótárból a 16. sz. és 17. sz. fordulóján horvát-olasz-latin „átfordítás” született (Vončina 1979: 13-14).

---

<sup>1</sup> Cronia, Arturo: „Contributo alla lessicografia serbo-croata: un'inedita redazione trilingue del «Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum» di Fausto Veranzio”. In: *Ricerche slavistiche* 2 (1953), 130.

<sup>2</sup> *Institutionum linguae Illyricae libri duo*, authore Bartholomeo Cassio, Romae 1604. Reprint kiadása horvát fordítással: Zagreb 2002.

<sup>3</sup> *Blago jezika slovinskoga illi slovník....Dictionarium illyricum*. Labore P. Jacobi Micalia. Laureti 1649.

**1.2.6.2.** Balázs János azt a véleményét hangoztatja, hogy Verancsics a nyelvtanuló diákok számára egy kisebb terjedelmű, praktikusabb és könnyen forgatható szótárt akart írni (Balázs 1975: 377).

**1.2.6.3.** Figyelembe véve azt, hogy a szótár szókészletében számos olyan elem található, amelyek egy dalmáciai vagy olasz halászközösség szókincséből származik, Žepić kétkedéssel fogadja Vončinának azt a véleményét, hogy a szótár a papság képzésére is alkalmas volt. Žepić megjegyzi, hogy a szótárban az alapszavakon kívül sok olyan szó is található, amelyek a dalmát vagy olasz parasztok és halászok hétköznapijaira utalnak. Vončina gondolatmenetét követve, – így Žepić, – az következik, hogy a szótár a falusi papok számára lehetett hasznos. Ugyanakkor nehéz elképzelni, hogy Verancsics elsődlegesen az Adriai-tenger két partján élő olasz ill. dalmáciai falusi papoknak szánta szótárát (Žepić 1992/93: 582).

Ide még az a megjegyzés kívánczik, hogy az imént ismertetett találgatásoknak addig lesz alapjuk, amíg nem születik olyan tanulmány, amely a latin címszavakat dolgozza fel fogalomkörök szerint.

### **1.2.7. A hiányzó horvát megfelelők problémája**

Magától értetődően horvát kutatók keresték a választ arra, miért hiányzik olyan sok horvát szó a szótárból.

**1.2.7.1.** Dukát harminckilenc horvát megfelelő nélküli latin szót sorol föl, amelyeknek hiányzik a horvát megfelelője. Ezek közül kettőről az a véleménye, hogy nyomtatáskor, vagy még előtte kiesett a latin *tum* és *mucus* horvát ekvivalense (utóbbinak csak szókezdő *p* betűje olvasható). A nyomdászok hibáját azért is tartja lehetségesnek, mert hiányzik a szótárból a lat. *meatus* német megfelelője is. Véleménye szerint nehezen képzelhető el, hogy Verancsics ezt a német szót ne ismerte volna. Egyébként ez az egyetlen eset, amikor a horvát megfelelőkön kívül valamelyik másik nyelvi ekvivalens hiányzik (Dukat 1925: 110).

Dukat megállapítása mindenképpen kiigazításra szorul. Az említett szavakon kívül ui. hiányzik a lat. *musculus* olasz megfelelője; a lat. *clarere* német ekvivalense nem teljes, mert csak a *hel[l]* melléknév szerepel a valószínűsíthető *sein* nélkül, vö.

az ol. *esser chiaro* megfelelőt. Továbbá senkinek nem tűnt föl, hogy a lat. *forum* megfelelői is valamilyen nyomdahiba áldozatai: a megadott ol. *mercato*, *piaz* szavak közül utóbbi hiányos és hibás, helyesen *piazza*. A horvát megfelelők – *targh* [trg] és *pyazza* – közül utóbbi inkább olasz, mintsem horvát szónak tűnik a zz grafémák miatt. Ezen kívül hiányzik a lat. *obscuritas* horvát megfelelőjének utolsó betűje, *mraa* [mrak], míg az alatta található *obscurus* melléknév horvát ekvivalensének *tama* [helyesen *taman*] szóvégi *n*-je a két horvát szó közé került.

Dukat szerint a fennmaradó harminchét szó esetében megállapítható, hogy horvát megfelelőjüket Verancsics nem ismerte (Dukat 1925: 111).

A horvát kutatónak az is feltűnik, hogy Verancsics számos latin szó mellé ugyanazt a horvát megfelelőt rendeli, pl. *flagellium*, *scutica* : *bič*; *camurus*, *curvus*, *limus*, *noxius*, *obliquus*, *repandus*, *reus*, *sons*, *torvus*, *tortuosus* : *kriv*, stb. Dukat szerint ennek az az oka, hogy Verancsics a latin szavak közötti jelentésbeli különbségeket nem tudta anyanyelvén visszaadni (Dukat 1925: 111).

**1.2.7.2.** A hiányzó szavak magyarázatával kapcsolatban Putanec egyetért Dukáttal, hogy t.i. Verancsics azért nem ismeri ezeket a szavakat, mert gyerekkorában elkerült anyanyelvi környezetéből. Második okként azt említi meg, hogy Verancsics néhány nap alatt készítette el szótárát, és a későbbiekben nem foglalkozott vele gyakran, így nem írt be az üresen hagyott helyekre horvát megfelelőket (1971:8).

**1.2.7.3.** A hiányzó horvát szavakat Vončina egészen másként magyarázza. Szerinte Verancsics az eredeti latin-olasz-német kézirat jobboldali margójára írta be utólag a horvát-magyar kézirat szavait, és a kevés rendelkezésre álló hely volna a magyarázat a szavak esetleges keveredésére is. Vončina arra gondol, hogy a horvát szavak a német és magyar szavakat tartalmazó oszlopok közé voltak beszorítva, ezért kevés hely jutott számukra. Ennek következtében a beszorított horvát kifejezéseket a nyomdász nem tudta kiolvasni, ezért üresen hagyta a helyüket (Vončina 1979: 19-20).

El kell ismerni, hogy ez is lehetséges magyarázat. Felmerül azonban az a logikus kérdés, miért a horvát szavaknak nem jutott hely? Inkább az volna várható,

hogy a lapszélen elhelyezkedő magyar szavak hiányozzanak, nem pedig az előttük álló horvátok. A betoldásból következően ugyanis, – miután balról jobbról írunk – a magyar szavak helyének kellett volna hiányoznia a lapszélen, nem az előttük álló horvát megfelelőeknek. Mindezek alapján Vončina véleménye erősen vitatható.

#### **1.2.8. A szótár szövegváltozatai**

Ezzel a problémával tudomásunk szerint csak magyar kutatók foglalkoztak.

**1.2.8.1** Először Fokos Dávid hívta fel arra a figyelmet, hogy a szótárnak az MTA könyvtárában őrzött két, illetve az OSzK-ban található példánya között eltérések tapasztalhatók. Megállapította a három lenyomat kronológiáját is. Az MTA-ban lévő A jelű szótár az első, a C jelű pedig időben a harmadik lenyomat. Fokos arra is kitért, hogy Baldi és Ponori Thewrewk kiadásaihoz a kronológiai alag második, B jelű kiadást használták (lelőhelye az OSzK). Megiser a C-típust vette figyelembe a kiadásához, ugyanakkor nem zárható ki, hogy Loderecker az A jelűt is használta (Fokos 1922: 120-120).

**1.2.8.2.** Bárczi Géza az MTA tulajdonában lévő három, 1595. évi kiadás példányát vizsgálta meg, amelyeket A, B, C betűvel különböztetett meg egymástól. Az eltérések a lenyomatok között azzal magyarázhatók, hogy a korrektor, minden valószínűség szerint maga a szerző, nyomás közben még javított, változtatott a művén. A javítások egyébként az egész könyvben nyomon követhetők, amiből az is következik, hogy a könyvet egyszerre több sajtón nyomták. Verancsics csak akkor avatkozott be, amikor a legtöbb ívből több-kevesebb példány már ki volt nyomtatva. Megállapítható, hogy minden példány tartalmaz eltéréseket a másik kettőhöz képest. Ezt két dolog magyarázza. A javított ívek példányszáma azonos, egyikből több, a másikkól kevesebb van kinyomtatva a szerzői módosítások előtt. Fűzéskor pedig a javított és ki nem javított ívek keveredtek egymással. Ez rávilágít a más példányokban esetlegesen előforduló eltérő csoportosításokra is. Bárczi megállapítja, hogy Ponori Thewrewk mind a három példányt felhasználta kiadásához. Ezzel

szemben nem lehet kizárni, hogy Loderecker egy ötödik példányt használt (Bárczi 1960: 31).

### **1.2.9. Verancsics szótárának a hatása a későbbi lexikográfiára**

**1.2.9.1.** A szakirodalomban az első utalás arra, hogy Verancsics szótárát mások is felhasználták, Bernardino Baldi magyar-olasz kéziratos szótára kapcsán merült fel. Emilio Teza szerint Baldi egyetlen forrásából, Verancsics szótárából írta át a latin-magyar részt magyar-latinná 1595 és 1617 között, pontosabb évszámot nem lehet megállapítani. Az átírás azonban nem teljes, hanem válogatás. Teza bizonyítékai a szóegyeztéseken alapulnak (Teza 1881: 112). Simonyi Zsigmond Teza cikkéhez fűzött megjegyzéseiben kiegészíti az olasz tudós megállapításait. Szerinte helyesírási bizonyítékok is léteznek, ilyen a Z hangnak *x*-el, ill. a főnévi igenév kettőzött *nn*-nel való jelölése (Simonyi 1881: 115-117). Teza megállapításait veszi át később Melich (1906: 168-169), őt pedig Dukat idézi (1925: 114).

**1.2.9.2.** Hieronymus Megiser először 1603-ban, majd pedig 1613-ban Frankfurt am Mainban megjelent többnyelvű szótára jelentős mértékben támaszkodik Verancsics szótárára. Melich az eltérő helyesírás alapján megállapította, hogy a magyar szavak forrását Verancsics műve, Calepinus bázeli kiadása, ill. Beythe István „*Stirpium nomenclator Pannonicus*” (Antwerpen 1583) c. munkája szolgáltatja (Melich 1906: 170). Melich fejtegetéseit Dukat azzal egészíti ki, hogy a horvát szavak egyetlen forrása Megisernél Verancsics szótára volt (Dukat 1925: 114-120).

**1.2.9.3.** Verancsics szótárát Peter Loderecker is felhasználta 1605-ben, Prágában megjelentetett hétnyelvű szótárához. A horvát szerző művét azonban lengyel és cseh megfelelőikkel egészítette ki. A másik változtatás az eredeti műhöz képest az, hogy olasz-latin, horvát-latin, cseh-latin, lengyel-latin, német-latin, magyar-latin szómutatókkal látta el szótárát (Melich 1906: 169-170). Dukat azon a véleményen van, hogy Verancsics szótárának tulajdonképpen második kiadására Loderecker munkájában a horvát szerző tudtával, ill. bizonyos közreműködésével került sor. Erre utal ugyanis a Loderecker-féle szótár horvát nyelvű előszava. Ez ui. tartalmában eltér

az azonos mondanivalójú, és ugyanattól a szerzőtől származó, hat nyelven írt előszótól. A horvát szöveg elején nemcsak Verancsics neve van feltüntetve: olyan gondolatokat tartalmaz a szlávokról, a szláv nyelvekről, amelyek hasonlítanak Verancsics Dictionariuma előszavában, ill. „A néhány kiválasztott szűz élete” c. munkájában megfogalmazottakra (Dukat 1925: 121-125).

#### **1.2.10. A szótárból készült kétnyelvű szójegyzékek**

**1.2.10.1.** 1959-ben jelentette meg B. Simond Renée a szótárból készített magyar-latin szójegyzékét, amely a szerző szerint átmenet a szótár és a szómutató között, célja pedig a gyors és pontos tájékoztatás. A szójegyzék Ponori Thewrewk József 1834-ben Pozsonyban megjelent Verancsics-kiadásán alapszik, amelyet a szerző egybevetett az 1595. évi velencei kiadással. A szójegyzék nemcsak a szótárban, hanem a szótár összes mellékletében szereplő magyar-latin megfeleléseket tartalmazza mai helyesírással (B. Simond 1959: 3).

**1.2.10.2.** A magyar-latinhoz képest több mint egy évtizeddel később jelent meg a horvát-latin szójegyzék Putanec gondozásában, az 1971. évi reprint kiadás mellékleteként, amelyet azután 1992-ben ismét kiadtak. A horvát szavak ábécérendben, mai helyesírással lejegyezve követik egymást. B. Simond munkájához hasonlóan itt is megtaláljuk a mellékletek horvát szavait (Putanec 1992: 143-194).

**1.2.10.3.** Olasz-magyar és magyar-olasz szójegyzéket jelentetett meg Sulyok Hedvig 2001-ben. A munka az eredeti, 1595-ben megjelent szótáron alapszik, de a szerző a szótárat Ponori Thewrewk kiadásával is összevetette. A szójegyzék elkészítésének az volt a célja, hogy az olasz-magyar és magyar-olasz anyagról gyors és pontos tájékoztatást nyújtson. A többi szójegyzékhez hasonlóan ez a kötet is tartalmazza a mellékletekben található szavakat. Eltérés viszont az, hogy a szavak mai helyesírási alakjuk mellett eredeti írásmódjukban is szerepelnek, továbbá az, hogy a latin megfelelőik is fel vannak tüntetve (Sulyok 2001: 6-7).



### 1.2.11. A szótár helyesírása

**1.2.11.1.** A szótár helyesírásával egy rövid mondat erejéig elsőként Melich foglalkozott. Szerinte a horvát és magyar szavak írásában olasz hatás mutatható ki, amire a x [Z] betű a bizonyíték (Melich 1906: 165).

**1.2.11.2.** Dukát Melichhellyel vitatkozva annak a véleményének ad hangot, hogy Verancsics horvát helyesírásának kialakításában önállóan, az olasz helyesírástól függetlenül járt el. Erre a bizonyítékot az alábbi hangok [fonémák] jelölése szolgáltatja (a mai jelölésekkel összehangba hozott bemutatásunkban – V.I.): /Ĳ/ : cs, /č/ : ch, /Z/ : x, /S/ : s, /s/ : sz, /ts/ : cz, /Ĳ/ : ly, /J/ : ny, /đ/ : gy. Majd még hozzáfűzi, hogy Verancsics helyesírása nem mindig következetes, és helyenként bizonytalanságról is árulkodik (Dukat 1925: 113).

*Megjegyzések.*

1) Meglepő, hogy Dukát figyelme csak az olasz helyesírásra terjed ki, és nem veszi figyelembe a magyart. Téves megállapításai erre a hiányosságra vezethetők vissza.

2) A /Ĳ/ fonéma cs jelölésével kapcsolatban meg kell említeni, hogy ez a betűcsoport a magyar nyelvű nyomtatott katolikus könyvekben jelenik meg a 16. sz.-ban. Ez a Magyarországon keletkezett írásjel nem csupán Szalkai László glosszáiban (1490) található meg, hanem a budai pasák 1590. évi magyar nyelvű levelezésében is előfordul (Kniezsa 1952: 16). Az elmondottakból következően Verancsics szerzősége az írásjel kapcsán nem bizonyítható. Sőt, véleményünk szerint arról van szó, hogy a kancelláriai gyakorlatban a /Ĳ/ fonéma jelölésére régóta használatos ch betűkapcsolat helyett a horvát szavak lejegyzésére Verancsics tudatosan választotta az újabb keletű cs jelet, ezzel is megkülönböztetve őket a hagyományosan használt magyar írásjeltől.

3) A /J/ fonéma jelölésével kapcsolatban Kniezsa István megállapította, hogy a magyarországi oklevelekben a 13. sz. eleje óta előforduló ny/ni betűkapcsolatból a ny digramma használata a 14. sz. végén vált általánossá (Kniezsa 1952: 15,19,24-26,36,48-49,58-59).

Verancsics említett betűkapcsolatai tehát közvetlen átvételek a magyar írásbeliségből. Mellettük azonban számos olyan magyar eredetű írásjel is található,

amelyeket a kaj-horvát nyelvű irodalom közvetített, tehát közvetett magyar írásjelátvételeknek tekinthetők.

**1.2.11.3.** Vončina Verancsics leggyakrabban használt betűiből és betűkapcsolataiból táblázatot állított össze, amelyből az derül ki, hogy a dalmát szerző következetesen valósította meg az 'egy fonéma egy graféma' elvét (Vončina 1979: 32). Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy nem könnyű attól a sejtéstől szabadulni, hogy itt Grimm nyomán a Štefan Vuk Karadžić által is megfogalmazott 'úgy írj, ahogy beszélsz' elv visszavetítéséről van szó. Ne feledjük Vončina tanulmányának megjelenési évét (1979), amikor Jugoszlávia politikai elitje még azzal áltathatta magát, hogy az állam minden nehézsége ellenére fennmaradhat. Verancsics következetes írásához visszatérve, a /ts/ fonéma jele a *cz*, a /í/ fonémáé a *cs*, a /ć/ fonémáé a *ch* digramma. Ezzel a horvát nyelvtörténetben először történt kísérlet a kiejtési norma rögzítésére. A további példák is mind arra utalnak, hogy Verancsics nagyon tudatosan viszonyult a nyelvi problémákhoz. Ennek bizonyítéka a horvát szavakban előforduló /kv/ fonémacsoport írása. A *kv* grafémákat használja lejegyzésükre, és ezzel szakított a korábbi, a tengerparti területeken meghonosodott latinos *qu* írásmóddal. Tudatosságának másik bizonyítéka, hogy a különbséget tesz a melléknevek határozott és határozatlan alakjai között (Vončina 1979: 35).

*Megjegyzések.*

1) Vončina hiányosan mutatja be Verancsics írásmódját. Verancsics ui. más grafémákat és grafémakombinációkat is használ, amelyekről Vončina nem tesz említést. Ezek a következők: /ts/ : *z/tz*, /í/ : *ch/c/ts*, /ć/ : *chi*, /đ/ : *gy/dgy*, /ĩ/ : *l/gly*, /J/ : *n*, /s/ : *z*, /Z/ : *s/S*.

2) A *cs* digrammával kapcsolatban Vončina arra gondol, hogy Verancsics önálló alkotásával van dolgunk (Vončina 1979: 33, 112. j.). Ez a vélemény, mint fentebb láthattuk, téves, mert Verancsics átvette. Jelenléte azonban arra utal, hogy a szótár írója jól ismerte korának magyar nyelvű nyomtatott katolikus és valószínűleg protestáns irodalmát is.

Vončina kitér a szótár német szavainak írásában kimutatható következetlenségekre is, és az a véleménye, hogy ezekért nem a nyomdász, hanem a német szócikkek összeállítója a felelős. Az említett következetlenségek közé sorolja

az *y/i* grafémák alkalmoszerű váltakozásait a */j/* fonéma jelölésében : *Yar*, de *Iarig*; az *ai/ei* digrammák használata az */ei/* diftongus jelölésére. Vončina bizonyítottan véli, hogy a német szavak írásán utólagosan egy külföldi, de a horvát, ill. a magyar írásban járatos személy változtatott. Ez a magyarázat arra, hogy a */ts/* fonémának a *tz* és a *cz* is a jele (Vončina 1979: 16).

**1.2.11.4.** Vončina negatív véleményével szemben Žepić „rehabilitálja” Verancsicsot. Megállapítja, hogy a szótár német szavainak az írásmódja semennyiben nem tér el a 16. sz-ban nyomtatott német nyelvű szövegek írásától, amelyekben szintén nagy számban fordulnak elő variánsok (Žepić 1992/93: 576).

**1.2.11.5.** Dukát és Vončina véleményétől eltér Jonke, aki a *cs (/Í/)*, *ch (/ć/)*, *x (/Z/)*, *s (/S/)*, *ly (/Ĺ/)*, *ny (/J/)*, *gy (/đ/)* betűket magyar eredetűeknek tartja (Jonke 1992: 137).

**1.2.11.6.** A szótár horvát szavainak helyesírásával legutóbb mi is foglalkoztunk. A horvát szakirodalommal ellentétben, amely *ad hoc* módon tanulmányozott egyes grafémákat, cikkünkben részletesen megvizsgáltuk az összes helyzetben előforduló */J, F, s, S, z, tS, ć, đ/* fonémákat jelölő összes grafémát. Verancsics számos írásjegyet a magyar írásrendszerből vett át. Egyik csoportjuk – *ny, z, cz, cs, ty, l* – közvetlen átvétel magyar szövegekből, a másik csoportjukat, amelyek szintén magyar eredetűek, a kaj-horvát szövegekből származó, közvetett átvétel: *ß, ch/chi, gy, li/ly*. Külön figyelmet érdemel a *cs* grafémacsoport. Egyes horvát kutatókkal ellentétben megállapítható, hogy nem Verancsics alkotta meg, hanem a 16. sz-i magyar nyelvű katolikus könyvek írásgyakorlatából vette át. A magyar szavakban a */tS/* fonéma jelölésére a hagyományos *ch* betűcsoportot használja, a horvát szavak */tS/-jének* a visszáadására pedig a *cs-t*. Eljárása a hagyományok tiszteletben tartására, egyben pedig tudatosságra utal. Folytatja a magyar íráshagyományt, ugyanakkor tudatosan igyekszik különbséget tenni a magyar és horvát írásmód között. Egyúttal új helyzetet is teremt, mert a */tS/* fonéma jelölésére addig használt sokféle horvát jel helyébe egyet vezet be (Vig 2007: 447-456).

**1.2.11.7.** Verancsics olasz szavai helyesírásának Sulyok Hedvig is figyelmet szentelt. Olasz nyelvű tanulmányában, amelynek nyelvi megformáltsága sok kívánnivalót hagy maga után, számos grafémát vizsgál meg (Sulyok 2007b: 76-83). Megállapításainak érvényét jelentős mértékben megkérdőjelezi hibás következtetései, amelyek közül elegendő csupán egyet megemlíteni.

A latin /k, g/ fonémák kapcsán megemlíti, hogy azok az /e, i/ fonémák előtt palatalizálódnak, és Közép- és Dél-Itáliában /tʃ, dʒ/, míg északon /ts, dz/ fonémákká válnak. Utóbbiak egyes nyelvjárásokban /s/, ill. /z/ később fonémákká egyszerűsödtek (Sulyok 2007b: 83). Az általa idézett példák azonban nem igazolják véleményét. A *braccio* (< brachium) ugyanis az ún. első palatalizáció nyomán alakult ki, a *cacciar* (\* captiare) szóban pedig a szintén első palatalizációs /ts/ hiperkorrekt helyettesítésével van dolgunk. Az első palatalizáció során a /j/ fonéma palatalizálta az előtte álló mássalhangzót (vö. Tekavčić 1980: 2.2. §.). A latin /k/ ill. /g/ fonémáknak az /e, i/ magánhangzós fonémák előtti palatalizálódására, – amelyet a szakirodalom második palatalizációnak hív (vö. Tekavčić 1980: 2.2. §.) – egyetlen példát sem találunk a szerzőnőnél, annak ellenére, hogy a tételmondata ezt mondja ki.

**1.2.11.7.** Sulyok Hedvig egyik dolgozatában röviden említést tesz a szótár magyar szavainak írásáról. Bevallott szándékától eltérően, ti., hogy nem akar részletes elemzést adni, számos példát sorol fel. Bemutatásával kapcsolatban két észrevétel kívánozik ide. Fonémajelölésében nem az IPA/APhI-, vagy a magyar nyelvészetben használatos átírási módokat, hanem egy újabbat, a Kiefer Ferenc szerkesztésében megjelent *Strukturális magyar nyelvtan* második kötetében (1994) alkalmazott jelölést követi (Sulyok 2007a: 60), amellyel tulajdonképpen teljesen fölöslegesen tovább bonyolítja a fonémajelölésekkel kapcsolatos amúgy sem egyszerű helyzetet. A magyar cs írásjel keletkezését illető megállapítása az előbb említett eljárásánál még jobban megkérdőjelezhető. A szerzőnő megjegyzi, hogy a betűcsoportot Pázmánynak szokás tulajdonítani, de már az 1572-es Szalkai-glosszában is előfordul, továbbá Verancsicsnál is vannak rá példák. Kniezsa István már régen egyértelműen bebizonyította, hogy nem Pázmány kreációjáról van szó (Kniezsa 1952b: 16), de ez alighanem elkerülte Sulyok figyelmét.

### **1.2.12. Verancsics etimológiai**

Meršić (Mersich) Zsuzsa és Milvia Gulešić azt vizsgálja, hogy mennyire helytállóak Verancsicsnak a szláv (horvát) eredetű magyar szavak etimológiájával kapcsolatos megállapításai, amelyek a szótár egyik függelékében szerepelnek. A szerzők helyesbítik Verancsics magyarázatait, és a függelékben szereplő szavakat három csoportra osztják: 1) ténylegesen szláv eredetű szavakra, 2) magyar eredetű horvát szavakra, 3) illetve olyan szavakra, amelyek formai hasonlóságuk ellenére mind a két nyelvben egy harmadik nyelvből származó átvételek. A szerzőpáros végső megállapítása szerint Verancsics az általa felsorolt szavak többségénél helyesen adja meg szláv (horvát) eredetüket. Téves etimonjai pedig a 16. sz-i tudományosság hiányosságaival magyarázhatók (Meršić – Gulešić 1997).

### **1.2.13. Kihívások a latin szavak megfeleltetésével kapcsolatban**

Ezzel a kérdéskörrel a római civilizációra jellemző szavak (reáliák) megfeleltetéseivel (Vig 2006; Vig 2009a) mi is foglalkoztunk. Olyan szavakról van szó, amelyeknek a mai európai nyelvekben nincsenek egyszavas megfelelőik. Részletes benutatójuk a 3.3. alfejezetben olvasható.

## **1.3. Kutatási célok**

Az előző alfejezetben ismertetett szakirodalmi áttekintés megmutatta, hogy a Verancsics-filológia számos kérdésre eddig még egyáltalán nem adott választ, illetve néhány esetben nem a kellő és elvárható mélységben és részletességgel. Ezért három, egymással szoros összefüggésben álló kutatási célt tűztünk ki magunk elé, amelyeket tudomásunk szerint így együtt még egyetlen szótárral kapcsolatban sem végeztek el. A kutatási célokat az alábbiakban mutatjuk be.

### **1.3.1. A szótár megbízhatósága**

Ezzel a célkitűzéssel két kérdést kívántunk tisztázni:

1) mennyire bizonyult használhatónak a szótár a kortársak és későbbi korok felhasználói számára;

2) milyen mértékben szolgál megbízható forrásul a szótörténet, jelentéstörténet és szótártörténet kutatóinak.

A célkitűzések megvalósítása érdekében a szótár szókincsét átvizsgálva tisztázni kellett, hogy

- 1) a latin szavaknak milyen megfelelői léteztek a négy nyelven a 16. sz. végén;
- 2) kimutatható-e a megfelelőknek az a jelentése, amelyben szerepelnek;
- 3) a többjelentésű latin szavak melyik jelentésének felelnek meg az egyes nyelvek ekvivalensei.

A használhatósági célkitűzés kiválasztását számos körülmény indokolja, amelyek közül csak a három legfontosabbat említjük meg.

*Az egyedi szóalkotások és hibás/egyedi jelentésmegfeleltetések lehetősége.*

Közismert, hogy az első egynyelvű értelmező szótárak megjelenése jelentős szerepet töltött be az egyes irodalmi nyelvek szókincsének további alakulásában. Fontos volt az is, hogy ezek a művek a szójelentések pontos meghatározása révén nagy segítséget jelentettek minden felhasználó számára. A Dictionarium megírásának idején csak az olasz nyelvnek létezett (1543 óta) modern értelemben vett egynyelvű szótára (Tancke 1984: 26 skk). Ezt ugyan 1616-ban követte Georg Hennisch be nem fejezett német szótára, és hetvenöt évvel később, 1691-ben, látott napvilágot Caspar Stieler első teljes német szótára (Kühn-Püschel 1990: 2052, 2069). 1862 és 1874 között jelent meg Czuczor János és Fogarasi Miklós magyar nyelvű munkája (CzF), és még később a horvát akadémiai szótár (AR) első kötete (1880). Ennek a nyelvtörténeti jellegű kiadványnak már négy kötete napvilágot látott, amikor megjelent az első horvát értelmező szótár (Iveković, Franjo / Broz, Ivan: *Rječnik hrvatskoga jezika*. I-II. Zagreb 1901).

Nyilvánvaló tehát, hogy a korábbi korok szótárszerkesztőinek saját idegennyelv-ismeretükre, esetleges jegyzeteikre, továbbá a már létező, nyomtatott vagy kéziratos két- és többnyelvű szótárakra és glosszáriumokra, illetve anyanyelvi adatközlők segítségére kellett hagyatkozniuk. Ez egyúttal szubjektív megoldások és így hibák előfordulását is magával hozhatta. Figyelembe kell vennünk még azt is, hogy a szótárírók nem tudtak egykönnyen szótárakhoz jutni.

Az eddig elmondottakból következik, hogy az olyan, egyszerűjű többnyelvű szótárak esetében, mint amilyen Verancsicsé is, számolhatunk hibás szó- és jelentésmegfeleltetésekkel, körülírásokkal, olyan, a szerző által alkotott egyedi szavakkal, egyedi tükrjelentésekkel, amelyek az illető nyelvekből nem mutathatók ki

*A kutatók figyelmetlensége.*

Számtalan esetben bizonyítható, hogy a modern kor kutatói túlzott jóhiszeműséggel kezelik a korábbi évszázadokban megjelent szótárak adatait, ill. helytelenül értelmezik őket. Gyakran kellő kritika nélkül sok, nyilvánvalóan hibás szót és szójelentést létezettnek tartanak. Eme véleményünk alátámasztására nagyon alkalmasnak látszik a magyar *palota* szó.

A szó negyedik jelentése 'nyári lak; Sommerhaus' a TESz-ben (3: 75), szerepel, forrásaként Verancsics szótára van megadva. Az alábbi fejtegetésből majd kiderül, hogy a szót rosszul értelmezték, ami komoly módszertani baklövés következménye. A *palota* Verancsics szótárában a lat. *coenaculum* megfelelője, többi ekvivalense: ol. *loggia*, ném. *Sommerhaus*, hrv. *polača* (a szavakat mai helyesírással közöljük – V.I.). A latin szó első, eredeti jelentésében a római lakóház emeletén található ebédlőt jelenti, amelyet a modern latin-olasz, latin-német, latin-horvát, latin-magyar szótárak egyöntetűen így adnak meg (DILL: 210; LGSWLD: 169; DLHR: 177; FLNySz: 395). Azt is tudni kell még, hogy a helyiségnek a belső udvarra néző oldala nem falazott, hanem nyitott volt, tetejét oszlopok tartották, és mellvéddel volt ellátva. A szó további, az elsőből kialakult jelentései 'emeleti szoba', 'emelet'. Eredeti jelentésében a szó tehát olyan speciális szónak (reáliának) tekinthető, amely a római civilizáció egyik jellegzetességére utalt, amelynek egyszavas megfelelőjét a modern nyelveken nehéz megadni. Azok a módszertani hibák, amelyek a téves értelmezéshez vezettek, a következők:

1) A TESz szócikkírója nem vette figyelembe, hogy Verancsics *palota* szava egy speciális jelentésű latin szó megfelelője.

2) Nem vette azt sem tekintetbe, hogy a latin szó többjelentésű.

3) A *palota* értelmezéséhez a németen kívül legalább az olasz megfelelőt is meg kellett volna vizsgálni. És még ekkor sem garantált a teljesen megnyugtató eredmény, mert – szöveggörnyezet és egyéb fogódzók híján – a többjelentésű szó különböző jelentéseinek idegen nyelvi megfelelői is eltérhetnek. Elképzelhető, hogy

egy vagy két ekvivalens a latin szó egyik, a többi pedig egy másik jelentésével egyezhet.

Az ol. *loggia* tárgyunkhoz tartozó legfontosabb jelentései a következők: '1. Boltíves, oszlopokra támaszkodó, egyik oldalán nyitott épület (üvegezett is lehet). 2. Az arisztokrata családok palotáihoz épített, földszinti, nyitott homlokzatú, oszlopokon nyugvó helyiség, amelyet nappaliként, társalgóként vagy ebédlőként használtak. 3. Többnyire üvegezett emeleti folyosó' (GDLI 9: 191).

A szócikkírónak az olasz jelentések ismeretében bizonyára kételyei támadtak volna a *Sommerhaus* modern 'nyári lak'-ként való értelmezését illetően. Ugyanis a szó ma használatos jelentéséből indult ki, és elmulasztotta ellenőrizni a német nyelvtörténeti szótárban a kifejezés esetleges egyéb jelentéseit. A mai német nyelvhasználatban a szó jelentése valóban 'nyaraló, víkendház' (Duden 5: 2421), a régi németben azonban a *Sommerhaus* nem 'nyári lak', hanem olyan, teremformára épített helyiség egy házban, amelyet nyáron lakószobaként, de főleg ebédlőként használtak. Tehát nyáron használt, fűtetlen helyiségről, és nem különálló, nyáron használt épületről van szó. A kifejezésnek idővel bővült a jelentése: 'emeleti előtér, előszoba' (19.sz.), 'emeleti szoba'. A 19. sz.-ban egyes nyelvjárásokban még 'szoba mögötti helyiség' (Hinterstube) jelentése is adatolt. A *coenaculum-Sommerhaus* szópárt egyébként Petrus Dasypodius 1536-ban, Josua Maaler pedig 1561-ben megjelent szótárában már szerepelteti (DLG: s.v. coena; DWB 10/1: 1532-1533).

A *palota* helytelen értelmezését a TESz újabb kiadásának előkészületei során sem javították ki. Az EWUng-ban magától értetődően csak német nyelvű jelentésmeghatározások találhatók, köztük a *Sommerhausszal*.

Még meglepőbb viszont az, hogy a szócikk írója nem vette kellőképpen figyelembe Melich János megállapításait. A TESz szócikkének bibliográfiájában számos cikkre és műre hivatkoznak. Közülük egyedül Meliché foglalkozik alaposan a *palota* jelentéstörténetével. Az EWUng-szócikk bibliográfiájában pedig csak ezt és Kniezsa monográfiáját említik. Melich a régi szótárak és glosszáriumok alapján a főnév jelentéseit két nagy csoportba, azokon belül pedig alcsoportokba osztja: '1.a) királyi, hercegi, főúri nagyszabású épület; b) kastély, várkastély; c) bármely nagy szabású épület, amely valamilyen közcélú szolgál. 2 terem a palotában a) fogadóterem; b) a pannonthalmi főapatsági monostor „palotának” nevezett



vendégfogadó terme; c) refektórium; d) táncterem; e) előterem a nagy palotákban' (Melich 1958: 424). Az összegyűjtött jelentések közül hiányzik a 'nyári lak' jelentés. Melich szemantikai meghatározásai több ponton egyeznek a TESz és az EWUng meghatározásaival, amelyeket a szótárak cikkírói valószínűleg tőle vettek át. De a két etimológiai szótár egyike sem vette figyelembe a 'nagyszabású épület', 'ebédlő', ill. 'előterem', 'táncterem' jelentéseket, beemelték viszont a 'nyári lakot'.

A TESz-ben szereplő jelentések az első kivételével nem szövegekből, hanem szójegyzékekből, szótárakból származnak, mint ahogy a Melich által közöltek is. A szótárak és szójegyzékek megbízhatóságával kapcsolatban esetenként felmerülő kételyeket szövegekből vett példákkal lehetne megerősíteni vagy cáfolni. A *palota* már most rendelkezésre álló szövegekből kimutatható jelentései megerősítik, ill. pontosítják az eddig csak szótári megfeleltetéseken alapuló 'terem' jelentést: a *palota* az Erdélyi magyar szótörténeti tár 1584.évi adata szerint 'díszes termet' (SzT. 10: 420), Bethlen Mihály útinaplójában 'díszes szobát, szalont', Szepsi Csombor Mártonnál pedig 'emeletet' jelent (Szepsi Csombor 2003: 53).

#### *A kutatók jóhiszeműsége.*

Számtalan esetben bizonyítható, hogy a modern kor kutatói túlzott jóhiszeműséggel kezelik a korábbi évszázadokban megjelent szótárak adatait, és sok, nyilvánvalóan hibás szót és szójelentést valóságosnak tartanak, pedig a mai kutatókat az is egészséges szkepticizmusra kellene, hogy készítse, hogy még a modern, 20. századi szótárakban is találhatók hibás megfelelések, annak ellenére, hogy a főszerkesztőket számos munkatárs is segítette. Ennek bizonyítására álljon itt néhány példa a Verancsics szótárában szereplő nyelvek némelyikét feldolgozó modern szótárakból. Halász Előd magyar-német kéziszótárában az *ezüstöz* német megfelelői *versilbern*, *silbern*, annak ellenére, hogy az utóbbi szót nem szótárazták a németben.<sup>4</sup> Koltay-Kastner Jenő magyar-olasz szótárában az *emeletes ágy* ekvivalensei a nem létező *letto a un piano*<sup>5</sup>, amely Koltay-Kastner fordítása a magyarból, továbbá a *letti gemelli*, amelynek a jelentése 'kettős v. dupla ágy'.<sup>6</sup> Herczeg Gyula olasz-magyar

<sup>4</sup> Halász Előd: *Magyar-német kéziszótár*. Tizenharmadik kiad. Budapest 1990, 273.

<sup>5</sup> Koltay-Kastner Jenő: *Magyar-olasz szótár*. Budapest 1963, 330.

<sup>6</sup> Herczeg Gyula / Juhász Zsuzsanna: *Olasz-magyar szótár*. Budapest 2000, 390.

szótárában a cane *alano* mellett tévesen a *bulldog* meghatározás szerepel<sup>7</sup> a helyes *német dog* helyett<sup>8</sup>, stb.

### 1.3.2. Verancsics nyelvtudásának rekonstruálása

Ez a célkitűzés értelemszerűen következik az 1.3.1. pontban leírtakból, és szoros összefüggést mutat a szótár forrásaival is. Le szeretnénk szögezni, hogy célunk nem csupán annak a megállapítása, hogy hány szót ismert Verancsics a különböző nyelveken. A cél Verancsics nyelvtudásának részleges rekonstruálása. Ehhez pedig abból kell kiindulni, hogy a nyelvtudás az aktív és passzív, illetve ezeken belül az írott és hallott szövegek megértési, valamint az írásbeli és szóbeli kifejezőkészségek valamilyen szintjét és egymáshoz viszonyított arányát jelenti. Más szóval a nyelv használója bizonyos számú szót tud aktívan használni, illetve megérteni, továbbá bizonyos szinten a grammatikai szabályoknak is birtokában van. Annak ellenére, hogy egy szótár szókincsének elemzéséből leszűrhető eredmények nem lehetnek egyenértékűek egy szöveg vagy szövegek vizsgálatából levonható tanulságokkal, a célkitűzés megvalósítása a következő eredményekkel kecsegtet.

1) Meg lehet állapítani Verancsics aktívan használt olasz, német, horvát és magyar szókincsét. Ez úgy valósítható meg, hogy a szerző helyes lexikai és szemantikai megfeleltetéseivel össze kell vetni a hibás szemantikai, szófaji ekvivalenseket, valamint a nem létező és hibás szavakat.

2) Verancsics aktív grammatikai szabályismereteinek a rekonstruálása az említett négy nyelven. Ehhez kiváló alapot nyújthatnak körülírásai, esetleges egyéni szóalkotásai, illetve az, hogy mennyire leleményes azoknak a latin szavaknak a megfeleltetésében, amelyek a római civilizáció jellegzetességeit tükrözik, és a középkortól kezdve nem mindig van pontos lexikai párjuk az európai civilizációban.

---

<sup>7</sup> Herczeg Gyula: *Olasz-magyar szótár*. Budapest 1967, 52.

<sup>8</sup> Herczeg Gyula / Juhász Zsuzsanna: *Olasz-magyar szótár*. Budapest 2000, 26.

### 1.3.3. A szótár forrásai

Ez a témakör is szoros összefüggést mutat a fentebb ismertetett kutatási célokkal. A szakirodalom áttekintéséből is kiderült, hogy ezen a téren sok még a bizonytalanság. Nem világos és egyértelmű, hogy

- 1) milyen mértékben használta fel Verancsics a már megjelölt forrásokat;
- 2) a többnyelvű Calepinust hány nyelvhez használta
- 3) mi latin szócikkeinek forrása, ha egyáltalán létezik ilyen,
- 4) milyen mértékben meggyőzőek a források használatára utaló bizonyítékok, amelyek néhány esetben homályban is maradnak.

Egyértelmű bizonyítási szempontokra van tehát szükség, amelyekre a módszerekről szóló alfejezetben fogunk kitérni.

### 1.4. Kutatási módszerek

**1.4.1.** A kitűzött kutatási célok megvalósítása legelőször a latin szavak értelmezését igényelte. Első lépcsőben ezt a feladatot a modern latin-olasz, latin-német, latin-horvát és latin-magyar szótárak (DHLR, DILL, GYLM, LGSWLD, LHR, FLNySz, ) segítségével végeztük el.

Azt is figyelembe kellett azonban venni, hogy a latin szócikkek között az egyházi latinból vagy a középkori latinságból származó szavak, ill. szójelentések is előfordulhatnak. Bizonyos esetekben ezért második lépcsőben a csehországi, franciaországi, hollandiai, horvátországi, lengyelországi és magyarországi középkori latinság szókincsét tartalmazó szótárakat is (Du Cange, GMILRH, LLMAH, LLMAI, LLNMA, LMALB, LMILP) bevontuk vizsgálódásainkba.

A latin szócikkek mai szavakkal való értelmezése azonban csak a kiindulópontot jelentette. Nem feledkezhetünk meg ui. egyrészt arról, hogy a mai nyelvek szókincse és szavainak jelentése sokkal gazdagabb, mint az előző korokban, másrészt a régiségből számos szó nem őrződött meg mára, illetve sok szó jelentése el is halványult. Verancsics szómegfeleltetéseinek ellenőrzésében nem lehetett abból kiindulni, hogy eleve hibásnak tekintjük azokat az ekvivalenseket, amelyek a mai meghatározásoktól eltérnek. Ehhez még azt is hozzá kell fűzni, hogy minden

szótáríró egyéni ízlése, nyelvtudása, célkitűzései szabják meg, hogy a rendelkezésre álló szinonimák közül melyek kerülnek be szótárába. Tekintettel arra, hogy távol állt tőlünk minden preconcepció és elvárás azzal kapcsolatosan, hogy hogyan kellett volna Verancsicsnak a szótárát megszerkesztenie, ellenőriznünk kellett a horvát szerző minden olyan szómegfeleltetését, amelyek a mai ekvivalensektől jelentős mértékben eltérnek. Ez tette szükségessé nyelvtörténeti és nyelvjárási szótárak felhasználását.

A szó- és jelentéstörténeti ellenőrzéseket a legkönnyebben az olasz, német és horvát szókinsz esetében lehetett elvégezni. Igen nagy segítséget jelentettek az olasz (GDLI) és a német (DWB) nyelv szótörténeti szótárai, amelyek adatokban igen gazdagok és részletesek. A német nyelvtörténetre való tekintettel figyelembe vettük a középfelnémet korszak lexikai feldolgozását (MHDHWP) és a korai újfelnémet korszak kisebb terjedelmű szótárát (FNHD) is. Nem sokkal marad el az olasz és német nyelvtörténeti szótáraktól a horvát nyelvtörténeti szótár (AR) sem, kiváltképpen a második világháború után megjelent kötetei. Jó szolgálatot tett ezen kívül Vladimir Mažuranić jogtörténeti szótára is (Mažuranić 1908-1922). A legnagyobb nehézséget a magyar szókinsz és jelentései ellenőrzése jelentette. A TESz ui. nem tesz említést sok szóösszetételről, és nem egy alkalommal adós marad a képzett szavak jelentésének közlésével is. Komoly segítséget jelentett a *Régi magyar glosszárium* (RMG), ill. az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (SzT). Utóbbi, amely főleg a képzett szavak és szóösszetételek szerepeltetésében és értelmezésében messze fölülmúlja a TESz-t, a mi szempontunkból sajnálatos módon csak erdélyi nyelvemlékekkel foglalkozik. Felhasználtuk még a Magyar nyelvtörténeti szótár (NySz) és a Magyar oklevél-szótár (OkLSz) anyagát is. Tekintettel arra, hogy különösen a NySz esetében a szójelentések korábbi szótárak (pl. Szenci Molnár Albert műve) meghatározásain alapulnak, felmerül a gyanú, hogy nem minden esetben megbízhatóak. A szó- és jelentésellenőrzések érdekében ezért szükséges volt olyan szójegyzékeket is tanulmányozni, amelyek 16. és 17. századi szerzők műveinek modern kiadásait kísérik. A figyelembe vett szerzők Heltai Gáspár (1981)<sup>9</sup>, Bethlen Mihály (1981), Szenci Molnár Albert (1976), Balassi Bálint (Jakab,

---

<sup>9</sup> A zárójelben lévő évszám a művek modern kiadásának az évét jelöli.

László/ Bölcskei, András 2000), Táillyay Pál (Istvánffy 2001-), Gyöngyösi István (1998-2003).

Az irodalmi nyelvek szókincsét bemutató szótárak azonban nem elegendők. Nyelvjárási szótárakat is be kellett vonni az ellenőrzésbe, mégpedig két okból. Az egyik az, hogy a nyelvjárások sok esetben igen konzervatívak, tehát az archaikus szókincs és szójelentés számos olyan elemét őrzik, amelyek a modern irodalmi nyelvből kikoptak, vagy be sem kerültek. A másik, és legfőbb ok, hogy a 16. sz. végén egyik modern nyelv esetében sem beszélhetünk még kialakult, egységes irodalmi nyelvről és egységes szókincsről.

Éppen ezért az olasz nyelvterületet illetően elsősorban a velencei nyelvjárás szótára, a venetói dialektusok és az Adria keleti partján beszélt velencei típusú nyelvjárások szótárai jöttek számba (AIS, DDF, DDV, DSFEDC, EV, GDDT, VDCh, VDVD, VFDB, VG).

A német nyelvterületről a sváb nyelvjárások szótárának a figyelembevétele bizonyult hasznosnak (Fischer 1904-1914).

Ami a horvátot illeti, a tengerparton és a szigeteken beszélt nyelvjárások, illetve egyes régi szerzők szövegeinek szótárakban feldolgozott szókincsé szolgált támpontul (Besedar, ČDL, Malić 1997, 2002; Moguš 2001, RČGR, RGMS, RIG, RSG, Turčić 2002, Zlarin).

A magyar nyelvjárási anyagot illetően nagy hasznát vettük a legújabb tájszótár köteteinek (ÚMTSz).

Az eddig ismertetett módszerek és források alkalmasak voltak rá, hogy segítségükkel meg lehessen állapítani Verancsics szótárának használhatóságát, ill. a szerző nyelvtudásának szintjét. A harmadik kitűzött kutatási célhoz, a szótár forrásainak az azonosításához azonban más szempontokra volt szükség.

**1.4.2.** Mint már volt róla szó (vö. 1.2.3.), nem mindig világos, milyen szempontok alapján állapítják meg a kutatók egyes szótárak forrását. Kimerítő felvilágosítás hiányában, ill. a rendelkezésre álló megjegyzésekből kiindulva arra kell gondolnunk, hogy a *pozitív egyezések* alapján. Leegyszerűsítve ez azt jelenti, hogy ha pl. egy korábbi műben a lat. *liber* szónak *libro*, *Buch*, *knjiga*, *könyv* a megfelelői, akkor a későbbi szótár szerzője biztos, hogy a korábbi munkából vette át őket. Ez a

szemléletmód *egyoldalúan* figyelmen kívül hagyja, fel sem tételezi, hogy a középkorban vagy későbbi időszakokban is, egy művelt ember több nyelvet is ismerhetett aktívan. Ez a nézet véleményünk szerint a 19-20. század nyelvileg homogén nemzetállamáról alkotott felfogásának a visszavetítése a korábbi korszakokba. A modern nemzetállamok természetes módon törekedtek az egységes, egynyelvű társadalom kialakítására. Azt megelőzően azonban ez korántsem volt így. Ne feledjük, hogy a latin volt hosszú évszázadokon keresztül a tudomány nyelve, és művelt emberek között a nem tudományos kommunikáció nemzetközi nyelve is. Nem ment ritkaságszámba, ha valaki több idegen idiómán tudott beszélni. Szepsi Csombor Márton 1617-1618-ban beutazta Európa jelentős részét. Útja során aktív német és latin nyelvtudásával remekül elboldogult. Anglia elhagyásához engedélyt kellett kapnia a hatóságoktól. A tisztviselő, miután vallonnak nézte, ezen a nyelven (franciául) szólt hozzá, Csombor azonban latinul válaszolt, mire a tisztviselő átváltott a németre, végül az írást latinul állította ki (Szepsi Csombor 2003: 114). Zrínyi Miklós is több nyelven tudott. Könyvtárában főleg latin, valamint sok olasz könyv mellett magyar, német, spanyol, francia, horvát, holland nyelven megjelent művek voltak. Az utolsó két nyelv érdekes módon elkerülte a könyvtárat leíró szerzők figyelmét (l. Hausner/Monok/Orlovsky 1991: 50). Semmi okunk abban kételkedni, hogy Zrínyi Miklós ne tudott volna aktívan legalább horvátul, magyarul, latinul, olaszul és németül. A sort még számos más példával lehetne gazdagítani annak alátámasztására, hogy a 16. és 17. sz.-ban több idegen nyelv ismerete nem volt ritka a művelt, iskolázott emberek körében. Miért ne tételezhetnénk föl, hogy a nem kevésbé művelt Verancsics aktívan használta a szótárában szereplő nyelvek mindegyikét?

Mindezek figyelembevételével a forrás és az átvevő művonatkozásában egyedül a *negatív egyezéseket* tekintjük bizonyító erejűnek. A *negatív egyezések* körébe a hibás, pl. nem létező szavak ill. szóalakok, hibás szemantikai megfelelések tartoznak, amelyek két műben azonosak, és ennek folytán bizonyító értékkel bírnak. Nem szükséges figyelembe venni az írásban mutatkozó egyezéseket, tekintettel arra, hogy a 16. sz. második felében nem beszélhetünk még egységes helyesírási normáról.

**1.4.3.** A kitűzött célok megvalósítása érdekében a szótár latin címszavai közül a főnevek és mellénevek összes négynyelvű megfelelőit választottuk ki, és vizsgáltuk meg. Választásunkat az alábbi tényezők indokolják:

- a) a fogalmakat minden nyelven főnevekkel fejezik ki;
- b) a főnevek képzése nagyobb változatosságot mutat, mint az igéké, továbbá a nyelvek sztenderdizálása előtti korszakokban számos olyan prefixum és szuffixum volt használatban, amelyek később nem lettek a sztenderd részei. Így ezek a tényezők tágabb keretet biztosítottak az egyéni, ill. rövid életű szóképzéseknek;
- c) miután a mellénevek egy része főnévből képzett, ezen a területen is nagyobb változatosság prognosztizálható, ami teret enged az egyedi képzéseknek is.

A főnevek és mellénevek (beleértve a melléknévi igeneveket is) összes száma saját számításunk szerint 3462; ez a szótárban előforduló összes szónak (5467) több mint a felét teszi ki. Ha leszámítjuk a határozó- és kötőszókat, továbbá a számneveket, a főnevek és mellénevek száma jelentősen meghaladja az igékét, ezért ez a szómennyiség már elegendő általános következtetések levonásához is.

### **1.5. A vizsgált szövegváltozat**

Elemzésünkhöz az 1992-ben Zágrábban kiadott Verancsics-szótár második faksimile kiadását használtuk föl (az első 1971-ben jelent meg), amelyen a horvát kutatók elemzései is alapulnak.

## 2. A SZÓTÁR MEGBÍZHATÓSÁGA

Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk meg, hogy milyen mértékben adott használható, megbízható információkat a szótár a kortárs felhasználóknak, ill. a későbbi korok nyelv- és szótörténészeinek. A szótár tanulmányozása során hét jelenségre figyeltünk föl: 1) az eltérő szemantikai megfeleltetésekre; 2) a hibás szemantikai megfeleltetésekre; 3) az eltérő szófaji megfeleltetésekre; 4) a nem létező, ill. erősen torzult szavakra; 5) A hiányzó megfelelelőkre; 6) az ún. átcsúszásokra, amikor az egyik hasámban idegen szavak állnak; 7) a nyomdahibákra. Alapos tanulmányozásuk lehetővé teszi, hogy meg lehessen állapítani a szótár megbízhatóságát.

### 2.1. Eltérő szemantikai megfeleltetések

Ez a jelenség magától értetődően csak a többjelentésű latin szavak megfelelőivel kapcsolatban merül fel. A Verancsics által megadott megfeleltetések léteztek és léteznek mind a négy nyelvben. A német, horvát és magyar szavakat mai helyesírásukkal közöljük (kivéve a 2.6. pontban szereplőket).

#### 2.1.1. Német, horvát, magyar egyezés : olasz eltérés

##### 1. actor

- a) Handler, dilovník, dolgos 'intéző, végrehajtó';
- b) attore 'vádoló, fölperes'.

##### 2. amasius

- a) Buhler, ljubovnik, mátká 'kedves, szerető';
- b) innamorato 'szerelmes'.

##### 3. amica

- a) Buhle, ljuba, szerető 'ágyas, szerető';
- b) amica 'barátnő'.

##### 4. bilis

- a) Gall[e], zlatica, sár 'epe' ;



b) col[l]era 'harag'.

5. **bucca**

a) Backe, čeljusti, pofa;

b) bocca 'száj'.

6. **camera**

a) ein Gewelb, bulta, bolt 'boltozat';

b) camera 'szoba'.

7. **depopulatio**

a) Entplunderung [-ü-], porobljenje, rablás;

b) distruzione 'elpusztítás, tönkretétel'.

8. **gramen**

a) Gras, trava, fű 'fűszár, fű';

b) gramegna 'tarackfű, csillagpázsit'.

9. **hara**

a) Schweinstall, svinjska štala, disznóól;

b) stalla 'istálló'.

10. **iaculum**

a) Pfeil, strila, nyíl ( a középlatin jelentésnek megfelelően);

b) dardo 'hajítódárda'.

11. **iter**

a) Weg, put, út;

b) viaggio 'utazás'.

12. **mandra**

a) ein Vieh-stelle [ein Viehstall], štala, ól;

b) mandria 'nyáj, teherhordó állatok sora'.

13. **mansio**

a) Bleibung, stanje, maradás;

b) albergo 'szállás'.

14. **medietas**

a) die Mitte, srida, közepi;

b) metà 'vminek a fele'.

15. **monstrum**

- a) ein Wunder, čudo, csoda;
- b) mostro 'szörny'.

16. **mora**

- a) Verzug, kašnjenje, késedelem;
- b) dimora 'szállás'.

17. **obex**

- a) Riegel, zavor, retesz;
- b) ostacolo 'akadály'.

18. **orbiculus**

- a) Radle, kolobarić, karika;
- b) tondetto 'kör alakú építészeti díszítőelem'.

19. **parabola**

- a) Gleichnis, pritač, példabeszéd;
- b) similitudine 'hasonlat'.

20. **sacrilegium**

- a) Kirchenraub, lupeščina, lopás;
- b) sacrilegio 'megszentségtelenítés'.

21. **scissio**

- a) Das Zerschneiden, riz, metszés;
- b) fessura 'hasadék'.

22. **sectio**

- a) Schneidung, rízanje, metszés;
- b) divisione 'átv. el-/felosztás'.

23. **sensus**

- a) Sinn, oćućenje, érzékenység 'érzék';
- b) senso 'értelem'.

24. **servitus**

- a) Dienst, služba, szolgálat;
- b) servitù 'szolgaság, szolgai függés'.

25. **statio**

- a) Stelle, stanje, állás;

b) porto 'kikötő'.

**26. testa**

a) Scherben, črip, cserép;

b) pignatta 'cserépedény, fazék'.

**27. ulula**

a) Eule, sova, bagoly;

b) allocco 'erdei fülesbagoly'.

**28. umbraculum**

a) Schattenhütte, sinica, árnyék;

b) ombrella 'napernyő'.

**29. vervex**

a) Hammel, škopac, ürü;

b) castrone 'herélt bárány v. csikó'.

**30. virgulta**

a) Gesteud [Gestäud], pruće, vesszők 'ág, bujtó ág';

b) cespuglio 'bokor'.

**31. visio**

a) das Sehen, videnje, látás;

b) visione 'látomás'.

**2.1.2. Olasz, német, horvát egyezés : magyar eltérés**

**1. alcedon**

a) piombino, Meervogel, slavić morski, 'jégmadár';

b) tengeri fülemüle.

**2. arcus**

a) archetto, Beuglin, lučac 'kis boltív';

b) kézívecske 'kis íj' (vö. arcus).

**3. arcus**

a) arco, Ein Bogen, luk 'boltív';

b) kézív 'íj.' Az olasz, német és horvát megfelelők egyben 'íj' jelentéssel is rendelkeznek.

#### 4. **auditio**

- a) udito, Hörung, sluh 'hallás';
- b) hallomás.

#### 5. **brachium**

- a) braccio, ein Arm, mišica 'emberi kar';
- b) könyök. Ez a jelentés a középkori magyarországi latinságban is adatolt mint hosszmérték: 'rőf, könyök' (LLMAH 1: 355).

#### 6. **foemina**

- a) femmina, Weib, matica 'nő';
- b) nöstény. Megjegyzendő, hogy az olasz szó nöstényt is jelenthet.

#### 7. **mantile**

- a) sciugamano, Handtuch, ručnik 'törülköző';
- b) keszkenő.

#### 8. **militia**

- a) guerra, Krieg, vojevanje 'háború';
- b) vitézség.

#### 9. **monumentum**

- a) reparo, Bewarung, brana 'védelem, oltalom';
- b) erősítés.

#### 10. **opera**

- a) fatica, Arbeit, Mühe, Fleiß, rabota 'fáradozás, fáradság, munkásság, munka';
- b) mű.

#### 11. **pabulum**

- a) pascolo, Weide, paša 'legelő';
- b) baromeledel.

#### 12. **pausa**

- a) pausa, Stillhaltung, pristanak 'szünet';
- b) nyugovás 'megszűnés, vminek a vége'.

#### 13. **ubertas**

- a) fertilità, Fruchtbarkeit, rodnost 'termékenység';
- b) bőség.

#### 14. **virtus**

- a) virtù, Tugend, kripost 'erény';
- b) erő.

#### 15. **visus**

- a) vista, das Gesicht, vid 'látás';
- b) látomás.

#### 16. **vitis**

- a) vite, Rebe, loza 'szőlőtőke';
- b) szőlővessző.

#### 17. **vocula**

- a) vocina, kleine Stimme, mal glas 'vékony hang';
- b) szavacska.

#### 18. **vox**

- a) voce, Stimme, glas 'hang';
- b) szó.

### 2.1.3. Olasz, német, magyar egyezés : horvát eltérés

#### 1. **amplitudo**

- a) ampiezza, Weite, tágasság;
- b) prostor 'tér, terület'.

#### 2. **exuviae**

- a) spoglie, Raub, fosztás 'rablás';
- b) odora 'zsákmány'.

#### 3. **lacertus**

- a) braccio, Arm, kar;
- b) mišice 'felkar'.

#### 4. **libra**

- a) bilanza, Eine Waage, font 'mérleg';
- b) librica 'font'.

#### 5. **libra**

- a) lira, Ein Pfund, funt 'font';
- b) mirila 'mérleg'. Ez a jelentés a *libra* másik horvát jelentésével együtt egyben hibás megfeleltetés is (vö. 2.2.3.).

#### 6. **sacietas**

- a) sazieta, Güge [Genüge], elégedés 'megelégedés';
- b) sitost 'jóllakottság'. A magyar megfelelő jóllakottságot is jelenthet.

#### 7. **saxum**

- a) sasso, Stein, kő;
- b) stina 'szikla, szirt'.

#### 8. **vinea**

- a) vigna, Weingarten, szőlő 'szőlőskert';
- b) trsje 'szőlőtő'.

#### 9. **vorago**

- a) voragine, Wirbel, Strudel, örvény;
- b) jama 'barlang, gödör'.

#### 10. **dignitas**

- a) dignità, Würdigkeit, méltóság;
- b) vridnost 'érdemesség, érdem'.

### 2.1.4. Olasz, horvát, magyar egyezés : német eltérés

#### 1. **gratulatio**

- a) allegrezza, veselje, radovanje, örvendezés;
- b) Glückwunst [Glückwunsch] 'szerencsekívárat'.

#### 2. **maledictum**

- a) maledizione, proklješćina, átok;
- b) Schmachred [Schmährede] 'gyaláz(kod)ó, gúnyolódó beszéd'.

#### 3. **nympha**

- a) ninfa, vila, vízi leány 'nimfa';
- b) Braut 'menyasszony'.

#### 4. **protervia**

- a) lascivia, nesram, szilajság;
- b) Übermut 'pajkosság'.

#### 5. **quaestor**

- a) tesorero, komornik, kincstartó;
- b) Reichsvogt 'főbíró'.

## **6. seminarium**

- a) seminario, sad, veteményhely;
- b) Ursprung 'csíra, eredet'.

## **7. paedor**

- a) puzore, smrad, bűz;
- b) Wust 'sár, szenny'.

## **8. praedicatio**

- a) predicazione, pripovidanje, prédikáció;
- b) offentlich Sagen 'kihirdetés, kikiáltás'.

### **2.1.5. Német, magyar egyezés : olasz eltérés : horvát eltérés**

#### **cancelli**

- a) Gatter, rostély 'kerítés';
- b) gelosia 'ablakrács'.
- c) mriže 'háló'

### **2.1.6. Olasz, német egyezés : horvát, magyar eltérés**

#### **1. antistes**

- a) presidente, Vorstender 'előljáró';
- b) glavni pop, főpap.

#### **2. aspectus**

- a) aspetto, Angesicht 'megjelenés, külső';
- b) pogled, tekintet 'rátekintés, tekintet'.

#### **3. cadaver**

- a) corpo morto, Ein toter Körper 'holttest';
- b) mrcina, dög .

#### **4. dux**

- a) duca, Herzog '1.vezér; 2.herceg';
- b) vojvoda, hadnagy, 'vezér, parancsnok'.

#### **5. facultas**

- a) potestà, Gwalt [Gewalt] 'erő';
- b) dopušćenje, engedelem 'lehetőség, alkalom'.

**6. imaginatio**

- a) imaginazione, das Einbilden 'képzelet';
- b) zamišljenje, gondolkodás.

**7. latro**

- a) assassino, Mörder 'gyilkos';
- b) razbojnik, tolvaj 'útonálló, rabló'.

**8. mens**

- a) mente, Gemüt 'vélekedés, kedély';
- b) pamet, elme.

**9. ortus**

- a) nascimento, Ursprung 'eredet, származás';
- b) istok, kelet.

**10. pinna**

- a) merlo, Zinnen 'orom, csúcs, párkányzat';
- b) pero, toll.

**11. pituita**

- a) flegma, Rotz 'nyálka, nyák, sleim';
- b) slina, nyál.

**12. positio**

- a) sito, Gelegenheit 'hely';
- b) položenje, tevés.

**13. probrum**

- a) villania, Büberei 'gaztett';
- b) psost, szidalom.

**14. rebellio**

- a) rebellione, Widerstreit 'felkelés';
- b) odbíče, elhajlás 'elpártolás'.

**15. satanas**

- a) satanasso, Satan, Teufel 'ördög';
- b) neprijatelj, ellenség.

**16. sylvestris**

- a) selvatico, wild 'vad';



b) od luga, erdei.

### **2.1.7. Olasz, horvát egyezés : német, magyar eltérés**

#### **1. dictio**

a) parola, rič 'szó'

b) Rede, mondás.

#### **2. occasus**

a) occaso, zapad 'nyugat';

b) Abgang, enyészet.

#### **3. papilla**

a) mammella, sasak 'mell, emlő';

b) Wartze, csecsbimbó.

#### **4. sella**

a) Sedia, sedlo 'ülés, szék';

b) Sattel, nyereg.

#### **5. socordia**

a) stupidità, ludost 'ostobaság, butaság';

b) Hinlās[s]igkeit, tunyaság.

### **2.1.8. Olasz, magyar egyezés : német, horvát eltérés**

#### **1. fascis**

a) fascio, nyaláb;

b) Ein[e] Bürd[e], brime 'teher'.

#### **2. fusio**

a) fusione, öntés 'olvasztás';

b) Fluß, prolivanje 'kiöntés, kifolyás, kiömlés'.

#### **3. opus**

a) opera, dolog 'munka';

b) Werk, dilo 'mű'.

#### **4. ungula**

a) ongia, köröm;

b) Huf, kopito 'pata'.

### **2.1.9. Olasz, német egyezés : magyar eltérés**

Az alábbi latin szó megfelelői közül a horvát szó helye üres

#### **sententia**

- a) opinione, Meinung 'vélemény, nézet';
- b) mondás.

### **2.1.10. Német, horvát, magyar egyezés: olasz eltérés : horvát eltérés**

#### **ministerium**

- a) Dienst, služba, szolgálat;
- b) posal 'ügy, foglalatosság';
- c) servitù 'szolganép, szolgák'.

### **2.1.11. Elemzés**

Mindössze 95 többjelentésű latin főnév esetében találunk eltérő szemantikai megfeleltetéseket, szám szerint 122-t. Nyelvenkénti eloszlásuk (csökkenő számsorrendben) a következő képet mutatja: 1. magyar (40), 2. olasz (33), 3. horvát (32), 4. német (17).

Az esetek több mint a felében (67) egy szó tér el jelentésben a többi megfelelőtől. Sorrendjük nyelvek szerint: 1. olasz (31), 2. magyar (18), 3. horvát (10), 4. német (8).

Az eltérő szemantikai jelentésű szavak párban, más szavakkal együtt is előfordulnak. Az ilyen szópárokból szintén magyar szavak fordulnak elő a legnagyobb számban, és alkotnak a horvát, ill. német megfelelőikkal szópárt. A szópárok szám szerinti sorrendje a következő: horvát-magyar (16), német-magyar (5), német-horvát (4), olasz-horvát (1). Külön figyelmet érdemelnek a *cancelli* és a *ministerium* megfeleltetései. A *cancelli* megfelelői közül az egyező német és magyar kifejezések mellett az eltérő olasz és horvát szó nem egyezik meg jelentésében: mindkettő a latin szó egy-egy jelentésének felel meg. A *ministerium* esetében az a furcsa helyzet áll elő, hogy az egyik horvát megfelelő egyezik jelentésben a német és magyar kifejezéssel, egy másik jelentésben pedig önállóan jelenik meg. Az olasz ekvivalens a latin szó negyedik jelentésének felel meg. Érdekes, hogy olasz szavak

nem szerepelnek szópárokbán, és figyelemre méltó az is, hogy a német szavak száma szintén elenyésző.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy számos esetben meg tudjuk állapítani az eltérő szemantikai megfeleltetések okát is.

Az *olasz* szavakat illetően az esetek majdnem a felében (10) a latin és olasz szavak formai azonossága, illetve a köztük fennálló minimális különbségek képezik az okot. Formailag teljesen azonos az *amica*, *camera*, *mandra*, *parabola* (utóbbi ún. tudós szóátvétel a latinból). Nagy hasonlóságot mutatnak a *bucca* : *bocca*, *monstrum* : *mostro*, *sacrilegium* : *sacrilegio*, *sensus* : *senso*, *visio* : *visione* szópárok, amelyekben az olasz szavak eltérései szabályos nyelvtörténeti változások, ill. a tudós szavaknak (*sacrilegio*, *senso*, *visione* (vö. DELIN: 1011, 1424, 1502-1503, 1824)) az olasz fonomorfológiai rendszerébe való illeszkedésének eredményei.

A horvát-magyar szópárok között szoros kapcsolat tapasztalható. Kiválasztásukat a két nyelv közül feltételezhetően az egyik szavainak ismerete befolyásolta. Bizonyíték erre a *glavni pop*, *főpap* (s.v. *antistes*) megfelelők. A horvát kifejezés bizonyíthatóan a magyar szó fordítása. Az olasz és a német megfelelő (*presidente*, *Vorstander*) minta formai szempontból kizárt: mindkét szó az 'elől, előtt' jelentésű *pre-* és *vor-* prefixumra, és olyan alkotókra bontható, amelyekben a *sedere* 'ül' és *stehen* 'áll' igeik mutathatók ki. A horvátban nem adatolt *glavni pop* ellenben a magyar minta pontos fordítása, és egyben Verancsics saját szóalkotása is. Annyi tehát bizonyos, hogy Verancsics nem ismerte az *antistes* horvát megfelelőjét, és a magyar szót lefordította. Az, hogy a többi tizenhat esetben sem ismerte a horvát megfelelőket, csak gyanítható, de egyértelműen nem bizonyítható.

A többi ekvivalens jelentésétől eltérő, de egymással szemantikailag egyező horvát-magyar szópároknak a többihez képest viszonylag nagy száma látszólag alátámasztja Vončina feltételezését. Szerinte (Vončina 1979: 9-10) a horvát-magyar szószedet külön és későbbi időpontban készült el, majd Verancsics beleszerkesztette a latin-olasz-német szótárba (vö. 1.2.2.2.). Ennek a vélekedésnek azonban két tény mond ellent:

a) tizenhat, jelentésbeli kapcsolatban álló szópár nem bizonyíték arra, hogy több ezer horvát és magyar megfelelő egy önálló szótárból származik.

b) A német-horvát és német-magyar párhuzamos eltérésekből sem következik egy korábbi német-horvát, ill. német-magyar szójegyzék léte.

## 2.2. Hibás szemantikai megfeleltetések

Ebben az alfejezetben azokat a latin szavakat mutatjuk be, amelyeknek a megfelelői valamelyik nyelven jelentésükben hibásak. (A latin szó értelmezését követő kettőspont után Verancsics szava áll, amelynek a jelentését szintén feltüntettük.)

### 2.2.1. Hibás olasz megfeleltetések

1. **accipiter** 'ölyv': *astore*. Az *astore* jelentése azonban 'héja'. A lat. szó olasz megfelelői *nibbio* 'vörös kánya', *falco* 'sólyom', *sparviero* 'karvaly' (DILL: 14).
2. **acinus** 'szőlőfürt': *grappo* 'szőlőszem.'
3. **aerumna** 'bú, fáradalom, szükség, viszontagság': *calamità* 'szerencsétlenség, csapás, baj.'
4. **alvearium** 'méhkas': *albio* 'dézsa, teknő, edény' (GDLI 1: 291).
5. **aqualiculus** 'vályú': *albio*. Az olasz szónak ez a jelentése nem adatolt (vö. 4.2.1.1.(1.)).
6. **bigae** [bigae] 'kétfogatú kocsis': *carro di dui rote* 'kétkerekű kocsis' (vö. 3.3.(5.)). A megfeleltetések közül egyedül az olasz hibás; de az is igaz, hogy a többi megfeleltetés általánosságban mozog (ném. Ein Karren, hv. kolesa, m. taliga). Verancsics a *bi*- 'kettő' előtagot hibásan a kerekre, és nem a befogott lovak számára vonatkoztatta.
7. **caritas** 'drágaság': *carestia* 'áruhiány' (vö. DELIN: 299; vö. 4.2.1.1.(2.)).
8. **cautes** 'kőszikla': *diruppi* [dirupi] 'szakadékos, meredek sziklafal'.
9. **cerasus** 'cseresznyefa': *ceresaro* 'cseresznyét termő, adó' (GDLI 2: 998). Ez az alak egyben nyelvjárási, az irodalmi nyelvi forma *ceresaio*.
10. **clades** 'kár, veszteség, szerencsétlenség': *uccisione* 'gyilkolás, gyilkosság' (vö. 4.2.1.1.(3.)).
11. **decretum** 'határozat': *statuto* '1. alapszabály, alapokmány. 2. alkotmány. 3. statutum'.
12. **destinatio** '1. megállapítás, meghatározás. 2. elhatározás': *destino* 'végzet.'

13. **divortium** 'válás': *spartimento* 'két vagy több személy eltávolítása, elválasztása' (GDLI 19: 724).
14. **fimbria** 'rojt, bojt': *le bande* 'vminek az oldala' (vö. 4.2.1.1.(7.)).
15. **foedus** 'szerződés, szövetség, frigy': *tregua* 'fegyverszünet'.
16. **funda** 'parittya': *tromba*. Az olasz szónak, amely többjelentésű, pl. '1. trombita, 2. kürt', stb., nincs ilyen jelentése. Egész biztosan a *fromba* 'parittya' szó nyomdahibájáról van szó, amely a *fronda* mellett Calepinusban (1585, 1586) adatolt.
17. **grassator** 'kóborló, útonálló': *assassino* 'gyilkos'. A szó valószínűleg a Calepinusban (1585, 1586) előforduló *assassino da strada* 'országúti gyilkos' kifejezés egyik eleme (vö. 4.2.1.1.(9.)).
18. **ignavia** 'restség, tunyaság': *dappocaggine* '1. ügyetlenség, ügyefogyottság. 2. gyengeség, hitványság'. A szó megegyezik a Calepinusban (1585, 1586) adatolt *dapoccagine* szóval (vö. 4.2.1.1.(10.)).
19. **ilia** '1. ágyék, 2. belső részek, belek': *i fianchi* '1. csípő. 2. vminek az oldala', amely Calepinus 1585. és 1586. évi kiadásának szavával azonos (vö. 4.2.1.1.(11.)).
20. **indulgentia** 'engedékenység, elnézés': *compiacimento* '1. öröm. 2. szívesség, előzékenység'.
21. **liberatio** 'megszabadítás, felszabadítás': *liberatore* 'felszabadító.'
22. **monile** 'nyaklánc': *pendente*. A szó szemantikai megfeleltetése eléggé meglepő, ugyanis az ol. *pendente* jelentése 'ékszer, dísz vagy drágakő, amely fülbevalóról, nyakláncról, brosztűről, stb. függ alá'. A mai vel. *pendente* jelentése 'fülbevaló', de még a mai mil. *pendent* 'fülbevaló' sem rendelkezik a 'nyaklánc' jelentéssel, amint azt a latin szó jelentéséből, továbbá a német *Halsband* és magyar *nyakba véteü* [nyakbavető] megfelelőiből kikövetkeztetni lehet (DDF: 127; DDV: 488; DELI: 901; GDLI 12: 991; VMI: 1120).
23. **nebulo** 'széltoló, semmirekellő': *cianciatore* 'locsogó, fecsegő'.
24. **persica** 'őszibarack': *persichi* (tsz.) 'őszibarackfa' (vö. 4.2.11.(14.)).
25. **plagiarius** 'emberrabló': *assassino* 'gyilkos' (vö. 3.3.(38.)).
26. **protervia** 'vakmerőség, merészség, szemtelenség': *lascivia* 'pajzánosság, frivolság, bujaság', azonos Calepinus (1585, 1586) egyik megfeleltetésével (vö. 4.2.1.1.(14.)).

27. **spatium** '1. tér(ség), terjedelem': *aggio* '1. megbízásból beszedett összegből kifizetett százalék, prémium. 2. ázsíó'. Megegyezik a Calepinusban (1585, 1585) szereplő egyik megfelelővel (vö. 4.2.1.1.(15.)).
28. **stagnum** 'állóvíz, tó, pocsolya': *palude* 'mocsár.
29. **suspendium** 'felakasztás': *appiccamento* 'ráakasztás, felakasztás' (vmilyen tárgyé)'. Azonos Calepinus (1585, 1586) megfeleltetésével (vö. 4.2.1.1.(18.)).
30. **tabes** 'rothadás, enyészet': *tisico* mn '1. tüdővész. 2. satnya, ványadt'. A szó részben egyezik Calepinus (1585, 1586) megfeleltetései közül az egyikkel, a *mal di tisico* kifejezéssel (vö. 4.2.1.1.(19.)).
31. **tegmen** 'takaró, lepel, boríték': *coperchio* 'fedő, fedél, tető'.
32. **vadum** 'gázló': *trag[h]etto* 'átkelés'.
33. **vocabulum** '(meg)nevezés, név, szó': *dizione* '1. szólásmód. 2. előadás. 3. nyelvezet, stílus. 4. kiejtés'. Azonos Calepinus (1585, 1586) egyik meghatározásával (vö. 4.2.1.1.(21.)).

### 2.2.2. Hibás német megfeleltetések

1. **aedacitas** 'falánkság': *Frässerei* 'zabálás'. Egyezik Calepinus (1585, 1586) egyik megfelelőjével (vö. 4.2.1.2.(1.)).
2. **anchora** 'horgony': *Wasserglas* 'vizespohár'.
3. **capito** 'nagy fejű' (pl. ember): *Gross[e] Kopffeder*, vö. *Grosskopf*, *Dickkopf* (LGSWLD: 155). A *Kopffeder* jelentése 'fejen viselt dísz', 'feder als kopfschmuck' (DWB 5: 1774).
4. **culex** 'szúnyog': *Bram* [Breme] 'bögyöly'. Egyezik Calepinus (1585, 1586) egyik meghatározásával (vö. 4.2.1.2.(3.)).
5. **fastus** 'büszkeség, döllyf': *Pracht* 'pompa, dísz'. Azonos Calepinus (1585, 1586) egyik meghatározásával (vö. 4.2.1.2.(4.)).
6. **foex** 'üledék, seprő': *Leger* '1. odafektető. 2. odatevő' (DWB 6: 535).
7. **flabellum** 'legyező': *Fliegenwedel* 'légycsapó'.
8. **glarea** 'kavics': *Riß*, vö. *Riese* 'kavicsos vagy fás hegyoldal, vízpart' (DWB 8: 934). Azonos Calepinus (1585, 1586) egyik szavával és *Dasypodius* megfeleltetésével (vö. 4.2.5.(1.)).

9. **gula** 'torok': *Schluck* 'korty'. Egészen biztos, hogy a *Schlund* 'torok, garat' főnév nyomdahibás alakjával álunk szemben. A hibás megfeleltetés tényén azonban ez sem változtat.
10. **hinnulus** 'öszvércsikó': *Ein jungs Roß* 'fiatal ló.'
11. **intentio** 'szándék': *Das furnemm*. A *Fürnehme* jelentése 'előkelőség' (DWB 6/1,1: 776).
12. **laciniae** 'vminek a csücske': *Die Falten* 'ránc, redő'.
13. **lamentum** 'sírás, jajgatás': *Das Seufzen* '1. sóhajtozás. 2. nyögés, szenvedés.'
14. **mancipium** 'rabszolga': *Leibaigner* [Leibeigene(r)] 'jobbágy.' A szó emlékeztet Calepinus (1585, 1586) meghatározására: Ein *leibeigner* mensch (vö. 4.2.1.2.(7.)).
15. **messis** 'aratás, termés': *Zeit des Schnits* [Schnitzes] 'a levágott rész ideje'. A körülírás Verancsics hibás alkotása: szerzőnk abból indulhatott ki, hogy a *Schnitz* főnév biztosan 'vágás' jelentésű, így alkalmas arra, hogy az általa nem ismert német megfelelőket, - Ernte, Erntezeit (LGSWLD: 708) - helyettesítse. Ez a főnév azonban nem rendelkezik ezzel a jelentéssel.
16. **ministerium** '1. szolgálat, hivatal. 2. ügy, foglalatosság. 3. cselédség': *Dienstbarkeit* '1. szolgai függés, alávetettség. 2. szogai alázat, szolgálalkúság. 3. szolgálatkészség, készségesség', vö. 1. *Dienstleistung*, *Dienst*, *Amt*. 2. *Gehilfe* (LGSWLD: 713). A latin főnév jelentésbeli megfeleltetései nyelvenként eléggé eltérő képet mutatnak (vö. 2.1.10.). A két német megfelelő közül az egyik (*Dienst*) helyesnek bizonyult, a *Dienstbarkeit* pedig, amely valószínűleg a 3. jelentést szerette volna visszatéríteni, hibás.
17. **mucor** 'penész': *Grau* 'iszonyat, irtózat, borzalom', mai alakja *Grauen*.
18. **palatum** 'íny': *der Rachen* 'torok, garat', vö. *Gaumen* (LGSWLD: 810). A hibás megfeleltetés megegyezik Dasypodius és Calepinus meghatározásaival (vö. 4.2.5.(2.)).
19. **pensio** '1. mérlegelés, súly, teher. 2. fizetés, kifizetés. 3a. házbér. 3b. részlet, részletfizetés. 3c. adó. 3d. kamat': *Sold* 'zsold.' A német szótörténetben nem mutatható ki a *Sold* főnévnek más jelentése (vö. DWB 10/1: 1434).
20. **petasus** 'úti kalap': *Schaub, hutt* [Schaubhut], vö. *Reisehut*; (LGSWLD: 855). A két szót pont választja el, amely akár vesszőként, akár kötőjelként is felfogható. A német szavak értelmezése alapján azonban inkább kötőjel: a megfelelő tehát

*Schaubhut*, helyesen *Schaubenhut* 'szalmakalap' (DWB 8: 2300), amely azonban jelentésbelileg hibás.

21. **podium** 'talapzat, emelvény, dobogó': *Gang* '.

22. **pollicitatio** 'ígéret, ígérés': *Erbietung* 'ajánlkozás, felkínálkozás.' A német szótörténetben nem muatható ki a szó 'ígéret, ígérés' jelentése.

23. **profectus** 'előmenetel, siker': *Nutz* 'haszon, nyereség'.

24. **reverentia** 'tisztelet, hódolat, becsülés': *Zucht* 'illem, tisztesség, illendőség'.

25. **rutrum** 'ásó, lapát': *Haue* '1. (bányász) csákány. 2. szekerce. 4. kapa'.

26. **sandalium** 'könnyű lábbeli, szandál': *Pantofflen* 'papucs'. Megegyezik Dasypodius megfeleltetésével (vö. 4.2.4.(3.)).

27. **secta** 'politikai irány, párt': *Anfang* 'kezdet', vö. *ein anhang*, *besondere rotte* (DLG: s.v. sequor), 'politische Partei, Klüngel' (LGSLD: 1034).

28. **situs** 'rozsdá, pizok, penész': *Grauwe*; mai alakja *Grauen* 'iszonyat, irtózat, borzalom', vö. *Moder*, *Schimmel*, *Schmutz*, *Rost* (LGSWLD: 1062). A szó megtalálható Dasypodius szótárában is (vö. 4.2.4.(4.)).

29. **solamen** 'vigasz, enyhítés': *Ergetzung* 'mulattatás, szórakoztatás' (DWB 3: 823), vö. *Trost* (LGSWLD: 1064). A hibás megfeleltetés megegyezik Dasypodius egyik ekvivalensével (vö. 4.2.4.(5.)).

30. **taurus** 'bika, ökör': *Rind* 'szarvasmarha'.

31. **tēda** [**taēda**] 'erdei fenyő, lucfenyő': *Forchenholz* 'erdei fenyőből való fa'. A *Holz* ui. faanyagot, és nem élőfát jelent; utóbbinak a neve *Baum*. A *Forchen* egyben nyomdahibás alak *Förchen* helyett.

32. **truncus** 'tőke, tönk': *Gestumplet* [gestümp̥let]. A német szó nem főnév, hanem 'levágott'jelentésű múlt idejű melléknévi igenév, amelynek a korai úfn. korban a következő alakváltozatai adatoltak: *gestumpet*, *gestümpelt* (DWB 4/1,2: 4266), vö. *gestumlet*, *gestümp̥let* (Calepinus 1585, 1586). Verancsics feltételezhetően nem vette figyelembe, hogy a lat. *truncus* szó főnév és egyben melléknév ('(meg)csönkített, levágott') is, és forrásának a melléknévi megfelelőjét írta be a latin főnév ekvivalenseként (vö. 4.2.1.3. (12.)).

33. **vas** 'kezes': *Versprecher* '1. ígérő, ígéretet tevő személy (pollicitator). 2. ügyvéd' (DWB 12/1: 1485), vö. *Bürge* (LGSWLD: 1191).



### 2.2.3. Hibás horvát megfeleltetések

1. **aestimatio** '(fel)becslés, árszabás': *cina* (irod. *cijena*) '1. ár. 2. érték'. A horvát akadémiai szótárban nem adatolt a *cijena* 'becslés' jelentése (AR 1: 785). Mažuranić szótárában ugyan a meghatározás 'pretium, aestimatio, taxatio', de a felsorolt számos példában egyetlen esetben sem állapítható meg egyértelműen a 'becslés' jelentés (Mažuranić 1908-1922: 121-123).

2. **blitum** 'paraj': *blitva* 'mangold'.

3. **bombus** 'dongás, mormogás, zúgás; zümmögés': *bubanj* 'dob'. Feltehetően a *bubanje* 'dobolás' szó hibásan szedett alakjáról van szó. A megfeleltetés nyomdahiba nélkül is problémás lenne.

4. **calliditas** 'ravaszság': *propast* '1. szakadék. 2. megsemmisülés, tönkremenetel. 3. csapás.' A horvát szó ebben az értelemben csak Verancsicsnál adatolt (AR 12: 375).

5. **canna** 'nád': *civ* 'cső'.

6. **ciconia** 'gólya': *čaplja* 'kócsag', vö. *roda* (DLHR: 184). A hibás megfeleltetés megegyezik Megiser ekvivalensével (vö. 4.2.7., és l. Vig 2005a: 275.).

7. **cisterna** '1. vízgyűjtő medence, ciszterna. 2. csatorna': *studenac* 'forrás'.

8. **clivus** 'domb': *brdo* 'hegy'.

9. **collis** 'domb': *brdo* 'hegy'.

10. **computus** 'számítás, kiszámítás': *broj* 'szám'.

11. **contentio** 'versenyzés, mérkőzés, vetélkedés': *kara* 'szidás, dorgálás'.

12. **cursor** '1. (verseny-) futó, 2. (gyors) kengyelfutó': *koji teče* 'aki fut', vö. *trkač*, a) *utrkiivač*, i *utrkiivač na kolima*. B) *ulak*, *teklič* (DLHR: 270). A körülírás azt bizonyítja, hogy Verancsics nem ismerte a latin főnév horvát megfelelőjét.

13. **diffidentia** 'bizalmatlanság': *neufanje* 'reménytelenség'.

14. **definitio** '1. határszabás, pontos megjelölés. 2. határozat, szabály, utasítás. 3. (fogalmi) meghatározás': *dospitak* (irod. *dospijetak*) 'vminek a vége'. Verancsics nem ismerte a horvát megfelelőt, ezért a megoldás érdekében a latin főnév szócsaládjának etimologizálásából indult ki. Végül a *definitio*-ban is megtalálható *finis* ('1. határ. 2. vminek a vége') főnév második jelentésének megfelelő horvát szó mellett döntött.

15. **exercitium** '1. gyakorlás, gyakorlat. 2. buzgó foglalkozás vmivel, vminek üzése'; *nastojanje* 'buzgalom, gondoskodás, igyekezet.'

16. **fagus** 'bükkfa': *brist* 'szilfa'.
17. **gladiator** 'gladiátor': *korda* 'kard, szablya.' A horvát akadémiai szótár csak Verancsics és Belostenec szótáira hagyatkozva közli ezt a jelentést, más, írott szövegekből nincsenek adatok (AR 5: 323). Első pillantásra Verancsics metonimikus megfeleltetésével állunk szemben. Konkrét irodalmi szövegben a *korda* ilyen értelmezése nem ütközne akadályba, a szótárban azonban, további jelzések híján, hibás megfeleltetéseknek kell tartanunk.
18. **galea** 'sisak': *šiš* 'nyárs'.
19. **institutum** 'vállalkozás, kezdeményezés, szándék': *odlučenje* 'elhatározás'.
20. **intervallum** 'köz, távolság': *praznost* 'üresség, üres tér'.
21. **iteratio** 'ismétlés': *povraćenje* 'fel-/megújítás'.
22. **labes** 'folt, szégyenfolt': *grdoba* '1. rondaság. 2. átv. káromlás, káromkodás. 3. torz ember, szörny'.
23. **lappa** 'bojtorján': *loboda* 'laboda'.
24. **larix** 'vörösfenyő': *bor* '(erdei) fenyő'.
25. **lectica** 'hordszék': *kolibka*. A csak Verancsicsnál adatolt szó ismert változatainak - *kolijepka, kolijevka* - a jelentése 'bölcső' (AR 5: 191).
26. **libra** 'mérleg': *librica* 'font'.
27. **libra** 'font': *mirila* 'mérleg'. A kétjelentésű latin szót csak a könnyebb áttekinthetőség kedvéért szerepeltetem kétszer (ahogyan egyébként Verancsicsnál is előfordulnak). A horvát megfelelők valószínűleg tördelés közben cserélődtek fel.
28. **magnificentia** '1. nemeslelkűség, nagyszerűség. 2. kérkedés, dicsekvés. 3. fény, pompa': *veliko monštro* 'nagy szörny'. Lehetséges, hogy a *mnoštvo* 'nagyság, sokaság, tömeg' jelentésű szó állt a kéziratban. A latin szó mai horvát megfelelői: '1. *veleleplje, veličanstvenost, rasipnost, sjajnost, gizdavost*. 2. *plemenitost, veledušnost* (DLHR: 621). A kifejezés első tagja, a *veliko* 'nagy' melléknév tükörfordítási kísérletre utal, miután a latin főnévben fellelhető *magn-* a *magnus* 'nagy' melléknévvel szoros kapcsolatban áll.
29. **moechus** 'házasságtörő': <sup>1</sup>*nečist* 'mn. tisztátlan, piszkos'. <sup>2</sup>*nečist* fn. 'tisztátlanság, piszkosság'.
30. **munificentia** 'jótékonyság, bőkezűség': *blagost* '1. jóindulat, kegyesség. 2. elnézés, kegyesség. 3. átv. kellemesség'.

31. **muscus** 'moha': *sriž* '1. fogkő. 2. borkő, vízkő'. A horvát szó ebben a jelentésben csak Verancsicsnál fordul elő (AR 16: 308).

32. **mustella** 'menyét': *viverica* 'mókus'.

33. **norma** 'szögmérték': *način* 'mód'.

34. **naclerus** 'hajótulajdonos': *mornar* 'tengerész, hajós'.

35. **obstaculum** 'akadály': *protivščina* 'ellentét'.

36. **obsidio** 'megszállás [nem az ostromlott hely elfoglalásának, hanem környékének elfoglalása értelmében], ostromzár, ostrom': *zasad*. Az akadémiai szótár csak Verancsics főnevét idézi, amelyet a szerző a *zasaditi* 'elfoglal, birtokba vesz, benépesít' igéből képzett (AR 22: 369-370). Az akadémiai szótárban szövegkörnyezettel idézett példákból az igének inkább a '(területet) birtokba vesz, benépesít' jelentése olvasható ki. Mai hv. megfelelői *opkoljavanje*, *podsjedanje*, *blokada* (DLHR: 717). Verancsics a hv. főnevet az általa megfelelőként használt magyar *szállás* jelentésével ruházta föl, vö. *megszállás* '2. letáborozás. 3. körülzárás, ostromzár' (SzT 8: 1088-1089).

37. **peremnitas** 'tartósság, állandóság, folytonosság': *vikuvični* mn 'örök', vö. *postojano trajanje* (DLHR: 774). A régi csa-horvátban ugyan főnevesülhetett a melléknév hímnemű alakja, - ritkábban egyes számban, gyakrabban többes számban – de csak akkor, ha emberre vonatkozott (Malić 2002: 623). Esetünkben tehát a *vikuvični* főnévként csak 'a Mindenható' jelentésben értelmezhető, ha pedig melléknévnek tekintjük, akkor szófajában és jelentésében is hibás.

38. **perfuga** 'szökevény, szökött katona': *pribigal*, vö. *prebjeg*, *uzkok*, *bjegunac* (DLHR: 776). A horvát megfelelő a *pribjeći* 'menedékre lel' ige cselekvő múlt idejű melléknévi igeneve, amelyet nem használnak főnévként.

39. **pergula** '1. szőlőlugas. 2. fedélszoba': *izhod* 'kijárat; kimenés, kimenetel.' Az *izhod*dal kapcsolatban a horvát akadémiai szótár a 'hely, ahova kimennek' jelentést is közli, és forrásként éppen Verancsicsot és Belostenecet idézi (AR 3: 861-862). Ebből még nem következik, hogy az *izhod* valóban rendelkezett ezzel a jelentéssel. Más, szöveges forrásokból sem adatolt ez a jelentés. Arról van tehát szó, hogy Verancsics hibás megoldását Belostenec is átvette.

40. **pietas** 'ájtatosság, istenfélés, vallásosság, kegyesség': *božanstvo* 'istenség'. A horvát szótárirodalomban a 19. sz. elejéig bezárólag a *božanstvo* a *divinitas*

megfelelőjeként szerepel. Verancsicsnál még a *religio* (l. 43.), Belostenecnél a *divinitas*, *religio* és *pietas* szavak meghatározásaként fordul elő (AR 1: 566). Belostenec tehát biztosan forrásként használta a Dictionariumot.

41. **quintilis** 'július': *travan* 'április'.

42. **ratio** 'gondolkodás, értelem, ész': *odvit* 'válasz'. A hibás szó mellett a latin szóval szemantikailag megegyező *razlog* is szerepel.

43. **religio** 'isteni félelem, vallásosság': *božanstvo* 'istenség', l. *pietas*.

44. **sorex** 'patkány': *puh* 'pele.'

45. **tegula** 'tetőcserép': *šimla* 'zsindely.'

46. **uncus** 'horog': *zub* 'kapa' (Malić 1997: 706; AR 23: 132).

47. **usus** 'szokás': *uživanje* 'élvezet, élvezés'. A horvát szó ilyen értelmű használatát minden valószínűség szerint a magyar *élet* 'használat, tkp. valamivel való élés (vö. vmivel él)' megfelelő befolyásolta, amely a Sermones Dominicalesban, a Szalkai-glosszában és a Gyöngyösi Szótártöredékben adatolt (RMG: 178-179). Az *uživanje* (< *uživati* 'élvez') főnév alapszava ui. a *živ* 'élő' melléknév.

48. **venalis** 'eladó': *prodajući*, vö. *na prodaju* (DLHR: 1122). A hv. megfelelő a *prodati* 'elad' ige jelen idejű cselekvő melléknévi igeneve, amelynek már régóta határozói szerepe van. A régi horvátban ugyan használták a jelen idejű cselekvő melléknévi igenevet melléknévként is (Barić et alii 1997: 633), esetünkben azonban a szó jelentése aktív, 'aki elad, eladó fn', nem pedig 'eladásra szánt', mint a magyar megfelelőjének. Miután a hv. szó szófajilag a Dictionariumban szereplő *eladó* szónak felel meg, Verancsics a magyar szó jelentésével ruházta fel.

49. **vertigo** 'forgás, fordulás; szédülés': *svita zahod* 'nyugat, tkp. a világ nyugata'.

50. **vinitor** 'vincellér': *kopač* 'kapás'. A horvát szónak 'vincellér, szőlőművelő' jelentése nem adatolt. Verancsics ruházta fel ezzel a jelentéssel a szótárban lévő magyar *kapás* alapján, valószínűleg azért, mert a magyar és a horvát szó etimológiailag összefügg.

51. **vitta** 'főkötő': *šapka* 'sapka'; vö. *prevezača u žena* (DLHR: 1150).

#### 2.2.4. Hibás magyar megfeleltetések

1. **aequalitas** 'egyenlőség': *hasonlatosság*.
2. **area** 'szérű': *csűr*. A magyar szó 'szérű' jelentésben csak a Görlitzi Glosszák második bejegyzőjének megfeleltetésében fordul elő: *area: csűr, cséplő pajta* (RMG: 153). Ugyanakkor ugyanezzel a szóval magyarázza a *horreum* kifejezést is. A glossza első kezétől származik az *area: ház, bovine: baromnak való ház* megfeleltetés (RMG: 311). Mindezekből az a következtetés vonható le, hogy a glosszák szerzői nem ismerték az *area* jelentését, illetve a magyar megfelelőket sem. A *csűr* a Verancsicsot megelőző szótárakban és glosszában mindig a *horreum* megfelelője (RMG: 153). Az általam átnézett szótárakban, ill. szójegyzékekben nem mutatható ki a magyar szó 'szérű' jelentése.
3. **cardus** 'bogáncs': *kóró*. Egyezik Calepinus (1585, 1586) egyik nehezen értelmezhető meghatározásával vö. (vö. 4.2.1.3.(1.)).
4. **cubitus** 'könyök': *kar*. Azonos Calepinus (1585, 1586) egyik megfelelőjével (vö. 4.2.1.3.(2.)).
5. **cuneus** 'ék': *cövek*.
6. **disciplina** '1. tanítás. 2. oktatás. 3. ismeret, tudományosság': *tanulság*. Verancsics tévesen abból indult ki, hogy a *disc-* azonos a *disco, discere* ('tanul, megismer') ige tövével. Ennek alapján úgy vélte, hogy a *tanulság* főnév alkalmas megfelelő. Valójában a *disciplina < discipulus* szavak egy \*dīs-cīpīō 'felfog' igré mennek vissza. Verancsics mentségére legyen azonban mondva, hogy a *discipulus* főnevet már a latinban is összefüggésbe hozták a *disco* igével (vö. LGSWDL: 338).
7. **docilis** '1. tanulékony. 2. könnyen megérthető, felfogható': *tanítandó*. A beálló cselekvésű melléknévi igenév jelentése 'amit majd meg fognak/meg kell tanulni.'
8. **dorsum** 'hát': *derék*. Megjegyzendő, hogy ugyanez a megfeleltetés megtalálható az egymással rokonságot mutató Schlägli és Soproni Szójegyzékben (RMG: 157) és a Németújvári Glosszában is (NySz 1: 495-496). A NySz adataiból nem állapítható meg a 'derék' jelentés.
9. **exequiae [exsequiae]** 'temetés, gyászmenet': *tor*.
10. **fascia** 'kötő, széles szalag': *perem*.
11. **faux** 'gége, torok': *pofa*.
12. **funus** 'temetés': *tor*.

13. **genitor** 'nemző, apa': *szülés*.
14. **genista** 'rekettye': *ganya fa bokor*. A kifejezést nehéz rekonstruálni: lehetséges a *gányafa, bokor*, de elvileg még a *gánya, fa, bokor* variáció is elképzelhető (vö. 4.2.1.3.(4.)).
15. **gurgulio** 'légcső, gége (állatoknál)': *torok*.
16. **ingressus** 'bemenetel, bemenés': *bejövetel*.
17. **instauratio** 'megújítás': *építés*. A szó csaknem teljes egészében megegyezik Calepinus (1585, 1586) egyik megfeleltetésével (vö. 4.2.1.3.(6.)).
18. **laurus** 'babérfa': *jávor*.
19. **lavacrum** '1. fürdőhelyiség, fürdőszoba. 2. fürdővíz, fürdő': *mosás*.
20. **lynx** 'hiúz': *párduc*.
21. **manubiae** 'zsákmány': *fosztás*. A magyar szó 'rablás, kirablás, kifosztás' jelentéssel rendelkezik, 'zsákmány' értelemben azonban nem adatolt.
22. **motus** 'mozgás': *mozdítás*.
23. **nefas** 'vétek, bűn, gáztett': *iszonyú*. A megfeleltetés nem csupán szófajilag hibás, hanem főleg jelentésében az. Egészen biztos, hogy a melléknév Calepinus 1585. és 1586. évi kiadásából származik, amelyekben az *iszonyú latorság* kifejezés található. Nem lehet eldönteni, hogy vajon nyomdahiráról van-e szó (kiesett a főnév), vagy Verancsics másolói hibájáról, aki a magyar kifejezést nem egy szintagmaként, hanem két önálló szóként értelmezte (vö.4.2.1.3.(9.)).
24. **nimbus** 'záporosó': *záporosóst*. A magyar melléknév vagy toll-, vagy nyomdahiba miatt kapta a -t tárgyragot, de nélküle is hibás megfeleltetés lenne.
25. **oliva** '1. olajbogyó. 2. olajfa': *olajmag*. A többi megfelelő a következő: ol. *oliva*, ném. *Oliven* [Olive], horv. *maslina*. Az azonos jelentésű *olea* megfelelői Verancsicsnál a következők: ol. *oliva*, ném. *Olbaum* [Ölbaum], horv. *maslina*, m. *olajfa*. A két azonos jelentésű lat. szóalak megfeleltetések összevetéséből látszik, hogy Verancsics megpróbálta a kétjelentésű szó jelentéseit elválasztani egymástól, és egy-egy alakhoz hozzárendelni. *Olajbogyó* jelentésben ezért Pesti Gábor szavát vette át (vö. 4.2.3.(1.)).
26. **pastinaca** 'paszternák': *sárgarépa*. A szó Szikszai Fabricius megfeleltetésének az átvétele (vö. 4.2.2.(1.)).

27. **pero** 'rövid szárú csizma': *bocskor*. Szikszai Fabricius azonos megfeleltetésének átvételéről van szó (vö. 4.2.2.(2.)).

28. **planta** 'bujtvány, oltóág': oltovány, *ültetés*.

29. **poeta** 'költő': *énekes*. A magyar szótörténetben nem adatolt az *énekes* szónak ez a jelentése, amely Verancsics jelentésátvitele a horvát *pisnik* (irod. *pjesnik*) szóról. A hv. főnév jelentése 'költő', és a *pjevati* 'énekel' igéből származik.

30. **radula** 'vakarókés': *vakarás*.

31. **ruga** 'ránc, redő': *sömögözés*. A Calepinust megelőző magyar szójegyzékekben a *ruga* megfelelője *sömörgés* (a *sömergés* olvasat sem zárható ki, ZsélyiSzj.), ill. *megsemergett orca* (Murm.), amit egyesek *megsömörgöttek* olvasnak (RMG: 618). A latin főnévből képzett *rugosus* melléknévnek az ekvivalensei *sömörgözött* (GyöngySzt.), *semergött* (Murm.) (RMG: 618). Calepinus *sömögözés* alakja nyilvánvalóan hibás: vagy a főnév rontott alakjával, vagy pedig egy melléknév + főnév szerkezetnek hibásan írt melléknevével van dolgunk, amit Verancsics átvett. Megfeleltetését az RMG (618) „rekonstruált” alakban *sömörgözésként* közli (vö. 4.2.1.3.(10.)).

32. **sagacitas** '1. szimat. 2. éleslátás, éleselméjűség, eszesség': *fityezés*. A megfelelővel kapcsolatba hozható szavak, mint *fityerészik* 'keresgél' (Naszvad, Felvidék), *fityerész* mn 'élénk, fürge, fecsegő', *fityerő* mn 'élénk, fürge, fecsegő' (Fornos, Kárpátalja) (ÚMTSz 2: 457) nem bizonyítják a *fityezés* szó meglétét, és a latin szó értelmezéseként megadott jelentéseket sem. A szó átvétel Calepinusból (vö. 4.2.1.3.(11.)).

33. **sinus** 'öböl, tengeröböl': *völgy*. Lehetséges, hogy Verancsics ezzel a szóval a középkori latinságban adatolt 'öl' jelentést ('pars corporis inter ventrem et genua', LLNMA 7: 4659) akarta visszaadni, vagy pedig az *öl* nyomdahibás alakjáról van szó.

34. **stipula** 'fűszár, szalmaszár, nádszár': *szalma-köntő*. A megfeleltetés értelmezésére irányuló feltételezések csak a megfeleltetés hibás mivoltát támasztják alá. Vagy a *szalmaköntös* szóra gondolunk, vagy pedig a *köntő* 'a méhkast borító gyékénytakaró' (Kórógy, Horvátország) (ÚMTSz 3: 540) szóra, az eredmény egyaránt negatív. A lexéma átvétel Calepinusból (vö. 4.2.1.3.(12.)).

35. **valor** '1. érték, ár. 2. hatalom, tehetség. 3. erő, bátorság. 4. méltóság, rang': *becsület*. A magyar szó az imént felsorolt jelentések egyikében sem adatolt a múltban.

36. **valvae** 'ajtószárny, szárnyas ajtó': *kapufa*.

37. **vicia** 'lednek, babó, vadbab': *vadzab*. A szó átvétel Calepinusból (vö. 4.2.1.3.(13.)).

38. **villus** 'bozontos szőr, haj; bozont': *fonal*.

39. **vitalis** '1. az élethez való, élet-; éltető, eleven. 2. életrevaló, élő. 3. életre méltó': *élhető*.

### 2.2.5. Hibás olasz és német megfeleltetések

**curculio** 'zsizsik': *tignola* 'moly', *Wirmblen, die da Koren est* [isst] 'gabonát evő kis féreg'. A *curculio* olasz megfelelői – *gorgoglione, pinteruolo* – a 14. sz-tól, ill. 1476 óta adatoltak (DELIN:680, 1286); a német *Kornwurm* már a középfelnémet korszakból kimutatható (DWB V: 1832). A német kifejezést Calepinus (1585, 1586) meghatározása ihlette meg úgy, hogy a vonatkozói mondatot Verancsics elhagyta (vö. 4.2.1.4.(1.)).

### 2.2.6. Hibás olasz és horvát megfeleltetések

1. **cauterium** 'sütővas': *segnale, bilig* (irod. *biljeg*) 'jel, bélyeg'. Megjegyzendő, hogy a régi magyar nyelvben a *bélyeg* szónak 'bélyegző vas' jelentése is adatolt (1573 óta; SzT 1: 775). Valószínű, hogy az olasz és a horvát szót a magyar főnév jelentésével ruházta fel Verancsics.

2. **culmus** 'szár, küln. gabonaszár, szalmaszál': *paglia, slama* 'szalma'. A horvát szónak ez a jelentése nem szótárazott. A *paglia* egyik jelentése még 'szívószál' is lehet (GDLI 12: 365).

3. **defectio** 'kisebbedés, fogyás': *debolezza* 'gyengeség, erőtlenség'; *nedostanje* 'hiány'. Az olasz szó Calepinus (1585, 1586) egyik megfelelőjével azonos (vö. 4.2.1.1.(6.)). A horvát főnévképzés a *nedostati* 'hiányzik' igéből, vö. mai hv. *nedostajanje*. A szó csak Verancsics, Della Bella, Belostenec és Stulli szótárában adatolt (vö. AR 7: 823).



4. **nausea** '1. tengeri betegség, 2. émelygés, hányás': *turbazione* 'baj, zavar, rendellenesség'; *čemer* 'méreg, harag, gond.'

5. **processus** '1. előrehaladás. 2. eredmény, siker': *processo*, *prohodenje* 'haladás; átkelés, áthaladás', vö. ol. *l'andare innanzi*, *avanzata* (DILL: 1253), hv. *prolaz*, *prolazak* (AR 12: 308-309, 313-314). A latin szót Verancsics egyszerűen olaszosította. Eljárása arról árulkodik, hogy tisztában volt azzal, hogy a lat. szóvégi mássalhangzók az olaszban nem folytatódnak tovább, illetve azzal, hogy a lat. /-u/ > ol. /-o/-vá változott.

### 2.2.7. Hibás olasz és magyar megfeleltetések

1. **collatio** '1. összegyűjtés, -hordás. 2. hozzájárulás, adakozás': *radunanza* '1. gyülekezet, gyülekezés. 2. élelmiszerkészlet. 3. épületcsoport. 4. (körülmények) összjátéka' (vö. GDLI 15: 286); *hozzátétel*.

2. **pustula** 'hólyagocska, pattanás': *scrofol* 'heg'; *mirigy*.

3. **scabellum** 'kis zsámoly': *banchetto* 'kis pad'; *padszék*. Az olasz szó szinte azonos Calepinus (1585, 1586) egyik megfeleltetésével (*banchetta*).

4. **sextilis** 'augusztus': *luglio* 'július'; *Szent Jakab hava* ('július').

5. **vepres** 'tövisbokor': *spine* 'tüskék'; *bojtorján*. Az olasz szó egyezik Calepinus (1585, 1586) megfeleltetésével (vö. 4.2.1.1.(20.).

### 2.2.8. Hibás német és horvát megfeleltetések

1. **coniectura** 'feltevés, következtetés': *Argwohn* 'gyanú'; *sumnja* 'kétely'. A horvát szó ebben az értelemben csak Verancsicsnál adatolt (AR 16: 945).

2. **crapula** 'ittasság, mámor': *Frasserey* [Fresserei] 'zabálás'; *žarstvo* [žrstvo] 'falánkság.' A német szó azonos Calepinus (1585, 1586) egyik megfeleltetésével (vö. 4.2.1.2.(2.).

3. **falsitas** 'valótlanság': *Betrug* 'csalás, becsapás'; *nepravda* '1. hazugság. 2. bűn, gonoszság. 4. sértés.' A horvát szó ebben a jelentésben csak a Dictionariumban fordul elő (vö. AR 8: 17).

4. **fastidium** '1. undor, utálat. 2. lelki utálat és undor': *Unruhe* 'nyugtalanosság, izgalom'; *briga* 'gond, aggodalom'.

5. **gigas** 'gigász': *Held* 'hős'; *vukodlak* 'varázsló, vámpír'. A *Held* szónak nem mutatható ki 'gigász, óriás' jelentése a német szótörténetben, egyezik viszont Calepinus (1585, 1586) egyik megfeleltetésével (vö. 4.2.1.2.(5.)). A *Gigant* már a 9. sz. óta adatolt (KlugeEt: 324). Verancsics mentségére legyen mondva, hogy a lat. *gigas* horvát megfelelője, a *giganat* csak a 16. sz. óta dokumentált a horvátban (AR 3: 133).

6. **induciae** 'fegyverszünet, fegyvernyugvás': *Aufzug* 'menet, felvonulás'; *prodljenje* [produljenje] '1. meghosszabítás. 2. folytatás.' A német szó Calepinus (1585, 1586) egyik megfeleltetésének a része (vö. 4.2.1.2.(6.)).

7. **tenor** '1. lendület, 2. lefolyás, menet, összefüggés': *Weiß, Ordnung, red.* A *Weiß* a *Weise* 'mód, szokás, modor' rontott változata. Az *Ordnung* '1. elrendezés. 2. rend. 3. (el)rendezettség, rendszer' megtalálható Dasypodius szótárában is, ami a forráshasználat bizonyítéka (vö. 4.2.4.(6.)). A hv. *red* 'mód, út' főnévet valószínűleg azért választotta Verancsics, mert tisztában volt vele, hogy a horvát és magyar szavak etimológiailag összetartoznak, ugyanakkor nem volt tudomása arról, hogy a magyar szó 'vminek menete/folyása' jelentésével (SzT 11: 289) a hv. szó nem rendelkezik.

8. **uter** 'tömlő': *Bauch* 'has'; *trbuh* 'ua.'

### 2.2.9. Hibás német és magyar megfeleltetések

1. **commertium** 'kereskedés': *Mitwerbung* 'versengés'; *dolgozás*. A német megfelelőnek 'kereskedés' jelentése nincsen szótárazva. A *dolgozás* Verancsics etimologizálásának tudható be. Szerzőnk helyesen érezte, hogy a magyar *dolgozás* és a horvát *dugovanje* végső soron olyan tövekből vannak képezve, amelyek etimológiai kapcsolatban vannak: a magyar *dolog* szláv eredetű, sőt, lehetséges, hogy éppen a horvátból vettük át (TESz 1: 657). (Ennek ellenére az etimológiai függelékben a *dolog* etimonjaként a horvát *dilo* főnevet jelöli meg, ami nyilvánvaló tévedés). Mivel a *dugovati* ige a régi csa-horvátban valóban rendelkezett 'kereskedik' jelentéssel (AR 2: 868), Verancsics nem látta akadályát annak, hogy a belőle képzett főnév jelentését átvigye a magyar főnévre.

2. **pigmentum** 'festék, festékanyag': *Versetzen, szín*. A német igeének és főnevesített változatának nincs semmi jelentéstani kapcsolata a festékekkel, ahogyan a magyar

megfelelőnek sem. A magyar *szín* főnévnek nem mutatható ki 'festék' jelentése a magyar szótörténetben, és a TESz ilyen adata is Verancsicstól származik (TESz 3: 758). A magyar főnevet Verancsics ruházta fel a 'festék' jelentéssel, a szótárában szereplő ném. *Farbe* és hv. *farba* mintájára, amelyeknek a magyar főnév 'szín' jelentésben a megfelelője.

## 2.2.10. Hibás horvát és magyar megfeleltetések

1. **aditio** 'belépés': *pošašće* 'elindulás, elmenés'; *elmenés*.
2. **aditus** '1. bejárás, bemenetel vmibe. 2. hozzáférés, megközelítés, bejárat': *prihodišće* 'jövedelem'; *eljövetel*.
3. **branchiae** '[hal]kopoltyú': *kreljuti od ribe* '[hal]uszony'; *hal szárnya*.
4. **calamus** '1. nád(szál), szár. 2. nádból való tárgy. 3. oltóvessző. 4. nyíl. 5. pásztorsíp': *mosur* 'cséve', *civ* 'cső'; *cséve*.
5. **capax** 'sokat magába foglaló, bő, tágas': *uhitnući* 'kb. bedobó, odadobó', vö. *mnogo uzimajući, prostran* (DLHR: 163); *foghatandó* 'amit majd meg lehet/kell fogni'. Verancsics horvát megfelelője egészen biztosan szókeveredés következménye. A *hitnuti* 'dob, hajít vet' ige jelen idejű cselekvő meléknévi igeneve és az *uhititi, uhvatiti* 'megfog, megragad' keveredetett össze.
6. **cista** 'láda, (pénz)szekrény': *kaš* 'kas'; *kas*.
7. **disceptatio** '1. fejtegetés, megvitatás, vita, tárgyalás. 2. döntés, ítélet': *kara* 'szemrehányás'; *veszekedés*.
8. **ditio** 'uralom, fennhatóság, hatalom': *država* 'állam'; *tartomány*. A két szó között szoros jelentésbeli kapcsolat van. A *država* a *držati* 'tart' igéből képzett főnév, ugyanúgy, mint a *tartomány* a *tart* igéből, annak ellenére, hogy a két főnév jelentésében eltér egymástól. A magyar szó egyezik Calepinus (1585, 1586) egyik megfeleltetésével (vö.4.2.1.3.(3.)).
9. **eloquentia** 'ékekesszólás': *izgovaranje* 'kimondás'; *kimondás*. A horvát és magyar megfelelőket Verancsics nem ismerte, ezért a latin szó etimológiáját hívta segítségül. Mivel az *eloquentia* az *eloquor* '1. kimond, kiejt, kijelent. 2. előad, kifejez, beszédet tart' jelentésű igéből képzett, Verancsics is a latin ige horvát és magyar megfelelőiből (*izgovarati, kimond*) indult ki. Elkerülte azonban a figyelmét, hogy a

képzett latin főnév jelentése az ige 2. jelentésével van összefüggésben, és nem az elsővel (vö. 3.4.1.1.1.1.(5.)).

10. **eluvies** '1. kiömlés, kiáradás. 2. pocsolya. 3. vízmosta szakadék, vízmosás': *odapranje* 'mosás, tisztítás'; *mosás*. Nyilvánvaló, hogy a horvát megfelelőt a magyar szó hatására választotta Verancsics, és nem fordítva. Kételyek fogalmazódnak meg azzal kapcsolatban is, hogy a *mosás* 'vízmosás' jelentésben használatos volt-e a régi magyarban. Egyetlen helyen ugyan szótárazták ebben a jelentésben, de a felsorolt példákban a *vízmosás* szerepel (vö. CzF 4: 619).

11. **ineptia** 'bolond beszéd, tett': *nepodobstvo* 'alkalmatlanság'; *alkolmatlanság*. Mindkét főnév az *ineptus* horvát és magyar megfelelőiből – *nepodoban*, *alkolmatlan* – képzett szónak tűnik. A horvát szótárak közül csak Verancsics jegyzi, ill. egy szöveges adatolása ismert még a 17. sz.-ból (AR 7: 950). A magyar szó adott szövegkörnyezetben rendelkezhet a 'bolond tett, beszéd' jelentéssel, onnan kiragadva azonban nehezen. Egyben azonos Calepinus (1585, 1586) egyik megfeleltetésével (vö. 4.2.1.3.(5.)).

12. **menda** 'hiba, hiány': *blud* 'bűn, vétek', *vétek*.

13. **napus** 'répa, karórépa': *mrkva* 'sárgarépa', *sárgarépa*.

14. **nucleus** 'mag, [dió]bél': *kora od oriha* 'dióhéj'; *dióhéj*. A horvát kifejezés a magyar *dióhéj* tükörfordítása. A latin főnév horvát megfelelőjeként a *jezgra*, *kokoška* (DLHR: 705) használatos, előbbi a 17. sz. közepe, utóbbi a 16. sz. óta adatolt (AR 4: 640).

15. **patella** 'csésze, tál, tálca': *pokrivalo* 'takaró'; *fazékfödő*.

16. **perseverantia** 'kitartás, állhatatosság': *počekanje* 'várakozás'; *megmaradandó*. Verancsics a horvát főnevet a *počekati* 'vár' igéből saját maga képezte. A *megmaradandó* nemcsak jelentésében, hanem szófaját tekintve is hibás (beálló cselekvést jelentő melléknévi igenév).

17. **planta** 'növény, csemete; bujtás, dugvány, oltóág': *sad* 'ültetés, ültetvény', *ültetés*. A horvát és magyar szó között lévő szemantikai párhuzam nyilvánvaló. Utóbbi szó egyben átvétel Murmellisuból és/vagy Calepinusból (vö. 4.2.1.3.).

18. **plausus** '1. csattogás, ütés. 2. taps, tetszésnyilvánítás': *plesanje* 'tánc', de vö. *pljeskanje* 'taps' (lehetséges, hogy nyomdahibáról van szó), *vigadás*.

19. **quadriga** 'négyfogatú kocsi': *četverokolje*; *négykerekű*. A *bigae* főnévhez hasonlóan Verancsics tévesen ismét a kerekek számára gondolt. A hibát most nem az olasz, hanem a horvát és magyar megfelelők esetében követte el (vö. 3.3.(5.), 3.3.(45); 3.3.1.)
20. **reverendus** 'tiszteletre méltó': *poštovanje* 'tisztelet'; *kötélverő*.
21. **salebrae** 'göröngyös v. rázós út, kátyú': *grebeni* tsz 'hegygerinc, szikla'; *kőszikla*.
22. **sinapi** 'mustár': *snop* 'köteg, csomó'; *mustármag*.
23. **splen** 'lép': *pluća*; *tüdő*. A horvát szónak ez a jelentése csak Verancsicsnál adatolt.
24. **tractus** 'kiterjedés; fekvés, tájék, vidék': *kus zemlje* 'darab föld', *falkaföld*. A régi magyarban a *falka* jelentése 'sok' (Heltai 1981), ill. '(jókora) darab' (SzT 3: 657).
25. **valentia** '1. testi erő. 2. tehetség': *možanstvo*, *lehetség* 'lehetőség' (vö. SzT 7: 952). A két szó szoros kapcsolatot mutat egymással. A *možanstvo*, amely nem adatolt más horvát forrásokban (vö. AR 7: 31), Verancsics képzésének tűnik a *može* 'lehet' egyes sz. harmadik személyű igealakból, mégpedig a magyar *lehetség* 'lehetőség' (SzT 7: 952) mintájára. A latin szónak Verancsics egészen biztosan nem ismerte a magyar megfelelőjét sem. A megoldás érdekében etimologizálta a *valentia* főnevet, amelyet a *valeo -ēre* '1. egészséges, jól van. 2. erős, jó erőben van. 3. értéke van, ér' igéből képzettnek tartott. Az ige nem a klasszikus, hanem a középkori latinban adatolt jelentéséből indult ki. Mivel a középkori latinban az igt gyakran a *possum*, *posse* 'lehet' értelmében használták (LGSWLD: 1188), a *lehetség* főnevet rendelte a *valentia* mellé, és az ő mintájára képezte a horvát szót is. Éppenséggel a horvát és magyar megfelelők szoros kapcsolata zárja ki, hogy a *lehetség* szót a *tehetség* nyomdahibás alakjának tekintsük.

#### 2.2.11. Hibás olasz, horvát és magyar megfeleltetések

1. **acer** 'juhar, jávor(fa)': *paglia* 'szalma', *ustrojci* 'ocsú, szalma', *ocsó*. Verancsics valószínűleg összekeverte a latin *acer* és *acus* 'pelyva' szavak jelentését.
2. **pellex** 'ágyas': *adultera* 'házasságtörő', *hotnica* 'kurva', *kurva*. Annak elenére, hogy a magyar szó Calepinus (1585, 1586) nehezen értelmezhető megfeleltetésével

csaknem azonos (*safarina kurva*), a magyar szó kiválasztása a *hotnica* szótól is függhetett.

#### 2.2.12. Hibás olasz, német, magyar megfeleltetések

1. **caries** 'redvesség, korhadás, szuvasság': *tarlo* 'fogszuvasodás'; *Schemmel* 'penész'; *óság*. Verancsics mindhárom szava egyezik Calepinus (1585, 1586) megfeleltetéseivel (vö. 4.2.1.5.(1.)).

2. **septa** 'kerítés, sövény': *branco* 'ág', *Wuhre* 'töltés', *kekez* [rekesz]. Utóbbi alak egyben nyomdahibás is.

#### 2.2.13. Hibás német, horvát és magyar megfeleltetések

1. **cilium** 'szempilla, küln. az alsó': *Augbraw*, *obarve* [obrve], *szemöldök*. A német szó jelentése nehezen állapítható meg a korai újfelnémetben. Dasypodius német-latin szótárában a *cilium* megfelelője *augbraw*, Maaler szótárában az *augbrauen* 'mindkét szemhéj, szemöldök' (DWB 1: 788). Dasypodius latin-német szótárában az *augbrau* csak a *cilium* megfelelője (DLG: s.v. *cilium*; vö. még *palpebrae*, lejjebb). Az elmondottakból következik, hogy a német megfelelőt Verancsics Dasypodius szótárából vette (vö. 4.2.4.(1.)).

2. **concubina** 'ágyastárs, szerető': *die bei wohnet* 'tkp. aki ott lakik'; *hotnica* 'kurva'; *hálótárs*.'

3. **lyra** 'lant': *Harpff*, [Harfe] 'hárfa', *guzle* [-s-], 'egyhúros vonóshangszer', *hegedű*. A magyar megfelelő egyezik Calepinus (1585, 1586) egyik megfeleltetésével (vö. 4.2.13.(7.)).

4. **lyricen** 'lantos': *Harpffenschlager* [Harfenschläger], *guzlar*, *hegedűs*. A magyar szó egyezik Murmellius megfelelőjével (vö. 4.2.6.).

5. **pectorale** 'mellvért, páncél': *Ein brustzier*[de] 'melldísz'; *prsine*, *szigyelő* 'szügyelő.'

6. **palpebrae** 'szempilla, szemhéj': *Augenbraune* [Augbrawen] 'szemöldök', *vije* 'ua.', vö. csa-hv. *veja* (ČDL 1315), irod. *vjeđe*, *szemöldök* (vö. 1.). A német szó ezen kívül még nyomdahibás is.

7. **propago** 'bujtóág, vessző, dugvány': *Stam*[m] 'törzs, ág'; *sad* '1. veteményes kert, hely. 2. főleg fiatal telepítésű szőlő(skert). 3. termés, 4.hajtás, sarj. 5. ültetés'; *ültetés*.

#### 2.2.14. Hibás olasz, német, horvát és magyar megfeleltetések

1. **caesius** '1. kék, szürke (szem). 2. költ. kék szemű': *occhi bianchi* 'fehér szem'; *Augen blau*; *bilokast*; *fejér szemű*. A megfeleltetések többszörösen is hibásak. A *fehér* melléknévnek olaszul és horvátul nincs 'kék' jelentése. Az olasz megfelelő nem melléknév, illetve hiányos ahhoz, hogy grammatikailag és jelentésbelileg helyes legyen, vö. 1. *grigio-azzurro*, *verdastro*. 2. *che ha gli occhi grigio-azzurri*, *verdastrì* (DILL: 176). A német szótörténet nem ismeri Verancsics megfeleltetését, vö. 1. *blaugrau*. 2. *grauäugig* (LGSWLD: 146). A horvát szó sem adatolt, vö. *modrosiv*, *sivook* (DLHR: 156), és még *modrook* (VAnić: 770). A horvát kfejezés Verancsics szóalkotásának tűnik.

2. **marcor** '1. hervadtság, fonnyadtság. 2. átv. renyheség': *marcia* 'genny'; *Muglose*; *gnjilad*; *penísz*. Az olasz szó megegyezik Calepinus (1585, 1586) megfeleltetésével (vö. 4.2.1.1.(12.)). A német szótörténeti szótárban *möglöse*, *muglose* 'erőtlenség' szerepel (DWB 6: 2469). A csa-horvát nyelvjárásban a *gnjilod* 'korhadt fa' értelemben adatolt (ČDL: 238).

3. **saga** 'javasasszony, jósnő': *incantatrice* 'varázslónő', *Unhold* 'boszorkány', *čarovnica* [čarobnica] 'ua.', *boszorkány*. Az olasz és német főnév megegyezik Calepinus (1585, 1586) megfeleltetéseivel (vö. 4.2.1.4.(2.)).

4. **sica** 'tör, gyilok': *daga* 'rövid, de a törnél hosszabb pengéjű kard' (GDLI 3: 1094), *Wehr* 'fegyver', *sablja* 'szablya', *szablya*.

#### 2.2.15. Melléknevek megfeleltetése főnevekkel

A hibás megfeleltetések egy külön csoportját alkotják azok a főnevek, amelyeket latin melléknevek mellé rendelt Verancsics. Külön csoportban való szerepeltetésüket az indokolja, hogy ezek a megfeleltetések nemcsak szemantikailag hibásak, hanem szófajukban is eltérnek a címszóétól. A megfeleltetések sok esetben Verancsics szóalkotásai (részletesebben l. 3.4.).

##### 2.2.15.1. Horvát főnevek

1. **mendax** 'hazug': *lažac* 'hazug ember' h fn, vö. *lažljiv* (DLHR: 642).

2. **militaris** 'katonai, hadi': *vojnìk* 'katona' h fn, vö. *vojnički*, *ratni*, *vojni* (DLHR: 650).

3. **parilis** 'egyenlő, egyforma': *vrstnik* értelmezhetetlen jelentésű h fn, vö. *jednak* (DLHR: 752).
4. **scelestus** 'bűnös, vétkes, gaz': *zločinac* 'gonosztevő' h fn, vö. *opak, zao; lopov* fn (DLHR: 953).
5. **surdaster** 'süket': *glušac* h fn 'süket', vö. *nagluh* (DLHR: 1040).
6. **vorax** 'falánk': *požiravac* 'falánk ember' h fn, vö. *poždrljiv* (DLHR: 1157).
7. **vicinus** 'szomszédos': *sused* 'szomszéd', vö. *susjedni* (DLHR: 1138).

#### 2.2.15.2. Német főnevek

1. **nimbosus** 'felhős, viharos': *Ungestum* s fn [Ungestüm], '1. szörny(eteg). 2. szörnyűség, borzalom' vö. *wolkig, regenbringend, stürmisch* (LGSWLD: 754).
2. **odorus** 'illatos': *Geschmack* 'íz' h fn, vö. *wohlreichend* (LGSWLD: 786).
3. **vespertinus** 'esti': *Abendzeit* 'estidő, este' n fn, vö. *abendlich, Abend..., am Abend* (LGSWLD: 1206).

#### 2.2.15.3. Német, horvát főnevek

**viduus** 'özvegy': *Witwer* 'özvegyember' h fn, vö. *verwitwet*, kül. *unverheiratet* (LGSWLD: 1213); *udovac* 'özvegyember' h fn, vö. 1. *lišen, bez* 2. *bez ljubovnika ili ljubovnice, bez ljubavi, samotan* (DLHR: 1141). Verancsics valószínűleg a német szóból indult ki, amikor a horvát megfelelőt beírta.

#### 2.2.15.4. Horvát, magyar főnevek

**vicarius** 'helyettes': *namistnik* 'helytartó' h fn, vö. *zamjenički* (DLHR: 1137); *helytartó*, vö. *helyettesítő, helyettes* (GYLM: 595). A latin szó főnév is lehet, de jelentése ekkor is csak 'helyettes.'

#### 2.2.15.5. Olasz, német, horvát főnevek

**auxiliaris** 'segítségre való, segéd-, segítő, támogató': *aiutatore, Behelfer, pomoćnik*. A latin szó alakja arra utal, hogy melléknévvel és nem az *auxiliares* főnévvel van dolgunk. A latin melléknév mai megfelelői 1. *che porta aiuto, soccorso*, 2. *(di truppe) ausiliare* (DILL: 149), 1. *hilfreich, helfend*. 2. *zu den Hilfstruppen gehörig, der Hilsftruppen* (LGSWLD: 124), *pomoćni* (DLHR: 136).€



### 2.2.16. Elemzés

243 latin szónak a szótárban a négy nyelven összesen 314 hibás szemantikai és szófaji megfelelője található. Számszerű eloszlásukat az alábbi két táblázat mutatja be:

Hibás szemantikai megfeleltetések

| ny    | e  | ol-n. | ol-hv | ol-m | ném-hv. | ném.-m. | hv-m. | ol-hv.-m. | ol-ném.-m. | ném.-hv-m. | ol-ném.-hv-m. | összesen |
|-------|----|-------|-------|------|---------|---------|-------|-----------|------------|------------|---------------|----------|
| olasz | 33 | 1     | 5     | 5    |         |         |       | 2         | 2          |            | 4             | 52       |
| ném.  | 33 | 1     |       |      | 8       | 2       |       |           | 2          | 7          | 4             | 57       |
| horv. | 51 |       | 5     |      | 8       |         | 25    | 2         |            | 7          | 4             | 102      |
| m.    | 39 |       |       | 5    |         | 2       | 25    | 2         | 2          | 7          | 4             | 86       |

ny = nyelv, e = egyedül

Hibás szófaji megfeleltetések

| nyelv  | egyedül | ném-hv. p. | hv-magy. p. | ol-ném-hv. p. | összesen |
|--------|---------|------------|-------------|---------------|----------|
| olasz  |         |            |             | 1             | 1        |
| német  | 3       | 1          |             | 1             | 5        |
| horvát | 7       | 1          | 1           | 1             | 10       |
| magyar |         |            | 1           |               | 1        |

A két táblázat adatainak összesítéséből a hibás megfeleltetések sorrendje csökkenő számsorrendben nyelvenként a következő (zárójelben a hibás szavak száma): 1. horvát (112), 2. magyar (87), 3. német (62), 4. olasz (53).

Első pillantásra könnyű volna - a hagyományos magyarázatok szellemében - párhuzamot vonni a hibás horvát szavak viszonylag nagy száma és Verancsics szóismerete, továbbá a szótár megírásának objektív nehézségei között. Verancsics régen elkerült szülőföldjéről, sok horvát szót elfelejthetett, sokat meg sem tanul(hatot)t, nem állt rendelkezésére igazi latin-horvát vagy más idegennyelvű-horvát szótár (Megiser szótára sem tudta ezt a hiányt pótolni), nem voltak horvát adatközlői (utóbbiak jelentőségét számos kutató hangsúlyozza a többnyelvű szótárak

szerzőivel kapcsolatban, akikről általában nem feltételezik, hogy több nyelven is tudhattak). Ezek a tényezők ugyan magyarázatul szolgálhatnak a horvát szavak esetében, érvényüket veszítik azonban a magyar és az olaszt illetően. Adatközlők mindkét nyelven nagy számban állhattak rendelkezésre, a szótárakról nem is szólva. A hibás német megfeleltetések alacsony számát pedig, ellenkezőleg azzal lehetne magyarázni, hogy Verancsics több adatközlőtől kaphatott segítséget, és sok szótárhoz férhetett hozzá.

Az ismertetett tényekől inkább a szótár megírásának módjára, Verancsics mukamódszerére lehet(ne) következtetni. A szerző nem fordult alapvetően adatközlőkhöz tanácsért, illetve elsősorban saját kútfejéből dolgozott. Ezt a feltételezést egyelőre azonban még nem tekinthetjük véglegesnek, mert hátravan még a hibás lexikai megfelelők és szóba jöhető források egybevetése.

Visszatérve a jelentésükben hibás megfelelőkhöz, föltűnő, hogy az eltérő szemantikai megfeleltetésekhez képest nagyobb variációban fordulnak elő olyan szavak, amelyek egy másik (vagy több) nyelv szavaival mutatnak szemantikai egyezést. Közülük ezúttal is a horvát-magyar egybeesések emelkednek ki számukat tekintve.

A hibás horvát-magyar szópárok közül az esetek csaknem a felében *egyezik* a két nyelv szavainak a jelentése: *mosur*, *cséve* (s.v. *calamus*), *kaš*, *kas* (s.v. *cista*), *izgovaranje*, *kimondás* (s.v. *eloquentia*), *mrkva*, *sárgarépa* (s.v. *napus*), *kora od oriha*, *dióhéj* (s.v. *nucleus*), *sad*, *ültetés* (s.v. *planta*), *grebeni*, *kőszikla* (s.v. *salebrae*), *pluća*, *tüdő* (s.v. *splen*), *možanstvo*, *lehetség* (s.v. *valentia*). Láthattuk, hogy Verancsics négy esetben biztosan magyar hatásra használta a horvát szavakat.

A többi horvát-magyar szópár esetében Verancsics önállóan járt el: nem mutatható ki sem magyar, sem pedig horvát hatás.

Egy másik horvát-magyar szemantikai egyezés érdemel még figyelmet, ezúttal a négyes megfeleltetésen belül. A *sica* megfelelői közül a horvát (*sablja*) és a magyar (*szablya*) szó teljes mértékben egyezik.

Számos esetben több, hibás megfelelő szemantikai egyezése azzal magyarázható, hogy Verancsics az olasz vagy német szóból indult ki, és írta be megfelelőiket a többi oszlopba. Az olasz és német kiindulási szavak közül utóbiak a gyakoribak.

Német kiindulási szavak és egyező párjaik: *Bauch*, *trbuh*, *has* (s.v. *uter*); *Augbrauen*, *vije*, *szemöldök* (s.v. *palpebrae*), *Unhold*, *čarovnica*, *boszorkány*, *incantatrice* (s.v. *saga*).

Olasz kiindulási szavak és egyező párjaik: *luglio*, *Szent Jakab hava* (s.v. *sextilis*); *paglia*, *ustrojci*, *szalma* (s.v. *acer*).

A hibás szófaji megfeleltetések között is a horvát főnevek dominálnak: számuk meghaladja a többi három nyelv összes megfeleltetésének a számát.

### 2.3. Eltérő szófaji megfeleltetések

Az alábbiakban azokat az eseteket ismertetjük, amelyekben Verancsics a latin főnevekhez és melléknemekhez eltérő szófajú szavakat rendel, ill. körülírja őket. Az eltérő szófajú megfeleltetések szemantikailag közel állnak a latin címszóhoz, ezért nem szerepelnek a hibás szemantikai megfeleltetések között.

#### 2.3.1. Főnevek megfelelői

##### 2.3.1.1. Melléknemek

###### 2.3.1.1.1. Horvát melléknemek

1. **acumen** 'vminek a hegye, éle': *oštro* sn 'éles', vö. *oštrina* (DLHR: 23-24).
2. **rigus** 'hideg, fagy': *studeno* sn 'hideg', vö. *studen*, *zima* DLHR: 433).
3. **umor** 'nedvesség': *mokro* sn 'nedves', vö. *mokrina*, *vlaga*, *tekućina*, *voda* (DLHR: 480).
4. **serenitas** 'derű, derültség, derült idő': *vedro* sn, vö. *vedrina* (DLHR: 972).

###### 2.3.1.1.2. Olasz melléknemek

1. **refuga** 'szökevény; hitehagyott': *fuggitivo* 'menekülő', vö. *apostata* (DILL: 1342). Az olaszban a *fuggitivo* főnévként is használatos.
2. **veterator** 'vén róka, kópé, ravasz, álnok ember': *scaltrito* 'ravasz, furfangos, agyafúrt', vö. *scaltro* mn, *volpone* fn (DILL: 1685).

### 2.3.1.2. Körülírások

Ebben az alfejezetben csak azokat a kifejezéseket soroljuk fel, amelyek vélhetően Verancsicstól származnak. Mivel a latin szavakat az egyes nyelvekben a mai napig - teljes egészében vagy részben, - körülírásokkal magyarázzák, a Verancsicsnál szereplő körülírásokat soroltam be ide.

#### 2.3.1.2.1. Német körülírások

1. **amita** '(apai) nagynéni': *des Vaters Schwester*, vö. *Tante, Großtante* (LGSWLD: 74).
2. **belva** 'vadállat': *ein grausam[es] Tier*, vö. *Untier, Ungetüm* (LGSWLD: 131).
3. **callus** 'megkeményedett vastag bőr': *ein[e] dicke Haut*, vö. *Schwiele, verhärtete Haut* (LGSWLD: 149).
4. **cantherius** 'herélt ló': *ein verschnittenes Roß*, vö. *Wallach* (LGSWLD: 153).
5. **ebriosus** 'iszákos fn': *vertrunkner [vertrunkener] mensch*, vö. *Trunkenbold* (LGSWLD: 364). A német főnév a kfn. korszak óda adatolt (DWB 11/12: 1396-1397).
6. **fratria** 'a fiútestvér, vagy a férj fiútestvérenek a felesége, sógornő': *Bruders Weib*, vö. *des Bruders od. des Mannes Bruders Frau, die Schwägerin* (GLDWB 1:2071).
7. **privilegium** 'kiváltság, kivételes törvény': *sunderbare Freiheit*, vö. *Vorrecht, Privilegium* (LGSWLD: 906). A Vorrecht a 16. sz. óta (DWB 12/2: 1401), a Privileg pedig már a 13. sz. óta (KlugeEt: 648; DudenEt: 552) adatolt.
8. **utensilia** 'eszközök, készletek': *breuchliche ding [bräuchliche Dinge]*, vö. (eigtl. brauchbare Dinge) *Geräte, auch Lebensmittel, Bedarf* (LGSWLD: 1182).
9. **vulgus** 'tömeg, sokaság, köznép': *das gemein[e] Volk*, vö. *Volk, Leute, die große menge, das (große) Publikum* (LGSWLD: 1229).

#### 2.3.1.2.2. Horvát körülírások

1. **armamentarium**: *misto od oružja*, vö. *oružana, arzenal* (DLHR: 109). Nem ismert, mióta használatos az *oružana* főnév a horvátban. Az *arzenal* a 19. sz.-ban már használatban volt, míg korábbi változata, az *arsana* a 17. sz.-ban már előfordult (AR 1: 113). A csa-hv. *arsinal* (hapax) már Benetovičnál (?-1607) a 15-16. sz.

fordulójáról (Hyrkkänen 1973: 69 §) adatolt. Valószínű, hogy a horvát kifejezés megalkotásához Verancsicsnak a ném. *Zeughaus*, és a m. *fegyverház* segítségére volt.

2. **aucupium**: *lov od ptic[a]*, vö. *hvtanje ptica* (DLHR: 129). Verancsics a kifejezést a *loviti ptice* 'madarászik' szókapcsolatból alkotta meg.

3. **bubulcus**: *pastir od volov*, vö. *goveđar, volar* (DLHR: 151). A *goveđar* először 1667-ben, a *volar* pedig 1579-ben adatolt (AR 21: 283). A kifejezés valószínűleg a ném. *Rindenhirt* és a m. *ökörpásztor* fordítása.

4. **lector**: *koji šti*, vö. *čitač, štilac* (DLHR: 590). A *čitač, čitalac* a 18. sz. óta (AR 2: 47), a *štilac* a 17. sz. óta (AR 17: 791) adatolt. Lehetséges, hogy Verancsics idejében még nem használtak szót az olvasó jelölésére a horvátban.

5. **oricalcum**: *žuto mido*, vö. *mjed (žuta), pirinač* (DLHR: 740). A kifejezés a *pirinač* és *tumbak* mellett még Belostenec és Jambrešić szótárában adatolt (AR 6: 785).

6. **pomarium**: *vrtal od voća*, vö. *voćnjak* (DLHR: 805). Utóbbi szó a 18. sz. óta adatolt (AR 21: 209). Elképzelhető, hogy a horvát kifejezés megalkotásához a ném. *Obstgarten* és a m. *gyümölcskert* mintául szolgált Verancsics számára.

7. **pontifex**: *veliki pop*, vö. *svećenik, vrhovni svećenik u Rimu* (DLHR: 808). A hv. kifejezés egészen biztosan Verancsics tükörfordítása a lat. *pontifex maximus*ból.

8. **spectator**: *koji gleda*, vö. *gledalac u kazalištu* (DLHR: 999). A *gledalac* szó a 16. sz. óta adatolt (AR 3: 187).

#### 2.3.1.2.3. Olasz körülírások

1. **aerarium**'kincstár, állampénztár': *camera del tesoro*, vö. *erario, tesoro pubblico e archivio del popolo romano...* (DILL: 45). Az *erario* a 13. sz. vége óta adatolt (DELIN: 529). Mivel az olasz kifejezés szoros kapcsolatot mutat Verancsics német megfeleltetésével (*Schatzkammer*), valószínűsíthető, hogy a német főnév szolgált mintául a kifejezés megalkotásához.

2. **missio**'elküldés, menesztés': *il mandare*, vö. *missione, spedizione, invio* (DILL: 1010). A *missione* és a *spedizione* a 16. sz. eleje, míg az *invio* a 17. sz. óta adatolt (GDLI 10: 567-568; 19: 794; 8: 443). Verancsicsnál kimutatható, hogy számos

esetben tudatosan kerül a latinizmusokat olasz szómegfeleltetéseiben (l. 3.3.1.). Itt is és *aerarium* értelmezésénél is (l. fent) erről lehet szó, hiszen szerzőnk képes volt arra, - mint ahogy már bizonyította, - hogy latin szavakat kifogástalanul olaszosítson.

3. **remex** 'evezős(legény)': *homo de remo* [*uomo di remo*] vö. *rematore* (DILL: 1351), amely 1547 előttről adatolt (DELIN: 1343).

4. **seges** 'vetés': *biade in herba* [*erba*], vö. '2. *terreno seminato, messe*. 4. *frutto, prodotto, profitto, ricompensa*' (DILL: 1427-1428). A *messe* szó először 1575 előttről, a *frutto* 1224-ből, a *prodotto* 1332-ből, a *profitto* 1353-ból, a *ricompensa* pedig 1375 előttről adatolt (DELIN: 968, 618, 1264, 1265-1266, 1364).

5. **tormina** 'bélgörcs, kólika': *dolor di ventre*, vö. *dissenteria, colica* (DILL: 1594). A *dissenteria* 1350 óta, *disinteria* alakváltozata 1306 előttről adatolt, a *colica* pedig a 14. sz.óta dokumentált az olaszban (DELIN: 480, 356),

#### 2.3.1.2.4. Magyar körülírások

1. **classis** 'tengeri sereg, hajóhad': *vizi erő*. A latin szó megfelelői Szikszai szótárában *nagy sereg hajó*, (RMG: 197), Calepinusban (1585, 1586) *sereg hajó*. A Kolozsvári Glosszákbán szerepel a *vizi erővel* kifejezés mint az *aere navali, navali aere* megfelelője. Utóbbiban a főnév megegyezik a Szamosközi-szótártöredékben szótárazott *ereo* főnévvel (RMG: 197), amelynek a modern kiadású latin szótárakban nyomát sem leltük.

2. **mantica** 'átalvető': *kettős zsák*. A magyar kifejezés az olasz *bisaccia* és a hv. *dvanjke* fordítása.

3. **mugil** 'tengeri pér': *fehér hal*.

4. **nemus** '1. legelő erdő. 2. erdő. 3. istenség szent berke': *tiltott erdő*. A latin szó megfelelője a Görlitzi Glosszákbán csak *erdő*, míg Szikszai Fabricius szótárában a *tilalmas erdő* kifejezés a *silva incidua* 'ritkítatlan erdő' mellett áll (RMG: 195); Calepinusban (1585, 1586) 'berek, liget' szótárazott. Miután az átnézett szótárakból és szószedetekből hiányzik a *tiltott erdő* kifejezés, joggal gondolhatunk Verancsics saját szóalkotására.

5. **orata** 'aranyholdas spár': *aranyas hal*. A némileg nyomdahibás kifejezés etimologizáláson alapul. A latin főnév az *aurata* 'aranyozott' melléknévből származik (vö. DELIN: 1220), és ennek megfelelően szerepel a melléknév a megfeleltetésben. Calepinusban (1585, 1586) ugyanez a magyarázat szerepel, de ez még nem bizonyíték arra, hogy Verancsics forráshasználatáról van szó.

6. **tribunal** 'törvényszék, bíróság': *bíró széke*.

### 2.3.2. Melléknevek megfelelői

#### 2.3.2.1. Melléknévi igenév

##### 2.3.2.1.1. Horvát melléknévi igenév

**Querulus** '1. panaszos, panaszkodó. 2. panaszos hangú (hangszer): *tužeci*, vö. 1. *koji se rado tuži*. 2. *tužan, žalovit* (DLHR: 878). A megfeleltetés a *tužiti* 'szomorkodik, sirat' ige jelen idejű cselekvő melléknévi igeneve. Ez a szófaj a régi horvátban melléknévként is használatos volt (Barić et al. 1997: 633).

##### 2.3.2.2. Melléknévi (jelzői) szerepű előjárósós szintagmák

#### 2.3.2.2.1. Olasz megfelelők

1. **aquaticus** 'vizi': *d'acqua*, vö. *acquatico* (DILL: 104).

2. **bellicus** 'háborúhoz tartozó, hadi': *da guerra*, vö. *bellico, guerresco, di guerra, militare* (DILL: 159).

3. **cinereus** 'hamuszínű, szürke': *di cenere*, vö. *cinereo* (DILL:223).

4. **equestris** '1. lovas, lovassági, 2. lovagi': *da cavallo*, vö. 1. *a cavallo, equestre* 2. *di cavalleria, equestre* (DILL: 553-554).

5. **lacteus** 'tejes, tejtől duzzadó, tej-': *di latte*, vö. *latteo, pieno di latte* (DILL: 917).

6. **matutinus** 'reggeli': *di mattina*, vö. *mattutino, della mattina* (DILL: 987).

7. **militaris** 'katonai, hadi': *de soldato*, vö. *militare, di/da guerra, dei soldati* (DILL: 1004).

8. **montanus** 'hegyi, hegyvidéki': *di monte*, vö. *montano, montuoso* (DILL: 1020).

9. **palustris** 'mocsaras, posványos': *di palude*, vö. *palustre, paludoso* (DILL: 1122).

10. **quaestuosus** 'jövedelmező, kifizetődő, előnyös': *di guadagno*, vö. *lucroso, vantaggioso, redditizio, produttivo* (DILL: 1301).

11. **quotidianus** 'napenkénti, mindennapi': *d'ogni dì*, vö. *quotidiano, giornaliero* (DILL: 365).

#### 2.3.2.2.2. Horvát megfelelők

1. **aquaticus** 'vízi': *od vode*, vö. *vodeni* (LHR: 27), és még *voden* (AR 21: 219-22).
2. **laneus** 'gyapjú-, gyapjúból való': *od vune*, vö. *vunen, mek kao vuna* (LHR: 144).
3. **linteus** 'lenből, vászonból való': *od lana*, vö. *lanen, platnen* (LHR: 148).
4. **nuptialis** 'menyegzői, lakodalmi': *od pira*, vö. *svadben* (LHR: 171).
5. **osseus** 'csontos': *od kosti*, vö. *koštan*, R. *kosten* (AR 5: 374).
6. **plumbeus** 'óloból való, ólom-': *od olova*, vö. *olovan* (LHR: 197).
7. **sylvestris** '1. erdős. 2. erdei': *od luga*, vö. *šumski, gorski, šumovit* (LHR: 243).

#### 2.3.2.2.3. Magyar megfelelők

1. **argentatus**: *ezősttel borétott*, vö. *ezüstözött, ezüstös, ezüstveretes, ezüstpajzsos* (GYLM: 52).
2. **cereus**: *viaszból csinált*, vö. *viasz-, viaszsárga, viaszos* (GYLM:97).
3. **columbinus**: *gala[m]bhoz való*, vö. *galamb-, galambtól való* (GYLM: 112).
4. **cinereus**: *hamuval hintett*, vö. *hamuszerű, hamuhoz hasonló, hamuszínű* (FLNySz: 363).
5. **equestris**: *lóhoz való*, vö. *lovas, lovassági* (GYLM: 198).
6. **ingeniosus**: *jó elméjű*, vö. *tehetséges, találékony, szellemes* (GYLM: 283).
7. **pudicus**: *tiszta életű*, vö. *szégyenlős, szemérmes, erkölcsös* (GYLM: 456)

#### 2.3.2.2.4. Német megfelelők

1. **melleus** 'mézből való, méz-': *von Honig*, vö. *aus Honig* (LGSWLD 2: 267).
2. **pluvialis** 'esős': *von Regen*, vö. *Regen..., Regen bringend* (LGSWLD: 868).

#### 2.3.2.3. Körülírások

##### 2.3.2.3.1. Német megfelelők

1. **avitus** 'nagyapai, örökölt, ősrégi': *Großvaters*, vö. *großväterlich; uralt; ererbt, angestammt* (LGSWLD: 126).



2. **bellicus** 'háborúhoz tartozó, hadi': *das zu dem Krieg gehört, vö. im Kriege (erworben od. erlitten), Kriega..., Schlacht...,* (LGSWLD:130).
3. **capitatus** 'fejes, aminek feje, gombja van': *der ein Haupt hat, vö. mit einem Kopf versehen* (GLDW 1: 721).
4. **cinereus** 'hamuszínű, szürke': *das aus Aschen ist, vö. aschenartig, aschfarbig, aschgrau* (GDLW 1: 840).
5. **columbinus** 'galamb-, galambtól való': *das von Tauben ist, vö. Tauben...* (LGSWLD: 204).
6. **dentatus** 'fogas': *wohl zagnet, vö. gezähnt* (LGSWLD: 312).
7. **edentulus** 'fogatlan': *das kein[e] Zähne hat, vö. zahnlos* (LGSWLD: 366).
8. **lacteus** 'tejes, tejtől duzzadó, tej-': *was von Milch ist, vö. 1. (dicht.) milchig. 2a. voller Milch 2b. saugend, Milch trinkend, stb* (LGSWLD:636).
9. **luteus** 'aranyárga, vörössárga': *bleich, gal [gelb], vö. 'goldgelb, rötlich gelb, übh. Gelb'* (LGSWLD: 676).
10. **pannosus** 'rongyos': *übel bekleidet, vö. zerlumpt, zerrissen, welk* (LGSWLD: 813).
11. **pastoralis** 'pásztori, pásztor-': *eines Hirten, vö. Hirten...* (LGSWLD: 821).
12. **pusillus** 'kicsiny, parányi': *fast klein, vö. winzig, lächerlich klein* (LGSWLD: 937).
13. **rubicundus** 'veres, piros': *fast rot, vö. (hoch)rot, rötlich* (LGSWLD:1009).
14. **sanguineus** 'véres, vér-': *voll Bluts, vö. blutig, Blut..., Bluts...* (LGSWLD: 1021).
15. **spatiosus** 'tágas, terjedelmes, nagy': *fast weit, vö. 1. geräumig, weit(läufig) 2. lang, langwierig* (LGSWLD: 1072).
16. **surdaster** 'nagyothalló': *übel hörend, vö. halbtaub, schwerhörig* (LGSWLD: 1115).
17. **vinolentus** 'boros, ittas, részeg': *voll Wein (másik megfelelő a truncken mellett), vö. 1a. (be)trunken 1b. trunksüchtig 2. m. Wein zubereitet od. versetzt* (LGSWLD: 1217).

18. **viscosus** '1. lépes, ragadós. 2. nyúlós, ragadós': *fast leimig*, vö. *voll Vogelleim, klebrig* (GLDW 2: 2258).

#### 2.3.2.3.2. Olasz megfelelők

1. **edentulus** 'fogatlan': *senza denti*, vö. *sdentato* (DILL: 519).
2. **odorus** 'illatos': *che ha odore*, vö. *odoroso* (DILL: 1090).
3. **sucidus** 'leves, friss': *pien di sugo*, vö. *umido* (DILL: 1519).
4. **vinolentus** 'boros, ittas, részeg': *pien di vino*, vö. 1. *dedito al bere, ubriaco* 2. *da ubriaco* stb. (DILL: 1699).
5. **volucris** 1. röpülő; szárnyas. 2. gyors, sebes, röpké': *ciò che vola*, vö. 1. *alato*. 2. *volante, veloce, rapido, leggero* (DILL: 1713).

#### 2.3.2.3.3. Horvát megfelelők

1. **ingeniosus** 'tehetséges, találékony, szellemes': *dobre pameti*, vö. *darovit, duhovit, oštrouman, dosjetljiv* (DLHR: 528).
2. **naturalis** 'természetes': *po naravi*, vö. *prirodan, naravan* (DLHR: 683).
3. **particeps** 'vmiben résztvevő, részes': *od dila*, vö. *koji ima dijela u čemu, dionik, učesnik, drug* (DLHR: 755). A lat. melléknévnek a mai horvátban sincs melléknévi megfelelője: a meghatározásban teljes mondatos körülírást, illetve főneveket találunk.
4. **procax** 'szemérmetlen, buja': *prez srama*, vö. *drzak, nametan, bezočan, bestidan* (DLHR: 839).

#### 2.3.2.3.4. Magyar megfelelők

**Avitus** 'nagyatyai; öröklött, ősi, ősrégi': *ősömé.*

#### 2.3.3. Elemzés

A főnevek horvát és olasz melléknévi megfelelői csak a mai nyelvhasználatból való részleges eltérésük és a pontosság kedvéért szerepelnek ebben az alfejezetben, mivel használatuk nem hibás. Noha a mai horvát irodalmi és köznyelvben nem szokás semleges nemű melléknévi alakot főnévként használni, a régi csa-horvátban lehetséges volt a melléknevek főnevesítése. Egyes számban nő-

vagy semleges nemű alakjuk volt használatos, pl. *brza* 'gyorsaság', *tajna* 'titok', *zlo* 'bűn', *dobro* 'jószág', stb., többes szám hímnemben pedig emberekre vonatkoztatva – pl. *verni* 'hívek', *grišni* 'bűnösök', stb. – használták őket (Malić 2002: 623). A semleges nemű melléknevek főnévi használata arra enged következtetni, hogy Verancsics nem ismerte a latin főnevek horvát megfelelőit. A semleges nemű alakok következetes előfordulása ugyanakor tudatosságot és jó nyelvtani ismereteket sejtet.

Az olasz melléknevek szerepeltetése is indokoltnak tűnik. Az olaszban ui. a melléknevek és melléknévi igenevek határozott névelővel ellátva alkamilag főnévként is használhatók. Nem egy esetben főnevesülnek is, mint pl. a *fuggitivo*, amelyet melléknévként és főnévként is szótáraznak. Verancsics megfelelőit így további jelzések híján – a névelő hiánya, ill. a szófaj jelölése (amire a szótárban egyáltalán nincs példa) – melléknévnek vagyunk kénytelenek tartani. Szerzőnk eljárása az olaszul nem tudó számára megtévesztő, ugyanakkor nyelvi leleményre vall: a *veterator* mai megfeleltetései között is található melléknév. A szófaj jelzésének elmaradása ellenben a szótár olvasójától már némi olasz nyelvismeretet igényel.

A főnevekkel kapcsolatban meg kell említeni, hogy nincs olyan latin főnév, amelynek eltérő szófaji megfeleltetése a szótárban egyszerre több nyelvben kimutatható lenne.

A körülírások megalkotására a szótárban található többi megfelelő is hatást gyakorolt: ezt láhattuk a hv. *misto od oružja* (s.v. armamentarium), ill. az ol. *camera del tesoro* (s.v. aerarius) esetében.

Azok a latin melléknevek, amelyeknek megfeleltetései az egyes nyelveken nem melléknevek, a főnevekhez képest nagyobb számban fordulnak elő, 53:31 arányban. Ez egészen biztosan összefüggésben van azzal a ténnyel, hogy főnevekből képzett melléknevekről van szó, amelyeknek az egyes nyelvekben nem mindig vannak melléknévi megfelelői.

Másik említésre méltó jelenség, hogy - a főnevekkel ellentétben - nem egy olyan melléknév akad, amelynek a megfelelői egyszerre két nyelven eltérő szófajúak. Összesen kilenc olyan latin melléknév fordul elő, amelyeknek az ekvivalensei két-két nyelven melléknévi (jelzői) szerepű szintagmák vagy körülírások: *aquaticus*, *avitus*, *bellicus*, *cinereus*, *edentulus*, *equestris*, *ingeniosus*, *lacteus*, *vinolentus*.

Ennél is érdekesebb az a sorrend, amely a latin főnevek és melléknévek eltérő szófajú megfeleltetéseinek összesített számát mutatja be nyelvek szerint (az összesítésben nem szerepelnek a főnevek melléknévi megfelelői): 1. német (29), 2. olasz (21), 3. horvát (19), 4. magyar (14). Ez a sorrend nemcsak azt láttatja, hogy melyik nyelven hány megfelelőt nem ismert Verancsics, hanem azt is, hogy jól ismerte az egyes nyelvek szó-és kifejezésalkotási szabályait. Melléknévi (jelzői) szerepű szintagmái és körülírásai megfelelnek a latin főnevek jelentésének.

Szótárhasználói szempontból ezen utóbbi megoldások másként nyomnak a latban, mivel az a szótárhasználó, aki nem tud, vagy csak egy kicsit tud a szótár egyik vagy másik nyelvén, de érdeklődik a latin szócikkek megfelelői iránt, éppen ezen a nyelven vagy nyelveken nem kap szófaji információkat. Éppen ezért célszerűnek látszik az ilyen típusú megfeleltetések és a többi megfelelő viszonyát pontosítani. Nemcsak Verancsics Dictionariuma, hanem a két- és többnyelvű szótárak elemzése során is indokolt a megfeleltetéseket két csoportba sorolni. Az elsőbe a *teljes megfeleltetések* tartoznak. Esetükben a kiindulási nyelv és a megfeleltetett nyelv szavai mind szófajukban, mind pedig jelentésükben egymás megfelelői. A második csoportba azok az ekvivalensek tartoznak, amelyekben a kiindulási nyelv szavainak a megfeleltetett nyelv kifejezései jelentésükben igen, de szófajukat tekintve nem megfelelői. Ezeket hívjuk *részleges megfeleltetéseknek*, amelyekhez a fentebb bemutatott melléknévi (jelzői) szerepű szintagmák és körülírások is tartoznak.

Amennyiben a már ismertetett sorrendet megfordítjuk, megkapjuk a részleges megfeleltetések megbízhatósági sorrendjét az egyes nyelveken, amely a következő: 1. magyar, 2. horvát, 3. olasz, 4. német. Más szóval ez azt jelenti, hogy szófajukat tekintve a magyar ekvivalensek térnek el legkisebb mértékben a latin címszavakétól, míg a legnagyobb eltérést a német megfelelők mutatják.

#### **2.4. Nem létező, ill. erősen torzult szavak**

Ebben az alfejezetben olyan szavakról lesz szó, amelyek

a) nem mutathatók ki az egyes nyelvekből;

b) továbbá olyanokról, amelyek nyelvtani és lexikai szempontból helytelenek: hibás a ragjuk, hibás szóösszetételek és szóképzések, valamint első látásra felismerhetetlenségig torzult alakok;

c) harmadsorban olyan szavak is helyet kaptak, amelyek vélhetően nem léteztek. Közöttük sok a horvát szó, amelyek ugyan néhány későbbi horvát szótárban még szerepelnek, de azután nem szótárazottak, és írott szövegekből sem mutathatók ki. Utóbbiak felismeréséhez megfelelő nyelvi és filológiai ismeretre van szükség. Soknak eredeti alakját csak a latin címszavak és a többi megfelelő ismeretében lehetett kikövetkeztetni.

#### 2.4.1. Német megfeleltetések

1. **aratio** 'szántás': *Die Ackerung*, vö. *das Pflügen, Ackerbau* (LGSWLD: 95). A főnév szókezdő nagybetűje kizárja a nyomdahibát. Egészen biztosan Verancsics szóképzésével van dolgunk, amely képzését tekintve helyes alak. A német szótörténet nem ismeri ezt a szót, szótárazta viszont a *Zackerung* (< *zackern* 'szánt') 'szántás' főnevet (vö. DWB 15:16; DLG s.v. aro).

2. **argentatus** 'ezüstözött, ezüstös': *gesilbert*, vö. mit *Silber beschlagen* (LGSWLD: 99). A *silbern* ige nem szótárazott a német nyelvben, ahogyan *argento*, *-are* sem a latinban. A *gesilbert* egészen biztosan Verancsics csinálmánya a lat. mintának megfelelően, amelyről első látásra azt lehet gondolni, hogy eredetileg múlt idejű melléknévi igenév. De nincs kizárva a szótárban szereplő ol. *inargentato* és hv. *prosebrnjen* hatása sem.

3. **axilla** 'hónalj': *Die Achssten*, vö. *Achsel* (DWB 1: 163), *Achselhöhle* (LGSWLD: 126).

4. **baculus** 'bot, pálca': *Ein Prigel*. Lehetséges, hogy a *Pegel* 'vízmérce, vízállásmutató, vízmérőcölöp' szó torzult alakjáról van szó; mai ném. megfelelői *Stock, Stab* (LGSWLD: 128).

5. **beta** 'vörösrépa, cékla'. *Mang*, mai megfelelői *Beete, Mangold, rote Rübe* (LGSWLD: 133). Elképzelhető, hogy a kéziratban eredetleg szereplő *Mangold* főnévből tördelés közben kiesett a szóvég.

6. **bubalus** 'bivaly': *Toll*. Ilyen alakú és 'bivaly' jelentésű szó a németben nem adatolt.

7. **cachinus** 'felnevetés, kacagás, hahotázás': *Kitteren*, vö. *kittern* 'rázkódik a nevetéstől'.
8. **cicindela** 'szentjánosbogár': *Kaserle*. A szó valószínűleg *Käferle* lehetett a kéziratban. Mai megfelelője *Johanniswürmchen* (GLDW 1: 835), *Leuchtkäfer*, *Johanniskäfer*.
9. **decimae** 'tized': *Die Zehet*. A kfn. alakok *zehende*, *zehente*, *zênde* (DWB 15: 454). Mai ném. megfelelője *der Zehnte* (LGSWLD: 294).
10. **divisio** 'felosztás, elosztás': *Schadung*, vö. *Teilung Einteilung* (LGSWLD: 349). Valószínűleg nyomdahibáról van szó, és a kéziratban *Schaidung* [*Scheidung*] 'elkülönítés, elválasztás (házastársakat is), stb.' állhatott. A rontott szó megtévesztő, mert első pillantásra a *schaden* 'kárt tesz, árt' igével, és egy belőle képzett főnévvel hozható kapcsolatba. Az igéből képzett főnév egyébként *Schädigung*.
11. **divortium** '1. szétválás, szakítás. 2. < házastárstól> (el)válás': *Abseunderung*. Ez a szó nem adatolt a németben, vö. *abscheidung* '1.szétválás, elválás. 2. elválasztás, elkülönítés', *abscheiden* '1. kiválás. 2. elválasztás, elkülönítés' (DWB I: 97), ill. a mai megfelelőit, *Scheidung*, *Trennung* (LGSWLD: 349).
12. **equestris** 'lovashoz tartozó, lovas': *zu Ross gehörig*, vö. 1. *die Reiterei betreffend, beritten, zu Pferde, Reiter...* 2. *ritterlich, Ritter...* (LGSWLD: 386). Verancsics kifejezése helyesen *zum Ross gehörig*.
13. **falx** 'sarló, kasza': *Engst*, mai megfelelői *Sense*, *Sichel* (LGSWLD: 436).
14. **familiaris** 'házhoz tartozó, házi, családi': *was zum Haus*, vö. *häuslich, Haus...* (LGSWLD: 436). A német kifejezés értelmetlen, mert hiányzik belőle a *gehört* 'tartozik' igealak.
15. **genniculum** 'bog, bütyök (a gabonaszáron): *knūwle* [Kneule?], vö. *das Knie bei Kindern; meton. der Absatz, Knoten an den Halmen des Getreides* (GLDW 1: 2126). Lehet, hogy a *Knie* kicsinyítő képzős alakjával van dolgunk: a szótó azonban nem emlékeztet a szónak még ófnm. - *knio/kneo-* alakjára sem (vö. KlugeEt: 456; DudenEt: 357). Még valószínűbb azonban, hogy a *Knäuel* 'gombolyag' főnévről van szó.
16. **glis** '(nagy) pele': *Grellmauß*, vö. *Haselmaus, Siebenschläfer* (LGSWLD: 491). A szó a német szótörténetben nem adatolt. Egészen biztosan a Calepinusnál (1585, 158) adatolt *Reilmaus* rontott alakja.

17. **gryllus** 'tücsök': *Ein Gruln*, vö. *Grille*.
18. **incuria** 'gondatlanság, közömbösség': *Sorg lote*, vö. *Mangel an Sorgfalt, Leichtsinn* (LGSWLD: 563). A kifejezés a korai újfelnémetben szótárazott *Sorglose* (DWB 10/1,1: 1806) főnév nyomdahibás alakja. Felismeréséhez a szótárhasználónak jól kell a német nyelvet ismernie.
19. **infamia** 'rossz híre vkinek; gyalázat, szégyen, megbélyegzés': *Beß geschrey*, vö. mai ném. *übler, Ruf, Schande, Schimpf, Schmach* (LGSWLD: 572). A többszörösen hibásan nyomtatott *böse Geschrei* 'rossz hír' kifejezéssel állunk szemben, amely Calepinus 1585-ben adatolt: *ein schandfleck, ein boess geschrey*.
20. **intestina** 'beleik, zsigerek': *Ingermeid*, vö. *Eingeweide* (LGSWLD: 610). Valószínűleg nyomdahibával van dolgunk.
21. **intubus** 'katáng, cikória': *Genszung*, vö. *wilde Zichorie, Endivie* (LGSWLD: 610).
22. **lacerta** 'gyík': *Ochsle*. A *-le* kicsinyítő képző. A latin szó mai megfelelőjének – *Eidechse* – nyelvjárási és történetileg kimutatható alakváltozatai még: *edechs, eges, eckes, ichtes, heptisse, eidochs, heidochs* (DWB III: 83). Nem lehet eldönteni, hogy a szóelő elhagyása toll-, vagy nyomdahiba-e.
23. **lappa** 'bojtorján': *Kleinklaizen*, vö. *Klette* (LGSWLD: 641), Ny. *Klitz, Klitzenbusch* (DWB V: 1151-1152).
24. **matula** 'éjjeli edény': *Bruntzgeschin*, vö. *Topf, Nachtgeschirr* (LGSWLD: 696). A szóvégre valószínűleg nyomdahiba miatt került az *-rr* helyére az *-n*. A főnév, amelyet nem szótáraztak, Verancsics szóalkotásának tűnik, amely megfelel a német szóösszetételi szabályoknak, vö. *brunzfasz, brunzkachel, brunzscherbe* (DWB 2: 442).
25. **matrimonium** 'házasság': *Diete*. A szó val. a *Die Ehe* rontott alakja.
26. **mugitus** 'bögés': *Das Brümlen*, vö. *Gebrüll* (LGSWLD: 731). Csak találgatni lehet, vajon a *brummen* 'bög', *brummeln* 'morog', esetleg a *Brummelung* 'bögés' szavak közül melyik lehetett a kéziratban.
27. **mutuum** 'kölcsön': *Gelihens*. Ennek az alaknak a *leihen* 'kölcsönöz, kölcsönad' ige múlt idejű melléknévi igenevéhez (*geliehen*) lehet köze. A lat. szó mai megfelelője *Darlehen* (LGSWLD: 738). A Verancsics által megadott főnév egyezik Calepinus (1585, 1586) megfeleltetésével (vö. 4.2.1.2 (8.)).

28. **nitrum** 'lúgsó, nátron, szóda': *Tincar*. A mai ném. megfelelők *Laugensalz*, *Natron*, *Soda* (LGSWLD: 755).
29. **offa** 'falat, darab': *Ein stuchzeeßen*, vö. *Bissen* (LGSWLD: 786). Valószínűleg az *ein Stück Essen* kifejezés rontott alakjáról van szó.
30. **operepretium**: 'a fáradozás ára', vö. *operae pretium est* 'megéri a fáradságot' (LGSWLD: 943).
31. **parma** 'kis kerek pajzs': *Ein facht schilt*, vö. *Rundschild*, ált. *Schild* (LGSWLD: 816-817). Lehetséges, hogy a kéziratban *einfacher Schild* 'egyszerű pajzs' szerepelt.
32. **questus** 'panaszkodás, jajgatás, jajveszékelés': *trauren*. Ilyen főnév nem szótárzott, csak a *Trauer* 'gyász, bánat, szomorúság' főnév, és a *trauern* 'szomorkodik, bánkódik, búsul, sirat; siránkozik' ige. Utóbbinak határozott névelővel kellene állnia, hogy főnévi lexéma lehessen. Ebben az esetben is hibás lenne szemantikailag.
33. **rudens** 'erős, vastag kötél': *Große seiler*. A német kifejezés többszörösen is hibás. Ha volna *Seiler* alak, akkor hímnemű lenne, tehát *großer* melléknévi alaknak kellene szerepelnie. Másodszor csak a semleges nemű *Seil* főnév létezik, tehát *großes Seil* volna a megfelelő megoldás, vö. mai *starkes Seil* (LGSWLD: 1009).
34. **salebrae** 'göröngyös, vagy rázós út, kátyú': *Rauche weg*: *rauche/unaebne ort/odder wege*. A kifejezés ebben a formájában érthetetlen. Kizárható, hogy a *Rauhe*, *Räuhe* 'érdesség, durvaság, egyenetlenség, göröngyösség' (DWB VIII, 272) és a *Weg* 'út' két különálló szó, és az is, hogy összetett szót alkot. Két megoldás lehetséges még. Vagy egy *rauher Weg* 'göröngyös út' kifejezést tételezünk fel az eredeti kéziratban, amelyet rosszul szedtek ki a nyomdában, vagy Verancsics forrására kell gondolnunk. Utóbbi feltételezés a valószínűbb, ui. Dasypodiusnál szerepel a fentebb idézett kifejezés (vö. 4.2.4.(2)), értelmezése azonban nyelvtani szempontból számos problémát vet fel. A magyarázat első és utolsó tagja - *rauche wege* - értelmezhető összetartozó többes számú alakként. Az *unaebne ort* szintagmában azonban hiányzik a melléknév végéről az /r/ fonéma. A / jel arra is utalhat, hogy azonos esetben álló, választható melléknevekkel van dolgunk, amelyek egyaránt vonatkozhatnak az Ort és Wege szavakra, amelyek közül az első hímnemű és e. sz. alanyesetben, míg a szintén hímnemű második főnév t. sz. alanyesetben áll. A szavaknak ez a sorrendje megzavarhatta Verancsicsot is, aki vagy a *rauche wege*,



vagy a *rauche weg* kifejezéseket másolta ki. Ha kéziratába a *wege* alak került, akkor szedés közben is kieshetett utolsó magánhangzója.

35. **sevum** 'faggyú': *Inzlet* (a szótárban megadott helyes *Unschlit* = *Unschlitt* szinonimájaként). A mai megfelelője még *Talg* (LGSWLD: 1033).

36. **splendor** 'fény, ragyogás': *Scheunen*, vö. *heller Glanz* (LGSWLD: 1077), de a *Schein* 'fény' szó is megfelelője lehet (DWB VIII: 2420). Lehetséges, hogy a kéziratban *Scheinen* szerepelt. Calepinusnál (1585, 1586) adatolt az *Ein schein* kifejezés.

37. **status** 'helyzet, állapot': *Weiß*, vö. '1. *das Stehen, Stand*. 2. *Zustand, Lage*' (LGSWLD: 1081). Minden valószínűség szerint a *Wesen* 'állapot' főnév nyomdahibás alakjával állunk szemben. A rontott alak azonban azonos a *weiß* 'fehér' melléknévvel.

38. **talus** 'boka': *die fersinen*, vö. *Fußknöchel*, meton. *Ferse* (LGSWLD: 1124). A *Fersinen* alak nem adatolt a német szótörténetben, létezett viszont a *ferseinbein* 'boka' (DWB 3: 1546) szó.

39. **tempestas** 'vihar, zivatar': *Unstat*, vö. *Unwetter, Gewitter, Sturm* (LGSWLD: 1130).

40. **tomentum** 'párnatöltelék': *Scharmull*, vö. *Stopfwerk, Polsterung* (LGSWLD: 1147). Lehet, hogy a *Scherwolle* 'a posztónyírás során levágott és lehullott gyapjú, 'abgeschorne wolle, was beim scheren von tuch abfällt' (DWB 8: 2595) torzult alakja. A hozzá legjobban hasonló szó, a *Schermühle* jelentése is nagyon eltérő: a selyemszövők kifeszítésre használt emelője, 'bei den seidewebern eine winde zum scheren, d.h. spannen der zum aufzug bestimmten seide' (DWB 8: 2590).

41. **tubus** '1. cső. 2. trombita': *Tunckel*. A német szótörténetben a *Tunke* csak 'folyadék; mártás, szósz' jelentésben adatolt (vö. DWB 11/1, 2: 1791-1794). A *Tunckel* valószínűleg egy összetett szó vagy kifejezés tagja, amelynek másik eleme a szótár szedésekor kimaradt. Az is elképzelhető, hogy a Calepinusban (1585, 1586) adatolt *Ein ronder teüchel* kifejezés főnévének rontott alakjával állunk szemben.

42. **turdus** 'fenyőrigó': *Kranebet-vogel*, vö. *Drossel, Krammetsvogel* (LGSWLD: 1169). Feltételezhetően az utóbbi főnév nyomdahibájáról van szó.

43. **valvuli** [**valvolae**] 'a hüvelyesek termésének hüvelyei, héjai': *Kleine tadtle*. A kifejezés főnévi eleme nem szótárazott a német szótörténetben. Verancsics a

Calepinusban (1585, 1586) adatolt kicsinyítő képzővel ellátott *taedtlin* szót írta át (vö. 4.2.1.2. (9.)).

44. **vectis** 'emelőrud; feszítőrud, vasrud': *Sparz-hebeisen* [hebeeisen]. Míg a *Hebeeisen* jelentése tényleg 'emelőrud', addig teljes homályban marad az összetétel első tagja.

45. **vesica** 'hólyag, húgyhólyag': *Harmlater*, vö. *Blase*, *Harnblase* (LGSWLD: 1206). A *harnblater* szó nyomdahibás alakjával van dolgunk, amely Calepinusban (1585, 1586) és Maaler szótárában is szerepel (DWB 4/2: 487).

#### 2.4.2. Olasz megfeleltetések

1. **asparagus** 'spárga': *sparico*. Ez az alak nem adatolt az olasz szókincsben (vö. GDLI 19: 700). Lehetséges, hogy az egyik alakváltozatnak – *sparigo* – a hiperkorrekciójával állunk szemben.

2. **blitum** 'paraj': *bieta*, vö. *spinacio* (DILL: 166).

3. **capillatus** 'hajjal benőtt, hajas': *capilloso*, vö. *capelluto*, *chiomato* (DILL: 188), és még *capillato* (a 16. sz. első felétől, GDLI 2: 684). A melléknév Verancsics szóképzése.

4. **cicer** 'csicséri borsó': *cee*, vö. *cece* (DILL: 221). Ezt a torzult alakot csak az tudja azonosítani, aki már ismeri a *cece* megfelelőt.

5. **coagulum** '(tej)oltó': *cagliarino*; mai ol. megfelelői *coagulo*, *caglio* (DILL: 245). Az olaszban *cagliarino* nem mutatható ki, csak *caglio* (vö. GDLI 2: 505). Elképzelhető, hogy olyan rontott szóalakról van szó, amelynek a forrása Calepinusban (1585, 1586) keresendő (vö. 4.2.1.1. (4.)).

6. **compita** [compitum] 'keresztút': *crosata*. Olaszul *crociata*, az északkelet-itáliai, isztriai és friuli nyelvjárások némelyikében - bis., mugl., friul., capod. - *crosada/crusada*, *crusade* (-s- = [z]; DDM: 77, DSFEDC: 59, NPVF: 199, VFDB: 125). A szót úgy is lehet értelmezni, hogy részlegesen olaszosított dialektális alak, vagy az olasz szóra dialektális interferencia hatott.

7. **corium** 'bőr': *coramme*, vö. *cuoio*, *pelle*, *cuoime* (DILL: 357). A nem létező szó a *corium* és a *cuoime* kontaminációjából keletkezett, alkotója inkább Verancsics, mintsem a nyomdásza.

8. **cothurnus** '1. (szíjfűzős) vadászcsizma. 2. vastag talpú, magassarkú cipő (tragikus színészé)': *bolzachino*. A szó nincs adatolva az olasz szótörténetben. Előfordul viszont a Calepinus szótár 1549. 1585. és 1586. évi kiadásában: *borzacchini* tsz (1549), *borzachino* (1585, 1586). Olyan hibáról van szó, amelyet egyik szótárkiadás a másiktól kritikátlanul vett át (vö. 4.2.1.1.(5.)).
9. **culeus** '(bőr)zsák, tömlő': *sacco de coro*. A *coro* a lat. *cōriu(m)* részleges olaszosítása, mivel a lat. szó szabályos olasz folytatása a *cuoio* (DELIN: 424).
10. **cuspis** 'vminek a hegye': *spizzo* A *pizzo* 'hegycsúcs' rontott alakja. Érdekesség, hogy a sokáig nem adatolt szó a kártyanyelvben 'a kézben tartott kártyalapok lassú széthúzása' jelentésben 1994 előtt bukkant fel (GDLI 19: 965).
11. **dicare** 'szentel, felajánl': *gedicare*. Egészen biztosan a *dedicare* nyomdahibás alakja.
12. **ebriosus** '1. mn részeges. 2. fn részeg ember': *ebriagone*, vö. *dedito al bere*, *ubriacone* (DILL: 517). Kontaminációval keletkezett alakkal van dolgunk. Az olaszban 'részeges' jelentésben adatoltak az *ebrioso*, *ebbro* és *ubriaco* melléknevek. Utóbbiból *ubriacone* 'részeg ember' jelentésű főnevet is képeztek (GDLI 5: 4-5, 8, 21: 485-486). Nyilván a főnév és az *ebbro* melléknév kereszteződéséből jött létre a Dictionariumban lévő szó.
13. **foramen** '(fúrt) nyílás, lyuk': *buscio*, vö. *cavità*, *apertura*, *foro*, *buco* (DILL: 677). Lehetséges, hogy az olaszban nem létező *buscio* a vel. *buso* ['buzo] hiperkorrekt „olaszosítása”.
14. **glomus** 'gombolyag': *giemo*, vö. *gomitolo* (DILL: 719). A szó megegyezik Calepinus (1585, 1586) egyik megfeleltetésével (vö. 4.2.1.1. (8.)).
15. **linteum** '1. gyolcs vászon. 2. gyolcsból vagy vászonól készült kendő, keszkenő, kül. vitorla': *lenciolo*. Az olaszban csak a *lenzuolo* adatolt. Lehetséges, hogy kontaminált alakról van szó, vö. velencei *nizioleto* 'kendő' (DDV: 441).
16. **lora** 'csigér, lőre': *aquadizze*, vö. *acquarello*, *vinello* (DIL: 956). Az olasz nyelvben az *acquaticcio* 'nagyon felvizezett bor' jelentésű szó létezik (GDLI 1: 132). Egyes északkelet-itáliai és isztriai dialektusokban 'vizezett' jelentésben a következő melléknevek fordulnak elő: bis. *aquadiz*, trieszt., fium. *aquadizo*, capod. *aquadis(o)*, dign. *aquadeiso*, muglis. *agdis* (DSFEDC: 5; GDDT: 33, 836; VG: 32).
17. **martes** 'nyest': *marture*. Az olasz megfelelő *martora*, R. *màrtera* (GDLI 9: 852).

18. **messis** 'aratás, termés': *resolta*, vö. *raccolta*, *mietitura* (DILL: 1000). Valószínűleg a *raccolta* torzult alakjával van dolgunk.
19. **mucus** 'nyálka, takony': *mocagno* vö. *muco*, *moccio* (DILL: 1024). Ez az alak sem a dialektusokban, sem az ol. irod. nyelvben nem adatolt. Valószínűleg a Calepinus 1568. és 1574. évi kiadásában szereplő *mocogno* hibás olvasatáról vagy nyomdahibáról van szó (vö. 4.2.1.1.(13.)). A *mocagno/mocogno* változatok létezésének igen csekély a valószínűsége. A mai dialektusokra l. vel., poles. *mocagio*, ver. *mocai*/ *mucai*/*morcai* 'takony'. További hasonló nyelvjárási példák: piem. *macai*, emil., lig. *murgai*, lomb. *macar* (AIS c.169, Suppl.c.1704; DDV: 419; EV: 105).
20. **nux** 'dió': *noee*, vö. *noce*. A *noce* nyomdahibás alakjával állunk szemben.
21. **pelvis** 'tál, medence': *cartino*. Valószínűleg a *catino* torzult alakja.
22. **pollex** 'hüvelykujj': *detto grosso*, vö. *pollice* (DILL: 1202). A megfeleltetés a vel. *deo grosso* 'nagyujj' kifejezésnek a sikertelen olaszosítása. Verancsics tudhatta, hogy a velencei nyelvjárás számos szavában a hiátust alkotó magánhangzóknak az olasz nyelvben *magánhangzó* + *zöngétlen okluziva* + *magánhangzó* hangsor felel meg, pl. vel. *caena* : ol. *catena* 'lánc', vel. *finio* : ol. *finito* 'befejezett', vel. *mario* : ol. *marito* 'férj', stb. Ebben az esetben is beírta a mássalhangzót, a kapott szó azonban hibás lett. Az olasz irodalmi nyelvben ui. a *detto* 'mondott' a *dire* 'mond' ige múlt idejű melléknévi igeneve, az ujjat pedig a *dito* jelöli.
23. **profundus** 'mély': *fondito*, vö. *profondo* (DILL: 1260). Az olasz megfelelő egy nem létező *profondire* ige múlt idejű melléknévi igenevével lehetne azonos. Amennyiben nem nyomdahibáról van szó, Verancsics nyilvánvaló tévedése jön szóba: azt hihette, hogy létezik egy *fondire* ige.
24. **pulegium** 'szagosmenta': *puleio*, vö. *puleggio* (DILL: 1287). Az irod. olaszban nem létezik ez az alak, amely első pillantásra dialektálisnak tűnik, de nem adatolt az északkelet-itáliai nyelvjárásokban sem. Egyedül a velenceiben szótárazták: *pulegia* (DDV: 539). Az írásmódból kikövetkeztethető /-Û-/ arra utal, hogy az olasz irodalmi nyelvből átvett szóról van szó: a velenceiben ugyanis a lat. /-gj-, -j-/ /-dz-/ vagy /-z-/ fonémává vált (Rohlf 1966: 304, 395 §). A Verancsicsnál szerepő alak azért tűnik nyelvjárásinak, mert a venetói, az Isztrián és Dalmáciában beszélt venetói típusú, valamint a friuli nyelvjárások néhány szavában a lat. /-dj-, -gj-, -j-/ helyén /j/ fonéma

áll, pl. *formaio* 'sajt' (DSFEDC: 82, GDDT: 244, 917; VDVD: 83, VG: 394-395), *formai* (VFDB: 186), vö. irod. olasz *formaggio*; *orloio* 'óra' (GDDT: 415, 972), *reloio* (DSFEDC: 180, VDVD: 169, VG: 870), *orloi* (NPVF: 673), *lorloi/orojo* (DDM: 87), stb. Mindez azt bizonyítja, hogy Verancsics jól imerte az olasz irodalmi nyelv és az északkelet-italiai nyelvjárások között meglévő tipológiai eltéréseket és hasonlóságokat, és kapcsolatba tudta őket hozni a latinnal is.

25. **rubus** 'szeder(bokor): *raggia*, vö. '1. *rovo*, *pruno*. 2. *mora*' (DILL: 1387). A szó nem adatolt.

26. **scaturigo** 'bugyogó forrás': *sortura*. A szó nem adatolt az olasz szótörténetben, vö. *sorgente*, *scaturigine*, *zampillo* (DILL: 1413).

27. **subula** 'ár': *lina*. A szó nem adatolt az olasz szótárakban, létezik viszont az archaikus *lena* 'horgászszinór', amely a *lenza* 'ua.' változata (GDLI 8: 941, 953). A szó megegyezik Calepinus (1585, 1586) megfeleltetésével (vö. 4.2.1.1. (17.)).

28. **vindex** 'védelmező, oltalmazó': *vivensore*, vö. *garante*, *difensore*, *protettore*, stb. (DILL: 1697). Feltehetően nyomdahiba következtében torzult el a *difensore* szó annyira, hogy csak az olasztul tudók, és a latin címszó jelentésével is tisztában lévők ismerik fel Verancsics megfelelőjét.

### 2.4.3. Horvát megfeleltetések

1. **amaritudo** 'keserűség': *žakost*, vö. '1. *ogorčenost duše ili srca*. 2. *grčina govora*' (DLHR: 76). Lehetséges, hogy a kéziratban eredetileg a *žalost* 'szomorúság, gyász' szó szerepelt. Ha a *žalost* alak került volna be a szótárba, akkor is pontatlan szemantikai megfelelő lenne.

2. **agaso** 'lovászinás, lovász': *tovarnik* 'tárnok(mester)', vö. *gončín* (DLHR: 59). A horvát akadémiai szótár szótárazza a 'számárhajtó' jelentést is, de egyedüli példaként Verancsicsot idézi (AR 18: 499). Véleményünk szerint nyomdahibának betudható tévedésről van szó, és a helyes megfeleltetés a *tovornik* 'oslar, konjar, mazgar' szó (AR 18: 503). Ez a példa is mutatja, hogy elegendő egyetlen betűt eltéveszteni, és jelentésében teljesen más szót kapunk.

3. **ampulla** 'palack, korsó': *vića*, vö. *ampula*, *vrsta suda s grlicem kao naša ploska*, *za pomasti* (DLHR: 82). A szó nem adatolt a horvát nyelvben.

4. **arx** 'fellegvár, erősség': *brad*, vö. *kula*, *grad*, *tvrđava* (DLHR: 118). Nyilvánvaló nyomdahiba a *grad* szó helyett. Felismeréséhez horvát nyelvtudásra és a latin szó jelentésének ismeretére van szükség, már csak azért is, mert a hibás szó alakilag nagyon emlékeztet a *brada* '1. áll. 2. szakáll' főnévre.
5. **edentulus** 'fogatlan': *strzobub* [starzobub] ([s]-szel és nem [S]-sel, ahogy Putanec véli), vö. *krezub* (DLHR: 341). A szó Verancsics alkotása a *zub* 'fog' és talán a *strzati* '(ki)szakít, kitép' igéből.
6. **elegantia** 'finomság, ízlés, választékosság': *vreha*, vö. '1. *probiranje*, *probirljivost*. 2. *ukus*, *vještina*, *finoća*, *uljudnost*, *udvornost*, *pristojnost*' (DLHR: 350). A szó nem adatolt a horvát nyelvben, és érdekes módon hiányzik Putanec (1992) szójegyzékéből is.
7. **favilla** 'parázs; izzó hamu, pernye, zsarátnok': *sazno*, vö. *vruč*, *pepeo*, *puhor* (DLHR: 405). A szó csak a Dictionariumban adatolt. Putanec (1992: 184) szerint *šazno*, amely azonban [s]-szel is olvasható (vö. AR 14: 757).
8. **fullo** 'kallós, ványolós': *prač* 'mosó, tisztító', vö. *valjar* (DLHR: 438). A szó, amely Verancsics képzése a *prati* 'mos' igéből, a Dictionariumon kívül csak Kavanjin művében (18. sz. eleje) szerepel. Utóbbi Verancsictól vette át.
9. **incuriosus** 'hanyag, közömbös': *nesomanj*, vö. *bezbrižan*, *ravnodušan*, *nemaran* (DLHR: 515). Ismeretlen és valószínűleg nyomdahibás szó.
10. **medula** 'velő': *mozg*, vö. *mozak u životinje i u rasline* (DLHR: 639). A *mozak* hibás alakja. A *mozg*-szót a főnév egyes számú. ragazott alakjaiban (kivéve az alany- és tárgyesetet) és a többes számú alakokban fordul elő.
11. **ociosus** 'tétlen, henyélő': *praznoguz*, vö. *dokolan*, *bez posla*; *bezbrižan*, *nemaran*, *ravnodušan*; *udoban*, *miran* (DLHR: 744). A megfelelő Verancsics hibás jelentésű szóalkotásának tűnik, amit a horvát akadémiai szótár csak tőle idéz (AR 11: 422). Szóösszetétel a *prazan* 'üres' melléknévből és a *guz* 'farpofa, far, hátsó' főnévből (vö. 3.4.2.1.1.)
12. **ornamentum** 'ékesség, dísz,' ékszer': *vreha* ((ld. *elegantia* alatt), vö. *ures*, *nakit* (DLHR: 741).
13. **pediculus** '(kis) tetű': *svenak*, vö. *uš* (DLHR: 764). A szó csak a Dictionariumban adatolt. Az *ušenjak* 'kis tetű' (vö. AR 17: 918) főnév feltételezhetően nyomdahibás alakjával van dolgunk.

14. **rebellis** 'felkelő, ellenszegülő, lázadó': *odbiga*, vö. *ustanički*, *buntovan* mn (LHR: 220). A megfelelő valószínűleg az *odbjegnuti* 'elmenekül' ige múlt idejű cselekvő melléknévi igenevének - *odbigal* (irod. *odbjegao*) - a nyomda- vagy tollhibás alakja. A megfeleltetés nemcsak szemantikailag, hanem szófajilag is hibás, mert a horvátban ezeket az igeneveket nem használják, ill. használták főnévként.

15. **stomachus** 'gyomor': *željud* 'makk', vö. *želudac* (DLHR: 1010). Nem lehet eldönteni, hogy a *želudac* 'gyomor' toll- vagy nyomdahibájáról van-e szó, a végeredmény azonban mindenképpen hibás.

16. **tinctura** 'festés': *črvljenje*: vö. *bojenje*. A főnév a szótárban szereplő *črviti* igéből képzett szó. Sem az ige, sem a főnév nem adatolt a horvát nyelvben. Az igehez hasonló nyelvjárási alakok kimutathatók ugyan, de más jelentésben: *csa-hv. črjenit* 'pirosít, pirosra fest' (ČDL 1: 120), *crvenit* 'ua' (RIG: 36).

17. **tussis** 'köhögés': *hnopot*, vö. *kašalj* (DLHR: 1096). A szó csak Verancsicsnál adatolt.

18. **vinolentus** 'iszákos, részeges': *vin[j]an*, vö. *pijan*, *na pijanstvo klon* (DLHR: 1145). A melléknév Verancsics képzése a latin szó mintájára a horvát *vino* 'bor' főnévből (vö. 3.4.1.1.1.2.(14.)).

#### 2.4.4. Magyar megfeleltetések

1. **angustia** 'szűk hely, szoros': *szorgosság*. Az a legvalószínűbb, hogy Verancsics összekeverte a *szorosság* és *szorgosság* szavakat. Utóbbinak természetesen nics olyan jelentése, amely a latin szóéval kapcsolatba volna hozható.

2. **canities** 'szürke haj, ősz haj': *eüst*. A szó azért szerepel ebben az alfejezetben, mert olvasata vitatható. Az RMG szócikkírója *üst*-nek értelmezi (talán az *üstök* járt a fejében), és eszébe sem jutott nyomdahibára gyanakodni (RMG: 735), pedig véleményem szerint erről van szó. Valószínűleg az *ezüstös* rontott alakjáról van szó. Felmerülhet még az *ezüst* főnév is, amely szóösszetételek első tagjaként is előfordul (*ezüst-*).

3. **castigatio** 'dorgálás, feddés, büntetés': *rongálás*. Egészen biztosan a *dorgálás* nyomdahibás alakjával állunk szemben. A szó azért szerepel ebben az alfejezetben, mert a hibás alak egy másik, létező szóval esik egybe.

4. **gryllus** 'prücsök, tücsök, szöcske': *Thpöcsök*. A rontott szóalak az idegennyelvű olvasót teljes mértékben megtéveszti.
5. **gula** 'torok': *toró*. A szóvégi *-k* kiesése miatt a szót csak a magyarul tudók tudják helyesen értelmezni.
6. **impetus** 'megrohanás, támadás': *rohantás*. A *-t-*, amely toll- vagy nyomdahiba következménye, az eredeti szó megváltoztatásával félrevezeti a magyarul nem tudó olvasót.
7. **mandibula** 'állkapca, állkapocs': *akapca*, az *állkapca* rontott alakja.
8. **maturitas** 'érettség': *erts*. A szó a Calepinusban (1585, 1586) adatolt hibás *értség* nyomdahibával még tovább rontott alakja (vö. 4.2.1.3. (8.)).
9. **membrana** 'bőr, hártya, pergamen': *harth*, helyesen *hártya*.
10. **modicus** 'közepes, középserű, jelentéktelen, csekély': *kevéses*. A szó Verancsics önálló képzése.
11. **nimbosus** 'felhős, viharos, esőt hozó, esős': *záporesőst*. A magyar anyanyelvű, vagy magyarul tudó olvasó felismeri a tárgyragot a szó végén, és ki tudja javítani. A téves alak azonban megtéveszti a gyanútlan idegent, aki azt hiszi, hogy ez az alapszó (alanyeset).
12. **olus** 'zöltség, főzelék': *kertie. feü* [kerti fű]. A rontott alakból a kor embere, ha nem tudott jól magyarul, nem tudta kitalálni az eredetinek vélhető kfejezést (vö. B. Simond 1959: 23, 34). A régi magyarban a *fű* szó jelentése csak '1. gyógyfű/növény. 2. rontó/varázsfű. 3. fű, (vmiféle) növény' (SzT 4: 449-452)
13. **paxillus** 'cövek, pecek, szeg': *karecska*. A *-cska* végződés kicsinyítő képző, a szó többi része azonban homályban marad. Lehetséges, hogy a kéziratban eredetileg *kerekecske* volt.
14. **ruga** 'ránc, redő': *sömögözés*. A szóalak azonos Calepinus megfeleltetésével (vö. 4.2.1.3. (10.)).
15. **sagacitas** '1. szimat. 2. éleslátás, éleselméjűség, eszesség': *fityezés: fityezés*. A szó megegyezik Calepinus megfelelőjével (vö. 4.2.1.3. (11)).
16. **septa** 'kerítés, sövény': *kekez a rekesz* helyett (vö. B. Simond 1959: 33, 52).
17. **stipula** 'fűszár, szalmaszár, nádszár': *szalmaköntő/szalma köntő*. Azonos Calepinus megfeleltetésével (vö. 4.2.1.3. (12.)).



18. **talentum** '1. súlymérték (kb. 26 kiló). 2. pénzegység': *tunnia*. Valószínűleg a *tonna* rontott alakja, de nem zárható ki teljesen, hogy esetleg a *talentom/talentum*, vagy a *tonna* 'hordó' (TESz 3: 829, 939) hibás alakjával van dolgunk.

19. **tepidus** 'meleg, enyhe, langyos': *meleges*. A melléknév Verancsics önálló szóképzése, de nincs kizárva, hogy a Calepinusnál (1585, 1586) adatolt *melegecske* nyomdahibás alakja.

20. **ulna** 'könyök, kar': *feüly* [föli, fele?]. Lehetséges, hogy a kéziratban *felkar* állt, de nem lehet kizárni az *öl* szót sem, vö. *öl* (Calepinus 1585, 1586). Utóbbi egyébként is szemantikailag hibás megfeleltetés.

21. **vespertilio** 'denevér': *teneripup*. A *púpdenevér/pubdenevér* a 19. sz.-ban még nyelvjárási szinten létezett (CzF 6: 207), mai változataira vö. *púpegér*, *púpere*, *púperege* (ÚMTSz 4: 625). Erős a gyanúnk, hogy a *teneripup* hibás, nem használt alak, és csak néhány szerzőnél - Szenci Molnár Albert, Szabó Dávid (CzF 6:207) adatolt, – akik valamilyen forrásból, talán éppen Verancsicsból merítették a hibás alakot. Nyelvi magyarázatot ui. nehéz rá találni, miért cserélt helyet a két alkotóelem a szón belül, és miért torzult a felismerhetetlenségig a *denevér* szó. Az átlátszó etimológiájú, és ezért jól érthető szó különben miért változott volna meg?

22. **vespillo** 'halottvivő': *teneripup* 'denevér.' A magyar szót Verancsics feltételezhetően figyelmetlenségből, a *vespillo* és a két sorral feljebb található *vespertilio* hasonlósága alapján írta be a *vespillo* mellé.

23. **vicia** 'lednek, vadbab': *vadzab*. A szó megegyezik Calepinus egyik megfelelőjével (vö. 4.2.1.3. (13.).

#### 2.4.5. Olasz, német és magyar megfeleltetések

**Sibilus** 'sziszegés, füttyülés, füttyörészés, susogás': *zuffulo*, *Pfisende*, *seütés*. A magyar szó lehetséges olvasatai: *sötés*, *sőtés*, *sütés*, *sűtés*. Az ol. szó valószínűleg a *zufolio* 'fülcsengés; a szél füttyülése', vagy a *zufolo* 'füttyülés' hibásan írt alakja (vö. GDLI 21: 1106-1107). A *Pfisende* jelen idejű melléknévi alakra emlékeztet, vö. *pfeisen*, kfn. *pfisen* '1. füttyül, sípol 2. süvít, süvöltöz, füttyül' (vö. DWB 7: 1664). A *der/die/das Pfisende* olyan szöveggörnyezetben lehetséges, amelyben a kifejezés előzménye a szövegből előzőleg már ismert. Szótárazása ebben a formában hibás.

#### 2.4.6. Elemzés

115 latin szónak összesen 117 nem létező vagy erősen torzult megfeleltetése található a szótárban. Nyelvek szerinti eloszlásukat az alábbi táblázat tartalmazza:

| nyelv  | egyedül | ol-ném-magyar pár | összesen |
|--------|---------|-------------------|----------|
| olasz  | 28      | 1                 | 29       |
| német  | 45      | 1                 | 46       |
| horvát | 18      |                   | 18       |
| magyar | 23      | 1                 | 24       |

A nyelvek szerinti sorrend a következő: 1. német (46), 2. olasz (29), 3. magyar (24), 4. horvát (18).

#### 2.5. Hiányzó szavak, továbbá idegen szavak egy másik nyelv oszlopában

Ebben az alfejezetben azokat az eseteket vesszük számba, amelyekben hiányzanak a latin szavak népnyelvi megfelelői, illetve azokat, amelyekben - valószínűleg a szedés során - az egyik nyelv egyes szavai átcsúsztak a másik nyelv szavai közé.

##### 2.5.1. Hiányzó megfelelők

###### 2.5.1.1. Hiányzó horvát megfelelő

Dukat nyomán (1925: 110) az alábbi harminckilenc latin szó horvát megfelelői hiányoznak: *adulterare, atrocitas, carduelis, confutare, contumacia, lena, monedula, monile, mucus, october, pertinacia, picus, pila, podium, poena, praesentia, promptuarium, pulegium, pumilio, renes, sandalium, secta, securitas, sententia, september, sextilis, sporta, spurius, stupa, subula, supinus, talpa, taxus, temperantia, tum, vestibulum, ulmus, upupa, victor*.

###### 2.5.1.2. Hiányzó német megfelelők

A *crepare* és a *meatus* német megfelelői hiányoznak.

### 2.5.1.3. Hiányzó olasz megfelelők

A *muscus* olasz megfelelője hiányzik.

### 2.5.1.4. Elemzés

A magyar az egyetlen nyelv a szótárban, amelynek az oszlopából egyetlen szó sem hiányzik. Ez nem jelenti azonban azt, hogy csak magyar szavak szerepelnek benne (l. 2.5.2.4.). A hiányzó szavak listáját a horvát vezeti (39). A német sorban két, az olaszban pedig egy helyen hiányzik a megfelelő. Ki kell emelnünk, hogy az utóbbi eset és a *crepare* német megfelelőjének a hiánya elkerülte a szakirodalom figyelmét (vö. Dukát 1925: 110).

## 2.5.2. Idegen szavak egy másik nyelv oszlopában

### 2.5.2.1. Latin szó az olasz oszlopban

1. **agricultura** (s.v. *agricultura* 'földművelés'), vö. *agricoltura*.
2. **campe** (s.v. *campe* 'hernyó'), vö. '*bruco*' (DILL: 183). Az olasz szókincsben ki nem mutatott szó olaszként való szerepeltetését feltételezhetően két ténnyel lehet megmagyarázni. Igen sok esetben az olasz szavak és latin eredetjük között nincs, vagy nagyon kevés különbség van. Továbbá a latin nyelv az olasz szókincs megújításának egyik legfőbb forrása volt (és részben ma is az): a számtalan átvett ún. tudós szó forrásnyelvi és olasz alakja között is kis eltérés létezik.
3. **cithara** (s.v. *cithara* '(négyhúros) lant', vö. *cetra* (DILL: 235).
4. **incendium** (s.v. *incendium*, 'felgyújtás, gyújtogatás; tűzvész'), vö. *incendio*.
5. **investigatio** (s.v. *investigatio* 'kifürkészés, kinyomozás'), vö. *investigazione*.

### 2.5.2.2. Idegen szavak a német oszlopban

#### 2.5.2.2.1. Horvát szó

**vlas** (s.v. *pilus* 'hajszál, szőrszál'), vö. *einzelnes Haar* (LGSWLD: 861).

#### 2.5.2.2.2. Magyar szó

**eledel** (s.v. *cibaria* 'étel, élelem'), vö. *Nahrungsmittel, Lebensmittel* (LGSWLD: 178).

### 2.5.2.3. Idegen szavak a horvát oszlopban

#### 2.5.2.3.1. Német szó

**Kraft** (s.v.virtus 'erény'), vö.*krepost* (DLHR: 1147).

#### 2.5.2.3.2. Olasz szó

**piazza** (s.v. forum 'vásártér, piactér'), vö. *trg, pijaca; tržište* (DLHR: 429). A szót írásmódja alapján kell olasznak tekintenünk. Jövevényszóként a horvát nyelvjárásokban is adatolt: *pjaca* (15. sz.), *pijaca* (18. sz.) (AR 9: 835).

#### 2.5.2.3.3. Magyar szavak

1. **halom**, (s.v. tumulus 'halom, domb'), vö. *hum*.
2. **kép** (s.v. species 'alak, kinézés, külső'), vö. *kip*.
3. **vihar** (s.v. nimbus 'zápor, vihar'), vö. *vihor*.

### 2.5.2.4. Idegen szavak a magyar oszlopban

#### 2.5.2.4.1. Horvát szavak

1. **bilig** (s.v. stigma 'bélyeg, szégyenbélyeg, sebhely').
2. **jaslo** (s.v. praeseptum 'jászol').
3. **pribeg** (s.v. profugus, refuga 'szökevény').
4. **uztrpljenje** (s.v. patientia 'türelem').

#### 2.5.2.4.2. Olasz szó

**pyxis** 'szelence': *scatola*, ami nehezen értelmezhető *skatulyának*.

#### 2.5.2.5. Elemzés

Nincs tudomásunk róla, hogy a szakirodalom felfigyelt volna erre a jelenségre. Az idegen szavak száma az egyes nyelvek oszlopában a következő: 5-5 az olaszban, a horvátban és a magyarban, 2 pedig a németben. Három kivétellel az idegen szavak az egyik szomszédos hasábból kerültek át a másikba. Átkerülésüknek többféle oka lehet.

Szedés/tördelés közben tévedett a nyomdász, és véletlenül a szomszédos hasábjába helyezte a számára ismeretlen szót. Ez történt a horvát *vlas* szóval, amely második megfelelőként, vesszővel elválasztva került a *Haar* (s.v. pilus) mögé. Ugyanígy járt a ném. *Kraft*, amely a horvát *kripost* (s.v. virtus) előtt, vesszővel elválasztva áll. Ugyan nem a szomszédos hasábjából került az *eledel* a *Speiß* (s.v. cibaria) elé, jelenléte azonban így is tördelési hiba következménye.

Kizárható, hogy a már kiszedett oldalból, esetleges mozgatása közben kiesett volna egy szó, és a nyomdász rossz helyre tette volna vissza. A kiszedett oldalakat ui. a szélek mentén a kikötőzsinór segítségével körkörösén rögzítik: a kiesett szó helye látható kellett, hogy maradjon, már csak a szedőlénia miatt is. A szétesett, ismeretlen szavakat a nyomdász fejből nem tudta volna helyesen kiszedni: ehhez a kéziratot kellett volna megnéznie, amely viszont eligazította volna a szó helyét illetően is.

Más esetekben a Verancsicsnál kimutatható nyelvi interferencia az ok. A szóban forgó kifejezések nem csupán etimológiailag tartoznak össze, hanem alakjuk is nagyon hasonlít egymásra. Közismert, hogy két nyelv minimális különbségeit a legnehezebb megjegyezni.

Ha ehhez még némi figyelmetelenség is párosul, érthetővé válik a *kép* előfordulása a horvát oszlopban (s.v. species) a horvát *kip* helyett (amely magyar eredetű), a horvát *jaslo* a szláv eredetű magyar *jászol* (s.v. praesepium) helyén.

A szintén szláv eredetű magyar *halom* található a horvát oszlopban (s.v. tumulus). A szótár etimológiai mellékletében szereplő hv. *halmi* alak (a *halom* megfelelőjeként) *hum* helyett arra enged következtetni, hogy Verancsics a magyar interferencia miatt bizonytalan a horvát szó helyes alakját illetően.

A szláv eredetű m. *vihar* helyett a vele csaknem teljesen megegyező hv. *vihor* szerepel. Érdemes megjegyezni, hogy a m. *vihar* főnév írott műben először Comeniusnál, 1643-ban adatolt először. Általánosan elterjedt vélemény szerint a nyelvújítás koráig csak szűk területen elterjedt szó volt (TESz 3: 1143).

A *pribeg* 'szökevény' (vö. még R. *prebeg*, *prebig*, *pribjeg*; Mažuranić 1908-1922: 1087) szónak a magyar oszlopban való szerepeltetését könnyen befolyásolhatta, hogy a m. *pribék* 'az ellenséghez átpártoló személy' a horvát szó átvétele (TESz 3: 284).

A m. *bélyeg* és a hv. *bilig* (irod. *biljeg*) közös etimológiája alkotja felcserélhetőségük alapját.

A közös etimon és az alaki hasonlóság magyarázza meg az ol. *scatola* főnevet a magyar oszlopban, ui. a magyar szó olasz eredetű (TESz 3: 553-554). A *scatola* alakot azért tekintjük olasznak és nem a magyarnak, mert a m. nyelvjárásokban és a régi magyar nyelvben /o/ fonéma szó belsejében csak akkor fordul elő, ha a szókezdő /-sk/ mássalhangzók előtt protetikus magánhangzó van (TESz 3: 553-554; ÚMTSz 4: 512).

Dalmácia nyelvjárásaiban a múltban jobban, ma pedig helyenként még adatolt a *pjaca* (< vel. *piazza* ['pjatsa], ol. *piazza* ['piattsa]; Hyrkkänen 1973: 949 §; Mataga 2003: 131; Sočanac 2004: 339; Vuković 2001: 267), ami megmagyarázza az itáliai szó szerepeltetését.

Pusztá figyelmetlenséggel magyarázható a horvát *uztrpljenje* a magyar *türelem* (s.v. *patientia*) helyén. Nem valószínű, hogy Verancsics, nem ismerve a magyar megfelelőt, szándékosan egy horvát szót írt volna a helyére. A két szó alakja alapvetően különbözik egymástól, az interferencia lehetősége így módon kizárható. Szintén a figyelmetlenség a legvalószínűbb magyarázat az *incendium* és *investigatio* előfordulására *incendio* és *investigazione* helyett. Feltételezve, hogy Verancsics nem ismerte a latin szavak olasz megfelelőit, nehéz elképzelni, hogy ne próbálta volna meg őket olaszosítani. Ez az eljárás mód nem volt idegen szótárírói gyakorlatától. Még egy másik, igaz, meglehetősen merész feltételezés is szóba jöhet, amely a szótár írása során követett gyakorlattal lehet összefüggésben. Verancsics az olasz szavak lejegyzésekor, ha hirtelen nem jutott eszébe valamelyik megfelelő, vagy valamilyen más okból is, helyükre a latin szót írta be azzal a szándékkal, hogy a későbbiekben majd ellenőrzi, és kijavítja őket. Elképzelhető, hogy szerzőnk elfeledkezett róla, vagy a szavak elkerülték a figyelmét. Úgy tűnik, hogy szótárán megszakításokkal, és nem folyamatosan dolgozott. Az is nyilvánvaló, hogy a szótár teljes szóanyagát egészen biztosan senki sem ellenőrizte tüzetesen a nyomdába leadás előtt: a korábbi munkálatok során lejegyzett és ideiglenesnek szánt megoldások így végleg a szótárban maradhattak.

Verancsics bizonytalan szóismerete valószínűsíti a *campe* és *cithara* előfordulását az olasz oszlopban. Jelenlétükre magyarázatul szolgálhatnak az

*incendium* és *investigatio* kapcsán elmondtak. De az is lehetséges, hogy a szerző az olasz és latin szavak között meglévő nagy hasonlóságból kiindulva úgy vélte, ezek a szavak változatlan formában tovább élhettek az olaszban. A *h* betű beírása a főnévbe humanista írásmóddal is megmagyarázható.

## 2.6. Nyomdahibák

A szakirodalom már figyelte arra, hogy a szótárban mind az öt nyelv szavaiban találhatók nyomdahibák. Sőt Vončina, a teljesség igénye nélkül, megpróbálta rekonstruálni a hibás német alakok egy részét, és foglalkozott a latin szavak hibás ábécérendjének kérdésével is (Vončina 1979: 15-18). Ebben az alfejezetben nem térhetünk ki a szótárban előforduló összes nyomdahiba tételes felsorolására, hiszen bemutatásuk túl nagy helyet foglalna el. Meg kell elégednünk a legjellemzőbb nyomdahibák nyelvek és típusok szerinti rövid bemutatásával.

### 2.6.1. Nyomdahibák a német szóanyagban

A szótár anyagában a német szavaknál fordul elő a legtöbb íráshiba. Nem tekintjük nyomdahibának, hogy számos, ún. gyenge ragozású főnév alanyesetben *n-*re végződik, továbbá azt sem, hogy *-nuß/-nüß* szuffixumok szerepelnek az úfn. *-nis* helyett. Előbbiekről már Žepić bebizonyította, hogy délnémet nyelvi sajátosságok (Žepić 1992/93: 575, 578). A hibásan nyomtatott német szavakat a következő írásmódok jellemzik: a) az *ä, ü, ö* hiányos írása, továbbá az *e* és *i* betűk eltérő jelölése; b) az *au, eu, ei* digrammák hibás írása; c) a *ck* betűkapcsolat helyett *ch*; e) egyéb nyomdahibák.

A legjellemzőbb nyomdahibák a teljesség igénye nélkül a következők:

1. **ä helyett e:** Ein Gefengnuß (s.v. captivitas).
2. **ä helyett a:** Geschwar (s.v. pus), Schwar (s.v. ulcus), Jatter (s.v. sarritor), Rabmaßerle (s.v. scirpiculae), Tragheit (s.v. socordia), rabstock (s.v. statumen), stb.
3. **e helyett a:** Fraßerey (s.v. edacitas), Fliegenwadel (s.v. flabellum, muscarium), Schnack (s.v. limax), latt (s.v. lutum), Rabzweig (s.v. palmes), Rachen (s.v. rastrum), stb.
4. **e helyett o:** Schifflonde (s.v. portus).

5. **ü helyett u:** *Fursatz* (s.v. destinatio), *Das knupffen* (s.v. nexus), *Überwinter* (s.v. victor), *Burde* (s.b. onus), *Durre* (s.v. siccitas), stb.
6. **ö helyett o:** *Ein morselstoßel* (s.v. pistillum).
7. **ö helyett ü:** *Ein getüß* (s.v. scloppus) vö. *Getöse*.
8. **i helyett ü:** *Küslingstein* (s.v. silex).
9. **au helyett eu:** *Seuburst* (s.v. setae).
10. **eu helyett ei:** *Ein Beitel* (s.v. locus).
11. **ei helyett a:** *Leibagē* [Leibeigene] (s.v. servus).
12. **ei helyett eü:** *Peünnigung* (s.v. vexatio).
13. **ck helyett ch:** *Roch* (s.v. toga), *Torchel* (s.v. torcular), stb.

#### 2.6.1.3. Egyéb hibák

Az alábbi (az eredeti írást megtartó) felsorolásban nem szerepelnek azok a szavak, amelyeket Vončina (11979: 15) már tárgyalt.

*Das Gereüsse* (s.v. conscientia) : *Gewissen*, *Reuß'e* (s.v. equuleus) : *Rosschen*[?], *Die stockzent* (s.v. (genuini dentes) : *Backenzahn* (LGSWLD: 488), *Ein schwalm* (s.v. hirundo) : *Schwalbe* (LGSWLD: 516), *Ein fuscher-rusc* (s.v. nassa) : *Fischreuse* (LGSWLD: 742), *Der weimon* (s.v. october) : *Weinmonat*, *Türhieter* (s.v. ostiarius) : *kfn. thürhüeter* (DWB 11/1,1: 401), *Ein ligent gut* (s.v. praedium) : *liegender Gut* (DWB 6: 1016), vö. *Landgut* (LGSWLD: 887), *Widergechtnuß* (s.v. reminiscentia) : *wi(e)dergedächtnis*, *vidergedächtnusz* (DWB 14/1,2: 1004), *Das kywen* (s.v. stridor) : *kirren*, *kurren*, *kürren* (DWB 5: 841, 2815, 2817), *abgeshorne wot* (s.v. vellus) : *abgeschorne woll* (DLG: s.v. vellus), stb.

#### 2.6.2. Nyomdahibák a horvát szóanyagban

1. **dažj** (s.v. imber), vö. *dažd* (AR 2: 319).
2. **dimnja** (s.v. infumubulum), vö. *dimnjak*.
3. **girica** (s.v. tineas), vö. *grizica*, *grizlica* (AR 3: 438-439).
4. **kartil** (s.v. qualus). Minden valószínűség szerint nyomdahiba: az *o* betűt *i*-nek olvasták, vö. *krto*, *krtola* 'kosárfajta' (AR 5: 659), Ny. (Brusje, Vis) *kartôl*, (Brač) *krtôl* (RSG: 181), (im.) *krto(l)* (RIG: 97). Az akadémiai szótár szótáraz egy *krtil* alakot is (Verancsicstól és Belostenectől), és lehetségesnek tartja mind a *kartil*, mind



pedig a *krtil* olvasatot. Az előbbi esetében megjegyzi, hogy a szótagképző [r] Verancsicsnál gyakran [ar] hangértékű (AR 5: 658).

5. **oskorušna** (s.v. sorbus), vö. *oskoruša*. Az *n* betűt tartalmazó alak csak Verancsicsnál adatolt, és valószínűleg nyomdahiba (AR 9: 207).

6. **pod glavnic** [podglavnica] (s.v. pulvinus), vö. *uzglavnica*, *uzglavlje*, *jastuk* (DLHR: 866).

7. **posluy** (s.v. obsequium), vö. *posluh*.

8. **razlučastvo** (s.v. varietas), vö. *različastvo*, *različanstvo*, *različnost*, *razlika* (AR 13: 578-579, 584). Minden valószínűség szerint a *različastvo* nyomdahibás alakjáról van szó, amely egyébként Stulli szótárában is megtalálható (AR 13: 618).

9. **saž** (s.v. urina), vö. *sač* (AR 14: 758).

10. **sičen** (s.v. february), vö. Ny. *sičanj* (ČDL 1: 1102), irod. *siječanj*.

11. **spado** 'herélt': *uškopljen*, mai horvát megfelelője *uškopljenik* (DLHR: 996). A nyomtatási előkészületek során leeshetett a szó vége.

12. **škorpio** (s.v. scorpius), vö. *skorpijun*, *skorpion* *škorpio*/*skorpion* (AR 15: 290, 675). A *škorpio* csak Verancsicsnál szerepel, ezért valószínű, hogy nyomdahiba.

13. **tisknoća** (s.v. angustia), vö. *tisnoća* (irod. *tjesnoća*). A /-t-/ csak Verancsics szavában adatolt (vö. AR 18: 382).

### 2.6.3. Nyomdahibák az olasz szóanyagban

1. **armaro** (s.v. armarium), vö. Ny. *armario*, irod. *armadio* (GDLI 1: 664).

2. **caggi ne** [cagione] (s.v. ratio), vö. *cagione*.

3. **cerso** (s.v. carmen), vö. *verso* (GDLI 21:801).

4. **ciancume** (s.v. garulitas), vö. *cianciume* (GDLI 3: 109).

5. **sofflo** (s.v. flamen), vö. *soffio* (DILL: 666).

6. **ludra** (s.v. lutra); a vel. *lodra* helyett (DDV: 374), vö. irod. *lontra*.

7. **porchicio** (s.v. purgamentum, sordes, spurcitia), vö. *sporcizio* (GDLI 19: 1005). Nem zárható azonban ki a vel. *sporchizzo* [spor'ketso] (DDV: 694) interferenciája sem.

8. **schiamo** (s.v. examen), vö. *sciame*, R. *same*, *sciamo* (GDLI 18-18).

9. **sciugamano** (s.v. mantile), '1. tovagliolo, salvietta. 2. tovaglia' (DILL: 981). A szóeleji /a-/ egészen biztosan nyelvjárási interferencia következtében esett ki: az ol.

*asciugamano* venetói megfelelőiben ui. hiányzik a szókezdő magánhangzó, vö. *chiogg.*, vel. *grad.*, bis., trieszt., cap. veneto-dalm. *sugaman* (VDCh: 565; DDV: 722; GVGDG: 494; VFDB: 488; GDT: 706; VG: 1119; DSFEDC: 242; VDVD: 204).

#### 2.6.4. Nyomdahibák a magyar szóanyagban

1. **lepecő** (s.v. tegmen). A szó (*lepeczzeü*) *lepezőnek* is olvasható. A Pesti Gábor szójegyzékében előforduló *lepező* (s.v. tegmen, RMG: 456) átvételéről van szó (vö. 4.2.3.(2.)). A *lepedő* nyomdahibás alakjával van dolgunk, amely a *leped* 'befed, takar' igéből származik (TESz 2: 755).

2. **masotás** (s.v. mutatio), *másítás*.

3. **tisztbotars** [tisztbajtárs] (s.v. collega).

#### 2.6.5. Elemzés

A szakirodalom és az ismertetett adatok alapján a nyomdahibás alakok között magasan vezetnek a német szavak, őket a horvát, olasz és magyar lexémák követik. A fentebb idézett adatokból, amelyek alkalmasak tendenciák érzékeltetésére, a szótár megbízhatóságával kapcsolatosan azonban azért nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, mert számszerűleg még senki nem dolgozta fel őket.

#### 2.7. Összefoglalás

Az ebben a fejezetben vizsgált jelenségeket egy tágabb fogalomkörbe, az információátadás körébe sorolhatjuk. Könnyű belátni, hogy például az eltérő szófajú megfeleltetéseknél a potenciális szótárhasználó nem jut kellő információ birtokába, amelyre a nyelvértés/nyelvtanulás és a kielégítő kommunikáció szempontjából szüksége lenne. A hibás szemantikai megfeleltetések, valamint a nem létező, ill. erősen torzult ekvivalensek vagy az eltérő szemantikai megfelelők esetében sem tudja meg a szótárhasználó, hogy pl. mely megfelelők hibásak valamilyen szempontból a különböző nyelveken, ill. azt sem, hogy az egyes nyelvek ekvivalensei mely esetekben nem felelnek meg jelentésükben egymásnak. Ilyen értelemben az információ nem azonos a jó vagy hibás szemantikai és más típusú megfeleltetéssel: magában foglalja őket, de rajtuk kívül még más töblettel rendelkezik.

Ennek megfelelően a tárgyalt jelenségeket, aszerint, hogy milyen típusú információkat közölnek az egyes nyelvek szókincsével kapcsolatban, az alábbi négy csoportba lehet osztani:

- 1) a téves információk csoportja: téves információkat közvetítenek a hibás szemantikai megfelelőik; a nem létező, ill erősen torzult szavak; az idegen szavak; a nyomdahibás szóalakok. Ezeknek a szavaknak a használata megnehezíti a sikeres kommunikációt;
- 2) a részleges információk csoportja: az eltérő szófajú kifejezések és körülírások jelentésükben megbízhatóak, szófajilag azonban nem. Az anyanyelvű beszélőnek nem okoznak nehézséget, az idegen ajkúaknak azonban, - nyelvtudásuk szintjétől függően - nem szolgáltatnak elégséges információt, és aktív nyelvhasználatukat bizonytalanná teszik;
- 3) a hiányzó információk csoportja: a hiányzó szavakat öleli fel. Hiányuk a nyelv elsajátítását és a sikeres kommunikációt korlátozza;
- 4) az eltérő információk csoportja: az eltérő szemantikai megfeleltetéseket foglalja magában. A közvetített információk nem hibásak, a kommunikáció során azonban kisebb félreértéseket eredményezhetnek.

A jelenségeknek e négy csoportba való besorolásával árnyalt képet lehet kialakítani a szótár megbízhatóságáról általában, és a feldolgozott nyelvek szókincsével kapcsolatban is.

### **1. Téves információk.**

A nyomdahibás szavak csoportját az alábbiakban nem vesszük figyelembe. Az eddig elvégzett elemzések nem eléggé részletesek és kelégitők, így róluk még nem lehet pontos és értékelhető összképet alkotni.

Az egyes nyelvek téves információt tartalmazó szavainak mennyiségi sorrendje a következő: 1. horvát (135), 2. magyar (116), 3. német (110), 4. olasz (87). Az egyes nyelvek szókincsének megbízhatósági sorrendjét ugyanennek a sornak a fordított irányú olvasatával kapjuk meg. A megbízhatósági sorrend az egyes nyelvek szerint a következő: 1. olasz, 2. német, 3. magyar, 4. horvát.

### **2. Részleges információk.**

A részleges információk tekintetében a nyelvek sorrendje a következő: 1. német (29), 2. olasz (21), 3. horvát (19), 4. magyar (14). A megbízhatósági sorrendet a felsorolás fordítottja adja meg: 1. magyar, 2. horvát, 3. olasz, 4. német.

### **3. Hiányzó információk**

A nyelvek sorrendje a hiányzó szavakat illetően a következő: 1. horvát (39), 2. német (2), 3. olasz (1), 4. magyar (0). A megbízhatósági sorrend ennek a fordítottja: 1. magyar, 2. olasz, 3. német, 4. horvát.

### **4. Eltérő információk**

A nyelvek sorrendje: 1. magyar (40), 2. olasz (33), 3. horvát (32), 4. német (17).

A megbízhatósági sorrend: 1. német, 2. horvát, 3. olasz, 4. magyar.

A négy csoport adatainak segítségével a szótár megbízhatóságának felhasználói szempontból két típusát lehet és szükséges megállapítani. Az első típus annak a felhasználónak az esetében érvényes, aki csak egy-egy nyelv megfelelőire összpontosít. Ez a felhasználói magatartás jellemezhetette a múltbeli szótárforgatók egy részét, de érvényes azokra a kutatókra is, akik csak egy-egy nyelv szókészletével foglalkoznak. A második típus akkor nyer jelentőséget, ha a felhasználót több nyelv megfelelői érdeklik. Az eltérő szemantikai megfeleltetések ui. ily módon téves szó párok kialakulásához vezethetnek több nyelvben. A felhasználók ebben az esetben is lehetnek kutatók, illetve a korábbi korszakok érdeklődői is, hiszen ezzel a céllal készült számukra a szótár.

A két megbízhatósági típust jelölő sorszámnevek csupán megkülönböztetésüket szolgálják, nem pedig alá- és fölérendeltséget fejeznek ki. A végső sorrend a következő módon alakult ki. Mind a négy csoportban minden helyezést pontokkal értékeltünk. Az első helyezett négy, a negyedik pedig egy pontot ér. A kapott pontszámok összeadásával alakult ki az összesített eredmény.

**Megbízhatóság csak az egyes nyelveket illetően, olasz, német, horvát, magyar anyanyelvű vagy a nyelve(ke)t jól beszélő felhasználó esetében.**

Az 1-3. csoport helyezési pontszámainak összeadásával megkapjuk a szótárban szereplő nyelvek szókincsének megbízhatósági sorrendjét, amely a következő: 1. magyar (11) 2. olasz (9), 3. német (6), 4. horvát (5).

**Megbízhatóság az összes nyelvet illetően, nem olasz, német, horvát, magyar anyanyelvű és csupán érdeklődő/kezdő felhasználó esetében.**

Ezt a sorrendet úgy kapjuk meg, hogy az előző sorrend pontszámait összesítjük a 4. csoport helyezési pontjaival: 1-2. magyar, olasz (11-11), 3. német (10), 4. horvát (8).

Az eddig leírt elemzésekből megállapítható, hogy Verancsics szótára elsősorban latin nyelvű szövegek megértéséhez nyújtott segítséget. Kiváltképpen a négy vulgáris nyelvet anyanyelvükként beszélők, vagy őket jól ismerő olvasók forgathatták haszonnal. Az ismertetett hibák, pontatlanságok és hiányosságok következtében kevésbé volt arra alkalmas, hogy a négy modern nyelv valamelyike iránt érdeklődő szótárhasználó szókincsét megbízhatóan bővíthesse.

Ezek a megállapítások azonban nem vonnak le semmit a szótár értékéből, főleg úgy nem, hogy nem rendelkezünk adatokkal a 16. sz. többnyelvű szótárainak megbízhatóságáról. Például Calepinus 1585. és 1586. évi kiadásában is számos hiba fordul elő, - és nem csupán nyomtatási, - annak ellenére, hogy a megfeleltetések nem egy személy, hanem különböző közreműködők munkájának az eredményei. A megállapításoknak viszont a jelenkor szótörténetét kell nagyobb óvatosságra és körültekintésre inteniük, nem csupán Vernacsics, hanem más szótárak adatainak a tanulmányozásában és felhasználásában is.

### 3. VERANCICS NYELVTUDÁSA

Az első fejezetben (1.3.2.) már röviden érintettük, hogy Verancsics nyelvtudásának rekonstruálásához aktívan használt szókincsének megállapításán túl megpróbáljuk kideríteni, mennyire ismerte a szerző a szótárban szereplő nyelvek nyelvtani szabályait. Célkitűzésünk ennek megfelelően két területet ölel fel: Verancsics lexikai ismereteinek, valamint nyelvhasználati-nyelvtani szabályismereteinek a megállapítását.

Az aktív szóismeret megállapításához számos adatot lehet felhasználni, amelyek a következők: 1) az eltérő szemantikai megfeleltetések; 2) a hibás szemantikai megfelelések; 3) a nem létező, ill. torzult szavak, 4) a hiányzó és idegen szavak; 5) a nyelvjárási szókincs; 6) a velencei szavak olaszosítása; 7) a római civilizáció speciális szavainak megfeleltetései; 8) Verancsics saját szóalkotásai.

Az a-d) pontokba foglalt jelenségek vizsgálatát az előző fejezetben már elvégeztük. Ebben a fejezetben az e-h) pontokban megjelölt jelenségeket fogjuk elemezni. A két fejezet elemzési eredményeinek az összesítése alapján lehet majd Verancsics nyelvtudásáról megbízható véleményt kialakítani.

Az e) pontban szereplő szavak a horvát szerző aktív szóismeretének a mértékét világítják meg.

Az f) és h) pontokban szereplő szavak vizsgálata nyújt segítséget Verancsics nyelvtani szabályismereteinek a kikövetkeztetéséhez, míg a g) pont elemzése fontos adalékot nyújt szótárírói leleményességének az érzékeltetéséhez.

#### 3.1. A szótár itáliai (újlatin) dialektális szókincse

A 16. sz. jelentős korszak volt az egységes olasz, német, horvát és magyar irodalmi nyelvi norma kialakulásában (l. 1.1.1.). Mivel a 16. sz-ban az említett nyelvek egyike sem rendelkezett még normatív szókincssel, azzal kell számolnunk, hogy a Dictionariumban olyan nyelvjárási szavak is előfordulhatnak, amelyek később nem kerültek be az egyes nyelvek sztenderdizált szókincsébe. Figyelembe

véve azt a körülményt, hogy a szótár német és horvát nyelvjárási szókincsével már foglalkoztak (vö. 1.2.5.2. – 1.2.5.3), kézenfekvőnek tűnt, hogy mi a hiányt a magyar és olasz szavakat illetően pótoljuk. Tekintettel arra, hogy a két nyelvterület szavainak dialektális szempontú feldolgozása túlságosan sok időt vett volna igénybe, e helyütt csupán az ún. olasz szókins elemzésére szorítkoztunk. Erre az is ösztönzött, hogy a szótárban szereplő négy vulgáris nyelv közül elsőként az olasz irodalmi nyelvi norma alapjait fektették le, és az első egynyelvű, normatív szótár szintén az olasz nyelvterületről származik. Igaz ugyan, hogy a 17. század elején jelent meg, de nem előzmény nélkül: megjelentetését élénk lexikográfiai tevékenység előzte meg.

Még a szókins bemutatása előtt magyarázatot igényel az alcímbe szereplő itáliai (újlatin) kifejezés. Az Olaszországban beszélt dialektusokat hagyományosan és az egyszerűség kedvéért *olasz dialektusoknak* szokták nevezni. Ha a kifejezésnek megvan az az előnye, hogy egyszerű, hátránya az, hogy megtévesztő lehet azáltal, hogy azt a képzetet keltheti, hogy a nyelvjárások az olasz irodalmi nyelvnek valamilyen területi változatai. Pedig erről szó sincs! Ezek a dialektusok egymással, és az olasz nyelvvel is rokonságban állnak, hiszen mindannyian a vulgáris latinból alakultak ki, ugyanakkor önálló nyelvek. Tipológiailag is több eltérő csoportba lehet őket osztani, amelyek közül némelyik meglehetősen távol áll a (toszkán) alapú irodalmi nyelvtől. Több évszázadon keresztül természetesen hatott rájuk a nagyobb presztizsű irodalmi nyelv, másrészt viszont ők is hatottak, ha kisebb mértékben is, az irodalmi olaszra. Ez azonban nem elégséges ok arra, hogy őket az olasz nyelv területi változatainak tekintsük. Ezért, az eddig elmondottak alapján véleményünk szerint helyesebb és pontosabb az *itáliai* (újlatin) nyelvjárások kifejezés használata.

Az olasz lexikográfiában közismert, hogy a 16. sz-i latin-olasz szótárak „olasz” szóanyagában számos dialektális elem található, amelyeket eddig azért nem tanulmányoztak, mert az ilyen típusú szótárak elemzését a latin szótártörténet érdekeltségi területéhez tartozóknak tekintették (Tancke 1984: 64). Így nem került sor Verancsics szótára „olasz” szókészletének a vizsgálatára sem. Az alábbiakban ezt a hiányt pótoljuk egy korábban közzétett tanulmányunk alapján (Vig 2002). A zárójelben lévő évszámok a szóban forgó kifejezés első adatolásának a dátumát jelölik. A listán szereplő dialektális szavak között olyanok is vannak, amelyek

Verancsics hibás szemantikai megfeleltetései közé tartoznak. Őket ebből a szempontból már tárgyaltuk.

1. **ara** (s.v. *area*) '1.szabad tér, sík tér. 2. telek, udvar. 3. játéktér, futópálya. 4. szérű', ol. *area, terreno libero, spiazza, area fabbricabile* (DILL: 111); a lat. *area(m)* szóból. Venetóban (1500) és Isztrián elterjedt szó (DDV: 40; DELIN: 124; EV: 4; Rodvila: n.1341; VG: 33).

2. **barba** 'nagybácsi' (s.v. *patruus*), ol. 'zio paterno' (DILL: 1137). Vitatott eredetű, vagy a long. *barbas* vagy a lat. *barba(m)* szóból ered. Ma Venetóban és Friuli-Venezia-Giulia tartományban (vel. 1305), Isztrián, Liguriában használják, de előfordul Észak- és Délnyugat-Lombardia egyes területein, továbbá Északnyugat-Emiliában. Bekerült az olasz nyelvbe is (14. sz.), amelyben erős (északi) regionális színezete van (AIS c.19; DDV: 62; DELIN: 179-180; EV: 10; GDDT: 55; GDLI 2: 55; Rohlf 1966-69: § 64; Stussi 1965: 39, 192).

3. **biso** 'borsó' (s.v. *pisum*), ol. 'pisello'; a lat. *pīsu(m)*ból. Az /e/→/i/ fonémahelyettesítés a tsz. *bisi* hatására történt. Jellegzetesen venetói szó (1477), amely Isztrián, a fiumeiben és a veneto-dalm. nyelvjárásban is elterjedt (AIS c.1376; DDF: 34; DDV: 83; EV: 17; DSFEDC: 21; GDDT: 76; Rodvila: n. 2054; VDCh: 56; VDVD: 21; VG: 94-95).

4. **botiro** 'vaj' (s.v. *buthyrum*) ol. 'burro'; a lat. *buthyru(m)*ból. A venetói dialektusokban, Isztrián, a fiumeiben adatolt. Lussingrande/Veli Lošinj városban *butiro*, vö. vel. *botiro/butiro* (1500). A szó többféle alakban a többi észak-itáliai nyelvjárásban is adatolt. Az olasz irod. nyelvi *botiro/butiro* erős nyelvjárási színezetű (AIS c.1207; DDF: 40; DDV: 95; DSFEDC: 32; GDDT: 104-05; Rodvila: n. 1048; VDCh: 65; VDVD: 38; VG: 137).

5. **broilo** 'gyümölcsös' (s.v. *pomarium*), ol. 'pomario, frutteto' (DILL: 1203). Jellegzetesen észak-itáliai szó, elszórtan napjainkban vagy nem sokkal ezelőttig *brolo* alakban adatolt Venetóban és Isztrián, vö. fiul. *broili*, a késő lat. *brōgilu(m)*ból. Az olaszba is bekerült *broilo/brolo* alakok közül utóbbi a későbbi (14. sz.) (AIS c.1415; DDV: 101; DELIN: 251; EV: 25; GDLI: 391, NPVF: 76; VG: 119; VLIZing: 251).



6. **calza** 'nadrág' (s.v. caliga), ol. 'scarpa da soldato' (DILL: 180); a késő lat. *calcea(m)* szóból. A *calze* 'pantaloni' főnév, amely Toszkánában és az ol. irodalmi nyelvben a 17. sz-ig használatban volt, egyértelműen északi eredetű, amint a /kj/>/ts/, mutatja, vö. /kj/>/tS/, amely a toszkánai dialektusokra jellemző (Rohlf 1966-69: § 275; Tekavčić 1980: 266 §). A szó Északkelet-Itália nyelvjárásaiban adatolt (vel. 1477) (DDV: 120; GDDT: 116; VDCh: 82; VG: 149).

7. **camarada** *társaság, csoport, testület* (s.v. contubernium [sic!] contubernium helyett), ol. '1. mil. cameratismo. 3. convivenza, familiarità, amicizia. 5. tenda comune. 6. abitazione in comune' (DILL: 347). A szó meghatározásához segítséget nyújtott a többi megfelelő: *ein* [sic!] *Gesellschaft, družba, egy társaság*. Ezeknek a szavaknak semmilyen katonai színezetük nincs. A nyelvjárási megfelelők, a vel., veneto-dalm. *camarada*, piem. *cambrada*, zar. *camarata* 'társ, kolléga, fegyvertárs', vel. *camarata*, friul. *camarade* 'bajtársak, társaság', valószínűleg az ol. *camerata* '1. bajtárs, majd barát' (1665 e.). 2. mulatozó társaság (1584 e.). 3. hálótársak' (a katonaságnál és kollégiumban) (1603 e.) teljes (*camarada, cambrada*) és részleges (*camerata*) módon illeszkedtek az illető dialektusok nyelvi rendszerébe. Meg kell említeni, hogy amennyiben igaz, hogy a szótár latin-olasz-német része 1575 körül készült el, akkor az ol. szó második jelentésének egyik első adatolásával van dolgunk (DDV: 121; DELIN: 278-279; DP: 152; NPVF: 93-94; VDVD: 42; VG: 150; VLIZing: 276; Vončina 1979: 12).

8. **capeluda** 'bóbitás pacsirta' (s.v. cassita), ol. 'cappellaccia, specie di allodola' (DILL: 197); a lat. \* *cappellu(m)* ből. A szó csak a velenceiben és chioggiaiban (*capelua*) adatolt (DDV: 133; VDCh: 92).

9. **cazzar (via)** 'elzavar, elűz' (s.v. absterre), ol. '1. respingere spaventando, 2. fig. distogliere, rimuovere' (DILL: 10); a lat. \* *captiare* igéből. Az ol. *cacciare* hiperkorrekt alak (vö. Tekavčić 1980: 266. §.). A *cazzar* /ka'tsar/ a velencei, (*caçar*, 1307), a fiumei, a veneto-dalmáciai és chioggiai nyelvjárások (*cassare*) szava (DDF: 46; DDV: 155; DELIN: 268; Rodvila: n. 591; Stussi 1965: 50; VDCh: 100; VDVD: 48).

10. **de bando** 'ingyen' (s. gratis), ol. 'gratuitamente, senza ricompensa, senza interesse' (DILL: 724); a *de* + *bando* kifejezésből, amely összefügg az ol.. *bando, abbandono, bandire* szavakkal. A kifejezés különböző jelentésárnyalatokban széles

körben elterjedt a venetói, veneto-júliai, isztriai és veneto-dalmáciai dialektusokban: pad., vel., trev., trieszti, capod., Albona, Canfanaro, zar. 'ingyen, potyán'; capod., Albona, Canfanaro, fium., veneto-dalm. 'lustán, leeresztve' (DDF: 58; DDV: 61; DSFEDC: 12; EV: 55; GDDT: 53, 845; VDVD :64; VG: 291-92).

11. **desgratia** 'csapás, balsors' (s.v. adversitas), ol. 'avversione, opposizione' (DILL: 37). A szóalakra val. hatott az ol. *disgrazia*. A szó a veneto-dalm. és milánói nyelvjárásban is létezik. A vel., chiogg. és piem. *desgrasia* /dezgrasja/ mellett a capod. dialektusban *disgrasia* /dizgrasja/ adatolt (DDV: 40; DP: 419; DSFEDC: 69; VDCh: 162, VDVD: 67, VMI: 409).

12. **dugo** 'uhu, nagy fülesbagoly' (s.v. bubo), ol. 'gufo, barbagianni' (DILL: 170). Az ismeretlen eredetű szó Veneto néhány helyén (Verona, Treviso, Venezia, Rovereto, Belluno) és a régi milánóiban fordul elő (AIS c.508; DDV: 249; EV: 59; VMI: 142).

13. **favro** 'kovács' (s.v. faber ), ol. 'fabbro'; a lat. *fabru(m)*ból. Ma a vel. (1316) és néhány venetói és isztriai (Capodistria/Koper, Montona/Motovun) nyelvjárásban van meg, vö. még a hangátvetéses *fravo* (chiogg., R vel., grad., Pirano), mai vel., Polesine *favaro* alakokat, ill. a friul. *fari, favri* szavakat (AIS c. 213; DDV: 287; DELIN: 553; DSFEDC: 76; GDDT: 221; NPVF: 296,301; Stussi 1965: 145; VDCh: 209; VG: 363).

14. **fongo** 'gomba' (s.v. fungus), ol. 'fungo'; a lat. *fūngu(m)* szóból. Ma néhány nyugat-venetói nyelvjárásban, a velenceiben (1477) és hozzá közel eső területeken, - bis., grad., trieszt. és capod. - fordul elő (AIS c.621; DDV: 279; DELIN: 621; DSFEDC: 81; GDDT: 242; Rodvila: n. 1318; VG: 391).

15. **gambaro** 'rák' (s. v. cancer), ol. 'granchio, gambero' (DILL: 184), a lat. *cambaru(m)*ból. Széles területen elterjedt: Veneto, Friuli-Venezia Giulia, Isztria, Quarnero/Kvarner, Dalmácia, vö. még *gambero* (Trieszt, Albona/Labin, Lussingrande/Veli Lošinj), *ganbero* (Capodistria/Koper); utóbbi kettő val. kölcsönzés az olaszból; vö. még mil. *gamber*, piem. *gamber/gambr*, emil-rom. *gambar* (AIS c.483; DELIN: 633; DP: 373; DSFEDC: 88; GDDT: 260; VDCh: 220; VDVD: 87; VG: 421; VMI: 581).

16. **gianda** /'dZanda/ 'makk' (s.v. glans), ol. 'ghianda'; a lat. *glande(m)*. A /gl/ > /ŋ/ hangváltozás jellemző az észak-itáliai dialektusokra (Rohlf 1966-69: 250 §). A

*gianda* a venetói, veneto-júliai, veneto-isztriai (Capodistria/Koper, Pirano/Piran, Parenzo/Poreč, Albona/Labin, Montona/Motovun, Pola/Pula) dialektusok, a Quarnero/Kvarner térségének (Lussingrande/Veli Lošinj, Lussinpiccolo/Mali Lošinj) jellegzetes szava, vö. lomb. *gianda* és változatai, piem. *giant*, lig. *agant/giandr* és alakváltozatai, *gianda* és változatai Emilia-Romagnában (AIS c.593; DDV: 305; DELIN: 653; DSFEDC: 90; EV: 75; GDDT: 267; VG: 433).

17. **giara** 'kavics' (s.v. *glarea*), ol. 'ghiaia'; a lat. *glarea(m)* főnévből. A /gl/>/dZ/ és -aria>-ara hangváltozás az északi nyelvjárásokra (chiogg., vel., trieszt., capod., veneto-dalm.) jellemző, vö. capod., Pirano/Piran, Albona/Labin *iara*, mil. *gera* (AIS c.417; DDV: 305; DSFEDC: 90-91; EV: 75; GDDT: 267; VDCh: 225; VDVD: 89; VG: 434; VMI: 595).

18. **giro** /dZiro/ 'nagy pele' (s.v. *glis*), ol. 'ghiro' (DILL: 719); a lat. \**glīru(m)*ből. A velenceiben, Nyugat-Venetóban, Isztrián (Capodistria/Koper, Pirano/Piran, Montona/Motovun), Cherso/Cres településen adatolt, vö. még *gir/gira* (AIS c.443; DDV: 307; DELIN 654; DSFEDC: 92; EV: 76).

19. **gramegna** 'csillagpázsit' (s.v. *gramen*), ol. 'gramigna' (DILL: 722); a lat. *gramīnea(m)*ből. Széles körben elterjedt a venetói, veneto-júliai, isztriai nyelvjárásokban, helyenként Lombardiában, vö. *grimegna/gramigna*, mil. *gremegna*, piem. *gramegna* (AIS c.624; DDV: 313; DELIN: 684; DP: 415; DSFEDC: 94; GDDT: 276, 928; VDCh: 231; VG: 449; VMI: 642).

20. **incalmo** 'oltás' (s.v. *insitio*), ol. 'innesto' (DILL: 857). Képzés az *incalmar* 'beolt' (< *calma/calmo* 'oltás' < lat. *calamu(m)* 'szár, oltóvessző') igéből. A venetói és isztriai nyelvjárások jellegzetes szava, vö. még friul. *incalm*. Az északkelet-itáliai területeken adatolt *incalmer(e)/incalmà/encalmar* (vö. R. vel. *inchalmare*, 1477) igék mellett *incalmar/incalmé* Lombardia délkeleti, ill. Emilia északi részén fordul elő. *Incalmo* ma a vel., trieszt., isztriai (Capodistria/Koper, Pirano/Piran, Parenzo/Poreč, Buie/Buje), a fium., a Lussingrande/Veli Lošinj-i és a veneto-dalm. nyelvjárásokban él (AIS c.1255; DDF: 86; DDV: 55; DSFEDC: 102; EV: 33; GDDT: 298,937; NPVF: 433; Rodvila: n.1389; VDCh: 254; VDVD: 486; VG: 486).

21. **intrar** 'belép' (s.v. *intrare*), ol. 'entrare, penetrare, insinuarsi, inoltrarsi' (DILL: 884); a lat. *intrare* igéből. A veneto-dalm. és a Cherso/Cres városában használatos nyelvjárási *intrar* mellett létező további alakváltozatok: vel. *entrar/intrar* (vö.

*intrada*, 1313), chiogg. *entrare/intrare* és *trev.*, trieszt., fium. *entrar*, vö. még piem. *intré*, mil. *intrà*, friul. *entrâ* (DDF: 63-64; DDT: 61; DDV: 252; DELIN: 523; DP: 444; GDDT: 218; NPVF: 279; Stussi 1965: 99; VDCh: 186, 274; VDVD: 102; VG: 509-10; VMI: 706).

22. **lago** 'tó' (s.v. *lacus*), ol. 'lago' (DILL: 917); a lat. *lacu(m)* szóból. Az ol. irod. nyelvben is északi eredetű, amint a /k/ > /g/ zöngésedés mutatja, ami nem jellemző Toscanában (Tekavčić 1980: 171. §.). A venetói nyelvjárások ma is élő szava (vel. 1477; DDV: 358; DELIN: 842; GDDT: 318; VDCh: 282; VG: 522).

23. **laguna** 'lagúna' (s.v. *lacuna*), ol. 'pozza, laguna, stagno' (DILL: 917); a lat. *lacuna(m)* ből. A kimondottan venetói szó az ol. irod. nyelvbe is bekerült (a /k/ > /g/-re vö. *lago*), továbbá adatolt a piem., mil. nyelvjárásban, valamint a friuliban: *lagune* (DDV: 358; DELIN: 842; DP: 451; NPVF: 497; VDCh: 282; VG: 522; VMI: 718).

24. **lanza** /'lantsa/ 'lándzsa' (s.v. *lancea*), ol. 'lancia, asta, picca' (DILL: 920); val. az ol. irod. *lancia* főnévből. A /tS / → /ts/ fonémahelyettesítés a két fonéma megfelelésén alapszik. A /j/ fonéma által palatalizált /k/-ből az olaszban (Toszkánában) /í/ lett, míg az északi nyelvjárásokban /ts/ (vö. Rohlf 1966-69: 275 §; Tekavčić 1980: 266-267. §.). A /ts/ fonémából a későbbiekben sok dialektusban /s/ lett. A mai nyelvjárási alakok a következők (vö. R. vel. *lanza* /ts/): chiogg., capod., pir., Montona/Motovun *lansa*, triest., Montona, fium. *lanzia*, (/ts/-vel), capod. *lansia* (a két utóbbi alak az ol. irod. nyelvnek a nyelvjárások fonomorfológiai rendszeréhez igazított szava), cfr. mil. *lanza* (DDV: 359; DELIN: 846; DSFEDC: 113; VDCh: 283; VG: 525; VMI: 722).

25. **lavorente** 'paraszt, földműves' (s. v. *mercenarius*), ol. 'lavoratore a giornata' (DILL: 997). Régi vel. megfelelője a *laorente* 'földműves; a birtokon lakó, és éves szolgálattal tartozó paraszt' (DDV: 360). A mai venetói-isztriai *lavorento/lavorente* jelentése általánosabb: 'dolgozó, munkás'; vö. még mil. *lavorant* 'munkás, dolgozó; inas', piem. *laurant* 'munkás, dolgozó', friul. *lavorent* 'munkás, dolgozó'. A *lavorente* alak kétféleképpen értelmezhető: vagy archaizmusként, a *laorente* szó korábbi alakjaként, amelyben a /-v-/ még megvan, vagy jövevényszóként: az ol. *lavorante* a vel. dialektus fonomorfológiai rendszerébe illeszkedett (DDV: 360; DELIN: 856-857; DP: 458; DSFEDC: 115; NPVF: 510; VG: 531; VMI: 731). Véleményünk szerint az utóbbi értelmezés a valószínűbb.

26. **lavrano** 'babér(fa)' (s.v. laurus), ol. 'lauro, alloro,'(DILL: 930); a lat. *lauru(m)*ból. Széles körben elterjedt az északkelet-itáliai és az isztriai területeken, a fiumeiben, a Quarnero/Kvarner térségében és veneto-dalm. nyelvjárásokban: vel., chiogg., trieszt., Canfanaro/Kanfanar, fium., Lussingrande/Lošinj, Cherso/Cres, zar. *làvrano*, vel. *lavranèr*, trieszt. *làvarno*, trieszt., capod. *làverno* (DDF: 93; DDV: 363; DSFEDC: 115; EV: 115; GDDT: 323-24,947; VDCh: 285; VDVD: 105; VG: 531).
27. **lengua** 'nyelv' (s.v. lingua), ol. 'lingua'; a lat. *lǐngua(m)*ból. Az /e/ fonéma a lat. /ĩ/ szabályos folytatója. Utóbbi Toscanában nazális mássalhangzók előtt /i/-vé záródott (Rohlf 1966-69: 49. §.). A szó az észak-itáliai (vel. 1477), isztriai és veneto-dalm. dialektusokban egyaránt elterjedt; vö. még piem. *lenga*, friul. *lenghe*, és trieszt., fium. *lingua*; utóbbi kettő val. kölcsönzés az ol. irod. nyelvből (AIS c.106; DDF: 94; DDV: 363; DELI: 675; DP: 462; DSFEDC: 116; GDDT: 332, 949; NPVF: 515; Rodvila: n.254; VDCh: 286-87; VDVD: 106; VFDB: 247; VG: 534).
28. **ligar (insieme)** '(össze)köt' (s.v. colligare), ol. 'legare insieme, unire, collegare, congiungere' (DILL: 254); a lat. *ligare* igéből. Ma Veneto, Friuli-Venezia-Giulia (vel. 1477, 'kötelez', 1315) dialektusaiban, valamint a veneto-isztriai, és veneto-dalm. nyelvjárásokban használt: capod., fium., veneto-dalm. *ligar*, chiogg. *ligare*, vö. még. R. mil. *ligà* 'csatol, mellékel' (AIS c.1453; DDF: 94; DDV: 371; DSFEDC: 177; Rodvila: n.2312b; Stussi 1965: 136; VDCh: 290; VDVD: 107; VG: 541; VMI: 764).
29. **lissia** 'lisciva, ranno' (s.v. lixivium) 'liscivia' (DILL: 953); a lat. *lixi(v)ium* főnévből. Északkelet-Itáliában, Isztrián és a veneto-dalm. nyelvjárásokban adatolt; vö. friul. *lissie/lissie* (AIS c.1216; DDF: 95; DDV: 375; DELIN: 881; DSFEDC: 118; EV: 89; GDDT: 333; NPVF: 528; Rodvila: n. 2731; VDCh: 292; VDVD: 107; VG: 545-546).
30. **logi** /-g-/ (**aspri**) '(durva, érdes) helyek' (s.v. salebrae), ol. 'scabrosità, asprezza (del terreno)' (DILL: 1398); a lat. *lōcu(m)*ból. A *logo* szó Venetóban (vel. 1282), Venezia-Juliában, a capod., fium. és veneto-dalm. nyelvjárásokban használatos. Az ol. *luogo* északi eredetű (a /k/ > /g/-ra l. lago) (DDF: 95; DDT: 99; DDV: 374-75; DELIN: 896; DSFEDC: 118; GDDT: 335; Stussi 1965: 11; VDCh: 252; VDVD: 107; VFDB: 252; VG: 548). A *g* betű után a *h* graféma hiánya valószínűleg figyelmetlenség következménye.

31. **longetto** /g/ 'kissé hosszú' (s.v. longiusculus), ol. 'lunghetto.' Származék a *longo* melléknévből. A *h* betű hiánya vagy a nyomdász, vagy a szerző figyelmetlenségével magyarázható; vö. R. vel., chiogg. *longheto*, bis. *longhet*; vö. mil., piem. *longhet*, friul. *lunghet*, *lungát* (DDV: 375; DP: 476; NPVF: 538; VDCh: 193; VFDB: 253; VMI: 779).

32. **longo** 'hosszú' (s.v. longus), ol. 'lungo'; a lat. *lōngu(m)*ból. A velenceiben az /o/ szabályos fejlemény a lat. /ō/-ból, amelyből azonban Toscanában /u/ lesz nazális mássalhangzók előtt (Rohlf 1966-69: 70. §.). A melléknév a venetói (vö. vel. *de longo* 1253), veneto-júliai, veneto-isztriai és veneto-dalm. nyelvjárásokban adatolt, vö. még mil., piem. *longh* [lonk] friul. *lunc* (DDV: 374; DELIN: 895-896; DP: 476; DSFEDC: 119; GDDT: 336, 950; NPVF: 536; VDVD: 108; Stussi 1965: 2; VFDB: 253; VG: 549-50; VMI: 779).

33. **manara** 'fejsze, bárd' (s.v. securis), ol. 'scure, accetta, ascia' (DILL: 1425); a lat. *mannāria(m)*ból. A szó északi jellegének bizonyítékai a /-nn-/ mássalhangzók rövidülése, és az *-ara* (< *-aria(m)*) végződés, amelynek olasz megfelelője az *-aia* (Rohlf 1966-69: 1072. §.). A szó ma a venetói, veneto-júliai, isztriai, és az Adria keleti partján beszélt nyelvjárásokban használatos: bis., Montona/Motovun, Cherso/Cres *manara*, chiogg., trieszt., capod., fium., veneto-dalm. *manera*; vö. rom. *manara/manera*, déli lomb. *manara*, friul. *manere/manarie*. A *mannara* mára már kihalt, de korábban használatos volt az ol. irod. nyelvben is (AIS c.548; DDF: 100; DELIN : 926; DSFEDC: 124; NPVF: 558; VDCh: 305; VDVD: 112; VG: 579; VLIZing: 1049).

34. **mesa** 'a hajólegénység szabad poggyásza' (s.v. viaticum), ol. 'provvigioni per il viaggio, denaro per il viaggio, spese per il viaggio, viatico' (DILL: 1688); a lat. *mensa(m)*ból. Velencei szó (1315) (DDV: 413; EV:102; GDLI 10:180; Stussi 1965: 126,229).

35. **miga** 'morzsa' (s.v. mica), ol. '1. briciola, minuzzolo, grano. 2. fig. briciola' (DILL: 1003); a lat. *mīca(m)*ból. Ma a venetói, veneto-júliai, isztriai és veneto-dalm. nyelvjárásokban él, vö. még régi vel., chiogg. *minga*, mil. *minga* 'egyáltalán nem' (DDF: 105; DDV: 416; DELI: 753; DSFEDC: 132; GDDT: 377, 961; VDCh: 321; VDVD: 121; VG: 628).

36. **negro** 'fekete' (s.v. ater), ol. 'scuro, oscuro, nero' (DILL: 133); a lat. *nīgru(m)*ból. A melléknév a vel. (1477), veneto-júliai, veneto-isztriai, veneto-dalm. nyelvjárásokból adatolt, vö. még mil. *nègher/nìgher*, friul. *neri* (DDV: 439; DELIN: 1034-1035; DSFEDC: 140; EV: 111; GDDT: 400, 968; NPVF: 649; Rodvila:n. 946, 1191; VDCh: 336; VDVD: 133-34; VG: 677; VMI: 980).

37. **nodar (appresso)** 'odaúszik' (s.v. adnare), ol. 'nuotare verso' (DILL: 87); a lat. \* *notare* igéből. A /-t-/ > /-d-/ zöngésedés, ill. egyes nyelvjárásokban a /-d-/ kiesése, továbbá az /o/ > /u/ hangzáródás több észak-itáliai nyelvjárásra jellemző (Rohlf 1966-69: 131, 201 §.). Mai elterjedésére vö. a bis., trev., rov. *nodar* és poles. *nodare* alakokon kívül még trieszt., capod., fium., pir., Parenzo/Poreč, Orsera/Vrsar *nudar*, vic., poles. *noare*, trevig. *noar*, R. vel., capod. *nuar*, chiogg., Lussingrande/Veli Lošinj, veneto-dalm. *nuare*; vö. mil. *nodà*, piem. *noé* (DDF: 116; DDT: 121; DDV: 442-43; DELIN: 1052; DP: 568; DSFEDC: 142; EV: 113; GDDT: 406, 969; VDCh: 341; VFDB: 300; VDVD: 136; VG: 691-92; VMI: 988).

38. **nonanta (volte)** 'kilencven(szer)' (s. nonagies), ol. 'novanta'; a lat. *nonaginta* szóból. Jellegzetesen venetói kifejezés, amely mára már többnyire kihalt, de megőrződött néhány isztriai nyelvjárásban, a Quarnero/Kvarner térségében, a veneto-dalm., lomb., Emil. és piem. dialektusokban (AIS c.303; DDF: 115; DDT: 121; DDV: 443; DELIN: 1049; EV: 113; GDT: 404,969; Rohlf 1966-69: 983. §.; VFDB: 300; VG: 685-86).

39. **ongia** /ondZa/ 'köröm' (s.v. ungula), ol. 'unghia'; a lat. *ung(u)la(m)* főnévből. A /gl/ > /dZ/ hangváltozás jellemző az észak-itáliai nyelvjárásokra, a friuli kivételével, amelyben a /gl/ megőrződött, l. *ongle*. Az észak-itáliai dialektusokban *ongia/ungia* (vö. vel. *el ogno, le ogne*, 1477) szerepel, vö. még veneto-dalm. *onza* /-dz-/. Az /ũ/ > /o/ hangváltozás szabályos, míg az ol. /o/ > /u/ záródás kiváltója az utána álló /n/ (AIS c.157; DDV: 452; DELIN: 1765; DP: 582; DSFEDC: 144; GDDT: 411-12; Rodvila: n. 275, 276; Rohlf 1966-69: 70. §.; VDCh: 347; VDVD: 139; VG: 702).

40. **onto** 'bekent' (s.v. unctus), ol. 'unto, grasso, cosparso' (DILL: 1638, 425); a lat. *ũnctu(m)*ból. Az /ũ/ > /o/ hangváltozás teljes mértékben szabályos (vö. Rohlf 1966-69: 75. §.). A venetói, veneto-júliai, isztriai és veneto-dalm. nyelvjárások szava; vö. még a Pola/Pula városi és nyugat-venetói *unto*, amely val. olasz jövevényszó (AIS

c.1566; DDF: 117; DDV: 452; DELIN: 1764-1765; DSFEDC: 144; GDDT: 412; VDCh: 348; VDVD: 139; VG: 703).

41. **orbo** 'vak' (s.v. orbus), ol. '1. privo dei figli o dei genitori, orfano, vedovo. 2. privo, mancante di qualche cosa, senza qualche cosa' (DILL: 1106), a lat. *ōrbu(m)* szóból. Elterjedtségi területe Észak-Itália, (vel. 1477), Isztria, fium., veneto-dalm. Bekerült az ol. irod. nyelvbe is (14. sz.), vö. még friul. *uarp* (DDF: 118; DDT: 124, DDV: 454; DELIN: 1083; DP: 576; DSFEDC: 144; GDDT: 413; NPVF: 1230-31; Rodvila: n.1751; VDCh: 349; VDVD: 139; VFDB: 308; VG: 706).

42. **ordene** 'rendelet' (s.v. ordinatio), ol. 'disposizione, ordinamento' (DILL: 1107); a lat. *ordine(m)* főnévből. A vel., chiogg., capod., piran. nyelvjárások szava, vö. még mil. *ordin/orden*, piem. *ordin* (DDV: 454; DSFEDC: 145; DELI: 841; DP: 686; VDCh: 350; VG: 707).

43. **ostaria** 'kocsmá, vendéglő' (s.v. caupona), ol. '1. ostessa. 2. taverna' (DILL: 202); képzett szó az *oste* (< fr. *oste* < lat. *hospite(m)* főnévből. Az *oste* Lombardiában, Északkelet-Itáliában és az Adria keleti partján beszélt dialektusokban terjedt el. Az *ostaria* a velenceiben a 15. sz. vége óta adatolt, vö. még *hostaria* a 13. sz-i velencei latinságban (DDF: 119; DDT: 125; DDV: 458; DELIN: 1099-1100; DSFEDC: 146; GDDT: 417, 972; Rodvila: n.2010; VDCh: 352; VDVD: 140-41; VFDB: 311; VG: 714).

44. **paredo** 'fal' (s.v. paries), ol. 'parete, muro' (DILL: 1129); a lat. *parēte(m)*ből. Mai használatára vö. bis., trieszt., Isztria (Pirano/Piran, Canfanaro/Kanfanar), fium., Cherso/Cres *paredo*, vö. még *pareo* (Buie/Buje), trieszt., Lussingrande/Veli Lošinj, veneto-dalm. *pareda*, capod., Montona/Motovun, Pola/Pula *parè* (DELIN: 1135; GDDT: 435; VDVD: 145; VFDB: 322; VG: 736-37).

45. **pegro** 'pigro' (s.v. deses), ol. 'ozioso, inoperoso, pigro' (DILL: 441); (s.v. piger), ol. 'pigro, infingardo, indolente, inadatto' (DILL: 1188); (s.v. reses) ol. 'pigro, ozioso, inerte' (DILL: 1364); (s.v. segnis), ol. 'pigro, lento, tardo, inerte, debole, fiacco' (DILL: 1428); a lat. *pīgru(m)* tudós átvétele. A *pegro* mai előfordulási területe Kelet- és Nyugat-Veneto, Belluno, néhány isztriai nyelvjárás (Capodistria/Koper, Parenzo/Poreč, Montona/Motovun, Portole/Opertalj), míg az irod. olaszból átvett *pigro* nagyobb (Velencét is magába foglaló) területen használatos (AIS c.719; DDV: 486; DELI: 928; DSFEDC: 157; EV: 124; VG: 755).



46. **pescaria** 'halpiac' (s.v. piscaria), ol. 'mercato del pesce' (DILL: 1192), 'pescheria'; a lat. *piscaria(m)*ból. A szó északi, megtalálható a venetói (vel. 1477), isztriai, fium. és veneto-dalm., mil., piem. nyelvjárásokban (DDF: 129; DDT: 134; DDV: 496; DP: 640; DSFEDC: 159; GDDT: 452,981; Rodvila: n.1527; VDCh: 378; VDVD: 151; VFDB: 333; VG: 151; VMI: 1137).

47. **pevere** 'bors' (s. piper), ol. 'pepe'; a lat. *pīpere(m)* főnévből. A /-p-/>/-b-/ zöngésedés és az ezt követő /-b-/>/-v-/ hangváltozás, továbbá több esetben a /-v-/ fonéma kiesése az észak-itáliai nyelvjárásokra jellemző. A főnévnek számos alakváltozata ismert: chiogg., vel., trieszt., pir., fium., Cherso/Cres, zar. *pèvare*, bis. *pevar*, Cherso/Cres, zar. *pèvaro*, vel., trieszt., capod., veneto-dalm. *pevere*; vö. még további északkelet-itáliai alakok *pevero*, *pivaro*, *pearo*, *peare*, lomb. *pever*, *pevar*, *peer*, piem. *pevar*, *pevore*, *peivar*, *peiver*, lig. *paivre*, *peivre*, *peiva*, ecc., emil-rom. *peivar*, *pevar*, *povar*, stb., friul. *pevar* (AIS c.1010; DDV: 500; DELIN: 1165; DP: 627; DSFEDC: 160; GDDT: 457; VDCh: 381; VDVD: 152; VG: 774; VLIZing: 1307-08).

48. **piadena** '(agyag)tál, salátástál' (s.v. patina), ol. 'tegame, casseruola, piatto, scodella' (DILL: 1136). A venetói dialektusok jellemző szava a gr. *plathánē* vagy \**pláthana* szóból. Különféle alakváltozataira és jelentésárnyalataira vö.: vic., pad., poles., vel., valsug., ver., bellun., capod., veneto-dalm. *piadena*, trieszt., Verbenico/Vrbnik, Pola/Pula, Lussingrande/Veli Lošinj, Lussinpiccolo/Mali Lošinj, bis. *piadina*, chiogg. *piadena* 'levesestál, tál', fium. *piadina* 'mélytányér' (DF: 131; DDV: 501; DSFEDC: 160; EV: 127; GDDT: 458; VDCh: 381; VDVD: 152; VG: 775).

49. **(a) pie (nudi)** 'mezítláb' (s.v. nudipes), ol. 'chi ha i piedi nudi' (DILL: 1062). A jellegzetesen venetói *pìe* szó (vö. vel. *pè* 1477) a veneto-júliai, isztriai, és fium. nyelvjárásokban is adatolt (DDF: 132; DDV: 506; DELIN: 1190; DSFEDC: 162; GDDT: 464; Rodvila: n. 294, 2375, 298; VDCh: 384; VDVD: 153; VG: 783-84).

50. **piria** 'tölcsér' (s.v. infundibulum), ol. 'imbuto' (DILL: 839); a \**plettria(m)* szóból. A főnév Északkelet-Itáliára jellemző, vö. vel. (vel. *peria* 1477) Közép- és Észak-Veneto, grad., trieszt., capod., Cherso/Cres, fium. *piria*, pir. *pirio*, vö. még középkori vel. *pirioto*. Ezen kívül még Délkelet-Lombardia és Észak-Emilia nyelvjárásaiban a *piriot* főnév adatolt. További alakváltozatok: *periolo* (Veneto

nyugati része), *impiria* (Veneto középső része), vö. friul. és lad. *plera/plere* (AIS c.1331; DDF: 134; DDV: 512; DSFEDC: 164; EV: 132; GDDT: 471, 985; Rodvila: n. 1995; VDCh: 387; VDVD: 155; VG: 796).

51. **piva** 'furulya, pásztorsíp' (s.v. tibia), ol. 'flauto' (DILL: 1585); a lat. \* *pīpa(m)* szóból. A /-p-/>/-b-/>/-v-/ az észak-itáliai nyelvjárásokra jellemző. A nyelvjárási szavak egy része 'duda' jelentésű (trieszt., mil., piem.), míg másik része 'furulya' jelentésű (vel., capod., pir., Montona/Motovun, továbbá néhány Emilia-romagnai és egy marchei példa) (AIS c. 753, 754; DDV: 514; DELIN: 1206; DP: 664; GDDT: 475; GDLI: 609; VG: 802; VMI: 1174).

52. **poltronaria** 'lustaság, renyheség, tétlenség, tunyaság' (s.v. inertia), ol. 'poltroneria'; vitatott eredetű. Ma néhány venetói dialektusban, (vel., chiogg., bis.), a mil. és piem. nyelvjárásokban él, vö. még friul. *poltronarie*. (DDV: 518; DELIN: 1124-1125; DP: 673; NPVF: 793; VDCh: 391; VFDB: 349; VMI: 1186).

53. **pomaro** 'almafa' (s.v. malus), ol. 'melo'; a lat. *pomariu(m)*ból. Az észak-itáliai nyelvjárásokra jellemző szó, vö. trent. *pomaro*; venetói (vel. *pumer* 1477, *pomaro* 1500), isztriai (Pirano/Piran, Montona/Motovun), trent., trev., bell., trieszt., capod., Buie/Buje, Canfanaro/Kanfanar *pomer*, chiogg. *pomero* (AIS c.1260; DDV: 519; DSFEDC: 166; GDDT: 482; VDCh: 392; VG: 812, 837).

54. **ponta** 'vminek a hegye, csúcsa' (s.v. mucro), ol. 'punta'; a lat. *pūncta(m)*ból. Az /ű/>/o/ szabályos, vö. chiogg., vel., trieszt., capod., veneto-dalm. és mil. *ponta* (DDV: 520; DELI: 1001; DSFEDC: 167; GDDZ: 484; VDCh: 393; VDVD: 159; VG: 814; VMI: 1194).

55. **povoro** 'szegény' (s.v. pauper), ol. 'povero'; a lat. *pauperu(m)*ból. A második /o/ feltételezhetően nyomdahiba; vö. R vel. *puovero*, mai vel., vic., trieszt., pir., Albona/Labin, fium., zar. *povaro*. A mai venetói nyelvjárásokban *povero*, *povareto*, *poareto*, *poret*, stb. alakok is adatoltak (AIS c.735; DDV: 528; DELIN: 1241; DSFEDC: 170; EV: 136; GDDT: 490; VDCh: 398; VDVD: 160; VG: 824).

56. **rede** 'háló' (s.v. rete), ol. 'rete'; a lat. *rēte(m)*ból. Ma is élő szó a venetói nyelvjárásokban (vel., poles., trieszt., capod., fium. (ritka), veneto-dalm.). Más északkeleti nyelvjárásokban *rete* alak használatos, amely olasz jövevényszó. Vö. még mil. *red*, piem. *rej*, friul. *rêt*. A hangzóközi /-t-/ zöngésedése az észak-itáliai

nyelvjárások jellemző sajátossága (AIS c.525; DDF: 146, DDV: 56; DELIN: 1351-1352; DP: 726; DSFEDC: 179; NPVF: 868; VDVD: 168; VG: 866; VMI: 1284).

57. **renga** 'hering' (s.v. alec), ol. 'salsa di pesce' (DILL: 65); a germ. \* *harenga* szóból. A szókezdő hangsúlytalan /a/ kiesése a venetói nyelvjárásokra jellemző. A főnév a chiogg., vel., trieszt., capod., veneto-dalm. dialektusban adatolt, vö. mil. *aringa*, piem. *areng*h (DDV: 566; DELIN: 125; DP: 48; DSFEDC: 180; GDDT: 518; KlugeEt: 370; VDCh: 431; VDVD: 170; VMI: 1294).

58. **roverso** 'vminek a visszája, fonákja' (s.v. supinus), ol. 'supino; volto all'indietro; volto all'insù' (DILL: 1538); a lat. *reversu(m)*ból. Széles körben elterjedt, amint a következő nyelvjárások mutatják: chiogg., vel., Monfalcone, trieszt., capod., Pirano/Piran, Buie/Buje, Parenzo/Poreč, Portole/Oprtalj, Albona/Labin, fium. és veneto-dalm. (DDF: 152; DDV: 586; DSFEDC: 185; VDCh: 446; VDVD: 172; VG: 889).

59. **ruga** 'hernyó' (s.v. bruchus), ol. 'specie di locusta' (DILL: 169); a lat. *erūca(m)*ból. Ma csak Venetóban és Friuli-Venezia Giulia tartományban, Isztrián és a veneto-dalm. nyelvjárásban adatolt, vö. déli piem. *rüva/rüga* /ryva, ryga/, emil.-rom. *ruga* és változatai, bellun., trev. *rusa* (/z/-vel), pad., vel. *rusola*. Az ol. irod. nyelvben is adatolt szó „népi” stílusértékű (AIS c.481; DDV: 587; DSFEDC: 185; EV: 148; GDDT: 537; VDVD: 173; VG: 904; VLIZing: 1665).

60. **salamora** 'pác' (s.v. muria), ol. 'salamoia' (DILL: 1030); a lat. *salamuria(m)*ból. Venetói szó, amely a vel., pad. (környéki), chiogg., trieszt., capod. és veneto-dalm. nyelvjárásban használatos (AIS c.993; DDV: 592; DELIN: 1428; DSFEDC: 188; GDDT: 545; VDCh: 451; VDVD: 174; VG: 915).

61. **scagno** 'pad, zsámoly, ülőke' (s.v. scannum), ol. 'sgabello, sedile, panca' (DILL: 1412); a lat. \* *scamniu(m)*ból. További variánsokkal együtt a venetói, veneto-júliai, isztriai és veneto-dalm. nyelvjárásokban terjedt el: chiogg., vel., capod., fium., veneto-dalm. *scagno*, vic., pad., vel. *scagnèlo*, *scagneto*, vic., rover., *scagna*, vö. lomb. *scagnel*, mil. *scagn.*, piem., friul. *scagn*, *scagnet*, *scagnut*. Az ol. irod. nyelvi *scagno* nyelvjárási színezetű (AIS c.898; DDF: 614; DDV: 614; EV: 154-155; GDDT: 572; NPVF: 951-52; VDCh: 470; VDVD: 179; VG: 954; VLIZing: 1621).

62. **schena** 'hát' (s.v. tergum), ol. 'dorso, schiena'; (s.v. dorsum), ol. 'tergo, dorso, schiena, spalle' (DILL: 1573, 506). A szó a venetói nyelvterületen, a trieszti

nyelvjárásban, Isztrián, a fium. és a veneto-dalm. dialektusban használatos (DDF: 623; DDV: 623; DELIN: 1468; DP: 783; EV: 156; GDDT: 585; NPVF: 960-61; VDCh: 447-48; VDVD: 181; VG: 967).

63. **scosagno** 'rejtekhely' (s.v. latibulum), ol. 'nascondiglio, covo' (DILL: 927); a lat. \* *abscondaneu(m)*ből (< abscondere). Velencei maradványszó lehet, vö. friul. *scosagn* mn. 'elrejtett, eltitkolt' (AIS c.3, 424 p.; DDV: 633; NPVF: 984; REW: 4).

64. **secura** 'szárazság' (s.v. ariditas), ol. 'aridità, siccità'; képzett szó a *seco* (< lat. *sīccu(m)*) 'száraz' melléknévből. Ma a triesztiben és a veneto-júliai nyelvjárásokban van elterjedve, vö. még veneto-iszt. *sicura* (DELI: 1172; DSFEDC: 217; GDDT: 608; VG: 994, 1026)

65. **segurtà** 'biztonság' (s.v. securitas), ol. 'sicurezza, mancanza di pericoli' (DILL: 1425); képzés a nyelvjárási *seguro* (< lat. *secūru(m)*) 'biztos' melléknévből a ma már nem használt ol. *securtà* mintájára (DDV: 642; DELIN: 1525).

66. **senestro** 'bal' (s.v. sinister), ol. 'sinistro, che si trova a sinistra, mancino' (DILL: 1459); a lat. *sinīstru(m)*ből. Az ol. *sinistro* tudós szókölcsönzés a latinból, amelyet azután valószínűleg a nyelvjárások is átvettek. A melléknév már a 19. sz-i velenceiben is elavult szó volt. Ma csupán a bis. *ndar in senestro* 'kificamodik, kifordul a lábfeje' kifejezésben őrződött meg; vö. R. mil. *sinester*, piem. *sinistr/senstr* 'balkezes' (DDV: 644; DELIN: 1533-1534; EV: 162; VFDB: 430).

67. **sentada** 'ülés' (s.v. sessio), ol. 'il sedersi, lo stare a sedere' (DILL: 1445); a *sentar* (< lat. *sedentare*) 'leültet' igéből. A /-d-/ egyértelműen északi eredetre mutat, vö. vel., bell., trieszt. *sentada* 'ülés', veneto-dalm. 'ülés, pad'. A *sentata*, *sentare* szavak az olasz nyelvben ritkán használatosak, és nyelvjárási színezetűek (AIS c.c.663; DDV: 644; EV: 162-63; GDDT: 612; VDVD: 187; VG: 1002).

68. **sorbolo** 'a berkenyefa gyümölcse, berkenye' (s.v. sorbum), ol. 'sorba' (DILL: 1472). A nyelvjárási szó Északkelet-Olaszország (Grado, Trieszt) és az isztriai félsziget (Capodistria/Koper) néhány dialektusában adatolt (DSFEDC 226; GDDT: 652; GVG DG: 461; VG: 1054).

69. **sparagno** 'takarékoskodás' (s.v. parsimonia), ol. 'parsimonia, frugalità, sobrietà' (DILL: 1131); a *sparagnare* (< germ. *sparōe-*) 'takarékoskodik' igéből. A közép- és délitáliai nyelvjárásokban is bőségesen adatolt ige északról dél felé terjedt el. Az igét és a főnevet korábban az ol. irod. nyelvben is használták regionális stílusértékben. A

*sparagno* ma a chiogg., vel, trieszt., capod., fium., veneto-dalm. nyelvjárásban fordul elő (AIS c.282; DDF: 181; DDV: 682; DELIN: 1576; DSFEDC: 229; EV: 174; GDDT: 658; KlugeEt: 774; VDCh: 531; VDVD: 196; VG: 1063).

70. **spedo** 'nyárs' (s.v. obelus), ol. 'obelo, segno critico in forma di spiedo che si poneva nei passi dubbi dei codici' (DILL: 1070); a fr. *espiet* szóból; vö. *spedo* (Trieszt, Muggia, Parenzo/Poreč), *speo* (venetói, veneto-iszt., veneto-dalm. nyelvjárások), vö. mil. *sped*, friul. *spêt* (DDT: 187; DDV: 687; DELI: 1251; DSFEDC: 230; GDDT: 662-63; NPVF: 1089; VDVD: 197; VFDB: 462; VG: 1067, 1069).

71. **stora** 'gyékény' (s.v. storea), ol. 'stuoia'; a lat. *stōria(m)*ból. Ma csak a monf. és bis. nyelvjárásban adatolt. A szabályos venetói alak a *stiora* (chiogg., vel. (1315), trieszt., capod., Buie/Buje, fium., Lussingrande/Veli Lošinj, veneto-dalm.; DDF: 187; DDV: 704; DELIN: 1635; DSFEDC: 235; GDDT: 682; Stussi 1965: 124, 257; VDCh: 550; VDVD: 200; VG: 1094, 1097).

72. **strenga** 'cipőfűző' (s.v. ligula, vö. lingula), ol. 'linguetta delle scarpe' (DILL: 949) 'stringa'; a lat. \* *strīnga(m)*ból. Az /ĩ/>/e/ változás szabályos, a szó már 1477-ben adatolt a velenceiben. A *stringa* (chiogg., capod., Montona/Motovun, mil., piem.) és a veneto-dalm. *stringheta* szókölcsonzések az olaszból (DELIN: 1631; DP: 865; DSFEDC: 239; Rodvila:n. 983; VDCh: 560; VDVD: 202; VG: 1108; VMI: 1591).

73. **striga** 'strega' (s.v. strix), ol. 'barbagianni; vampiro' (DILL: 1495); a lat. *strīga(m)*ból, míg az ol. *strega* a *strīga(m)* főnévre megy vissza. A szó bőségesen adatolt egész Venetóban, Isztrián, a fium. és veneto-dalm. nyelvjárásban (AIS c.814; DDF: 190; DDV: 715; DSFEDC: 239; EV: 180; GDDT: 696; VDCh: 560; VDVD: 202; VG: 1107).

74. **strussio** 'gyötrelem' (s.v. afflictatio), ol. 'travaglio, pena, tormento' (DILL: 51); talán a beszélt lat. *extrusare* igéből. A főnév két alakban és hasonló jelentésárnyalatokban adatolt: *strussio* chiogg. 'fájdalom, szenvedés, gyötrelem', bis. 'bánat, szenvedés, fáradtság', trieszt. 'szenvedés, kín, fáradtság', capod. 'szenvedés, kínlódás', zar. 'szenvedés, kín'; *strussia* vel. 'szenvedés, fáradtság, kín, pena', trev. 'bánat, fáradtság, gyötrelem, szenvedés', vö. friul. *strussie* 'emésztő fáradtság' (DDV:

718; DSFEDC: 240; GDDT: 700-01; NPVF: 1140; VDCh: 562; VDVD: 203; VFDB: 485; VG: 1112).

75. **sugoli** 'lisztleves, kása' (s.v. pulmentum), ol. '1. companatico. 2. gen. cibo, vivanda'; (s.v. puls), ol. 'polenta, pastone per animali' (DILL: 1288); a lat. *sūcu(m)*ból. A venetói és veneto-isztriai nyelvjárásokban kétféle jelentésben adatolt: pad., vel., pir., 'lisztleves, kása', chiogg., vel. sugoli (de vin), pad. *sugolo* 'forralt must' (DDV: 722; EV: 183; VDCh: 566; VG: 1120).

76. **tea** 'gyantás fenyőfa' (s.v. teda), ol. '1. specie di pino resinoso, pino resinoso. 2. legno resinoso, legno di pino. 3. fiacccola, torcia di legno resinoso' (DILL: 1555); a lat. *taeda(m)* főnévből, vö. chiogg. *tea* 'vörösfenyő gyantája'. A hangzóközi /-d-/ kiesése azt jelentheti, hogy szóban forgó alak a) a lat. etimon közvetlen folytatója, b) az ol. *teda* átvétele. Utóbbi feltevés látszik meggyőzőbbnek, mert az ol. főnév '1. gyantás fából készült fáklya. 2. költ. gyantás vadfenyő' is tudós átvétel a lat. *taeda(m)*ból, amely a 14. sz. óta adatolt (AIS c.575; DELIN: 1670; VDCh: 578; VLIZing: 1969).

77. **tēga** 'hüvely, tok' (s.v. siliqua) ol. 'baccello, gagliuolo, siliqua' (DILL: 1454); a lat. *theca(m)* főnévből. A venetói nyelvjárásokban (chiogg., vel., trieszt.) kevésbé, Isztrián (Capodistria/Koper, Parenzo/Poreč, Albona/Labin, Buie/Buje) és a Quarnero/Kvarner térségében (Lussingrande/Lošinj) jobban elterjedt. Meg kell még említeni, hogy a *tēga/tēiga/teca* alakok helyel-közzel az olasz Adria-parton egészen Foggia térségéig előfordulnak, míg *tēga/tiga* Közép- és Észak-Lombardia néhány dialektusában (AIS c.1379; DDV: 739; DSFEDC: 248; GDDT: 727, VDCh: 579; VG: 1144).

78. **tentura** 'festés' (s.v. tintura), ol. 'tintura, tinta' (DILL: 1587); a lat. *tinctūra(m)*ból, ma csak a bis. és vel. nyelvjárás szava. A hangsúly előtti /i/>/e/ hangváltozás sok itáliai dialektusra jellemző, vö. még mil., piem. *tintura*, friul. *tinture* (DDV: 743; DELIN: 1696; DP: 904; NPVF: 1191; VFDB: 504; VMI: 1662).

79. **todeschi** 'németek' (s.v. alemanni), ol. 'alemanni' (DILL: 61); a *theodiscu(m)* szóból, amely egykor egész Venetóban elterjedt volt, vö. vel. (1477), chiogg., trieszt., capod., Albona/Labin *todesco*, mil., friul. *todesc*, ol. R. *todesco* (DEI: 3809; DELIN: 1671; DSFEDC: 251, GDDT: 741; NPVF: 1195; VDCh: 585; VG: 1160; VMI: 1675).

80. **torze** (tsz) 'vastag viaszgyertya' (s.v. funalia tsz), ol. 'torcia, fiaccola' (DILL: 701); a fr. *torche* (< lat. *tōrque(m)*) szóból. A z betűvel jelölt /ts/ fonéma északi eredetre utal. A szó Északkelet-Itáliában és az Adria keleti partján adatolt: vel. *torza/torzo* 'vastag viaszgyertya', trieszt. R. *torza* 'ua.', fium., Lussingrande/Lošinj, veneto-dalm. *torzo* 'ua.', chiogg. *torso* 'ua.', capod. *torso* 'fáklya, vastag viaszgyertya', vö. friul. *torze* (e. sz.) (DDV: 759; DELIN: 1708; DSFEDC: 253; GDDT: 747; NPVF: 1202; VDCh: 588; VDVD: 212; VG: 1167).
81. **trageto** /tra'geto/ 'átkelés (egyik partról a másikra)' (s.v. vadum), ol. 'guado, bassofondo, banco di sabbia, secca' (DILL:1654); képzés a *traghetar* /trage'tar/ (< lat. *trajectare*) 'átkel' igéből, vö. chiogg., vel., trieszt., capod., piran., zar. *traghetto* (1592). Bekerült az ol. irod. nyelvbe is, l. *traghetto* (DDV: 761; EV: 192; GDDT: 750; Megiser 1592: 241; VDCh: 590; VG: 1169).
82. **trotolo** 'csiga, pörgettyű' (s.v. trochus), ol. 'cerchio di ferro a cui erano appesi degli anelli che tintinnavano' (DILL: 1618); képzés a *trotolar* (< trotar < frank \* trottōn). A szó a venetói (*trotulo* alakban is), isztriai nyelvjárásokban, a Quarnero/Kvarner térségében (Lussingrande/Lošinj, Cherso/Cres) és Dalmáciában adatolt, vö. friul. *trotol/trotul*. Északkelet-Itáliában a *pirla* és *muscolo* szavakkal, Isztrián pedig a *surlo*, és egyéb szavakkal váltakozik (AIS c. 751; DDV: 770; DELIN: 1746; DSFEDC: 256; GDDT: 761; KlugeEt: 835; NPVF: 375; VDCh: 595; VDVD: 214; VG: 1181).
83. **vedoa** 'özvegy' (s.v. vidua), ol. 'vedova'; a lat. *vidua(m)*ból. Venetóban (vel. 1300; *vedua* alakban is, 1477) és a veneto-dalm. nyelvjárásban adatolt (AIS c.77; DDV: 782; DELIN: 1790; GDDT: 777; Rodvila: n. 456; Stussi 1965: 32, 262; VDVD: 217; VG: 1206).
84. **ventolo** 'legyező' (s.v. flabellum), ol. 'ventaglio, ventola' (DILL: 663); a *ventilare* 'legyez' igéből képzett főnév, ma csak a chiogg. és a vel. nyelvjárásban adatolt, vö. még *ventola* (Capodistria/Koper, Parenzo/Poreč, Lussingrande/Lošinj, Cherso/Cres, veneto-dalm. (DDV: 786; VDCh: 606; VDVD: 217; VG: 1211)).
85. **vinti** 'hús' (s.v. viceni ), ol 'venti'; a lat. *viginti* szóból. Északkelet-Itáliában, (vel. 1307), Isztrián és az Adria keleti partján (fium., Cherso/Cres, veneto-dalm.) adatolt (AIS c.298; DDV: 795; DELIN: 1797-1798; DSFEDC: 263; GDDT: 786; Stussi 1965: 47, 264; VDVD: 219; VG: 1225).

86. **voga** 'evező' (s.v. remigium), ol. '1. il remare, il vogare. 2. ordine di remi, remi' (DILL: 1351); a nem tisztázott eredetű *vogare* igéből. A szó az ol. irod. nyelvben északi eredetű, vö. még oksz., kat. *vogar*, fr. *voguer*, sp. *vogar*, pg. *vogar*. *Voga* a chiogg., vel., trieszt., veneto-isztriai (Cittanova/Novigrad) nyelvjárások szava, vö. még friul. *voghe* (DDV: 799; DELIN: 1830; GDDT: 790; NPVF: 1288; REW: 9566 §; VDCh: 613).

87. **volto** 'boltív' (s.v. fornix), ol. 'fornice, volta, arco' (DILL: 681); a *voltar(e)* (< lat. \* *voltare*) ige származéka. Néhány venetói és veneto-isztriai nyelvjárásban fordul elő: chiogg., trev., trieszt. 'boltív', capod. 'aluljáró boltíve', vel.' árkád', vö. mil. *volt*, friul. *volt*, piem. *volta* (DELIN: 1834-1835; DP: 976; DSFEDC: 265; NPVF: 1291; VDCh: 614; VG: 1237; VMI: 1793).

88. **zanche** (t. sz.) 'gólyaláb' (s.v. grallae), ol. 'trampoli'; val. a perzs. *zanca* 'cipő' és nem a *zang* 'lábszár' szóból. *Zanca* a régi olasz és a spanyol nyelvben is előfordul. A velencei nyelvjárásban a 19. sz.-ban még adatolt volt (DDV: 805; DEI: 4106; REW: 9598 §).

89. **zara** /'dzara/ '(kétfülű) cserépedény, korsó' (s.v. amphora), ol. 'giara'; a sp. *jarra* szóból. A venetói (vic., pad., vel., bell.), trieszt., veneto-isztriai (Capodistria/Koper, Buie/Buje, Pola/Pula) nyelvjárások szava, vö. friul. *zare* (z = /dz/) (DDV: 806; EV: 203; GDDT: 798; NPVF: 1302; VG: 12449).

90. **zatara** 'tutaj' (s.v. ratis), ol. 'zattera'; vitatott és ismeretlen eredetű. Úgy tűnik, hogy az északkelet-itáliai nyelvjárások, ill. az Adria keleti partján beszélt dialektusok szava: vö. pad., chiogg., vel., poles., trieszt. veneto-dalm. *zatara*, trev. *zata*, vel. R. *zatra* (1381). Az ol. irod. nyelvi *zattara* már elavult (DDV: 807; DELIN: 1847; EV: 204; GDDT: 799; VDCh: 618; VDVD: 223; VG: 1246; VLIZing: 2062).

91. **zenzala** 'szúnyog' (s.v. culex), ol. 'zanzara' [dzan'dzara] (DILL: 376); a hangutánzó eredetű *zinzala* szóból. *Zenzala* Venetóban gyéren adatolt, vö. vel. *zensala* [dzen'sala], vic., pad., poles. *zensala*, chiogg. *sensala* [sen'sala]. *Sensala* és alakváltozatai helyenként Közép-Lombardiában, Emilia középső és északi részén, valamint Romagnában adatoltak, vö. még *sinsana* [zinzana], *sinsane* [zindzane] Brescia környékén, *sinsara* (Borgomaro, Imperia). A második z a szóban vagy Verancsics elírása, vagy nyomdászának a téves olvasata az s helyett (AIS c.477; DDV: 809; DELIN: 1846; EV: 205; VDCh: 494).



92. **zonfo** 'csonka, megcsonkított' (s.v. *mancus*), ol. '1. *monco*, *storpio*. 2. átv. *difettoso*, *imperfetto*, *incompleto*' (DILL: 979); a ném. *Stumpf* szóból, vö. pad., vel., trieszt., pir., veneto-dalm. *zonfo*, friul. *zonf* (DDV: 820; EV: 66-67; GDDT: 820, 1022; VDVD: 227; VG: 1267).

### 3.1.1. A nyelvjárási szavak helymeghatározása

A bemutatott nyelvjárási szavak észak-itáliaiak, közülük néhány bekerült az irodalmi nyelv szókincsébe is (*calza*, *lago*, *laguna*, *voga*, stb.). Három szó viszont (*lanza*, *senestro*, *tea*) kölcsönzés az ol. irod. nyelvből, amelyek azonban fonomorfológiailag beilleszkedtek az északi nyelvjárásokba. A dialektális szavak mindegyike – közülük többnek friul. lomb. piem., ritkábban lig. és emil-rom. megfelelői is vannak – megtalálható a venetói dialektusokban. Nem egy közülük kimondottan erre a nyelvterületre jellemző. Ezek (Verancsics helyesírásában) a következők: *ara*, *biso*, *botiro*, *cazzar* (*via*), *de bando*, *favro*, *fongo*, *giro*, *lavrano*, *lissia*, *logi*, *miga*, *ongia*, *onto*, *paredo*, *pegro*, *piadena*, *pìe*, *piria*, *pomaro*, *povaro*, *rede*, *roverso*, *salamora*, *secura*, *sentada*, *sparagno*, *stora*, *strenga*, *striga*, *strussio*, *sugoli*, *tega*, *trageto*, *trotolo*, *vedoa*, *vinti*, *voga*, *zatara*. Egyes szavak csak velenceinek (*capeluda*, *mesa*, *zanche*) számítanak, ill. majdnem csak velenceinek, mivel csak a velenceiből, ill. még egy másik nyelvjárásból mutathatók ki (vel., pir. *scosagno*, vel., bis. *tentura*, vel., chiogg. *ventolo*). Ez azt jelenti, hogy utóbbiak egészen biztosan a lagunák városának nyelvjárásából terjedtek el. Az imént elmondottak alapján megalapozottan állítható, hogy Verancsics a nyelvjárási szavakat padovai tartózkodása alatt sajátította el.

Verancsics itáliai nyelvjárási szavainak kapcsán felmerül egy másik kérdés is: mi indokolja, hogy éppen ezek, és nem más dialektális kifejezések szerepelnek szótárában? A választ három tényező együttesen adja meg.

### 3.1.2. Az olasz irodalmi nyelv normatív szótárának a hiánya

Az első fejezetben (1.1.1.) már volt róla szó, hogy Pietro Bembo *Prose della volgar lingua* (1525) c. műve az olasz irodalmi nyelvi norma kialakulásának kezdetét jelentette, és hogy az általa javasolt norma a század végére vált általánosan elfogadottá. A nyelvi norma fontos része azonban a lexika terén a mérvadónak

tekintett szókincs összeállítása. Ez az olasz irod. nyelvet illetően a Crusca akadémia 1612-ben megjelent egynyelvű szótárával (Vocabolario degli Accademici della Crusca) valósult meg. Normatív olasz szótár Verancsics idejében tehát még nem létezett. Ugyanakkor a *Dictionarium* megjelenését megelőző évtizedekben összesen hét szerzőnek nyolc olasz egynyelvű szótára jelent meg, amelyek az olasz normatív szókincs összeállításának előmunkálatait jelentették. Ezeknek a munkáknak a szerzői Gunnar Tancke (1984: 21 kk, 232-235) nyomán a következők: Nicolò Liburnio<sup>10</sup>, Giovambattista Verini<sup>11</sup>, Fabrizio Luna<sup>12</sup>, Francesco Alunno<sup>13</sup>, Alberto Acharisio<sup>14</sup>, Giovanni Marinello<sup>15</sup>, Tomaso Porcacchi<sup>16</sup>.

### 3.1.3. Az olasz (firenzei) nyelv szókincsének hiányos ismerete

Az eddig elmondottakból következik, hogy Verancsics szókincsé nem állhatott kizárólag olasz ( firenzei) szavakból. „Olasz”, vagy jobban mondva „itáliai újlatin” szókincsé sok itáliai kortársához hasonlóan olyan lexikális elemekből tevődött össze, amelyeket különböző itáliai városokban (Padova, Velence) való tartózkodása alatt, továbbá olvasmányaiból, a mindennapi beszélgetések során, stb. ismert meg. Figyelembe véve azt, hogy tanulmányait a Velence-közeli Padovában végezte, valamint azt is, hogy a velencei nyelvjárás az Adriai-tengeren és a Földközi-tenger keleti medencéjében a kereskedelem és a hajózás nemzetközi nyelve volt, nincs benne semmi meglepő, hogy szerzőnk szótárában velencei (venetói) szavakat szerepeltet.

<sup>10</sup> Le tre fontane di/messer Nicolo Liburnio in tre/libri divise, sopra la gram/matica, et eloquenza/di Dante, Petrar/cha, et Boc/caccio. Stampato in Vinegia per Gregorio de Gregorii/del MCXXVI.

<sup>11</sup> Dictionario/opera di Gio-/uambattista Verini Fio-/rentino in la quale si/cōtiene tutti li nomi/masculini & fe-/minini di tut-/te quante/le cose/del/Mondo uiue & morto/in lingua Toscha. Stampata nella Inclitta Citta di Milano nell'anno dil/Nostro Signore Iesu Christo.1532.

<sup>12</sup> Vocabulario, di cinq/mila Vocabuli Toschi nō men oscuri/che utili e necessarij del furioso,/Bocaccio, Petrarcha e Dante/nouamēte dechiarati e raccolti/da Fabricio Luna per, al/fabeta adutulita dichi/legge, scriue e/fauella. Stampato in Napoli per Giouanni Sultzbach Alema-/no apresso alla Gran Corte dela Vicaria/adi 27. di Ottobre 1536.

<sup>13</sup> Le ricchezze/della lingua volgare/di m. Francesco Alunno./.../In Vinegia/nel M.D.XXXXIII.; La fabrica del mondo/di m. Francesco Alunno/da Ferrara./Nella quale si contengono tutte le voci di Dante, del Petrarca,/del Boccaccio, & d'altri buoni autori,.../ /In Vinegia MDXLVIII.

<sup>14</sup> Vocabolario, grammati-/ca, et orthographia/de la lingua vol-/gare d'Alberto Acharisio da/Cento, con/isposi-/tio-/ni di mol-/ti luoghi/di Dante, del/Petrar-/ca et del Boccac-/cio./.../1543. Stampato in Cento in casa de l'auttore del mese /di zugno.

<sup>15</sup> La/prima parte/della copia delle parole/Scritta per m. Giovanni Marinello: in Venetia, Appresso Vincenzo Valgrisi./M.D.LII.

<sup>16</sup> Vocabolario/nuovo del Porcacchi/Sopra molte voci, che per auanti nella Fabbrica/erano grandemente desiderate./.../In Vinegia,/Appresso Gio. Battista Porta./MDLXXXIII./

### 3.1.4. A minimális különbségek szerepe

Ha két nyelv szavai között gyakran fordul elő minimális különbség, vagyis pl. csak egy fonémájukban van közöttük eltérés, akkor ez interferenciát és bizonytalanságot válthat ki. A minimális különbségek memorizálása ugyanis sokkal nagyobb erőfeszítést igényel, mint a jobban eltérő nyelvi jelek megtanulása. Ismeretes, hogy a velencei (és általában a venetói) nyelvjárások és az olasz (firenzei) sok tekintetben hasonlítanak egymásra. Számos esetben elég egyetlen fonéma felcserélése ahhoz, hogy velencei szóból olaszt, vagy olaszból velenceit kapjunk. Verancsics szótárában a felsorolt nyelvjárási szavaknak (92) csaknem a fele (42) különbözik olasz megfelelőjétől egyetlen fonémában. Fölösleges volna azt vizsgálni, hogy a nyelvjárási fonémák Verancsics tollhibájának, vagy a nyomdász tévedésének tudhatók-e be: az a lényeges, hogy a szótárban szerepelnek, és jelenlétük a minimális különbségekkel magyarázható.

Az alábbi felsorolás azokat a nyelvjárási szavakat mutatja be, amelyek egy fonémájukban különböznek irodalmi nyelvi párjuktól (utóbbiak kettős pont után állnak: *ara : aia, broilo : brolo, cazzar (via) : cacciar(e), desgratia : disgrazia, favro : fabbro, fongo : fungo, gambaro : gambero, gianda : ghianda, giro : ghiro, gramegna : gramigna, intrar : entrar(e), lanza : lancia, lingua : lingua, ligar (insieme) : legar(e), logi (aspri) : luoghi, longo : lungo, longhetto : lunghetto, nonanta (volte) : novanta, negro : nero, onto : unto, ordine : ordine, ostaria : osteria, pegro : pigro, pescaria : pescheria, poltronaria : poltroneria, ponta : punta, povaro [povoro] : povero, rede : rete, salamora : salamoia, scagno : scanno, schena : schiena, spedo : spiedo, strenga : stringa, striga : strega, tea : teda, tega : teca, tentura : tintura, todeschi : tedeschi, torze : torce, vedoa : vedova, ventolo : ventola, vinti : venti, zara : giara.*

Ezen kívül van még 12 szó, amelyek olasz megfelelőiktől két vagy három fonémában különböznek.

Különbség két fonémát illetően: *botiro : butirro, camarada : camerata, lissia : lisciva, longhetto : lunghetto, manara : mannaia, nodar : nuotar(e), ongia : unghia, paredo : parete, renga : aringa, senestro : sinistro, stora : stuoia, zatara : zattera.*

Különbség három fonémát illetően: *zenzala : zanzara.*

A felsorolt három ok kellő magyarázatot nyújt arra, hogy miért szerepelnek nyelvjárási szavak Verancsics szótárában. Van azonban egy másik, feltűnő jelenség, amely, ha negyedik okként nem is értelmezhető, de mindenképpen figyelmet érdemel.

### 3.1.5. Velencei szókölcsonzések a horvátban.

A szótárban bemutatott velencei (venetói) szavaknak majdnem a fele (43) kimutatható az Adriai-tenger partján használatos csa-horvát nyelvjárásokból. Egy részük már a 16. sz-i horvát reneszánsz irodalom nyelvében szerepel, míg másik részüket valószínűleg későbbi korokban vették át. A szótárnak a csa-horvátban is szereplő dialektális szavai a következők (a > jel után a horvát szó áll): *barba* > *barba*, *biso* > *biž*, *calza* > *vö. kalceta*, *cazzar* > *kacat/kacivat*, *desgratia* > *dežgracija*, *fongo* > *fong/fonga*, *gambaro* > *gambar*, *intrar* > *intrati*, *lanza* > *lanca*, *lavorente* > *lavurent*, *ligar* > *ligat*, *manara* > *manara*, *miga* > *miga*, *orbo* > *orba/orbast*, *ordene* > *orden/ordin*, *ostaria* > *oštarija*, *paredo* > *pared*, *pescaria* > *peškarija*, *pevere* > *pever/piver*, *peverun*, *piria* > *pirija*, *poltronaria* > *poltronarija*, *ponta* > *ponta/punta*, *povoro* > *povero*, *renga* > *renga/ringa*, *roverso* > *revers/rovers*, *salamora* > *salamora/salamura*, *scagno* > *škanj/skanjel*, *schena* > *škina*, *scosagno* > *škožanj*, *segurtà* > *segurit*, *vö. segurstvo*, *sentada* *vö. šentati*, *stora* > *stura*, *striga* > *štriga* /*štrega*, *todeschi (todesco)* > *tudešak*, *torze* > *torac*, *trageto (/g/-vel)* > *traget*, *trotolo* > *trotul*, *vedoa* > *vö. viduvela*, *ventolo* > *ventola/ventula/vintula*, *voga* > *voga*, *volto* > *volat*, *zara* > *džara/žara*, *zatara* > *catara* (ERHSJ 1:111,164-65, 253, 470, 549,727, 146, 2:266-67, 370, 564, 608, 646, 601, 661, 3:76, 128, 235, 398-99, 417, 519, 484, 488, 54, 613, Hyrkkänen 1973:§ 1357; PR: 496; RČGR:192).

Nem áll szándékunkban azt állítani, hogy a felsorolt szavak Verancsics születése előtt bekerültek a csa-horvátba, vagy hogy szerzőnk még gyermekkorában, Šibenikben sajátította el őket. Mindenesetre feltűnő, hogy a szótár velencei szavainak csaknem a fele adatolt a csa-horvátban.

### 3.2. A velencei szavak olaszosítása

A kimondottan nyelvjárási szavakon kívül olyan kifejezések is szerepelnek az olasz szóanyagban, amelyek dialektálisak ugyan, de Verancsics átalakította, és a toszkán alapú olasz nyelv fonomorfológiai rendszeréhez igazította őket. Az alábbiakban Verancsics „olaszosító” eljárását mutatjuk be egy korábbi tanulmányunk (Vig 2000) alapján úgy, hogy az egyszerűbb, egy jelenségre korlátozódó módosítások leírásától az egyre összetettebb műveletek felé haladunk.

#### 3.2.1. Szóvégi magánhangzó-hozzáillesztés

##### 3.2.1.1. Az /e/ fonéma hozzáillesztése az igék főnévi igenevéhez

Az olasz rodalmi nyelvben a főnévi igenevek végződésének utolsó fonémája mindig /-e/: *par-lare*, *ved-ere*, *cred-ere*, *fin-ire*. Ez a fonéma bizonyos fonotaktikai helyzetben elmaradhat, elhagyása azonban fakultatív. A velencei és általában a venetói nyelvjárások főnévi igenevei nem tartalmazzak szóvégi /e/ fonémát.

**Arpegare** (s.v. *occare*) ← vel. *arpegàr* (DDV: 44); **cusire** (s.v. *suere*) ← vel., trieszt., Albona/Labin, Cherso/Cres, zar. *cuser*; vö. chiogg. *cusire*, capod., fium., veneto-dalm. *cusir* (DDF: 57; DDV: 214; DSFEDC: 62; GDDT: 193; VDCh: 143; VDVD: 62; VG: 284); **denegare** (s.v. *abnegare*) ← vel., trieszt., capod., Parenzo/Poreč, Pola/Pula *denegàr* (DDV: 223; GDDT: 197); **despontare** (s.v. *obtundere*) ← vel. *despontàr*, trieszt. *dispontàr* (DDV: 233; GDDT: 209); **incalmare** (s.v. *inserere*) ← vel., trieszt. *incalmàr* (DDV: 332-333; EV: 33; GDDT: 298); **rampegare** (s.v. *reperere*, *serpere*) 'rampicare, arrampicare' ← vel., veneto-dalm. *rampegàr* (DDV: 551; VDVD: 165); **scorlare** (s.v. *conquassare*) 'crollare, scrollare' ← vel., veron. trieszt., Isztria *scorlàr* (DDV: 632; EV: 160; GDDT: 599); **sparagnare** 'risparmiare' (s.v. *parcere*) ← vel., trieszt., capod., fium., veneto-dalm. *sparagnàr* (DDF: 181; DDV: 682; DSFEDC: 229; GDDT: 658; VDVD: 196; VG: 1063); **vogare** (s.v. *remigare*) ← vel., trieszt., capod., Pirano/Piran, fium. *vogàr* (DDF: 209; DDV: 199; DDV: 199; GDDT: 790).

##### 3.2.1.2. Az /o/e/ fonémák hozzáillesztése főnevekhez

Az olasz nyelv latin eredetű, illetve más újlatin nyelvekből átvett főnevei és melléknevei mindig magánhangzókra végződnek. A velencei és venetói

nyelvjárásokra is igaz ez a megállapítás azzal a megszorítással, hogy a főnevek és a hímnemű melléknévek három esetben mássalhangzóra végződnek: /-n/-re, /-l/-re, /-r/-re.

**Cantone** (s.v. angulus) 'angolo' ← vel., trieszt., *cantòn* (DDV: 130; GDDT: 124); **deziale** (s.v. digitale) 'ditale' ← vel., *dizial* /*dezial* /*de'dzjal*/ ; pad., bellun. *dezial* (DDV: 242; 57-58); **dolfino** (s.v. delphin) 'delfino' ← vel., trieszt. *dolfìn* (DDV: 243; GDDT: 211); **marangone** (s.v. abietarius) 'falegname' ← vel., trieszt. *marangòn*, jellegzetesen venetói szó (DDV: 396; GDDT: 357-58); **piombino** (s.v. alcedon) 'alcione' ← vel., trieszt., capod. *piombìn* (DDV: 511; GDDT: 468-69); **tavano** (s.v. tabanus) 'tafano' ← vel., chiogg., trieszt., veneto-dalm. *tavàn* (DDV: 738; GDDT: 725; VDCh: 578; VDVD: 208; VG: 1142); **zaratano** (s.v. praestigator) 'ciarlatano' ← vel. *zaratàn* (DDV: 807); vö., trieszt., fium., veneto-dalm. *zarlatan* /*ts-/* veneto-júl. *sarlatan* (DDF: 212; GDDT: 799, 1021; VG: 934, 1245-46); **vignarolo** (s.v. vinitor) ← vel. *vignaròl* (DDV: 793).

### 3.2.2. A mássalhangzók kettőzése

A mássalhangzók kettőzése a nyelvjárási szavak írásképeinek kölcsönöz olaszos, irodalmi nyelvi külsőt. Az olasz irodalmi nyelvben ui. léteznek rövid és kettőzött mássalhangzók, de az észak-itáliai nyelvjárásokban csak rövid mássalhangzók mutathatók ki.

**Braghetta** (s.v. subligaculum) 'mutandine' ← vel. *bragheta*, trieszt., Buie/Buje, veneto-dalm. *braghetè* tsz. (DDV: 97; GDDT: 90; VDVD: 32; VG: 112); **cavello** (s.v. capillus) 'capello' ← vel., trieszt. *cavelo* (DDV: 153; EV: 39; GDDT: 140); **coppo** (s.v. imbrex, tegula) 'tegola' ← vel., chiogg., trieszt., capod., Albona/Labin, fium., veneto-dalm. *copo* (DDF: 53; DDV: 196; DSFEDC: 54; GDDT: 173-74; VDCh: 130; VDVD: 58; VG: 248); **falsette** (s.v. scirpiculae) 'falcette', ← vel., trieszt., Albona/Labin, Lussingrande/Veli Lošinj *falza*, Portole/Oprtalj *falzeta* (DDV: 258; GDDT: 223; VG: 354); **massella** (s.v. maxilla) 'mascella' ← vel., trieszt., capod., zar. *massela* (*ss* = /s/) /*masela* (DDV: 403; DSFEDC: 127; GDDT: 365; VG: 604); **pettene** (s. v. pecten) 'pettine' ← vel., chiogg., Pirano/Piran, Buie/Buje, Albona/Labin, Lussingrande/Veli Lošinj, zar., veneto-dalm. *petene* (DDV: 498; VDVD: 380; VG: 771-772); **scaravazo** (s.v. scarabeus ) 'scarafaggio' ← vel.

*scaravazo* (DDV: 619); **terrazzo** (s.v. pavementum, solum) ← vel. *terazzo* (**zz** = /ts/), trieszt. *terazo* (DDV: 744; GDDT: 730); vö. mai vel., chiogg., pad., capod., Buie/Buje *teraso* (GDDT: 730; VDCh: 581; VG: 1147).

### 3.2.3. Fonémahelyettesítés

#### 3.2.3.1. A szóvégi magánhangzó helyettesítése

**Sorzo** (s.v. mus) 'topo' ← vel., chiogg., Pirano/Piran, Montona/Motovun *sorze* /sordze/ (DDV: 678; GDT: 653; VDCh: 527). A hanghelyettesítés számos venetói nyelvjárásban is lezajlott; vö. trieszt., capod., fium., zar., veneto-dalm. *sorzo* /sordzo/, capod., Monfalcone *sorso* / sorzo / DDF: 180; DSFEDC: 227; GDDT: 653; VDVD: 195; VG 1055-1056).

#### 3.2.3.2. Mássalhangzó-helyettesítés

**Giontura** (s.v. articulus) ← vel., Montona/Motovun *zontura* /dzon 'tura/ DDV: 821; VG: 1267). A fonémahelyettesítés a vel. /dz/ : ol. /dZ/ megfelelésen alapul. A két fonéma a szókezdő lat. /j/ e /dj/ eltérő palatalizációjának az eredménye, pl. *zogar* /dzo'gar/ : *giocare* /dZo'kare/, *zonzer* /'dzondzer/ : *giungere* /'dZundZere/, stb. (DDV: 815,821; Rohlfs 1966: 158, 277. §.). A /dz/ megőrzésének (ma /z/) időpontjára az *ongiere* kapcsán kifejtettek érvényesek (vö. 3.2.5.).

### 3.2.4. Magánhangzók hozzáillesztése szóvéghez és a mássalhangzók megkettőzése

#### 3.2.4.1. Az /e/ fonéma hozzáillesztése a főnévi igenévhez

**Fracchare** (s.v. imprimere) 'premere, calcare' ← vel., trieszt. *fracàr*, Veneto-szerte elterjedt szó (DDV: 285; 67; GDDT: 246), **giottire** (s.v. glutire) 'inghiottire', vö. vel., fium., veneto-dalm. *ingiotir* (DDF: 88; DDV: 343; 266), **impizzare** (s.v. accendere) 'accendere' ← vel., trieszt., fium., zar., veneto-dalm. *impizàr* DDF: 85; DDV: 330; GDDT: 297; VDVD: 97; VG: 482), **pettenare** (s.v. pectere) 'pettinare' ← vel., capod., trieszt., Lussingrande/Veli Lošinj, zarat., veneto-dalm. *petenàr* (DDV: 498; DSFEDC: 159; GDDT: 455; VDVD: 152), **raggiare** (s.v. rudere) 'ragliare' ← vel. *ragiar*; vö. capod., Montona/Motovun, zar., veneto-dalm. *raiàr*

(DDV: 550; DSFEDC: 176; VDVD: 165; VG: 854), **spettare** (s.v. *expectare*) 'aspettare' ← vel., trieszt., capod., Buie/Buje, fium., veneto-dalm. *spetàr* (DDF: 47; DDV: 688; GDDT: 663; VDVD: 198; VG 1069-1070), **veggiare** (s.v. *vigilare*) 'vegliare' ← vel. *vegiàr*; vö. trieszt., capod., Montona/Motovun, zar. és veneto-dalm. *vejàr* (DDV: 783; DSFEDC: 260; GDDT: 777; VDVD: 217; VG: 1206).

#### 3.2.4.2. Az /o/ hozzáillesztése főnevekhez szóvégen

**Bocconzino** (s.v. *buccella*) 'bocconcino' ← vel. *boconcin*, trieszt. *boconzin* /bokon'tsin/ (DDV: 86; GDDT: 81), **gardellino** (s.v. *carduelis*) 'cardellino' ← vel. *gardelìn* (DDV: 300), **stivallo** (s.v. *ocrea*) 'stivale' ← vel., trieszt., capod., Parenzo/Poreč, Montona/Motovun *stivàl* (DDV: 704; GDDT: 682).

#### 3.2.5. Magánhangzók hozzáillesztése szóvéghez és mássalhangzó-helyettesítés

**Ongiere** (s.v. *delinire*) 'ungere' ← vel., trieszt., capod., veneto-dalm. *onzer* /'ondzer/ (DDV: 452; DSFEDC: 144; GDDT: 412; VDVD: 139). A /dz/ → /dZ/ fonémahelyettesítés a vel. /dz/ : ol. /dZ/ fonémák megfelelésén alapul, amelyek az ún. második palatalizáció során jöttek létre (DDV 288-89, 810; vö. Rohlfs 1966: 156, 217 §§). A /dz/ fonéma, amelyből a mai velenceiben /z/ lett, a város nyelvjárásának előkelő regiszterében a 19. sz. közepéig megőrződött (vö. Doria 1978: 102).

#### 3.2.6. Morféma-helyettesítés

##### 3.2.6.1. Főnévi szuffixum helyettesítése

**Fogolaro** (s.v. *focus*) 'focolare, camino' ← vel., trieszt., Buie/Buje, Verbenico/Vrbnik, Portole/Oprtalj, Lussingrande/Veli Lošinj *fogolèr* (DDV: 277; GDDT: 241), **sorbolaro** (s.v. *sorbus*) 'sorbo' ← vel., trieszt., Muggia, capod., Pirano/Piran, Canfanaro/Kanfanar, Lussingrande/Veli Lošinj *sorbolèr*; vö. *chiogg. sorbolèro* (DDV: 676; DSFEDC: 226; GDDT: 652; VDCh: 526; VG: 1054). Az *-er* (< lat. *-ariu(m)*; Zamboni 1974: 26), jóllehet eredetileg nem velencei, hanem venetói, az említett két példán kívül más vel. szavakban is előfordul, pl. *pomèr* (*pumer* 1477), *calegher*, *fiorer*, *seler*, *spader*, stb. (DDV: 118, 274, 360, 519, 642, 681; de Rodvila 1987: 1290). Az *-aro* szuffixum, amely a toszkánai nyelvjárásokban nem őshonos, megtalálható az ol. irod. nyelv néhány szavában is (Rohlfs 1969: 1072 §).



### 3.2.7. Elemzés

Felvetődik a kérdés, vajon Verancsics imént ismertetett eljárása ösztönös volt-e, vagy pedig tudatos. Véleményünk szerint a műveletek jelentős száma és fajtája - elég pusztán arra utalni, hogy Verancsics tökéletesen tisztában volt azzal, hogy a velencei dialektus számos fonémája az olasz nyelv milyen fonémáinak felel meg, - a tudatos eljárás bizonyítéka.

A velencei szavak olaszosítása igékre és főnevekre terjedt ki, és összesen negyven szót érint (vö. Vig 2000).

### 3.3. A római civilizáció speciális szavainak megfelelői

A bemutatásra kerülő szócikkekben a latin szavakat nyelvenként elkülönítve Verancsics megfelelői, illetve a vö. rövidítés után a mai szótárakban szereplő meghatározások követik (vö. Vig 2009a).

#### 1. **attavia**

- a) terz'ava, vö. 'bisarcavola' (DILL: 133);
- b) Urane [Urahne];
- c) sababa;
- d) dédüköm, vö. 'az ötödik nagyanya, a szépapa v. szépanya nagyanyja' (FLNySz: 199).

#### 2. **attavus**

- a) terzo avo, vö. 'trisavolo' (DILL: 133);
- b) Uran [Urahn], vö. 'Vater der Urgroßvaters od. der Urgroßmutter' (LGSWLD: 113);
- c) sadid, vö. 'šukundjed, otac prapradjedov ili prababin' (DLHR: 122);
- d) dédösöm, vö. 'az ötödik nagyapa, a szépapa nagyapja' (FLNySz: 199).

#### 3. **auxiliaris**

- a) aiutatore, vö. 'soldato delle milizie ausiliari' (DILL: 133);
- b) Behelfer, vö. 'Hilfstruppen' (LGSWLD: 124);
- b) pomoćnik, vö. 'vojniki među pomoćnim četama' (DLHR: 136);
- c) segítő, vö. 'a segédcsoportokhoz tartozó, stipenda' (FLNySz: 223).

#### 4. **balista**

- a) balestra, vö. 'balestra, ballista o balista' (DILL: 156);
- b) Armbrust, vö. 'Schleuder-, Wurfmaschine' (LGSWLD: 128);
- c) samostril, vö. 'metaljka (tom su spravom metali na neprijatelje kamenje, lonce smolom napunjene itd.)' (DLHR: 140)
- d) számszerígy [-j], vö. 'ij alakú nagy hajítógép, lökőgép, mellyel a harcban köveket s több effélét hánytak az ellenfélre' (FLNySz: 232).

#### 5. **biga [-ae]**

- a) carro di dui rote, vö. *biga*, 'carro a due cavalli' (DILL: 163). Az olasz megfelelő szemantikailag hibás (vö. 2.2.1.(6.)).
- b) Karren, vö. 'Zweigespann; meton. Zweispänniger Wagen' (LGSWLD: 134);
- c) kolesa, vö. 'dvopreg' (DLHR: 146);
- d) taliga, vö. 'kettős fogat, szekérbe egymás mellé fogott két ló v. ökör, átv. kétfogatú szekér' (FLNySz: 248).

#### 6. **buccina**

- a) tromba, vö.: '*buccina*, corno dei pastori; tromba ricurva per segnali militari' (DILL: 170);
- b) Ein Zinck, vö. '1. gewundenes Horn. 2a. Hirtenhorn. b. Signalhorn aus Metall, Trompete' (LGSWLD: 140);
- c) trumbita, vö. 'rog. a) pastirski rog, vojnički rog' (DLHR: 151);
- d) trombita, vö. '1) csigamódra csavarodott kürt.... a) pásztorkürt. b) hadi tárogató, rövid kürt' (FLNySz: 264).

#### 7. **caliga**

- a) calza, vö. 'scarpa da soldato' (DILL: 180);
- b) Hosen, vö. 'lederner Halbstiefel, Soldatenstiefel, Gamaschendienst' (LGSWLD: 148);
- c) bičva, hlača, vö. 'čizma vojnička' (DLHR: 158);
- d) nadrág, vö. 'bőr lábbeli, topánka, melyet jelesen a katonák viselnek, katonabakancs' (FLNySz: 281).

#### 8. **capitium**

- a) capuzzo, vö. 'copricapo' (DILL: 189);
- b) Ein Kутten, vö. '1. Öffnung in der Tunika für den Kopf. 2. Tunika mit Kopfföffnung, christl. Preister; Kapuze' (LGSWLD: 155);

c) kapa, vö. 'koprivaž glave, kapa'.

d) kapa [kápa], vö. '1. rövid, szorosan testhezálló öltözéke a nőknek, váll, vállfűző, szűk ujjas. 2: egyh. a kerek lyuk a tunikában, amelyen a fejét dugták keresztül' (FLNySz: 300).

#### 9. **centurio**

a) capitano, vö. 'centurione, capitano' (DILL: 213);

b) Hauptmann, vö. 'Zenturio, Hauptmann' (LGSWLD: 171);

c) vojvoda, vö. 'centurijon, kapetan, satnik' (DLHR: 179);

d) vajda, hadnagy, vö. 'ki egy centuriának parancsolt, centurio (különböző rangú tisztek)' (FLNySz: 337).

#### 10. **cithara**

a) cithara, vö. 'cetra, suono della cetra' (DILL: 235);

b) Ein Harpff [eine Harfe], vö. 'Zither, Leier, Laute' (LGSWLD: 187);

c) gusle, vö. 'citaro od četiri žice, citaranje, žice' (DLHR: 191);

d) hegedű, vö. 'citera, lant, koboz' (FLNySz: 377).

#### 11. **citharædus [citharoedus]**

a) citharista, vö. 'citedo, che canta al suono della cetra' (DILL: 236);

b) Ein Harpffenschlager [Harfenschläger], vö. 'Kitharöde (der seinen Gesang auf der cithara begleitet)' (LGSWLD: 187);

c) gudac [gudač], 'cited (pjevač uz citaru)' (DLHR: 191);

d) hegedűs, vö. 'aki citerázva énekel, citerán játszó s amellet éneklő' (GYLM: 104), 'lantos dalnok' (FLNySz: 377).

#### 12. **coenaculum**

a) loggia, vö. 'sala da pranzo nella parte superiore della casa' (DILL: 240);

b) Sommerhaus, vö. '1. (meist im Obergeschoß) Speisezimmer' (LGSWLD: 169);

c) polača, vö. 'blagovalište (koje je bilo u gornjem katu...)' (DHLR: 177);

d) palota, vö. 'szoba az épület felső emeletében (eredetileg ebédlőszobának használták...)' (FLNySz: 395; vö. 1.3.1.(2.)).

#### 13. **contuberinum [contubernium]**

a) camarada, vö. 'mil., vita comune sotto la stessa tenda, cameratismo' (DILL: 347);

b) Gesellschaft, vö. 'Zeltgenossenschaft der Soldaten im Lager, kameradschaftliches Zusammenleben' (LGSWLD: 257);

- c) družba, vö. 'zajednički šator, kontubernij' (DLHR: 247-248);
- d) egy társaság, vö. 'sátorpajtáság, -cimboraság, úgy a katonák közt általán, mint külön. az a közelebbi viszony, melyben valamely fiatal római a vezérhez v. helytartóhoz állott...' (FLNySz: 487).

#### 14. cothurnus

- a) bolzachino, vö. 'coturno, calzare alto, greco, di sughero di cui facevano uso i cacciatori e gli attori tragici' (DILL: 365);
- b) Stiffel [Stiefel], vö. 'der Kothurn, Stiefel m. hohen Sohlen u. Absätzen: 1. Jagdstiefel. 2. Bühnenschuh des tragischen Schauspielers' (LGSWLD: 269);
- c) čizma, vö. 'koturn, polučizme s debelim potplatima, s prijed remenjem sapete i to lovne' (DLHR: 257);
- d) csizma, vö. 'magas és az egész lábat elfedező görög saru vagy topán (vastag talppal, magas sarokkal), melyet vadászaton, külön. pedig a tragikus színészek használtak...' (FLNySz: 507).

#### 15. crater

- a) coppa, vö. 'cratere, vaso per mescolare il vino con l'acqua' (DILL: 366);
- b) Trinkschal [-e], vö: 'Mischgefäß, -kessel, -krug, zum Mischen des Weines m. Wasser, Kratér' (LGSWLD: 269);
- c) kupa, čaša, vö 'krater, velika posuda, u kojoj se vino vodnilo' (DLHR: 257-258);
- d) kupa, vö. 'nagy edény, melyben a bort vízzel vegyítették s belőle poharakkal merítették, elegyítésre való edény, nagy szilke' (FLNySz: 510).

#### 16. crepida

- a) pianella, vö. 'sandalo' (DILL: 369);
- b) Ein Pantoffel, vö. 'Sandale, die auch die Zehen bedeckte, griech. Halbschuh' (LGSWLD: 271);
- c) cokula, vö. 'grčka sandala, polucipela' (DLHR: 259);
- d) sólya, vö. 'görög saru, egy vastag talp, amelynek oldalait keskeny bőrszegély vette körül, és amelyet keskeny bőrpántok ... és kötők ... tartottak a lábon...' (FLNySz: 512-513).

#### 17. galerus

- a) capello, vö. 'galèro, berretto di pelliccia, usato anche come elmo' (DILL: 710);
- b) Hut, vö. 'Pelzkappe; Perücke' (LGSWLD: 483);

- c) klobuk, vö. 'šubara, napose vlasulja, baroka' (DLHR: 443);
- d) süveg, vö. 'sisak alakú süveg, kucsma, nyers bőrből, melyet a papok viseltek, néha katonák, sőt falusi emberek is' (FLNySz: 843-844).

#### 18. **gladiator**

- a) schermitore, vö. 'gladiatore' (DILL: 718);
- b) Fechter, vö. 'Gladiator, Fechter (meist Sklaven od. Kriegsgefangene, auch Verbrecher, in Fechterschulen v. Feichtmeistern...)' (LGSWLD: 491);
- c) korda, vö. 'mačovalac, gladijator u bojnoj igri...' (DLHR: 451). A horvát megfelelő szemantikailag hibás (vö. 2.2.3.(17.)).
- d) házsártos, vö. 'vívó Rómában a véres harcjátékokon...' (FLNySz: 859).

#### 19. **histrio**

- a) commediante, vö. 'danzatore, pantomimo, attore, istrione' (DILL: 747);
- b) Comedispuler [-spie-], vö. 'Schauspieler' (LGSWLD: 517);
- c) glumac, vö. 'glumac, acteur' (DLHR: 474);
- d) alakos, vö. 'eredetileg, ki tánc- és fuvolakísérettel bohózatokat adott elő, innen általán színész...' (FLNySz: 909).

#### 20. **indusium**

- a) camiscia, vö. 'sottoveste femminile' (DILL: 828);
- b) Ein hambd [Hemd], vö. 'Übertunika' (LGSWLD: 570);
- c) košulja
- d) imeg, vö. 'felső tunika' (FLNySz: 994).

#### 21. **iugerum**

- a) campo, vö. 'iùgero (terreno arabile in una giornata da un paio di buoi, pari ad are 25, 182)' (DILL: 904);
- b) Jucharten, vö. 'ein Morgen Landes (= ¼ Hektar)' (LGSWLD: 627). Verancsics szava a Juchart/Juchert főnév többes számú alakja (DWB 4/2: 2345);
- c) plasa, vö. 'jutro, ral zemlje (240 stopa duljine, 120 širine, dakle 3200 mq); uopće zemlja, njiva, polje' (DLHR: 572);
- d) hold, vö. 'holdföld (240 láb hosszú, 120 láb széles)' (FLNySz: 1085).

#### 22. **lacerna**

- a) ferarolo, vö. 'lacerna, mantello di stoffa grossa, senza maniche, che richiama la clamide (chlamys) greca, talora munito di cappuccio (cucullus). Era fermata sulla

spalla o sotto il mento da una fibbia e veniva indossata dai Romani sopra la toga o la tunica; si portava in casa, per la città, ma specialmente al campo militare ed agli spettacoli; in origine era un mancare alle convenienze il portarla in Roma, se non in caso di pioggia o di freddo' (DILL: 915);

b) Regenmantel, vö. 'mantelartiger Überwurf (bsd. bei Regenwetter u. Kälte getragen)' (LGSWLD: 635);

c) plašč, vö. 'lacerna, ogrtač s kukuljicom, koja se ispod vrata zakopčavala kopčom te se po rđavu vremenu nosila' (DLHR: 579);

d) palást, vö. 'rövid vastag felsőruha, gallérköpeny, melyet a rómaiak a tógára vetettek, küln. úton' (FLNySz: 1096).

### 23. **lectica**

a) lettica, vö. 'portantina, lettiga' (DILL: 931);

b) ein tragbet [ein Tragebett], vö. 'Tragebett, Sänfte' (LGSWLD: 648);

c) kolibka, vö. 'nosiljka' (DLHR: 590). Verancsics 'bölcső' jelentésű horvát megfelelője szemantikailag hibás (vö. 2.2.3. (25.));

d) lektika, vö. 'gyaloghintó, szállító ágy, hordozószek (FLNySz: 1120). A *lektika* a régi magyar nyelvben használatos volt (vö. RMG: 453).

### 24. **legio**

a) legione, vö. '1. *legione*, unità tattica e organica dell'esercito romano, composta di 4200-6000 uomini, dei quali 300 cavalieri ... 2. truppe, soldati, esercito' (DILL: 933);

b) Ein Regiment Knecht, vö. 'Legion, römische Heeresabteilung v. 4200-6000 Mann.... 2. (nichtröm.) Heer(haufe)' (LGSWLD: 649);

c) zastava, vö. '1. legija, odjel rimske vojske od 10 kohorta ... pješaka i 300 konjanika, svega 4200-6000 momaka od prilike...' (DLHR: 591);

d) sereg, vö. légió, római hadtest, 10 gyalog cohorts (eredetileg = 3000 ember) és 300 lovas; később a katonák száma 4200 és 6000 között ingadozott (FLNySz: 1121-1122).

### 25. **lictor**

a) sbirro, vö. 'littore, pl. littori, ufficiali subalterni (di solito liberti) al servizio di quei magistrati romani che erano forniti d'imperium...' (DILL: 946);

- b) Scherg [-e], vö. 'Lictor, öffentlicher Diener der höheren Magistrate...' (LGSWLD: 659);
- c) satnik, vö. 'liktor, državni sluga najviših činovnika državnih: diktatora, konzula, pretora...; u širem smislu je liktor, pratilac, pandur' (DLHR: 601);
- d) poroszló, vö. 'lictor, közszolga, ... a nagyobb tisztviselők közszolgái'... (FLNySz: 1139).

## 26. **obolus**

- a) quatrino [quattrino], vö. 'obolo 1. moneta greca che valeva un sesto della dracma. 2. misura di peso' (DILL: 1076);
- b) Haller, vö. 'Obolus (kl. Griech. Münze = 1/6 Drachme)' (LGSWLD: 774);
- c) midenjak, vö. 'grčki maleni novac, od prilike 5 novčića...' (DLHR: 715);
- d) fillér, vö. 'egy görög aprópénz, egy drachma hatodrésze; mint súlymérték is = egyhatod' (FLNySz: 1339).

## 27. **ocrea**

- a) stivallo [stivale], vö. 'ocrea, schiniere, gambale' (DILL: 1088);
- b) Stiffel [Stiefel], vö. 'Beinschiene' (LGSWLD: 784);
- c) škornja, vö. 'nazuvak' (DLHR: 724);
- d) saru, vö. 'lábpáncél, lábszárvéd, katonáknál fémből; vadászoknál bőrből v. szövetből, szárharisnya' (FLNySz: 355).

## 28. **palla**

- a) mantello, vö. 'palla, sopravveste delle matrone romane...' (DILL: 1119);
- b) Frauenrock, vö. 'langes, faltenreiches Obergewand der röm. Frauen u. der tragischen Schauspieler' (LGSWLD: 810);
- c) plašč, vö. 'pala, dugačka i široka do nogu sežuća gornja haljina rimskih dama, koju su samo, kad su iz kuće izlazio, svrhu stole oblačile' (DLHR: 748);
- d) palást, vö. 'római úrhölgyek hosszú és bő, lábíg lemenő felső öltönye (a stolan felül viselve), mi a férfiak tógájának felelt meg...' (FLNySz: 1401).

## 29. **pallium**

- a) sopra vesta [sopravveste], vö. 'pallio, mantello, indumento di origine greca, indossato sopra la tunica. Consisteva in un telo rettangolare di stoffa' (DILL: 1120);
- b) Rock, mantell [Mantel], vö. 'Mantel, Überwurf, den auch die Römer unter Griechen u. die Demimonde in Rom trugen' (LGSWLD: 811);

c) plašč, vö. 'palij, grčka kabanica, koju su nosili i Rimljani među Grcima i rimske bludnice' (DLHR: 748);

d) palást, vö. 'görög köpenyeg, görögök felső köntöse, melyet a római kéjhölgyek is viseltek...' (FLNySz: 1402).

### 30. **patera**

a) tazza, vö. 'patera, coppa larga, senza né piedi, né manici, a forma di bassa scodella, genr. usata per i sacrifici' (DILL: 1135);

b) Ein schalen [eine Schale], vö. 'flache Schale, bsd. Opferschale' (LGSWLD: 822);

c) pehar, vö. 'plitka i široka zdjelica, plitica, osb. žrtvena...' (DLHR: 759);

d) kupa, vö. 'lapos és széles csésze, küln. áldozatcsésze' (FLNySz: 1425).

### 31. **peculator**

a) robbatore [rubatore], vö. 'colpevole di peculato' (DILL: 1141);

b) Dieb, vö. 'Veruntreuer v. Staatsgeldern, Defraudant' (LGSWLD: 826);

c) lupež, vö. 'potkradač državnih novaca' (DLHR: 763);

d) lopó, vö. 'közpénz-elsikkasztó' (FLNySz: 1432).

### 32. **pelta**

a) brochiero [brocchiero], vö. 'pelta, piccolo scudo lunato' (DILL: 1145);

b) Ein schiltle [ein Schildlein], vö. 'leichter, halbmondförmiger Schild, bsd. v. Griechen gebraucht' (LGSWLD: 829);

c) šćitak, vö. 'pelta, malen i lagan štit, nalik na polumjesec' (DLHR: 766);

d) félkéz pajzs, vö. 'kicsiny és könnyű félhold alakú pajzs, eredetileg csak vad népeknél' (FLNySz: 1438).

### 33. **pergula**

a) altana, vö. 'loggetta, ballatoio, balcone' (DILL: 1159);

b) Ein lustgang, vö. 'Vorbau' (LGSWLD: 840);

c) izhod [ishod], vö. 'upr. prinovak na kući' (DLHR: 777). A horvát megfelelő szemantikailag hibás (vö. 2.2.3.(39.)).

d) erkély, vö. 'kiállás, kinyúlás, épületen vagy falon; fedélszoba' (FLNySz: 1455).

### 34. **petasus**

a) capello, vö. 'petaso, cappello da viaggio basso, a larghe falde' (DILL: 1179);



b) Schaub-hutt [Schaubhut], vö. 'Reisehut' (LGSWLD: 855). A két szót a horvát megfelelőekkel egyező módon pont választja el, amely akár vesszőként, akár kötőjelként is felfogható. Az első értelmezés a horvát megfelelők esetében megállja a helyét, a német szavakat illetően azonban inkább kötőjelként értelmezendő: a megfelelő tehát Schaubhut, helyesen Schaubenhut 'szalmakalap' (DWB 8: 2300), amely azonban jelentésbelileg hibás.

c) klobuk, širalj, vö. 'putni šešir' (DLHR: 790);

d) széles süveg, vö. 'széles és kemény karimájú útikalap' (FLNySz: 1479).

### 35. **pilentum**

a) carrozza [carrozza], vö. 'pilento, carrozza a quattro ruote che le matrone e le sacerdotesse usavano nelle solennità' (DILL: 1189);

b) Ein hangeter wa[gen], vö. 'hoher, vierrädiger Prachtwagen, auf dem vornehme Frauen bei festlichen Gelegenheiten fahren' (LGSWLD: 861);

c) viseća kola, vö. 'državna kola ... na četiri točka za gospođe' (DLHR: 797);

d) hintószekér, vö. 'négykerekű hölgyszekér, díszszekér' (FLNySz: 1498).

### 36. **pileus**

a) capello [cappello], vö. 'pileo, berretto di feltro portato dai Romani nei giorni di festa, nei conviti, e veniva dato agli schiavi nel momento del loro affrancamento come segno di libertà' (DILL: 1189);

b) Hutt [Hut], vö. 'Filzkappe (Kopfbedeckung des freien Römers), meist nur bei besonderen Gelegenheiten getragen' (LGSWLD: 861).

c) klobuk, vö. 'kapa od svaljane vune, koja se pri svečanim zgodama, a osobito za vrijeme Saturnalija nosila, te se znakom slobode smatrala' (DLHR: 797);

d) süveg, vö. 'római kalap vagy nemezsüveg, melyet ünnepélyes alkalmakkal és jelesen a saturnaliakon viseltek' (FLNySz: 1498).

### 37. **pilum**

a) dardo, vö. 'pilo, giavellotto, arma della fanteria romana che veniva scagliata contro il nemico all'inizio del combattimento' (DILL: 1189);

b) Ein spies, vö. 'Pilum, Wurfspieß des römischen Fußvolkes' (LGSWLD: 861);

c) lanča, vö. 'koplje, sulica rimksih pješaka, kojom su se na početku bitke na neprijatelja bacili, pak zatim mač trgli' (DLHR: 797);

d) dárda, vö. 'hajítódárda, kopja a római gyalogságnál ... várvédelemkor az ostromlókra dobva' (FLNySz: 1498).

### 38. **plagiarius**

a) assassino, vö. 'chi riduce un uomo libero in schiavitù o chi ruba lo schiavo di un altro' (DILL: 1195). Az olasz megfeleltetés szemantikailag hibás, vö. 2.2.1. (25.)).

b) Rauber, vö. 'Menschenräuber, Sklavenhändler' (LGSWLD: 865);

c) razbojnik, vö. 'ljudo grabac, dušotrzica' (DLHR: 800);

d) tolvaj, vö. 'emberrabló, emberetolvaj, lélekáros' (FLNySz: 1506).

### 39. **praefectus**

a) capitano [capitano], vö. '2. sovrintendente, direttore, capo, amministratore... 3. presidente, comandante, governatore, sovrintendente, prefetto' (DILL: 1225-1226);

b) Vogt, vö. 'Vorgesetzter, Vorsteher, Aufseher, bsd. Befehlshaber, Anführer, Kommandant, Hauptmann. 2. Offizier' (LGSWLD: 887-888);

c) poglavnik, vö. 'poglavar, načelnik, nastojnik, zapovjednik, činovnik; admiral, kapetan broda, zapovjednik odjelu pomoćne vojske i konjaništva' (DLHR: 820);

d) tiszttartó, vö. '1. előljáró, felvigyázó, parancsnok, 2. küln. lovasság vezére, parancsnoka, vagy szövetséges hadak vezére, vezér, hadvezér' (FLNySz: 1547).

### 40. **praetor**

a) podestà, vö. 'capo, duce, guida ...' (DILL:1241);

b) Schultheiß, vogt, vö. 'Vorsteher, Anführer, Vorgesetzter, ursprünglich Titel der röm. Konsuln sowie des Diktators, auch Bürgermeister fremder Städte' (LGSWLD: 898);

c) sudac, vö. 'načelnik, četovoda, vojvoda uopće, stoga se kadšto upotrebljava i o poglavarima (o konzulu u starije doba...) i o vojskovođi, generalu, osobito stranih naroda; također namjesnik' (DLHR: 830-831);

d) bíró, vö. 'sajátlag és különösen régebben = előljáró, vezér, főnök általán; ily értelemben úgy nevezték közönségesen a római tiszviselőket (régebben a consulokat...), és általán a vezéreket, hadi parancsnokokat küln. idegen népeknél...' (FLNySz: 1565).

#### 41. **praetorium**

- a) palazzo, vö. '1. pretorio, tenda del comandante e lo spiazzo che era intorno ad essa. 2. pretorio, residenza del pretore quale governatore in una provincia; 4. anche pl., palazzo, villa' (DILL: 1241);
- b) Rot Hauz [Rathaus], vö. 'mil. a. Prätorium, Hauptplatz im römischen Lager. b. Feldhernzelt, Hauptquartier. d) Amstwohnung des Statthalters in der Provinz. f) spätl. Palast, Herrenhaus; mittellat. Rathaus' (LGSWLD: 899);
- c) polača, vö. 'pretorij a) glavno mjesto u rimskom taboru s vojvodskim šatorom i vojvodski šator sâm, glavni stan vojske, ratno vijeće. b) uredovni stan namjesnika u provinciji; gospodska kuća' (DLHR: 831);
- d) városháza, vö. '1) fővezéri sátor a táborban, főhadiszállás. 2) haditanács. 3) propraetor szállása v. lakása, helytartó tiszti laka. 4) átalán fényes lakás, küln. mezei lak' (FLNySz: 1566).

#### 42. **publicanus**

- a) daciaro, vö. 'pubblicano, appaltatore di imposte pubbliche' (DILL: 1283);
- b) Zollmeister, vö. 'Generalprächter der Staatseinnahmen in den Provinzen, meist die reichen röm. Ritter' (LGSWLD: 931);
- c) mitnik, vö. 'glavni zakupnik rimskih državnih dohodaka' (DLHR: 862);
- d) vámos, vö. 'köthaszonbérő, ki a római provinciákban az államjövedelmeket vette ki' (FLNySz: 1617).

#### 43. **pulvinar**

- a) guanciaie, vö. 'pulvinare, cuscino o letto su cui si disponevano le immagini degli dei durante i lettisterni' (DILL: 1289);
- b) Haupt-Kuße [Hauptkissen], vö. 'Götterpolster (beim lectisternium)' (LGSWLD: 935);
- c) blazina, vö. 'uzglavnica (jastuk), božja uzglavnica, kod lektisternijâ' (DLHR: 866);
- d) párna, vö. 'sajátlag párna, vánkös, 1) (drága borítékkal borított) istenek párnája, lectisternium alkalmával az istenek oltárai és szobrai előtt készített párnaülés, melyre mintegy leültették az isteneket, hogy az isteni vendégségben részesüljenek' (FLNySz: 1624).

#### 44. quadriennium

- a) quattr'anni, vö. 'quadriennio, spazio di quattro anni' (DILL: 1297);
- b) Vier Jahr[e] lang, vö. 'Zeitraum v. vier Jahren, vier Jahre' (LGSWLD: 942);
- c) četiri godišće, vö. 'vrijeme od četiri godine' (DLHR: 871);
- d) négy esztendő, vö. 'négy évből álló időszak' (FLNySz: 1635).

#### 45. quadriga

- a) carretta, vö. '1. quadriga, quadriglia, muta di quattro cavalli. 2. quadriga, carro o cocchio tirato da quattro cavalli' (DILL:1297);
- b) Ein wagen, vö. 'Viergespann, viergespänniger Wagen' (LGSWLD: 942);
- c) četverokolje, vö. 'četveropreg' (DLHR: 871).
- d) négykerekű, vö. 'négyfogat, négyfogatú szekér' (FLNySz: 1636). A horvát és magyar megfelelők szemantikailag tévesek (vö. 2.2.10.(19)).

#### 46. quaestor

- a) tesorero, vö. 'questore, magistrato romano. Il loro ufficio, la quaestura, era il primo grado del cursus honorum...' (DILL: 1301);
- b) Reichsvogt, vö. '1. (i.d. Königszeit) Untersuchungs- od. Blutrichter. 2. (während der Republik) Finanzbeamter, Schatzmeister, unterste Stufe der höheren Beamten ...' (LGSWLD: 944);
- c) komornik, vö. 'u starije doba: krvni sudac; ali uza to su bili quaestori i nastojnici državna blaga, što su ostali i onda, kad su se njihovu području zločini izvinili, jedini pravi blagajnički i porezni činovnici rimske države...' (DLHR: 873);
- d) kincstartó, vö. 'pénzügyi tisztviselő Rómában. Eredetileg kettő volt, majd négy, végre húsz lett: ezek vitték a közjövedelemtől és kiadásról szóló számadást, vették be az állami jövedelmet és szolgáltatták be az állami kincstárba, és ők fizették ebből a tanács utalványára az illetőket stb.' (FLNySz: 1639).

#### 47. regulus

- a) barone, vö. '1. re di un piccolo paese, principe, signore. 2. principe reale, principino' (DILL: 1345);
- b) Furst [Fürst], regierer, vö. '1a) kleiner König, Häuptling, Fürst. b) Prinz' (LGSWLD: 981);
- c) kraljić, vö. '1) kraljić, carić. 2) kraljević, carević' (DLHR: 908);

d) királyocska, vö. '1) királyka, kicsiny ország királya. 2) királyfiú, herceg' (FLNySz: 1685).

#### 48. **respublica**

a) repubblica, vö. 'Stato, governo dello Stato' (DILL: 1368);

b) Der gemein städ [Der gemeine Staat], vö. 'Stattsangelegenheit, meist coll. Staatsgeschäfte, -verwaltung, -gewalt, Politik' (LGSWLD: 932);

c) općina, vö. 'opći ili državni posao, stvar, coll. državni poslovi, uprava državna, država, državna vlast' (DLHR: 863);

c) közönség, vö. 'államügy, állam dolga vagy gyűnévileg államügyek, közügyek, főhatalom, államigazgatás, országglás' (FLNySz: 1708).

#### 49. **rheda [raeda]**

a) cocchio, vö. 'reda, carrozza a quattro ruote per il trasporto di persone o cose' (DILL: 1320);

b) Kart [karren], wagen, vö. 'vierrädiger Reisewagen' (LGSWLD: 972);

c) kola, vö. 'putna kola, kočija' (DLHR: 887);

d) szekér, vö. 'négykerekű utazószekér' (FLNySz: 1719).

#### 50. **sacrarium**

a) sacrestia, vö. 'luogo dove si custodiscono le cose sacre, santuario, tempio, tempietto' (DILL: 1394);

b) Sacristei, vö. 'Sakristei' (LGSWLD: 1014);

c) šakrištija, vö. 'sprema za svete stvari' (DLHR: 939);

d) sekrestye, vö. 'szent tárgyak őrzőhelye' (FLNySz: 1740).

#### 51. **sarissa**

a) picca, vö. 'sarissa, lunga asta in uso presso i Macedoni' (DILL: 1406);

b) Spieß, vö. 'lange makedonische Lanze' (LGSWLD: 1023);

c) lanča, vö. 'sarisa, dugačko makedonsko koplje' (DLHR: 949);

d) dárda, vö. 'macedoniai hosszú lándzsa' (FLNySz: 1759).

#### 52. **satelles**

a) birro, vö. 'guardia del corpo, nel pl. scorta, seguito' (DILL: 1407);

b) Trabant, vö. 'Trabant, Leibwächter' (LGSWLD: 1023);

c) drabant, vö. 'satelit, perjanik, u pl. pratnja. Odt. a) uopće: pratilac, pomoćnik' (DLHR: 949);

d) poroszló, vö. 'valamely előkelőnek védő és szolgáló kísérője, küln. fejedelemé, csatlós, hajdú, t. kíséret, testőrség' (FLNySz: 1760).

### 53. **scatebra**

a) fontana, vö. 'sorgente, polla' (DILL: 1413);

b) Brunquellen, vö. 'Sprudel; meton. sprudelnde Quelle' (LGSWLD: 1027);

c) vrutak, vö. 'šiklanje, izviranje (vode)' (DLHR: 953);

d) forrás, vö. 'felbugyogó víz, egy forrás felbugyogó vize' (FLNySz: 1768).

### 54. **senaculum**

a) palazzo, vö. '1. sala di riunione del senato. 2. sala di riunione' (DILL: 1433);

b) Ratstube, vö. 'Sitzungssaal des Senates' (LGSWLD: 1041);

c) polača, vö. 'senat, zborište senatsko' (DLHR: 966);

d) tanácsház, vö. 'hely, ahol a senatus összegyűlt, ülésterem' (FLNySz: 1798).

### 55. **soccus**

a) scarpetta, vö. 'socco, pantofola, usato in gener. dalle donne e dagli attori della commedia' (DILL: 1463);

b) Socken, vö. '1.a) leichter, griech. Schuh, in Rom nur v. Damen u. Modenarren getragen. b) der (in der Komödie getragene) Soccus' (LGSWLD: 1063);

c) kopica, vö. 'sok, (niska obuća [cipela] što su Grci u kući nosili); obuća glumačka u komediji' (DLHR: 988);

d) kapca, vö. 'egy neme az alacsony, könnyű lábbelinek, melyet a görögök (a rómaiaknál csak kéjencek) a háznál viseltek, bocskor' (FLNySz: 1838).

### 56. **stator**

a) zaffo, birro, vö. 'ordinanza, piantone, usciere dei magistrati nelle province' (DILL: 1487);

b) Stattk-Knecht [Stadtknecht], vö. 'Amstgehilfe des Prokonsuls' (LGSWLD: 1081);

c) satnik, vö. '1) sluga prokonzulov u provinciji. 2) ustavljač, čuvar postojećega' (DLHR: 1006);

d) poroszló, vö. 'hivatszolgá, előljárói személyek szolgája a provinciában' (FLNySz: 1869).

### 57. **stola**

a) vesta, vö. 'stola, lunga veste usata dalle matrone romane' (DILL: 1492);

- b) Kleidung, vö. '1.) langes Gewand der vornehmen Römerin. 2a.) Gewand der Flötenspieler beim Minervafest. b) Talar' (LGSWLD: 1085);
- c) svita, vö. '1.) stola, dugačka dolja haljina od vrata do gležanja. 2.) gornja haljina odličnih rimskih gospođa, stola. 3.) haljina sviračeva' (DLHR: 1010);
- d) ruha, vö. 'hosszú felső öltöny, mely a nyaktól bokáig ér, névszerint 1) római előkelő nők felső öltönye' (FLNySz: 1877).

#### 58. **strena**

- a) bonamano, vö. 'strenna, dono di capodanno' (DILL:1494);
- b) Gab[e], vö. 'das (um der guten Vorbedeutung willen gegebene) Neujahrs Geschenk' (LGSWLD: 1086);
- c) dar, vö. 'dar koji se radi dobre kobi daje na kakav gôd, napose o mladoj godini, dar o novoj godini' (DLHR: 1011);
- d) ajándék, vö. 'a (jó jelenség végett) ünnepnapon (kül. újév napján) adott ajándék, újévi ajándék' (FLNySz: 1880).

#### 59. **tibialia**

- a) calze, vö. 'mollettiera, fascia' (DILL: 1585);
- b) Stümpff [Strumpf], vö. 'Beinbinden; mittellat. Strumpfhosen, Strümpfe' (LGSWLD: 1143);
- c) dostegnjače, vö. 'nazuvak, navlačak oko golijeni, poput naših čarapa, radi topline' (DLHR: 1070);
- d) harisnya, vö. 'valami meletget tartó kötő a lábszár körül, mintegy harisnya' (FLNySz: 1989).

#### 60. **toga**

- a) vesta [veste], vö. 'toga, abito del cittadino romano in tempo di pace' (DILL: 1590-1591);
- b) Rock, vö. 'Toga (das nationalröm. Obergewand des Mannes, im Frieden über der Tunika getragen...)' (LGSWLD: 1146);
- c) halja, kavad, vö. 'toga, široka od vrata do nogu duga gornja haljina, od jednoga poluokrugla komada vunene tkanine... . Odijelo Rimljanina u miru' (DLHR: 1072-1073);

d) ruha, vö. 'toga, a rómaiak felső öltönye, egy félkör alakú darab szövet, mely a vállra vetve egészen a földig lefolyt, a római polgár ebben jelent meg minden közhelyen, de csak béke idején...' (FLNySZ: 1996).

#### 61. **triremis**

a) galia, vö. 'trireme, nave a tre ordini di remi' (DILL: 1615);

b) Galeen [Galeere], vö. 'Dreidecker, Galeere' (LGSWLD: 1162);

c) galija, vö. 'trirema, troveslarka (lađa)' (DLHR: 1088);

d) gálya, vö. 'három evezősoros hajó' (FLNySZ: 2027).

#### 62. **trochus**

a) trofola, vö. 'cerchio di ferro a cui erano appesi degli anelli che tintinnavano' (DILL: 1618);

b) Dopff, vö. 'ein eiserner, m. klirrenden Ringen besetzter u. m. einem Stock getriebener Reifen der Kinder' (LGSWLD: 1164);

c) trotur, vö. 'troh, obruč željezni, što su ga dječaci s batinom tjerali' (DLHR: 1090);

d) csiga, vö. 'egy sok kicsiny, szabad s ennél fogva csörömpölő karikákkal rakott vasabroncs, melyet a gyermekek pálcával v. vesszővel hajtottak, játékabroncs, játékkerék...' (FLNySZ: 2030).

#### 63. **tuba**

a) tromba, vö. 'tromba, in partic. tromba diritta, fatta di rame, usata dalla fanteria' (DILL: 1620-1621);

b) Trummeten, vö. 'Tuba, gerade Trompete m. tiefem Ton; bsd. Signalinstrument des röm. Heeres („Kriegstrompete“)' (LGSWLD: 1166);

c) trublja, vö. 'truba, kojom se davao znak vojnicima, ali su se njom služili i kod vjerskih svetkovina, kod igara kazališnih i kod sprovoda' (DLHR: 1091);

d) trombita, vö. 'trombita, egyenes tölcser alakú, egy kevésbé görbe nyílásban végződő fuvóhangszer, mellyel főleg a háborúban támadásra, indulásra, stb. jelt adtak, melyet azonban vallásos ünnepeken, színjátékokon és temetéseken is használtak' (FLNySZ: 2033).

#### 64. **tunica**

a) tonica, vö. 'tunica, delle donne e degli uomini romani' (DILL: 1624);

b) Rock, vö. 'Tunika (ärmellooses, wollenes Unterkleid [Hemd] der röm. Frauen u. Männer; später trug man noch eine obere ~, ...' (LGSWLD: 1167-1168);



c) doliman, vö. 'prteno odijelo, donje odijelo, tunika. U najstarije doba nosili su Rimljani samo togu' (DLHR: 1093);

d) dolmány, vö. 'gyapjúból szőtt alsó ruha a rómaiaknál, férfiak és nők számára ...' (FLNySz. 2037-2038).

#### 65. **vadimonio [-um]**

a) sicarta, vö. 'impegno, promessa di comparire in giudizio mediante cauzione' (DILL: 1653);

b) Burgschaft, vö. 'durch Kautio gegebene Versicherung, sich an einem bestimmten Tage vor Gericht einzufinden, Bürgschaftsleistung' (LGSWLD: 1186);

c) poručastvo, vö. 'zajamčena sigurnost, da će tko ili sâm ili njegov ovlašteni zamjenik na određeni dan na sud doći, jamčenje, jamstvo' (DLHR: 1114);

d) kezesség, vö. 'jótállással biztosított ígéret, mellyel valaki kötelezi magát, hogy egy kitűzött napon a törvényszék előtt meg fog jelenni, kezekedés, kezességadás' (FLNySz: 2067).

#### 66. **vespillo**

a) sotteratore [sotterratore], vö. 'becchino' (DILL: 1683);

b) Todtengrober [Totengräber], vö. 'Leichenträger für Arme' (LGSWLD: 1206);

c) kopač, vö. 'mrconoša za uboge, koje su uveče pokapali' (DLHR: 1134);

d) teneri pup, vö. 'halottvivő szegények számára, kiket este temettek' (FLNySz: 2096). Verancsics magyar megfelelője nem létező szó (vö. 2.4.4.(22.)).

#### 67. **vestibulum**

a) portico, vö. 'vestibolo, atrio, entrata, porta' (DILL: 1684);

b) Vorhof, vö. '2.) Vorhalle im Haus. 3.a) Eingang, Zugang' (LGSWLD: 1207);

c) a horvát megfelelő hiányzik;

d) pitvar, vö. '1.) előtér, udvar, a főépület s annak két előugró szárnya és az utca (melytől alacsony kőfal választotta el) között. 2. a) bejárás általán' (FLNySz: 2096).

#### 68. **villa**

a) villa, vö. 'villa, podere, fattoria, tenuta; casa di campagna' (DILL: 1695-1696);

b) Bäuren-hoff [Bauernhof], vö. 'Landhaus, Landgut, Vorwerk' (LGSWLD: 1214);

c) dvori, vö. 'seoski dvorac, dobarce, zaselak, vila' (DLHR: 1142);

d) udvar, vö. 'mezei lak, jószág, gazdaság, major' (FLNySz: 2106).

## 69. **vitta**

- a) scufia, vö. '1. vitta, benda, fascia di carattere sacro, usata dalle vestali e da altri sacerdoti; talvolta come ornamento rituale del culto. 2. vitta, benda, nastro che cingeva le chiome delle donne nate libere' (DILL: 1707);
- b) Hauben [Haube], vö. '1. Kopfbinde (der Opfertire, Priester, freigeborenen Frauen u. Dichter). 2. Binde' (LGSWLD: 1222);
- c) šapka, vö. 'vrvcā, trag a) prevezača u žena; b) povezača u svećenika ili svećenica pa i u pjesnika' (DLHR: 1150). A horvát megfelelő szemantikailag hibás (vö. 2.2.3.(51.)).
- d) főköttő, vö. 'köttő szalag: a.) tisztes nők főköttője. b.) főköttő a papoknál és papnéknál' (FLNySz: 2118).

### 3.3.1. Elemzés

A hatvankilenc latin szó között csupán kevés található, amelynek egy, esetleg több nyelven hibásak a megfelelői. Miután ezeket a szavakat a 2.2., ill. 2.4. alfejezetben már részletesen tárgyaltuk, e helyütt elegendő csak felsorolni őket: *auxiliaris*, *bige*, *cothurnus*, *gladiator*, *lectica*, *pergula*, *petasus*, *quadriga*, *vespillo*, *vitta*. Az adattárban láthattuk, hogy a mai szótárak az esetek többségében hosszabb-rövidebb magyarázattal látják el a latin címszavak megfelelőit. Verancsicsnak erre nem volt helye, így szinte kizárólag egyszavas megfeleltetéseket használt. Mivel a reáliák többsége a közigazgatással, hadi élettel, öltözködéssel és mezőgazdasággal kapcsolatos, a horvát szerző egyszavas megfelelőit a korában használt eszközök és fogalmak nevének köréből merítette. Elismerésre méltó, hogy nem könnyű feladatát jól oldotta meg.

Az olasz megfelelők vizsgálata egy másik fontos jelenségre, Verancsics tudatos célkitűzésére hívja fel a figyelmet. Láthattuk, hogy sok latin kifejezés mai olasz megfelelői között az illető latin szónak az olasz fonomorfológiai rendszerhez illesztett változata is előfordul. Ezek az ún. tudós szavak már jó ideje az olasz szókincs részét képezik, jelenlétük és nagy számuk természetes. Ilyen tudós szavak a DILL következő latin címszavainak magyarázataiban találhatók: *bige*, *balista*, *buccina*, *centurio*, *cithara*, *citharædus*, *cothurnus*, *crater*, *galerus*, *gladiator*, *histrio*,

*lacerna, legio, lectica, lictor, obolus, ocrea, palla, pallium, patera, pelta, petasus, pilentum, pileus, pilum, praefectus, praetor, praetorium, publicanus, pulvinar, quadriennium, quadriga, quaestor, rheda, sarissa, soccus, stola, strena, toga, triremis, tunica, vestibulum, villa, vitta.*

A 16. sz-i szótárírói gyakorlat is gyakran élt latinizmusokkal. Így számos ilyen szó fordul elő Calepinus korábbi, 1549. és 1585. évi kiadásában is. Az 1549. évi kiadás háromnyelvű (latin-ógörög-olasz), és egyben az első Calepinus, amely olasz szóanyagot tartalmaz. Az 1585-ben megjelent műre azért esett a választásunk, mert lehetséges forrásként jöhet szóba. A 16. század közepén és a nyolcvanas évek elején megjelent kiadások között eltelt időszak pedig elég hosszú ahhoz, hogy nyomon lehessen követni a Calepinus szótárak írásában és szerkesztésében feltételezhetően végbement változásokat. A magyarázatokban előforduló latinizmusok a két szótárban a következő (zárójelben a kiadások évszáma) címszavak mellett adatoltak: *centurio* (1549, 1585), *coenaculum* (1549, 1584), *legio* (1549, 1585), *respublica* (1549, 1585), *stola* (1549), *toga* (1545, 1589), *tunica* (1549, 1585), *villa* (1549, 1585) (vö. Vig 2006: 15-19). Mellettük azonban sok latin címszónak csak latin nyelvű magyarázata szerepel, olasz lexikai megfelelőik hiányoznak.

A 16. századi és a modern szótárírói gyakorlattól eltérően a Verancsics szótárában szereplő latinizmusok száma csekély, összesen négy, esetleg öt, ha a *citharædus* megfelelőjét, a *citharistát* is hozzászámítjuk, amely azonban Verancsics képzésének is tekinthető. A többi latinizmus a *cithara*, *legio*, *respublica*, *tunica* megfelelői. Közismert, hogy az olasz szókincs gyarapításának manapság is gyakorolt egyik módja, hogy a latinból kölcsönöznek folyamatosan szavakat (tudós szavak). Verancsics azonban ritkán élt latinizmusokkal, annak ellenére, hogy ismerte fonomorfológiai beilleszkedésük szabályait. Mindebből tudatos célkitűzése olvasható ki: eldöntötte, hogy az olasz megfelelőket részesíti előnyben, és amennyire csak lehet, kerüli a latinizmusokat. Ez a szándék megalapozott nyelvszemléletről és tudatosságról tanúskodik (Vig 2006: 22).

A hibás megfeleltetések segítségével a szótár megírásának a körülményei is tisztázhatók. A *bige*, *gladiator* és *quadriga* szavakban közös, hogy etimológiájuk átlátszó, vagy annak tűnik, és ennek következtében könnyen értelmezhetőnek

látszanak. Ezzel mintát és segítséget nyújthattak Verancsicsnak megfeleltetéseihez, akitől, – mint már láttuk és még látni fogjuk, – nem állt távol az etimologizáló szóalkotás.

Az, hogy a *gladiator* a *gladius/gladium* főnévből képzett szó, minden figyelmes nyelvtanulónak vagy nyelvhasználónak fetűnik. Minden okunk megvan annak a feltételezésére, hogy a kéziratban ezen a helyen valamilyen, a *korda* 'kard' szóból képzett főnévnek – \* *kordar*, \**kordaš*, – vagy valami hasonlóknak kellett állnia. Miért írt volna csupán kardot Verancsics? Ha a szavakat vízszintesen, balról-jobbra haladva írta be a szótárba, észre kellett volna vennie, hogy nemcsak a latin, hanem az általa használt olasz és német megfelelők is képzett szavak. Ha szavakat nyelvenként külön-külön, az oszlopokban fölülről-lefelé haladva jegyezte le, a latin címszóból látnia kellett, hogy képzett szó. Alkalmasint még az olasz és német megfelelőkre vetett pillantás is figyelmeztethette. Következésképpen nyomdahiábal van dolgunk: tördeléskor a szóvég leeshetett, vagy már szedéskor sem került a helyére.

A *bigae* és *quadriga* szavakkal kapcsolatosan megállapítható, hogy Verancsics tévesen etimologizálta őket. Nem tudta kikövetkeztetni etimonjukat (\* *bī-iŭgā*, ill. \* *quādrī-iŭgae*) (LGSWLD: 134, 942), a *bi-* és *quadri-* előtagok jelentése azonban világos kellett, hogy legyen a számára. Egyes megfeleltetéseiben azonban mégis hibázott. A *bigának* csak olasz megfelelője téves, a többi nem. Hogyan lehetséges ez? Úgy, hogy a megfelelőket nyelvenként külön-külön, az egyes oszlopokban fölülről lefelé haladva írta be, és nem vetette őket egybe a többiekkel. Balról jobbra haladó írás esetén az olasszal egyező rossz megfeleltetéseket kellene találunk, mint pl. \**ein Karren mit zwei Rädern*, \**dvokolje*, \**kétkerekű*. Megengedve, hogy szerzőnk a német főnév mellett a rövidsége miatt döntött, és így megmaradt az általános megfeleltetés szintjén, mi gátolta meg akkor az imént feltételezett horvát és magyar megfelelők használatától? Esetleg a források használata? A pozitív egyezéseken alapuló forrásbizonyíték itt is csődöt mond. A Gyöngyösi Szótártöredékben és Pesti Gábor szótárában a *biga* (egyes számú alak!) megfelelője a *taliga* (RMG: 674), ugyanúgy, mint Verancsicsnál. A szójegyzékek (Beszt.Szj., SchlSzj.) *taliga* adatának semmilyen bizonyító értéke nincs, mert Verancsics őket nem használhatta forrásul. A *bige* (többes számú alak ugyanúgy, mint a Dictionariumban!) magyar párja Pestinél

és Szikszainál is *kétlovú szekér* (RMG: 639). A hagyományos forrásfelfogás alapján a *biga* : *kétlovú szekér* kifejezésnek kellene a szótárban szerepelnie. Valószínűleg lehetne elmés magyarázatot is találni arra, hogy a *biga* : *kétlovú szekér/taliga* megfeleltetésből miért a *taligát* emelte át Verancsics a *biga* mellé. Annyi azonban megjegyezhető, hogy a magyarázat minden alapot nélkülöző merő feltételezés lenne.

További bizonyíték a fölülről lefelé haladó szótárírásra a *vespillo* hibás magyar megfelelője. Az előzőekben már bizonyítottuk (vö. 2.4.4.), hogy a hibát a *vespertilio* és a *vespillo* hasonlósága, valamint Verancsics figyelmetlensége okozta. A szerző rápillantott a kéziratban lévő latin címszóra, anélkül, hogy többi megfelelőt figyelemre méltatta volna, majd jegyzetében megkereste a latin szót és magyar megfelelőjét. Véletlenül összekeverte a két latin szót, és másodszor is az előző ekvivalensét írta be. Balról-jobbra haladó írás esetén a hibát észlelnie kellett volna.

Megállapítható tehát, hogy Verancsics a latin címszavak megfelelőit nyelvenként külön-külön, az oszlopokban fölülről lefelé haladva írta be a kéziratába; továbbá nem ellenőrizte, nem hasonlította őket össze a már beírt többi megfelelővel. Megfelelőinek a kiválasztásában alapvetően a latin címszót vette figyelembe, a többit nem, vagy csak alkalmanként.

A *quadriga* horvát és magyar párszava Verancsics szótárírói gyakorlatának egy másik jellemzőjéhez vezet át bennünket, amely csak látszólag áll ellentétben az imént megfogalmazott munkamódszerrel. Arra világít ugyanis rá, hogy a címszavakhoz rendelt megfelelők beírásánál olykor más tényezők is hatottak. Verancsics a *četverokolje* beírásakor szintén csak a latin szót vette figyelembe. A *négykerekű* esetében elméletileg két lehetősége volt: a) szintén csak a quadrigából indult ki; b) a quadrigán kívül figyelembe vette a szomszédos oszlop horvát szavát is, amely már be volt írva, és megalkotta a magyar megfelelőt. Mi az utóbbi lehetőséget tartjuk valószínűbbnek. Verancsics ui. nemcsak tisztában volt számos horvát és magyar szó közös eredetével, hanem megfeleltetéseiben gyakran szerepeltette is őket.

Annak ellenére, hogy Verancsics alapvetően nyelvenként külön-külön írta be megfeleltetéseit, és értelmezéseikhez a latin címszavakból indult ki, egyes esetekben „puskázott” is. Ötletért alkalmanként valamelyik másik nyelv megfelelőjét is

figyelembe vette. Ez az eljárás olyan megfeleltetések esetében szembetűnő, amelyek között szoros jelentésbeli és formai (képzés, összetétel, közös eredet) kapcsolat mutatható ki. Az ilyen típusú párszavak és -kifejezések gyakran Verancsics szóalkotásai, vagy hibás megfeleltetései. Egészen biztos, hogy a hibás *izhod* (s.v. pergula) megalkotásához a szomszédos oszlopban található ném. *Lustgang* szóból tudott ötletet meríteni, miután a *Gang* '1. járás, menés. 2. folyosó' és a hv. *hod* 'járas, menés' jelentései részben megfelelnek egymásnak.

Verancsics szótárírói eljárásából nem következik, hogy minden nehézség esetén valamelyik másik nyelv megfelelőjéből vagy ekvivalenseiből merített volna ötletet. Sok esetben olyan hibás megfeleltetésekkel is találkozhatunk, amelyek között semmiféle szoros kapcsolat nem mutatható ki. Verancsics tehát nem minden esetben járt el így, számos alkalommal azonban bizonyíthatóan igen, egészen biztosan akkor, amikor egyes nyelvi megfelelőket nem imert.

Szorosabb kapcsolat nem csupán a hibás megfeleltetések között mutatható ki, hanem az amúgy helyes ekvivalensek között is. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az egyes megfelelők kiválasztásához Verancsics a többi nyelvi ekvivalenst is figyelembe vette. Könnyű volna pl. arra gondolni, hogy Verancsics a *crater* megfelelői között – coppa; Trinckschale; kupa, čaša; kupa – a horvát és magyar *kupát* a velük amúgy etimológiailag összefüggő olasz szó hatására választotta ki. Egész egyszerűen ismerte, és beírta őket. A latin főnév megfelelőit Verancsics a saját tudásából merítette, mint ahogy számtalan más szót is. Az ekvivalensek között lévő formai hasonlóságból nem következik automatikusan, hogy kiválasztásukat valamelyikük ismerete befolyásolta volna.

Előfordulnak olyan szó- és kifejezéspárok, amelyeknek használatát a köztük lévő szorosabb kapcsolattal lehet megmagyarázni. Nem lehet a véletlen műve, hogy a latin reáliák megfelelései között több ízben ugyanaz a szópár fordul elő. A következők tartoznak ebbe a körbe:

a) a horvát-magyar *plašč*, *palást* (s.v. lacerna, palla, allium); *gusle*, *hegedű* (s.v. cithara), *gudac*, *hegedűs* (s.v. citharēdus), *sudac*, *bíró* (s.v. praetor), *kraljić*, *királyocska* (s.v. regulus), *općina*, *közönség* (s.v. respublica), *kopica*, *kapca* (s.v.

soccus), *doliman*, *dolmány* (s.v. tunica), *poručastvo*, *kezesség* (s.v. vadimonio), *dvori*, *udvar* (s.v. villa ) szópár;

b) a német-horvát *ein hangeter Wagen*, *viseća kola* (s.v. pilentum), amelyben a *viseći* jelentése 'függő'; *Trabant*, *drabant* (s.v. satelles) szópár;

c) a német-magyar *Haller*, *fillér* (s.v. obolus), *Haube*, *főkötő* (s.v. vitta), *Rathaus*, *városháza* (s.v. praetorium), *Ratstube*, *tanácsház* (s.v. senaculum; a ház jelentése itt val. 'szoba') szópár;

d) az olasz-német *schermitore*, *Fechter* (s.v. gladiator), *stivale*, *Stiefel* (s.v. ocrea) szópár;

e) az olasz-horvát *palazzo*, *polaća* (s.v. praetorium, senaculum) szópár. Nehéz ui. elképzelni, hogy Verancsics ne ismerte volna a *vječnica* 'tanácsház' kifejezést;

f) a német-horvát-magyar *Gesellschaft*, *družba*, *társaság* (s.v. contubernium), *Stiefel*, *čizma*, *csizma* (s.v. cothurnus), *Gabe*, *dar*, *ajándék* (s.v. strena) szópár.

### 3.4. Verancsics saját szóalkotásai

Verancsics szóalkotásai közül e helyütt a képzett szavakkal és a szóösszetételekkel foglalkozunk. Itt csak olyan kifejezések szerepelnek, amelyeknek egyértelműen meg lehetett állapítani keletkezésmódját. Az ebben az alfejezetben szereplő szavakat és kifejezéseket kizárólag formai és nem jelentésbeli szempontból tárgyaljuk. Erre azért van szükség, hogy pontosabban meg lehessen állapítani, mennyire ismerte Verancsics az egyes nyelvek szóalkotási szabályait.

#### 3.4.1. Szóképzés

##### 3.4.1.1. Horvát szavak

###### 3.4.1.1.1. Szuffixumos képzés

###### 3.4.1.1.1.1. Főnevek

1. **blagost** (s.v. munificentia) < *blag* mn + -ost; vö. *darežljivost*, *blagotvornost* (DLHR: 673).

2. **česanje** (s.v. *scalptura*) < *česati* ig + *-anje*; vö. *rezbarija* (DLHR: 952).
3. **dilovnica** (s.v. *officina*) < *dilo* (irod. *djelo*) fn + *-ovnica*, vö. *radionica*, *tvornica*, *fabrika* (DLHR: 728). A szó később Belostenec, Jambrešić és Stulli szótárában adatolt (AR 2: 450).
4. **dobrovnost** (s.v. *benignitas*); vö. *dobrota*, *dobrosvost*; *dobročudnost*, *blagodarnost*; *dobrotvornost* (DLHR: 144). Már az alapszó rekonstruálása nehézséget jelent. Nem lehet ui. eldönteni, hogy \* *dobrovni* vagy \* *dobrovan* melléknévi alakról van-e szó, mert egyikük sem adatolt a horvátban. Az *-ovni/-evni*, *-ov(a)n/-e(v)an* képzők segítségével főnevekből szokás melléknéveket képezni, nem pedig fordítva, melléknévekből főneveket (Babić 1991: 402-403, 435). A főnév Verancsics művén kívül Belostenec, Jambrešić, Voltiggi és Stulli szótárában fordul elő (AR 2: 535). Valószínű, hogy Belostenec Verancsicstól vette át.
5. **izgovaranje** (s.v. *eloquentia*) < *izgovarati* ig + *-anje*. vö. *rječitost* (DLHR: 351). A főnevet a horvát akadémiai szótár (AR) nem szótárazza (vö. 2.2.10.(9.)).
6. **izuvidanje** (s.v. *scrutinium*) < *izuvidati*, helyesen *izuviđati*. Az *izuvidjeti* ige nemcsak szótárakban, hanem írott szövegekben is adatolt, míg a szóban forgó főnevet az akadémiai szótár csak Stulli szótárából (19. sz. eleje) idézi (AR 4: 308).
7. **jazičanstvo** (s.v. *loquacitas*) < *jazik* (irod. *jezik*) + *-anstvo*; vö. *govorljivost*, *razgovornost*, *brbljavost* (DLHR: 609). A szó ebben az alakjában csak Verancsicsnál adatolt, de *jezičenje*, *jezičanstvo* előfordul Belostenecnél és Voltigginél (AR 4: 641-642).
8. **košic** (s.v. *cavea*) < *koš* fn + *-ic*; vö. *šupljina*; *kavez*, *krletka*, *kobača*; *staja*, *pojata*, *štala*. kül. a) *krletka*, *kavez za ptice* (DLHR: 174). A szó ezzel a jelentéssel csak Verancsicsnál rendelkezik (AR 5: 384).
9. **kotížar** (s.v. *pellio*) < N. *kotiza*, *kotiga* (AR 5: 397-398; Besedar: 180) + *-ar*; vö. *krznar*, *kožar* (DLHR: 765). A horvát akadémiai szótár csak Verancsicstól idézi a szót.
10. **licimerenje** (s.v. *assentatio*) < *licimeriti/licemjeriti* + *-enje*. vö. *pristajanje*, *privoljavanje*, *ulagivanje*, *udvoravanje* (DLHR: 116). Csak Verancsicsnál adatolt (AR 6:47).



11. **ljuskotina** (s.v. putamen) < *ljuska* fn + *-otina*; vö. *orahova ljupina, ljuska* (DLHR: 868). A szó csak Verancsicsnál fordul elő (AR 6: 321). A képzés azért különös, mert az *-otina* képzővel igékből szokás főneveket képezni, nem pedig főnevekből (Babić 1991: 246-247).

12. **naslidovnik** (s.v. assecla) < *nasliditi* (irod. *naslijediti*) ig + *-ovnik*; vö. *pratilac, prijekorno: pripuz, prišipetlja* (DLHR: 116). A főnevet más szótárak nem tartalmazzák.

13. **navračenje** (s.v. insitio) < *navratiti*. Az akadémiai szótár adata Verancsicstól származik (AR 7: 757); vö. *precipljivanje* (DLHR: 539).

14. **nitilo** (s.v. fomentum) < *nititi* ig (irod. *nijetiti*) + *-ilo*; vö. (s.v. fomenta) 1. *topli oblozi, melem*. 2. *utjeha, umirenje* (DLHR: 425). A szót más forrás nem tartalmazza.

15. **obvađenje** (s.v. insimulatio) < *obvaditi/obaditi* ig + *-enje.* ); vö. *okrivljivanje, tužba* (DLHR: 538). Lehet, hogy nyomdahiba. Az akadémiai szótár említi az *obaditi* igét és a belőle képzett *obađenje* főnevet, de mindkét szót csak Verancsicstól idézi (AR 8: 492).

16. **odručenje** (s.v. renunciatio) < *odručiti* + *-enje*; vö. *obznanjivanje, oglašivanje* (DLHR: 914). A szó csak Verancsicsnál adatolt.

17. **opitovanje** (s.v. interrogatio) < *opitovati* ig + *-anje*; vö. *ispitivanje, saslušavanje* (DLHR: 552). Az Ar csak Verancsicstól idézi (AR 9: 60).

18. **oslobodnjik** (s.v. liberator) < *osloboditi* ig + *-nik* és nem *-njik*; vö. *osloboditelj* (DLHR: 598). A főnevet más forrás nem tartalmazza.

29. **pitominja** (s.v. mansuetudo) < *pitom* + *-inja*; vö. még csa-hv. *pitomščina* (ČDL: 808), irod. *pitomost, krotost* (DLHR: 629). A szó csak Verancsicsnál adatolt.

20. **pogljeda** (s.v. respectus). A főnév csak Verancsicsnál végződik *a*-ra, illetve tartalmaz /ĭ/ (írva *lj*) fonémát, amely inetimológikus; vö. *pogled* (AR 10: 390, 393), *obzir* (DLHR: 923).

21. **poklisarbina** (s.v. legatio) < *poklisar* fn + *-bina*; vö. *poslanstvo, t.j. služba, posao poslanika* (DLHR: 591). A szó csak Verancsicsnál adatolt, más szótárakban nem (AR 10: 515).

22. **pribilstvo** (s.v. candor) < *pribil* mn (irod. prebijel) + -stvo; vö. *sjajnobijela boja, bjelina* (DLHR: 161). A főnevet más forrásból nem lehet kimutatni;
23. **pribivac** (s.v. incola) < *pribivati* (irod. prebivati) ig + -ac; vö. *stanovnik* (DLHR: 512). Az akadémiai szótár csak Verancsicstól idézi (AR 11. 438).
24. **priljubodinik** (s.v. adulter) < *priljubodan* mn + *nik*; vö. *preljubnik* (DLHR: 39). A szó más szótárakban és forrásokban nem adatolt. A ma használatos megfelelő mellett a múltban a *preljubodilac, preljubodinac* alakok is éltek (AR 11: 587).
25. **probavljenje** (s.v. digestio) < *probaviti* ig + -enje.; vö. *digestija, zbrajanje pojedinih česti* (DLHR: 310). A főnév írott forrásokban nem fordul elő. A szótárak közül először Verancsicsnál szerepel, később Della Bella és Stulli szótárában adatolt (AR 12: 241).
26. **prolazenje** (s.v. meatus) < *prolaziti* ig + -enje, vö. *hodanje, hod, tečaj, tijek, put* (DLHR: 636). A hv. ige jelentése '1. (el)megy, (el)halad. 2. átmegy. 3. elmúlik'. A főnevet egyedül Verancsicstól idézi a horvát akadémiai szótár (AR 12: 337).
27. **rodanstvo** (s.v. fertilitas) < *rod* fn + -anstvo.; vö. *plodnost, rodnost* (DLHR: 411). A horvát akadémiai szótár egyetlen példaként Verancsicsot idézi (AR 14: 88).
28. **rudetine** (s.v. cincinnus) < *ruda* + -etina; vö. *kovrčice, uvojka, u pl. rudež* (DLHR: 185). A szó csak Verancsicsnál adatolt (AR 14: 230).
29. **sazrijenje** (s.v. maturitas) < *sazriti* ig (irod. sazreti) + -enje, vö. *sazrijevat* foly., > *sazrijevanje*. Ez a szóalak Verancsicson kívül Della Bella és Stulli szótárában adatolt (AR 14: 757); vö. 1. *dozrijevanje, dospijevanj*. 2. *duševna i telesna zrelost, dozrelost, dospjelost* (DLHR: 634).
30. **slišnik** (s.v. auditor) < *slišati* (irod. slušan) + -nik; vö. *slušac, slušatelj* (DLHR: 130). A szót még Mikalja és Vitezović (slušnik) szótára tartalmazza. A múltból adatolt különböző alakok - *slušalac* (a 16. sz. óta), *slišalac* (Mikalja), *slušavac* (Vitezović), *slušavec* (Jambrešić), *slušar* (Vitezović) - arra utalnak, hogy a szónak a 18. sz. elejéig még nem alakult ki végleges és általánosan elterjedt formája (AR 15: 547, 624-625, 629).

31. **sporija** (s.v. parsimonia) < *sporiti* ig + *-ija*; vö. *štednja* (DLHR: 755). Az akadémiai szótár csak Verancsics példáját idézi, vö. még *špor*, *šporan* mn (AR 16: 75; 17: 737, 738);

32. **umrljenje** (s.v. mortalitas) < *umrit* (irod. *umrijeti*) + *-enje*; ); vö. 1. *umrlost*, *prolaznost*, *nestalnost*. 2. *smrtna narav čovječja*, *vremenitost* (DLHR: 667). A szó csak Verancsicsnál adatolt (AR 19: 618). A régiségben még *umrlost* és *umrlje* (hapax) adatolhatók, amelyek etimológiai kapcsolatban vannak vele (AR 19: 618).

33. **zvončac** (s.v. tintinnabulum) < *zvonik* fn + *-ac*; vö. vö. *praporac*, *zvence* (DLHR: 1071). A szó még Vitezović és Belostenec szótárában szerepel (AR 23: 198).

#### 3.4.1.1.1.2. Melléknevek

1. **človičan** (s.v. humanus) < *človik* (irod. *čovjek*) + *-an*; vö. *čovječanski*, *čovječi*, *plemenit*, *čovjekoljubiv*, *blag*, *uljudan* (LHR: 117).

2. **gradski** (s.v. civilis) < *grad* + *-ski*; vö. *građanski*, *državni*, *uljudan*, *udvoran*, *usrdan* (LHR: 49).

3. **konjski [konjiški]** (s.v. equestris) *konj* + *-ski*; vö. *konjanički*, *viteški* (LHR: 93).

4. **krpan** (s.v. pannosus) < *krpa* + *-an*; vö. *otrcan*, *dronjav* (LHR: 183).

5. **lužan** (s.v. cinereus) < *lug* + *-jan*; vö. *pepeljast*, *siv* (THR: 189).

6. **magljiv** (s.v. nebulosus) < *magla* + *-jiv*; vö. *maglovit*, *mračan* (LHR: 166). Szokatlan képzésmód. Az *-iv/-jiv/-ljiv* képzőkkel ui. igéből képezünk lehetőséget kifejező mellékneveket, nem pedig főnévből (Babić 1991: 438).

7. **meštrovski** (s.v. artificiosus) < *meštar* + *-ov* - *+ski*; vö. *umjetan*, *umjetnički* (LHR: 29). A horvát szótörténetben a *meštarski* és *majstorski* melléknevek adatoltak, de későbbi időszakokból (AR 6: 618). Joggal tételezhetjük föl, hogy Verancsics korában még nem létezett az *artificiosus* melléknévnek az egész horvát nyelvterületen általánosan elterjedt megfelelője. Verancsics egészen biztosan a *m. mesterséges* melléknév mintájára alkotta meg a horvát megfelelőt. A magyar szó a 15. sz. második fele óta adatolt (RMG: 492).

8. **mužeći** (s.v. virilis) *muž* + *-eći*; vö. *muški*, *muževan* (LHR: 286). A mai horvát standardban létezik a *pileći* 'csirke-' (< pile) és a *teleći* 'borjú-' (< tele) melléknév és még néhány elszórtan előforduló hasonló alak, mint *srneći* 'őz-', *osleći* 'szamár-' (utóbbi nem szótárazott; Babić 1991: 407). Az *-eći* szuffixumnak egyik korai használatával van dolgunk. A *mužeći* képzéséhez a latin címszó szolgáltatta a mintát. A szótó a *vir* 'férfi', amelynek a horvát *muž* a megfelelője.

9. **obratlivi** [val. obratljivi] (s.v. volubilis) < *obratiti* (se) + *-ljiv*; vö. *valjajući se*, *kotrljajući se*, *nestalan*, *promjenljiv*, *tečan*, *kretan* (LHR: 288). A szóképzés Verancsics etimologizáló szóalkotását illusztrálja. A latin *volubilis* melléknév etimológiailag összefügg a *volvo*, *volvěre* igével, amelynek egyik horvát megfelelője az *obratiti/obraćati* igepár (DLHR: 1156). Az sem véletlen, hogy a latinos és olaszos műveltségű Verancsics mellett két másik, szintén ugyanahhoz a műveltségi körhöz tartozó szerző, az olasz származású Ardelio della Bella és a dubrovniki Joakim Stulli is hasonló megoldással él, amikor az *obrativ* alakot szerepelteti (AR 8: 448).

10. **očast** (s.v. oculatus) < *oko* + *-ast*; vö. *okat*, *vidljiv*, *upadljiv* (LHR: 176).

11. **pinezljiv** (s.v. pecuniosus) < *pinez* + *-ljiv*; vö. *bogat novcem*, *imućan* (LHR: 186). A képzés a *magljiv* (l. 6.) melléknévhez hasonlóan szokatlan. Lehetséges, hogy a magyar *pénzes* melléknév mintájára alkotott tükörszóról van szó.

12. **plamenit** (s.v. flammeus) < *plamen* + *-it*; vö. *vatren*, *žarki* (LHR: 105).

13. **prsan** (s.v. pectorosus) < *prsa* + *-an*; vö. *prsat* (VAnić: 252).

14. **vin[j]an** (s.v. vinolentus) < *vino* + *-jan*; vö. *pijan*, *na pijanstvo sklon* (LHR: 285). A képzett melléknév szemantikailag hibás (vö. 2.4.3.(18.)). Megalkotásához a latin címszó, a *vinum* volt a példa, amelynek a horvát *vino* felel meg.

#### 3.4.1.1.2. Zéró szuffixumos képzés

Ezzel a képzési móddal igéből szokásfőneveket alkotni.

**nadlak** (s.v. additamentum), < val. a *nadlagati* 'vmit vmi fölé helyezni' igéből, amely egyedül Stulli szótárában adatolt (AR 7: 276). *Nadlak* főnevet más források nem említene; vö. *pridatak*, *dodatak*, *prilog* (DLHR: 27).

#### 3.4.1.1.3. Prefixumos képzés

**sababa** (s.v. atavia) < *sa* + *baba*. A horvát akadémiai szótár nem tartalmazza; vö. *pradjedova majka* (THR: 121).

#### 3.4.1.1.4. Prefixumos és szuffixumos képzés

##### 3.4.1.1.4.1. Főnevek

**nebožastvo** [**nebožanstvo**] (s.v. impietas) < *ne* + *boža(n)stvo*; vö. *bezbožnost*, *opakost*, *nemarnost u dužnostima* (DLHR: 499). A horvát akadémiai szótár csak Verancsicstól idézi (AR 8: 798). A 13. sz. óta adatolt ellenben az azonos jelentésű *bezboštvo* 'impietas' főnév (AR 1: 265), amelyet Verancsics láthatóan nem ismert. A horvát szótörténetben a *božanstvo* 'divinitas' a 13. sz.-ban adatolt először, a *božastvo* 'ua.' pedig a horvát reneszánsz költészet nyelvében a 16. sz. eleje óta ismert (AR 1: 566). A *nebožan* 'impius' melléknév csak Joakim Stulli 19. sz. elején megjelent szótárában található meg (AR 8: 798). Látható tehát, hogy Verancsics az általa ismert *božastvo* főnévből kiindulva alkotta meg a *ne-* fosztóprefixummal a kérdéses főnevet.

##### 3.4.1.1.4.1. Melléknevek

1. **bezzakonon** (s.v. incuriosus) *bez* + *zakon* + *-an*; vö. vö. *bezbrīžan*, *nemaran*, *zanemaren* (LHR: 126).
2. **podugovat** (s.v. longisculus) < *po-* + *dug* + *-ovat*; vö. *prilično dug* (LHR: 149).
3. **poglavit** (s.v. principalis) < *po-* + *glava* + *-it*; vö. *prvi*, *glavni* (LHR: 206).

#### 3.4.1.2. Német szavak

##### 3.4.1.2.1. Szuffixumos képzés

##### 3.4.1.2.1.1. Főnevek

**Entplunderung** (s.v. depopulatio) < *entplündern* *ig* + *-ung*. A főnév nem szótározott; vö. *Verwüstung*, *Plünderung* (LGSWLD: 314).

#### 3.4.1.2.1.2. Melléknevek

1. **langelet** (s.v. longisculus), < *langel* + *-et*, vö. *ziemlich lang* (LGSWLD: 669).

2. **moosachtig** (s.v. palustris), < *moos* + *-chtig*, vö. *sumpfig*, *Sumpf...* (LGSWLD: 811-812).

#### 3.4.1.2.2. Zéró szuffixumos képzés

**Abhau** (s.v. segmenta) < *abhauen*; vö. *Abschnitt* (LGSWLD: 1038).

#### 3.4.1.3. Magyar szavak

##### 3.4.1.3.1. Szuffixumos képzés

###### 3.4.1.3.1.1. Főnevek

1. **alkudás** (s.v. concordia) < *(meg)alkuszik* ’; vö. *megegyezik*, *megállapodik* (SzT 8: 304).

2. **hányogató** (s.v. iactantia) < *hány* ’dicsekszik’ (TESz 2: 48)

3. **pártosok** (s.v. foederati) < *pártos* 1. párttűző személy. 2. pártfogó, támogató (SzT 10: 537-538). A magyar szó ugyanúgy többes számú, mint a latin szó.

##### 3.4.1.3.4. Olasz szavak

###### 3.4.1.3.4.1. Melléknevek

1. **capilloso** (s.v. capillatus), vö. *capelluto*, *chiomato* (DILL: 188), vö. még *capillato* (a 16. sz. első feléből) (GDLI 2: 684).

2. **pettoroso** (s.v. pectorosus), vö. *con largo petto* (DILL: 1141).

#### 3.4.2. Szóösszetételek

##### 3.4.2.1. Horvát szavak

###### 3.4.2.1.1. Melléknevek

1. **praznoguz** (s.v. ociosus), vö. *dokolan, bez posla, bezbrižan, ravnodušan, udoban, miran* (LHR: 181). Verancsics hibás jelentésű szóalkotásának tűnik, amit a horvát akadémiai szótár csak tőle idéz (AR 11: 422). Szóösszetétel a *prazan* 'üres' melléknévből és a *guz* 'farpofa, far, hátsó' főnévből (vö. 2.4.3.(11.)).

### 3.4.2.2. Német szavak

#### 3.4.2.2.1. Főnevek

1. **Schabzeug** (s.v. scalprium [scalprum]) < *schaben* ig + *Zeug*, vö. *Schnitzmesser, Messer zum Gravieren* (LGSWLD: 1027).

2. **Waßeremper [Wassereimer]** < *Wasser* fn + *Eimer*, vö. ófn. *ampri, eimpar, einpar, eimber, eimer, êmber*; kfn. *eimer, eimber, einber* (DWB 3: 111; KlugeEt: 210).

#### 3.4.2.2.2. Melléknevek

**kunstfroh** (s.v. litteratus), < *Kunst* fn + *froh* mn vö. *in der Literatur bewandert, übh. gelehrt, gebildet, den gelehrten Studien od. Wissenschaften gewidmet* (LGSWLD: 665).

### 3.4.2.3. Magyar szavak

1. **lisztvirág** (s.v. simila) < *liszt* fn + *virág* fn; vö. *a legfinomabb búzaliszt, lisztláng* (FLNySz: 1827).

2. **útitársaság** (s.v. comitatus) < *úti* mn + *társaság* fn; vö. *3. utazó társaság, karaván* (FLNySz: 412).

## 3.5. Elemzés

Összesen 68 latin szókhöz Verancsics olyan megfelelőket rendelt, amelyek az ő szóalkotásai. Mennységi sorrendjük az egyes nyelvek szerint a következő (zárójelben a kifejezések száma): 1. horvát (54), 2. német (7), 3. magyar (5), 4. olasz (2).

### 3.5.1. Szóképzés.

1. *Horvát szavak.* A képzett és összetett szavak túlnyomó többsége megfelel a horvát nyelv szóképzési szabályainak. Kivételt csak néhány szó alkot: a *dobrovnost*, *ljuskotina*, *magljiv*, *pinezljiv* szavak. Képzésmódjuk ugyan eltér a megszokottól, ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy Verancsics a képzési szabályokat is kész volt áthágni, hogy szavakat alkosson, amikor nem ismerte a latin kifejezések horvát megfelelőit. Eljárása a magabiztos, humanista műveltségű, reneszánsz emberre jellemző.

2. *Német szavak.* Verancsics német szóképzései is megfelelnek a szabályoknak. Noha a *langelet* és *moosachtig* melléknevek nem szótárazottak, a megalkotásukhoz használt képzőjük létezett Verancsics korában. Az *-oht/-aht* képzőből a bajor nyelvjárásokban *-et*, míg az irodalmi nyelvben *-icht* lett (Paul 1955 5: 69. §.). Meg kell még jegyezni, hogy *-eht* végződésű mellékneveket a kfn. korban tovább lehetett képezni az *-ig* képző segítségével, pl. *knorrehtic*, *tôrehtic*. Ez a képzési típus a korai úfn. korban is tovább élt (Paul 1955 5: 69. §., 2. lábjegyzet). Ezért a *langelet* és *moosachtig* (feltételezhetően nyomdahiba *mossehtig* helyett) Verancsics nyelvtanilag helyes képzései.

Az *Abhau* főnév zéró szuffixumos képzés. A horvát szerző eljárása formailag szabályos, hiszen az *ab-* prefixummal ellátott, ún. erős és gyenge igékből egyaránt lehet főnevet képezni (Fleischer/Barz 1995: 209). Ugyanakkor ez a főnév a német szótörténetben nem adatolt. Teljes mértékben helyes, és a nyelvi rendszer szempontjából lehetséges képzés az *Entplünderung* is, amelyet Verancsics az *entplündern* igéből alkotott. Az *-ung* képző nem csupán az egyik leggyakrabban használt képző a mai németben, hanem a korai úfn. korszakban is éltek vele (Fleischer/Barz 1992: 172-173; Penzl 1984: 50).

3. *Olasz szavak.* A szótár szerzője az olasz megfelelők képzésében nagy magabiztosságot és olyan ismereteket árul el, amelyek arról tanúskodnak, hogy alapvetően tisztában volt azzal, hogy egyes olasz fonémák milyen latin fonémáknak felelnek meg. A *capillatus* megfelelőjében ugyan elmulasztotta az /i/-t /e/-re cserélni (vö. ol. *capello* 'haj' < lat. *capīllu(m)*), az *-atus* végződést azonban kiváló érzékkel *-oso*-val helyettesítette. Ezzel a szuffixummal ui. főnevekből szokás mellékneveket képezni. Verancsics feltehetően azért nem élt az *-atus* → *-ato* helyettesítéssel, mert



jól tudta, hogy ez a végződés az olaszban a múlt idejű melléknévi igenév végződése (az *-are* végű igék esetében), következésképpen nem lehet vele főnévből melléknevet képezni, *\*capellare* ige pedig nem létezik. A *pettoroso* alak megalkotása hűen tükrözi azokat a hangtani változásokat, amelyek a latin fonémák átalakulását jellemzik: lat. /-kt-/ > ol. /-tt-/ , /-u/ > /-o/, és a szóvégi mássalhangzók kiesése. Az itt leírt műveletek azt bizonyítják, hogy Verancsics jól ismerte a latin és az olasz között meglévő hasonlóságokat és különbségeket. Ez a tudás több, minőségében más, mint csupán a szavak ismerete.

4. *Magyar szavak.* A magyar szóképzések is megfelelnek a nyelv szóképzési szabályainak.

**3.5.2. Szóösszetétel.** A kevés számú összetett szó megfelel mind a három nyelv szóösszetételi szabályainak.

Verancsics e helyütt tárgyalt szóalkotásai azt bizonyítják, hogy szerzőnk egyes latin címszavak idegennyelvi megfelelőit nem tudta. Másrészt viszont arra is rámutatnak, hogy az egyes nyelvek szóalkotási szabályait jól ismerte, és biztos ismeretekkel rendelkezett a latin és az olasz nyelv között meglévő különbségekről is. Ezek az ismeretek pedig egy másfajta, az egyes nyelvek rendszerével kapcsolatos nyelvi tudás bizonyítékai. Szóalkotásai magabiztos, nyelvileg felkészült és határozott ember képét rajzolják meg.

### 3.6. Összefoglalás

Mint már a bevezetőben említettük (1.3.2.), egyik célunk Verancsics nyelvtudásának a megállapítása volt. E tudás rekonstruálása nem szorítkozhatott csupán a szókincs ismeretére. A beszélő egyén elfelejthet szavakat, amelyeket ismét megtanul, az aktív szókincs egy része passzívvá válhat, amelyet azután aktivizálni lehet, ugyanakkor a beszélő még helyesen tudja magát kifejezni egy idegen nyelven, mert ismeri a nyelvtani szabályokat. A nyelvismeret tehát a grammatikai szabályok tudását is felöleli. Mint már céloztunk rá, utóbbiakat illetően egy szótár szóanyagából nehéz megbízható következtetésekre jutni, mindazonáltal a körülírások, a megfeleltetésekben kimutatható leleményesség és a szóalkotási szabályok ismerete nagy segítséget jelentenek az aktív nyelvtani szabályok ismeretének

rekonstruálásához. Az elmondottak alapján a következőkben a Verancsics szó-és nyelvhasználati szabályismeretére vonatkozó megállapításunkat foglaljuk össze.

### 3.6.1. Szóismeret

Ha összeadjuk azokat a latin szavakat, amelyek megfeleltetési között hibás szemantikai ekvivalenseket, eltérő szófajokat, nem létező, ill. erősen torzult szavakat, itáliai nyelvjárási, valamint olaszosított dialektális szavakat és Verancsics saját szóalkotásait találjuk, megkapjuk azoknak a latin szavaknak a számát, amelyeknek valamelyik idegennyelvi megfelelőjét nem ismerte Verancsics. A kapott szám 641 latin szó, amely az összes főnév és melléknév (3462) 18 %-a, a szótárban előforduló összes szónak pedig (5467) 11 %-a. Természetesen még nem tudjuk, hogy az igék megfelelői mind helyesek-e vagy sem. A 18 % első látásra nagyon nagy mennyiségnek tűnik, de Verancsics szóismeretének mértékéről nem ez a szám, hanem az egyes nyelvek szavaival kapcsolatos adatok tájékoztatnak igazán.

Az egyes nyelvek szóismeretének mértékét úgy tudjuk megállapítani, ha első lépésben összeadjuk azokat a szavakat és kifejezéseket, amelyeket a hibás szemantikai és eltérő szófaji megfeleltetések, a nem létező ill. erősen torzult szavak, itáliai nyelvjárási és olaszosított dialektális szavak, az egyéni szóalkotások alkotnak, és kiegészítjük őket a hiányzó szavak és az átcsúszások számával. Az így nyert sorrend fordítottja fogja megmutatni nekünk, hogy milyen mértékben ismerte az egyes nyelvek szavait Verancsics.

A szóismeret hiányossági sorrendje az egyes nyelvek szerint a következő (zárójelben a hiányosságok összege, a Melich által jelzett *borezával* kiegészítve): 1. horvát (247), 2. olasz (243), 3. német (148), 4. magyar (136).

Az összes főnév és melléknév százalékában kifejezve (tekintettel arra, hogy több latin szónak ugyanaz a szó felel meg, és nem rendelkezünk számszerű adatokkal az egyes nyelvek összes főnévéről és melléknévééről, nyelvenként átlagban 3400 megfelelővel számolunk): 1. olasz (7,2 %), 2. horvát (7,1 %), 3. német (4,3 %), 4. magyar (3,9 %).

Az összes szó százalékában (az előbbi megfontolások alapján átlagban 5400 szóval számolunk) a százalékos eredmény a következő: 1. horvát (4,6 %), 2. olasz (4,5 %), 3. német (2,9 %), 4. magyar (2,5 %).

Verancsics szóismeretének sorrendje az egyes nyelvek szerint: 1. magyar, 2. német, 3. olasz, 4. horvát. Ez azt jelenti, hogy Verancsics legjobban a magyar nyelv szókincsét ismerte.

### **3.6.2. A grammatikai szabályok ismerete**

Az eltérő szófajú megfeleltetések elemzéséből (vö. 2.3.) az is kiderül, hogy Verancsics jól ismerte az egyes nyelvek nyelvtani szabályait. Tudta, hogy pl. az egyes nyelveken nem minden esetben létezik főnévből képzett melléknév, és ugyanolyan jól tudta, milyen típusú melléknévi (jelzői) szerepű szintagmákkal lehet őket pótolni. Körülírásai is szabályismeretét bizonyítják. A nyelvtani szabályok ismeretén kívül Verancsics nyelvtudásának egy másik területét is fel lehet tárni.

A szóalkotásokból ítélve Verancsics jól ismerte a négy nyelv szóképzési és összetételi szabályait. Tipológiai megfigyeléseit a velencei szavak olaszosítása bizonyítja. Ezen túlmenően még „nyelvtörténeti ismerteknek” is a birtokában volt: tisztában volt az olasz fonémák latin eredetijével is.

Figyelembe véve azt, hogy ilyen sokrétű tudásra akkor tesz szert az ember, ha egy-egy nyelvet meglehetősen jól ismer, - nemcsak érti, hanem beszéli is, - megállapítható, hogy Verancsics mind a négy nyelvet megbízhatóan ismerte, nyelvismeretének szintje és nyelvenkénti különbsége csak a szókincs tekintetében mutat eltéréseket. Nyelvtipológiai és nyelvtörténeti ismeretei egyben felmentik szerzőnket a vele kapcsolatban megfogalmazott negatív ítélet alól, miszerint nem volt filológus. Amennyiben a filológiát szigorúan véve elkülönítjük a nyelvészettől, akkor elmondhatjuk: Verancsics nem filológiai, hanem nyelvészeti ismeretekkel rendelkezett.

### **3.6.3. Verancsics szótárírói leleményessége**

Számos, az előzőekben már ismertetett eljárás Verancsics szótárírói leleményességét világítja meg, amellyel helyenként hiányos szóismeretét is ellensúlyozta. Nem esett kétségbe, hanem bátran, semmitől vissza nem riadva keresett megoldást. Szótárírói leleményessége érvényesült a velencei szavak olaszosításában, a római civilizáció speciális szavainak megfeleltetésében, önálló

kölüírásaiban, - különösen a nem melléknévi (jelzői) szerepű szintagmák megalkotásánál, - önálló szóalkotásaiban.

#### 4. A SZÓTÁR FORRÁSAI

A lehetséges források közül legelőször is a Calepinus szótár szerepét kellett tisztázni. Ezzel kapcsolatban három kérdés merült fel, amelyekre választ kívántunk kapni:

- 1) a Dictionarium latin címszavai Calepinusból származnak-e?
- 2) Milyen mértékben szolgált Calepinus Verancsics magyar szókészletének forrásául?
- 3) Vett-e át Verancsics olasz és német szavakat Calepinusból?

Magától értetődően további műveket is figyelembe vettünk, amelyek forrásként szóba jöhettek. A magyar szókincset illetően ezek Joannis Murmellius háromnyelvű (latin-német-magyar, 1533), Pesti Gábor ötnyelvű (latin-olasz-francia-cseh-magyar, 1538) szótára, a Gyöngyösi Szótártöredék (1560 k.), – amelynek számos másolt és teljes változata létezhetett és lehetett forgalomban, – valamint Szikszai Fabricius latin-magyar szótára (1590). Azonosításuk a Régi Magyar Glosszáriumban szereplő hibás lexémák segítségével történt.

Ami az olasz szókészletet illeti, csak Calepinusra támaszkodtunk. Ennek a döntésnek több oka volt. Az egyik a többnyelvű Calepinusok nagy népszerűsége és elterjedtsége. A tíznyelvű Calepinus azért is látszott kecsegtető forrásnak, mert latin, olasz és német szókészlete Verancsics szempontjából is könnyen felhasználhatónak tűnt. Más latin-olasz szótárat nem tudtunk a vizsgálódásokba bevonni, mert nem találhatók meg Magyarországon.

A német szókincs esetében elsősorban Petrus Dasypodius 1536-ban megjelent latin- német szótára jött szóba. Ez a munka a német szakirodalom egyöntetű véleménye alapján meghatározó jelentőségű a latin-német szótáriródalom történetében (De Smet 1974: Bev.). Bármennyire is kitűnő szótárról van azonban szó, nem lehetett előre kizárni a téves megfeleltetések lehetőségeit, amelyeket azután a későbbi szótárszerkesztők átvettek. Ennek értelmében megkérdőjeleződik, hogy más latin-német szótáarak, – pl. Josua Maaler műve<sup>17</sup> – voltak-e Verancsics német szókészletének a forrásai. Hibás megfeleltetéseiknek egyezése Dasypodiuséval ui.

---

<sup>17</sup> Die teütsch spraach. Alle woerter, namen vnd arten zû reden in hochteütscher spraach... mit gûtem latein ... vertolmetscht. Zürich 1561.

arra utalnak, hogy végső forrásuk Dasypodius szótára. A Dasypodiust követő szótárak adatait a Grimm testvérek nyelvtörténeti szótárából (DWB) vettük. Ezen kívül még Calepinus 1585. és 1586. évi kiadásának német szókincsét is megvizsgáltuk (Vig 2009b: 101-102).

A horvát szavakat illetően figyelembe vettük Hieronymus Megiser 1592-ben megjelent német-latin-szlovén-olasz szótárát. Ebben a munkában ui. mintegy 274 horvát szó szerepel, amelyeket a szerző Cr rövidítéssel jelöl. Ezek a szavak a kaj-horvát nyelvjárás kifejezései, amelyek sokszor megegyeznek a szlovénnal. Hetven esetben azonban olyan megfelelőkkel állunk szemben, amelyek csak a csa- és sto-horvátban adatoltak (Vig 2005: 267-272; Vig 2009b: 102).

#### **4.1. Calepinus mint a Dictionarium lehetséges forrása**

Már Melich is úgy vélte, Verancsics felhasználta a Calepinus szótár 1586. évi kiadását. Ha alaposabban elemezzük véleményét, néhány fontos kérdés merült fel:

- 1) Lehet-e *egyetlen* hibás szóegyeztetés alapján kijelenteni, hogy Calepinus szótára a Dictionariumnak (véltetően csak a magyar szókincset illetően) a fő forrása?
- 2) Ha Calepinus a magyar szókészlet forrása, milyen mértékben az? Mely szavakat vett át Verancsics, és melyeket nem?
- 3) A latin szókészletet továbbra is önálló szerkesztésűnek kell-e tekintenünk, avagy Calepinus alapján keletkezett? Erre a kérdésre nézve Melichtől semmilyen eligazítást nem kapunk.
- 4) Tekintettel arra, hogy többnyelvű szótárról van szó, felmerül a kérdés, használta-e Verancsics Calepinust az olasz és német nyelvű megfelelők összeállításánál? Ha igen, milyen mértékben?

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolására a legegyszerűbb módszer az lett volna, hogy összevetjük a latin szócikkek olasz, német és magyar megfelelőit Calepinus és Verancsics szótárában. Tekintettel arra, hogy ez a munka túlságosan sok időt és energiát vett volna igénybe (a több mint ötezer latin megfelelőnek összesen mintegy tizenötezer olasz, német és magyar párja van), célszerűnek látszott olyan szócsoporthoz kiválasztása, amelyek feldolgozása alapján a felvetett kérdéseket megnyugtató módon meg lehet válaszolni. A kiválasztott szócsoporthoz a következők:

- 1) A két szótár *teljes* latin szókészletének az összehasonlítása. Erre azért volt szükség, hogy végérvényesen tisztázni lehessen, mennyiben függ a Dictionarium latin szókincse Calepinusétól, hiszen ez a kiindulási alap a vulgáris megfelelők vizsgálatához.
- 2) A Régi Magyar Glosszárium (RMG) alapján kigyűjtöttük azokat a latin-magyar szópárokat, amelyek *csak* Verancsics szótárában fordulnak elő. Ez kizárja, hogy Verancsics korábbi szótárakból és szójegyzékekből vette át őket. Ezeket a szavakat, amelyeket az egyszerűség kedvéért Verancsics *önálló* magyar kifejezéseinek nevezünk, két csoportra lehet osztani: a) olyan latin-magyar szópárokra, amelyek csak Verancsics szótárában adatoltak, b) olyan latin-magyar szópárokra, amelyeknek latin eleme ugyan megtalálható a korábbi szótárakban és szójegyzékekben, magyar megfelelője azonban Verancsicsnál eltér a korábbi szótárakban szereplőktől. Az *önálló* magyar kifejezések alapján összevetettük a latin szócikkek olasz és német megfelelőit is Calepinusnál és Verancsicsnál.

A módszer, amit ebben az alfejezetben követünk, a hagyományos, *pozitív egyezéseken* (formai azonosság, ill. hasonlóság) alapul. Ezt az eljárást, – mint már kifejtettük, és illusztráltuk is az első fejezetben, – nem tekintjük bizonyító erejűnek. Azért alkalmaztuk őket mégis, hogy fény derüljön rá, hogy segítségével egyáltalán kimutatható-e formai kapcsolat a szótár és vélt forrása között (Vig 2009b: 102-103).

#### **4.1.1. A latin szókészlet egybevetése**

##### **4.1.1.1. Hiányzó latin szavak**

Itt azokat a szavakat soroljuk föl, amelyek hiányoznak Calepinusból, de adatoltak Verancsicsnál:

*abominatio, arefieri, attavia, bilis, binis, breviter, buccella, campana, capito, captus, citatus, citō, citus, computus, desponsatio, dirrimere, divisus, divitiae, fagistiare, falcare, famere, februarius, firmitas, foratus, forter, gestus, gratitudo, honorandus, iamdiu, Ister, latare, leprosus, libenter, lucidare, nasu, natatis, nudipes, nutus, obligatus, oriens, parcus, perpexus, pinguefacere, pletiquē, prodigalitas, pulsus, quamvis, quoquomodo, quorsum, rapina, restio, sanctificare, sexdecim, tepefacere, venustus, volatio, usuvenit.*

Összesen 57 olyan latin szó van, amely Calepinusnál nem adatolt, de Verancsics szótárában előfordul. A szólistából két dolog következhet:

- 1) Verancsics latin szóanyagának összeállításához. nem a Calepinus szótárt használta.
- 2) Calepinust használta, de nem szolgaián másolta, hanem szabadon válogatott belőle, sőt több helyen teljes mértékben el is tért tőle, és ki is egészítette.

Véleményünk szerint – és azzal összhangban, hogy csak a negatív egyezéseket tekintjük bizonyítéknak, – inkább az 1. pontban leírt megállapítás a helytálló (Vig 2009b: 104).

#### 4.1.1.2. Eltérések Calepinus és Verancsics latin szóalakjai között

| Calepinus            | Verancsics        |
|----------------------|-------------------|
| <i>adolesco</i>      | <i>adolere</i>    |
| <i>asser</i>         | <i>asser</i>      |
| <i>caerulens</i>     | <i>coerulens</i>  |
| <i>caesius color</i> | <i>caesius</i>    |
| <i>carduus</i>       | <i>cardus</i>     |
| <i>cineraceus</i>    | <i>cinereus</i>   |
| <i>citharoedus</i>   | <i>citharēdus</i> |
| <i>cochleare</i>     | <i>cochlear</i>   |
| <i>costae</i>        | <i>costa</i>      |
| <i>crates</i>        | <i>cratis</i>     |
| <i>cuppa</i>         | <i>cupa</i>       |
| <i>dolia</i>         | <i>dolium</i>     |
| <i>errones</i>       | <i>error</i>      |
| <i>exitialē</i>      | <i>exicialis</i>  |
| <i>externus</i>      | <i>exterus</i>    |
| <i>ferae</i>         | <i>fera</i>       |
| <i>flagella</i>      | <i>flagellum</i>  |
| <i>fircipes</i>      | <i>forceps</i>    |
| <i>forfices</i>      | <i>forfex</i>     |
| <i>gracus</i>        | <i>graculus</i>   |



*gradarriequi*

*grues*

*heus*

*histriones*

*impostores*

*infirmo*

*latrones*

*laevus*

*lixivia*

*longaevus*

*memoro*

*mensores*

*nebulones*

*obesus*

*palumbēs*

*piscinae*

*poenitet*

*portes*

*praecones*

*precis*

*prosum*

*pulcer*

*pulcritudo*

*salivum*

*saluber*

*scrobs*

*singulatim*

*spectatores*

*squamae*

*strigilis*

*suburbia*

*sutores*

*gradarius*

*grus*

*heu*

*histrion*

*impostor*

*infirmari*

*latro*

*levus*

*lixivium*

*longevus*

*memorari*

*ensor*

*nebulo*

*obaesus*

*palimbis*

*piscina*

*poenitere*

*portis*

*praeco*

*preces*

*prodesse*

*pulcher*

*pulchritudo*

*saliva*

*salubris*

*scrops*

*singilatim*

*spectator*

*squama*

*strigiles*

*suburbium*

*sutor*

Az eltérések – összesen 53 - helyesírási (pl. *cuppa:cupa*), morfológiai (gracus:graculus) jellegűek, illetve abból erednek, hogy a főneveket Calepinus Verancsicsal ellentétben gyakran többes számban adja meg (p. *histriones:histrío*). Amennyiben abból a hagyományos feltételezésből indulunk ki, hogy a pozitív egyezések a felhasználó és a forrás kapcsolatát bizonyítják, az imént felsorolt példák nem támasztják alá azt a véleményt, hogy Calepinus a Dictionarium forrása (Vig 2009b: 104).

#### 4.1.2. Verancsics önálló szavai

Verancsics önálló magyar szavai részben eltérnek, részben pedig megegyeznek Calepinus megfelelőivel. Az elemzésbe az olasz és német megfelelők vizsgálatát is bevontuk.

##### 4.1.2.1. Eltérések Calepinus és a Dictionarium között

A Verancsics szótárában szereplő eltéréseket dőlt betűvel jelölöm.

| Calepinus |                          |                                                     |                                   | Verancsics             |                    |                            |
|-----------|--------------------------|-----------------------------------------------------|-----------------------------------|------------------------|--------------------|----------------------------|
| latin     | olasz                    | német                                               | magyar                            | olasz                  | német              | magyar                     |
| abominari | haver in<br>abominatione | verfluchen, ein<br>greulich<br>abscheuhen<br>tragen | utálom                            | <i>abominar<br/>e</i>  | <i>abscheuchen</i> | <i>iszonyúz</i>            |
| absimil   | dissimile                | Ungleich                                            | különb nem<br>hasonlatos          | dissimile              | ungleich           | <i>nNem<br/>hasonló</i>    |
| absorbere | inghiottire              | verschlingen,<br>aussüpfen                          | felhörpölöm,<br>felszircselő<br>m | <i>sorbire<br/>via</i> | verschlungen       | <i>felher-<br/>penteni</i> |
| accire    | chiamare a sé            | herzu berufen                                       | hozzám<br>hívom                   | <i>chiamare</i>        | <i>rufen</i>       | <i>híni</i>                |
| acere     | acetire, essere<br>agro  | saur oder<br>essechtig sein                         | megecetesü-<br>lök                | acetire                | <i>essig sein</i>  | <i>ecetülni</i>            |
| acescere  | agrirsi,                 | sau oder zuessig                                    | megecetesü-                       | divenir                | zaur werden        | <i>ecete-</i>              |

|                           |                                                                                  |                                                   |                                                |                             |                       |                    |
|---------------------------|----------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------|------------------------------------------------|-----------------------------|-----------------------|--------------------|
|                           | devenir<br>acetoso                                                               | werden                                            | lök                                            | acetoso                     |                       | sülni              |
| acinus                    | acino, grano<br>d'uva                                                            | Körnlin in der<br>Trauben                         | szőlőmag                                       | grappo                      | Trauben               | gerezd             |
| adhuc                     | fin qui                                                                          | bis hernach, bis<br>jetzund                       | még, eddig                                     | fina qui<br>[fino a<br>qui] | bis herzu             | ekkoráig           |
| aditus                    | entrata, adita                                                                   | ein zugang oder<br>eingang                        | bemenés,<br>meneteln[i]<br>való út             | intrata                     | Ein gang<br>[Eingang] | eljövetel          |
| adventus                  | venuta                                                                           | Zukunft                                           | megjövetel                                     | arrivo                      | Zukunft               | jövetel            |
| aemulatio                 | il contrefare,<br>l'invitare altri<br>in qualche<br>opera<br>invidiosamen-<br>te | Nachfolgung<br>Eifer, item<br>Vergunst            | követés és<br>irigyködés                       | invidia                     | Eifer                 | irigység           |
| aequabilis                | uguale                                                                           | Gleich                                            | igyenlő                                        | equale                      | gleich                | hasonló            |
| aequalitas                | ugualità                                                                         | Gleiche                                           | valaminek<br>egyarányú<br>volta,<br>igyenlőség | equalità                    | Gleiche               | hasonla-<br>tosság |
| aequipa-<br>rare          | agguagliare                                                                      | Vergleichen                                       | egyenlővé<br>teszöm                            | aggua-<br>gliare            | gleich<br>machen      | hasonlé-<br>tani   |
| aerumna                   | gran fatica                                                                      | Trübseligkeit,<br>Beschwerd,<br>Arbeitsfälligkeit | nyavalya,<br>nyomorúság                        | calamità                    | Trübseligkeit         | ínség              |
| afflictio/<br>afflictatio | afflictione,<br>travaglio                                                        | Trübfall,<br>Bekümmernuss                         | nyavalya                                       | strussio                    | Trübfall              | nyomor-<br>gatás   |
| agglo-<br>merare          | involtare,<br>inghiamare                                                         | herzufügen, an<br>ein Kugel<br>wicklen            | egybe<br>gyűjtöm                               | involtare                   | einwickeln            | gembeli-<br>tani   |
| agnitio                   | recognitione                                                                     | Erkanr[t]nuss                                     | megismerés                                     | cognition<br>e              | Erkantnuss            | esmeret-<br>ség    |
| albere                    | esser bianco                                                                     | weiss sein                                        | fejér vagyok                                   | divenir<br>bianco           | weiss sein            | fejérülni          |
| ambire                    | girare                                                                           | umgehen,<br>umgeben                               | környül<br>veszöm,                             | girare                      | umgehen               | környül<br>jár     |

|                    |                                      |                                                            |                                       |                               |                                 |                                  |
|--------------------|--------------------------------------|------------------------------------------------------------|---------------------------------------|-------------------------------|---------------------------------|----------------------------------|
|                    |                                      |                                                            | kévánom,<br>szeretöm                  |                               |                                 |                                  |
| animad-<br>vertere | considerare                          | wahrnehmen,<br>fleißig mercken                             | eszömben<br>veszöm,<br>megsaldítom    | <i>av[v]ertir</i><br><i>e</i> | wahrnehmen                      | <i>reágon-<br/>dolni</i>         |
| appellere          | arrivare,<br>giungere,<br>accostarsi | zufügen, mit<br>Macht herzutrei-<br>ben, ankommen<br>lēden | eljutok,<br>elérkezöm                 | arrivare                      | <i>ankommen</i>                 | <i>hozzá-<br/>gyünni</i>         |
| appendere          | suspendere,<br>attaccare             | anhencken, umb<br>etwas anders<br>hencken                  | felfüg-<br>gesztöm                    | attaccare                     | anhencken                       | <i>reáfüg-<br/>geszteni</i>      |
| arbuscula          | arboscello                           | ein Bäumle                                                 | csömöte<br>fácska                     | arboscello                    | ein Bäumle                      | <i>termő<br/>fácska</i>          |
| arcus              | arco                                 | ein Bogen                                                  | íj                                    | arco                          | ein Bogen                       | <i>kézív</i>                     |
| armare             | armare                               | Bewaffen                                                   | fölfegyver-<br>keztetöm               | armare                        | bewaffen                        | <i>fegyvere-<br/>séteni</i>      |
| armentum           | armento                              | ein Herd groß<br>Vieh, als Ochsen<br>und Roß               | csorda                                | armento                       | ein Herd<br>Vieh                | <i>falka<br/>barom</i>           |
| artus              | nodi                                 | Glieder                                                    | tagíz                                 | nodi                          | glieder                         | <i>íz</i>                        |
| atratus            | fatto nero                           | geschwertzt,<br>schwarz<br>gemacht                         | feketítött,<br>gyászruhá-<br>ban való | <i>negro</i>                  | schwarzr [!]                    | <i>feketült</i>                  |
| auditio            | l'udire                              | Hörung                                                     | hallás                                | <i>udito</i>                  | Hörung                          | <i>hallomás</i>                  |
| baenig-<br>nitas   | benignità,<br>beneficenza            | Gütigkeit, Treu,<br>Freundlichkeit                         | jótétemény,<br>bőkezűség,             | benignità                     | Gütigkeit                       | <i>kegyes-<br/>ség</i>           |
| bilanx             | bilancia                             | ein[e] Waag[e]<br>mit zweien<br>Schüslen                   | mértő [!],<br>mérőserpe-<br>nyő       | <i>bilanza</i>                | ein[e]<br>Waag[e]               | <i>font</i>                      |
| bonitas            | bontà                                | Gütigkeit, Güte                                            | jóság                                 | bontà                         | <i>Frumbkeit</i><br>[Frommkeit] | <i>jámbor-<br/>ság</i>           |
| calamus            | canna sottile                        | ein Ror, ein<br>Schreibfeder                               | nád                                   | canna                         | Rohr                            | <i>cséve</i>                     |
| candere            | essere bianco                        | weiß sein                                                  | fejér vagyok                          | esser<br>bianco               | weiß sein                       | <i>fénleni</i><br>[fényleni<br>] |
| canorus            | sonoro,                              | wohltönend,                                                | hangos                                | sonoro                        | wohl singend                    | <i>hangos</i>                    |

|            |                                        |                                                                                        |                                                         |                  |                     |                           |
|------------|----------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|------------------|---------------------|---------------------------|
|            | canoro                                 | wohlssin-gend                                                                          | szavú                                                   |                  |                     |                           |
| capax      | capace                                 | das etwas fassen<br>oder<br>Begreifen mag                                              | bő                                                      | capace           | <i>fähig</i>        | <i>foghatan-dó</i>        |
| capitium   | capello,<br>ber[r]etta                 | ein Haupt-decke,<br>als ein Hut,<br>Kapp, Bareht                                       | föveg,<br>bérétra                                       | capuzzo          | <i>ein Kuttén</i>   | <i>kápa</i>               |
| capulus    | manico di<br>sapada over<br>pugnale    | ein Handhaben<br>oder Heffte an<br>einem Schwert                                       | maroklat,<br>szablya bóda                               | manico           | ein Hand-<br>hab[e] | <i>fogantyó</i>           |
| castigatio | castigamento                           | Straf[e], Züchti-<br>gung                                                              | dorgálás                                                | repren-<br>sione | Straf[e]            | <i>rongálás</i>           |
| caupo      | hoste,<br>hostiere,<br>taverniere      | ein Wirt, der<br>Speis und<br>Tranck verkauffe                                         | kufár                                                   | hoste            | ein Wirt            | <i>vendég-<br/>fogadó</i> |
| cavus      | voto, cadato<br>concavo                | Hol [Hölle]                                                                            | üres, üreg,<br>hézag                                    | incavato         | Hol [Hölle]         | <i>homorú</i>             |
| census     | censo, intrata,<br>rendita,<br>tributo | Schätzung die<br>ein man einem<br>nach seinem<br>angezeigten Gut<br>aufer legt, Steuer | adó,<br>morhabecsü-<br>lés szerént<br>való              | intrata          | <i>Zünß</i>         | <i>jöve-<br/>delem</i>    |
| cerare     | incerare                               | verwachsen, mit<br>wachs<br>überziehen                                                 | megviaszo-<br>zom,<br>céráлом                           | incerare         | verwachsen          | <i>viasszal<br/>kenni</i> |
| cessare    | cessare,<br>indugiare,<br>abstinare    | aufhören,<br>ablassen                                                                  | megszűnöm<br>[?],<br>hivalkodom                         | cessare          | aufhören            | <i>elhagyni</i>           |
| cessatio   | indugio                                | Aufhörung<br>Müßsigang                                                                 | veszteg<br>heverés,<br>henolkodás<br>[henyélke-<br>dés] | indugio          | Aufhörung           | <i>elhagyás</i>           |
| ciere      | movere,<br>turbare                     | bewegen,<br>betrüben [?]                                                               | fölmozdítom<br>indítom,<br>bozgatom<br>[buzgatom]       | incitare         | bewegen             | <i>izgatni</i>            |
| circulus   | circolo,                               | ein Zirkel                                                                             | keröngöcske                                             | cerchio          | ein Zirkel          | <i>karika</i>             |

|                 |                                                    |                                                               |                                                                   |                     |                     |                              |
|-----------------|----------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------|---------------------|---------------------|------------------------------|
|                 | cerchio                                            |                                                               | kalács                                                            |                     |                     |                              |
| circundare      | circundare,<br>attornare                           | Umgeben                                                       | környül<br>veszöm                                                 | circondar<br>e      | umgeben             | <i>kornyól-<br/>foglalni</i> |
| cista           | paniero,<br>canestro                               | ein Korb,<br>Zeinem, ein Kist                                 | véka, szapu                                                       | cesta               | ein Kist            | <i>kas</i>                   |
| colorare        | colorare, dar<br>colore                            | färben                                                        | megfestöm,<br>színt adok<br>néki                                  | colorire            | färben              | <i>festeni</i>               |
| comere          | ornare la<br>chioma,<br>comare                     | zieren,<br>aufmutzen, das<br>Haar strählen [?]                | hajamat<br>szépegetöm,<br>ékösítöm                                | pettinare           | kampelen            | <i>fésülni</i>               |
| commer-<br>cium | Ø                                                  | Ø                                                             | kereske-<br>désre<br>való<br>szabadság                            | pratica             | Mitwerbung          | <i>dolgozás</i>              |
| Comminis<br>ci  | ingere,<br>im[m]aginare                            | Erdichten                                                     | gondolok                                                          | im[m]agi-<br>narsi  | erdichten           | <i>meggon-<br/>dolni</i>     |
| compar          | pari, simile,<br>uguale                            | Gleich                                                        | igyenlő                                                           | uguale              | gleich              | <i>hasonla-<br/>tos</i>      |
| comparare       | comparare,<br>assimigliare                         | vergleichen,<br>gegen einander<br>halten                      | összevetöm,<br>összehason-<br>lítom                               | uguagliar<br>e      | vergleichen         | <i>hasonlé-<br/>tani</i>     |
| comparati<br>o  | comparattione                                      | Vergleichung                                                  | egyben<br>vetés,<br>összehason-<br>lítás                          | compara-<br>tione   | Vergleichung        | <i>hasonla-<br/>tosság</i>   |
| compeller<br>e  | spignere e<br>mettere in-<br>sieme in un<br>gregge | zusammen oder<br>ein Haufen<br>treiben                        | egyben<br>hajtom                                                  | cacciar<br>in-sieme | zusammen<br>treiben | <i>összehaj-<br/>tani</i>    |
| conciliare      | conciliare,<br>pacificare                          | versünnen,<br>eines Gunst oder<br>Gutwilligkeit<br>irrworben? | megengeszt-<br>telöm,<br>megenyhí-<br>töm,<br>összebéké-<br>teröm | pacificare          | versöhnen           | <i>békélni</i>               |
| concio          | il pergamo,<br>bigoncia e                          | ein Predigstuhl,<br>ein Kanzel                                | prédikáló-<br>szék, ámbo                                          | predica             | ein Predig          | <i>prédiká-<br/>ció</i>      |

|                |                                                                 |                                                                     |                                                     |                   |                        |                      |
|----------------|-----------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------|-------------------|------------------------|----------------------|
|                | luogo<br>rilevato, dove<br>mont e sta<br>chi parla al<br>popolo |                                                                     |                                                     |                   |                        |                      |
| concitare      | concitare,<br>commovere                                         | bewegen,<br>erwecken,<br>reitzen                                    | fölháborítom                                        | concitare         | bewegen                | <i>elindít</i>       |
| concordia      | concordia,<br>accordo                                           | ein Mütigkeit,<br>Einheiligkeit,<br>Eintrectigkeit                  | békesség,<br>egyezség                               | concordia         | Einhellig-keit         | <i>alkudás</i>       |
| conducere      | congregare,<br>condurre                                         | mitführen,<br>zusammenführen<br>oder<br>tragen                      | egybegyűj-<br>töm, össze-<br>viszöm,<br>együtthozom | condurre          | aufnehmen              | <i>fogadni</i>       |
| confiteri      | confessare                                                      | bekennen,<br>veriahen [?]                                           | megvallom                                           | confessar<br>e    | bekennen               | <i>gyónni</i>        |
| confligere     | combattere,<br>far fatto d'<br>arme                             | miteinanderen<br>streiten<br>zusammen-<br>schlagen                  | megvívok,<br>pörlök                                 | combat-<br>tere   | <i>streiten</i>        | <i>harcolni</i>      |
| confusio       | confusione<br>turbamento,<br>disordine                          | Bertrüben [?],<br>Verwirrung,<br>Vermischung<br>vieler Dingen       | összezava-<br>rodás,<br>elegyítés                   | confu-<br>sione   | vermischung            | <i>háború</i>        |
| contingere     | toccare                                                         | Anrühren                                                            | megilletöm                                          | toccare           | <i>aurhören</i> [!]    | <i>illet</i>         |
| contumeli<br>a | ingiuria,<br>villania di<br>parole                              | Schmach oder<br>Schmachred<br>Lesterung                             | bosszúság                                           | <i>villania</i>   | Schmach,<br>Scheltwort | <i>szidalom</i>      |
| copula         | legame,<br>lacciuolo,<br>congiuntione                           | ein Band,<br>mit welchem<br>man etliche ding<br>zusammen<br>kupplet | kötél,<br>összefoglaló                              | congiun-<br>tione | ein Band               | <i>csatlás</i>       |
| corbis         | corbe, corba,<br>paniere                                        | ein Korb                                                            | kosár, véka,<br>szapu                               | corba             | ein Korb               | kosár,<br><i>kas</i> |
| correctio      | correzione<br>[correttione]                                     | Besserung                                                           | dorgálás,<br>emendálás,                             | correzion<br>e    | <i>Straff</i>          | <i>feddés</i>        |

|           |                                            |                                                                                           |                                   |                   |              |                  |
|-----------|--------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------|-------------------|--------------|------------------|
|           |                                            |                                                                                           | vizsgálás                         | [correction]      |              |                  |
| corripere | riprendere,<br>ammonire                    | strafen,<br>beschelten                                                                    | megdorgá-<br>lom, feddöm          | cor-<br>reg[g]ere | strafen      | megfed-<br>deni  |
| crepare   | far strepito,<br>suonare                   | tönen, rauschen,<br>knellen                                                               | zöngök,<br>zörgök                 | crepare           | Ø            | hasadni          |
| crepitus  | strepito                                   | ein Knall, Ton,<br>Krach                                                                  | zörgés,<br>dörgés,<br>zörgetés    | strepito          | Knall, Ton   | harsanás         |
| cubare    | giacere,<br>esser esteso,<br>coricarsi     | liegen, schlafen                                                                          | lefekszöm                         | giacere           | liegen       | feküdni          |
| cubiculum | camera                                     | ein Schlafkam-<br>mer, ein Ort<br>da viel Bett<br>stehend, auf<br>welchen man<br>schlafet | kamorácska,<br>ágyashá-<br>zacskó | camera            | ein Kammer   | kamora           |
| culpare   | incolpare                                  | beschuldigen<br>oder schelten                                                             | feddöm,<br>vétkésítöm             | incolpare         | beschuldigen | bűnő-<br>síteni  |
| cuppa     | botta, vaso da<br>vendem[m]ia,<br>cop[p]ia | Weinzuber                                                                                 | kupa, kanna                       | botta             | Weinfass     | hordó            |
| custodia  | guardia                                    | ein Hut, wacht<br>oder Achthabung                                                         | őrizés,<br>őrizet,<br>vigyázás    | guardia           | Wacht        | istrázsa         |
| declarare | dechiarare,<br>monstrare<br>apertamente    | Erklären                                                                                  | megmutatni,<br>megmagya-<br>rázni | dichiarare        | erklären     | jelenteni        |
| declarare | esercitarsi<br>dicendo                     | sich mit Reden<br>üben<br>in einer<br>erdichten Sach                                      | kiáltok,<br>orálok                | dichiarar<br>e    | erklären     | jelenteni        |
| defectio  | debolezze                                  | Onmachten                                                                                 | erőtlenység,<br>gyengeség         | debolezza         | Abfall       | fogyatko-<br>zás |
| delibutus | onto                                       | gesalbet, mit<br>Salb begossen                                                            | megkenetött                       | onto              | geshmirt     | megkent          |
| dependere | pendere,                                   | an einem Ding                                                                             | lefüggök                          | dipendere         | abhin hangen | aláfügg          |



|                  |                                                              |                                                          |                                          |                              |                      |                                   |
|------------------|--------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------|------------------------------------------|------------------------------|----------------------|-----------------------------------|
|                  | dipendere                                                    | under sich<br>hangen                                     |                                          |                              |                      | <i>i</i>                          |
| desciscere       | rivoltarsi alla<br>parte<br>contraria,<br>mancare di<br>fede | abfallen, auf die<br>ander Seiten<br>fallen              | elpártolok,<br>elhasonlom                | <i>ribellare</i>             | abfallen             | <i>elhajlani</i>                  |
| desertus         | abbandonato                                                  | Verlassen                                                | puszta, elha-<br>gyattatott              | ab[b]an-<br>donato           | verlassen            | <i>elhagyott</i>                  |
| detrimen-<br>tum | danno                                                        | ein Schad,<br>Verlurst                                   | kárvallás                                | danno                        | Schaden              | <i>kár</i>                        |
| digladiari       | far alle<br>coltellate                                       | fechten, streiten,<br>mit Schwerteren<br>streiten        | harcolok,<br>házsártásko-<br>dom         | <i>scriminar</i><br><i>e</i> | fechten              | <i>kardos-<br/>kodni</i>          |
| diligentia       | diligenza,<br>l'ingenarsi[!]                                 | Fleiss, Sorg                                             | szorgalma-<br>tosság                     | diligenza                    | Fleiss               | <i>fegyel-<br/>me-<br/>tesség</i> |
| dimicatio        | combat[t]i-<br>mento                                         | Streit                                                   | vívás,<br>tusakodás                      | combat[t]<br>i-mento         | Streit, <i>Kampf</i> | <i>harc</i>                       |
| dirigere         | drizzare                                                     | richten, etwas<br>krumbs schlecht<br>machen              | igazgatom                                | drizzare                     | richten              | <i>igazítani</i>                  |
| dispar           | disparsi                                                     | Ungleich                                                 | igyenetlen,<br>nem hasonló               | <i>dissimile</i>             | ungleich             | <i>nem<br/>hasonla-<br/>tos</i>   |
| Dispendiu<br>m   | danno;<br>spesa                                              | Verlust, Unkost;<br>Schad                                | hiábavaló,<br>haszontalan;<br>kár vallás | danno                        | Verlust              | <i>kár</i>                        |
| displicere       | dispiacere                                                   | Misfallen                                                | nem tetszöm                              | despiacer<br><i>e</i>        | misfallen            | <i>nem<br/>kedvelni</i>           |
| divulgare        | divolgare,<br>pub[b]licare                                   | gemein machen,<br>under das<br>gemein Volk<br>ausbringen | kihirdetöm                               | pub[b]li-<br>care            | gemein<br>machen     | <i>elhir-<br/>detni</i>           |
| dubitare         | dubitare                                                     | Zwiflen                                                  | kételkedöm                               | dubitare                     | zweiflen             | <i>gyana-<br/>kodik</i>           |
| ducatus          | carico,<br>condutta,                                         | ein Hauptman-<br>schaft, ein                             | hercegség,<br>hadnagyság                 | <i>guida</i>                 | <i>Weissung</i>      | <i>vezérlés</i>                   |

|                 |                                                       |                                                       |                                                                   |                          |                           |                             |
|-----------------|-------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------|--------------------------|---------------------------|-----------------------------|
|                 | governo                                               | Fürstentum                                            |                                                                   |                          |                           |                             |
| ductore         | conduttiere                                           | ein Hauptman                                          | hadnagy,<br>herceg                                                | <i>guida</i>             | <i>Führer</i>             | <i>vezérlő</i>              |
| eiusmodi        | di cotal<br>maniera                                   | sollich, der<br>Gestalt                               | olyan                                                             | <i>tale</i>              | <i>dergleichen</i>        | <i>ilyen</i>                |
| emungere        | nettarse el<br>naso, suffiarsi<br>il naso,<br>moccare | die Nasen butzen                                      | orromat<br>kifúvom,<br>kiszívom,<br>(item)<br>hammat<br>elveszöm? | <i>smoccare</i>          | <i>ausschneutze<br/>n</i> | <i>kifújni</i>              |
| essentia        | essenza                                               | Wesenheit                                             | állatvaló-<br>sággal való<br>létel                                | es[s]enza                | Wesenheit                 | <i>létel, mi-<br/>volta</i> |
| etiam           | anco, ancora,<br>etiandio                             | auch, noch                                            | ismét, meg<br>és                                                  | anche                    | auch                      | <i>Is</i>                   |
| Ex              | da, de, di                                            | aus, von                                              | ki                                                                | da                       | von                       | <i>belől</i>                |
| examinare       | essaminare<br>investigare                             | erforschen,<br>erdauren                               | megvizsgál-<br>lom                                                | essaminar<br>e           | erforschen                | <i>kérdez-<br/>kedik</i>    |
| excubiae        | vigile,<br>vegghe                                     | die Wachten                                           | vigyázás,<br>őrállítás, strá-<br>zsálás                           | <i>guardia</i>           | die Wacht                 | <i>istrázsa</i>             |
| exosus          | che odia che è<br>odiato                              | ein Verhasser<br>oder<br>Verhasser[!]                 | gyűlölő                                                           | <i>odioso</i>            | <i>hassig</i>             | <i>gyűlölt</i>              |
| experienti<br>a | esperienza                                            | Erfahrung                                             | különb-<br>különb<br>dolgoknak<br>megkésérté-<br>se, próbálása    | esperienz<br>a           | <i>Erfahrnus</i>          | <i>próbálás</i>             |
| fertilitas      | fertilità,<br>abbondanza                              | Fruchtbarkeit                                         | termet[t]ség,<br>ten[y]isztés                                     | ab[b]on-<br>danza        | Fruchtbarkeit             | <i>termés</i>               |
| expiscari       | pescare, in-<br>vestigare                             | erforschen, mit<br>fleistiger<br>nachfrag<br>ersuchen | szorgalma-<br>tosan<br>tudakozom                                  | <i>pescare<br/>fuora</i> | erfischen                 | <i>kiha-<br/>lászni</i>     |
| Exulcerar<br>e  | impiagere [!],<br>tagliare la                         | die Haue<br>versehren[!] oder                         | mesebesítőm                                                       | impia-<br>gare[!]        | <i>verletzen</i>          | <i>megfa-<br/>kasztni</i>   |

|            |                                                               |                                                                  |                                   |                          |                         |                              |
|------------|---------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------|-----------------------------------|--------------------------|-------------------------|------------------------------|
|            | pelle                                                         | erschwerend<br>machen                                            |                                   |                          |                         |                              |
| exuviae    | spoglie<br>nimiche et la<br>pelle di una<br>bestia            | die<br>ausgezogenen<br>Kleider der<br>Feinden                    | préda,<br>nyereség                | spoglie                  | <i>Raub</i>             | <i>fosztás</i>               |
| familiaris | famigliare, di<br>casa                                        | das zu dem<br>Hausgesind<br>gehört                               | cselédhez<br>való                 | <i>domestico</i>         | <i>was zum<br/>Haus</i> | <i>házi</i>                  |
| Far        | farro                                                         | Dinckelkorn,<br>Kern                                             | búzaliszt                         | farro                    | <i>Korn</i>             | <i>gabona</i>                |
| fascinum   | malia,<br>incanta-mento                                       | Verzauberung                                                     | igézet, meg-<br>kötés             | <i>striga-<br/>mento</i> | <i>Zauberei</i>         | <i>babona</i>                |
| fideiubere | far sicurtà                                                   | verheissen für<br>ein anderen,<br>verbürgen, sich<br>versprechen | kezes leszök                      | <i>prometter<br/>e</i>   | <i>Bürg sein</i>        | <i>felelni<br/>felőle</i>    |
| fidus      | fido, fidato,<br>fedele                                       | treu, dem wohl<br>zu vertrauen ist                               | hív [hiu]                         | fedele                   | treu                    | hív,<br><i>bízott</i>        |
| figura     | figura, aspetto                                               | ein Figur oder<br>Gestalt                                        | ábrázat,<br>forma                 | figura                   | Gestalt                 | <i>kép</i>                   |
| fissura    | fessura,<br>apertura                                          | ein Spalt                                                        | hasadék                           | fessura                  | Spalt                   | <i>hasadás</i>               |
| flaccidus  | languido,<br>fiacco                                           | welk,<br>lampechtig,<br>ludenlechtig                             | lankadt,<br>hervadt               | fiacco                   | welk                    | <i>fonnya-<br/>dott</i>      |
| fluxus     | che scorre,<br>che passa<br>testo[!?]                         | flüssig, oder<br>fliessig                                        | folyam,<br>kfolyó[!]              | che scorre               | flüssig                 | <i>folyó</i>                 |
| fornix     | volto, arco                                                   | ein Schwiebogen<br>oder Gewölb                                   | boltozat                          | volto                    | Gewelb                  | <i>bolthaj-<br/>tás</i>      |
| fragor     | strepito, il<br>romore che fa<br>alcuna cosa<br>che si frange | ein Knall, das<br>Knaschlen wann<br>man etwas bricht             | harsagás                          | <i>fracasso</i>          | Knall                   | <i>harsanás</i>              |
| frequentia | soventezza<br>concorso,<br>moltitudine                        | ein Menge oder<br>viele                                          | sokaság,<br>sűrűség,<br>gyakorság | <i>frequenza</i>         | ein große<br>Menge      | <i>gyakorla-<br/>-tosság</i> |

|           |                                                           |                                              |                                                    |                                |                                 |                                   |
|-----------|-----------------------------------------------------------|----------------------------------------------|----------------------------------------------------|--------------------------------|---------------------------------|-----------------------------------|
| fructifer | frut[t]ifero,<br>che produce<br>frutti                    | fruchtragend,<br>fruchtbar                   | gyümölcs-<br>termő,<br>termött                     | fruttifero                     | fruch[t]bar                     | gyümöl-<br>csös                   |
| fucare    | colorare,<br>imbellettare                                 | farben, ein Farb<br>ausstreichen             | megfestöm,<br>megkendő-<br>zöm                     | imbel-<br>let[t]are            | farben                          | kenni                             |
| fugare    | fugare,<br>mettere in<br>fuga                             | flüchtig machen,<br>in die Flucht<br>bringen | elfuttatom,<br>elüzöm                              | <i>far</i><br><i>fug[g]ire</i> | <i>verjagen</i>                 | <i>futamtan</i><br><i>i</i>       |
| fugax     | fugace,<br>leg[g]ero                                      | flüchtig, das<br>gern flücht                 | futható,<br>könnyen<br>futó                        | fugace                         | flüchtig                        | <i>futó</i>                       |
| fulcrum   | sostentamento<br>, piedi che<br>sostentano le<br>lettiere | ein Stütz, ein<br>Bettstoll                  | támasz                                             | <i>Sostegno</i>                | <i>Unterstützun</i><br><i>g</i> | <i>gyámol</i>                     |
| furnus    | forno                                                     | ein Ofen, oder<br>Backofen                   | sütőkemence                                        | forno                          | Backofen                        | <i>kemence</i>                    |
| gerulus   | fac[c]hino,<br>bastaso,<br>camalo[?],<br>portatore        | ein Träger                                   | terehhordoz<br>ó                                   | portatore                      | Träger                          | <i>hordozó</i>                    |
| gilvus    | biuggeo-<br>lino[!?]                                      | falb oder<br>wachsgelb,<br>bleichgolb [!]    | pej,<br>verhenyő                                   | <i>giugiulino</i><br>[!?]      | falb,<br>wachsgelb              | <i>zsufa</i><br><i>színű</i>      |
| gladiator | schermitori<br>coltellatori                               | ein Fechter, mit<br>den Schwert<br>besonder  | harcolók,<br>harsolók[?],<br>bajvívók              | schermito<br>-re               | Fechter                         | <i>házsárto</i><br><i>s</i>       |
| glos      | sorella di mio<br>marito, et<br>moglie di mio<br>fratello | ein Geschwei,<br>des Manns<br>Schwester      | ángy[?],<br>bátyám<br>felesége<br>(avagy)<br>nénje | <i>cognata</i>                 | ein<br>Geschw[e]i               | <i>férjem</i><br><i>húga</i>      |
| graderi   | andare,<br>passeggiare                                    | gehen treten                                 | megyők,<br>járok                                   | passeg-<br>giare               | treten                          | <i>hágni</i>                      |
| grallae   | zanche                                                    | Steltzen                                     | faláb                                              | zanche                         | Sta[e]ltzen                     | <i>támasztó</i><br><i>istápok</i> |
| grassator | malandrino                                                | ein Räuber, der                              | tolvaj, útálló                                     | <i>assassino</i>               | Räuber                          | <i>dúló</i>                       |

|           |                                                                 |                                                                 |                                         |                                  |                     |                           |
|-----------|-----------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------|-----------------------------------------|----------------------------------|---------------------|---------------------------|
|           | ladrone,<br>assassino da<br>strada,<br>malandrino               | mit Gewalt ein<br>auf[h]alt                                     | lator, fosztó,<br>úton járóra<br>rohanó |                                  |                     |                           |
| grunnire  | Ø                                                               | Ø                                                               | nyikorgok,<br>röhögök                   | <i>grunnire</i>                  | <i>kuchlen</i>      | <i>hörögni</i>            |
| haerere   | Esser<br>strettamente<br>congiunto et<br>unito                  | hangen [hängen],<br>kleben                                      | hosszá<br>ragaszko-<br>dom,<br>maradok  | <i>esser</i><br><i>attaccato</i> | hangen<br>[hängen]  | <i>függni</i>             |
| hiulcus   | fesso, aperto                                                   | gespalten,<br>gienend                                           | hasadt,<br>repedött                     | fesso                            | <i>gespalt</i>      | <i>hasadott</i>           |
| homicida  | homicida,<br>homicidiale                                        | ein Totschläger,<br>der ein<br>Menschen umb<br>das Leben bringt | emberöl-<br>döklő,<br>gyilkos           | gomicida<br>[homicida<br>]       | Totschläger         | <i>öldöklő</i>            |
| hospitari | allog[gi]are                                                    | beherbergen<br>freundlich<br>aufnehmen                          | szállást adok                           | alloggiare                       | beherbergen         | <i>gazdál-<br/>kodni</i>  |
| humectare | bagnare, far<br>humido                                          | nass oder feucht<br>werden                                      | megnedve-<br>sedöm                      | bagnare                          | <i>befecuchten</i>  | <i>áztatni</i>            |
| iactantia | superbia,<br>itattantia,<br>vanto                               | Rühmung,<br>Rühmsüchttigkei<br>t                                | kérkedé-<br>ken[y]ség,<br>maga hányás   | superbia                         | <i>Überhebung</i>   | <i>hányaga-<br/>tás</i>   |
| ieiunus   | digiuno, che<br>non ha ancora<br>mangiato                       | Nüchter                                                         | éhomra való                             | digiuno                          | nüchter             | <i>éhom</i>               |
| illustris | 1. illustre,<br>nobile,<br>famoso, di<br>gran nome<br>2. chiaro | 1.durchleuchtig<br>2. erleucht,<br>herrer                       | 1.tekintetős<br>2.világos,<br>tettetős  | illustre                         | <i>durchsichtig</i> | világos,<br><i>fényes</i> |
| imbuere   | tingere,<br>empire,<br>immergere                                | eintuncken,<br>einnetzen                                        | beltöltöm                               | tengere                          | eintuncken          | <i>festeni</i>            |
| immanitas | crudeltà                                                        | Grausamkeit                                                     | iszonyú<br>kegyetlen-<br>ség            | crudeltà                         | Grausam-<br>keit    | <i>kegyet-<br/>lenség</i> |

|                   |                                           |                                                                    |                                      |                       |                   |                    |
|-------------------|-------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------|--------------------------------------|-----------------------|-------------------|--------------------|
| impedime<br>n-tum | impedimento                               | Verhindernus                                                       | akadály                              | impedi-<br>mento      | Verhindernus      | akadék             |
| impetus           | empito,<br>assalto,<br>violenza           | Anfallung,<br>Ungesüm-<br>[m]igkeit                                | roharrás[!],<br>erőszak              | assalto               | Anfall            | rohantás           |
| impius            | empio,<br>scel[l]erato,<br>crudele        | unfromm, gottlos                                                   | hitetlen,<br>istentelen              | impio                 | gottlos           | istente-<br>lenség |
| imprope-<br>rare  | riproverare[!],<br>dir villania           | aufrufen,<br>verweisen                                             | szemére<br>vetem,<br>hányom          | rinprove-<br>rare [!] | verweisen         | szemibe<br>hányni  |
| incendere         | inflammare<br>babrusciare<br>[abbruciare] | Anzünden                                                           | fölgyújtom                           | impic-<br>[c]iare     | anzünden          | meggyúj-<br>tani   |
| inclinare         | chinarsi,<br>inchinare                    | biegen, neigen                                                     | hajlok                               | abbassare             | biegen,<br>niegen | meghaj-<br>tani    |
| indagare          | investigare,<br>cercare                   | dem Gespo[u]r<br>nachsuchen,<br>erforschen                         | vadászom,<br>megkeresöm<br>tudakozom | investigar<br>e       | nachsuchen        | keresni            |
| infamia           | infamia,<br>dishonore                     | ein Schandfleck,<br>ein bös Geschrei                               | gyalázat                             | infamia               | bös Geschrei      | gonosz<br>hír      |
| infans            | fanciullo,<br>bambino                     | ein unmündig<br>Kind, das ist,<br>welches noch<br>nicht reden kann | csöcsömő<br>gyermek                  | fanciullo             | Kind              | gyerme-<br>kecske  |
| infantia          | età del<br>fanciullo fino<br>a sette anni | Kindthel[i]t                                                       | csöcsömő<br>gyermekség               | fanciul-<br>lezza     | Kindheit          | gyermek-<br>ség    |
| ingressus         | l'andare                                  | Eingang                                                            | bémenés,<br>járás                    | intrata               | Eingang           | bejövetel          |
| iniuriosus        | iniurioso                                 | ein unbillicher,<br>der einem<br>Unbilligkeit<br>zustattet         | bosszúságos                          | ingiurioso            | unbillich         | bosszú-<br>illető  |
| instigare         | instigare,<br>stimolare                   | antreiben,<br>anreizen,<br>anhetzen                                | ösztökélőm<br>ösztönözöm<br>izgatom  | stimolare             | anreizen          | ingerelni          |
| interea           | tra tanto, fra                            | darzwischen                                                        | azonközben                           | fra tanto             | dieweil           | azonban            |

|              |                                       |                                         |                                         |                             |                          |                           |
|--------------|---------------------------------------|-----------------------------------------|-----------------------------------------|-----------------------------|--------------------------|---------------------------|
|              | questo mezzo                          |                                         |                                         |                             |                          |                           |
| interire     | morire affatto                        | verderben,<br>zugrund gehen,<br>sterben | elveszök                                | <i>morire</i>               | <i>umkommen</i>          | <i>meghalni</i>           |
| interminari  | minacciare                            | heftig trauen                           | fenyekedöm                              | minacciare                  | <i>fast trauen</i>       | <i>fen[y]e-<br/>getni</i> |
| Intermittere | tralasciare                           | Underlassen                             | közbe-<br>hagyom,<br>közbe-<br>bocsátom | tralasciare                 | underlassen              | <i>elhagyni</i>           |
| interrogare  | interrogare,<br>dimandare             | Fragen                                  | kérdöm                                  | dimandare                   | fragen                   | <i>kérdezni</i>           |
| Interrogatio | interrogatione                        | ein Frag                                | kérdés                                  | <i>dimanda</i>              | ein Frag                 | <i>kérdezés</i>           |
| interimentum | damno<br>[danno]                      | ein Abgang oder<br>Schad                | kár vallás<br>[kárvallás]               | danno                       | <i>Verlurst</i>          | <i>kár</i>                |
| intubus      | radicchio,<br>indivia                 | ein Kraut<br>löwenzahn<br>genennt       | cikória,<br>katángkóró                  | <i>cicoria</i>              | <i>Gänszung</i>          | <i>indivia</i>            |
| invidere     | haver invidia,<br>invidiare           | verbunnen,<br>verbünstig sein           | irigykedöm,<br>irillöm                  | invidiare                   | <i>vergunnen</i>         | <i>ereglyeni</i>          |
| iocus        | scherzo,<br>giuoco                    | ein Schimpf                             | tréfa,<br>csúfság                       | scherzo                     | <i>Schimpfwort</i>       | tréfa,<br><i>játék</i>    |
| iracundia    | desiderio di<br>vendetta,<br>dispetto | Zornmütigkeit                           | haragosság                              | <i>col[l]era</i>            | Zornmüt-<br>tigkeit      | <i>harag</i>              |
| irritare     | provocare,<br>attizzare,<br>stimolare | anreizen, zu<br>Zorn bewegen            | ingerlöm,<br>bosszontom                 | <i>instigare</i>            | zu Zorn<br><i>reizen</i> | <i>izgatni</i>            |
| irruptio     | entrata im-<br>petuosa                | ein ungestümer<br>Einbruch              | bérohanás,<br>ütés                      | <i>assalta</i><br>[assalto] | Einbruch                 | <i>rohanás</i>            |
| iurgare      | contendere<br>litigare                | zanken, haderen,<br>kyblen              | feddödöm,<br>visszát<br>vonok           | <i>contra-<br/>stare</i>    | zanken,<br>haderen       | <i>feddeni</i>            |
| iurgium      | contentione,<br>lite                  | ein Zank, Hader                         | feddödés,<br>morgás                     | lite                        | Zank, Hader              | <i>feddés</i>             |
| lamentum     | lamento                               | Wehklagung, das<br>kläglich Weinen      | sírás                                   | <i>pianto</i>               | <i>das Seufzen</i>       | <i>siralom</i>            |

|                  |                                                                              |                                         |                                        |                 |                    |                     |
|------------------|------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------|----------------------------------------|-----------------|--------------------|---------------------|
| lapicida         | tagliapietra,<br>scarpellino                                                 | ein Stahauer[!],<br>Steinmetz           | kővágó,<br>kőmetsző                    | scarpellin<br>o | Steinmetz          | kőfaragó            |
| lassere          | stancare,<br>affaticare                                                      | ermüden, müd<br>machen                  | elfárasztom<br>lankasztom              | esser<br>stanco | müd werden         | megfá-<br>radni     |
| laurus           | lauro, alloro                                                                | ein lorbeerbaum                         | borostyánfa                            | laurano         | Lorbeerbaum        | jávör               |
| libet            | piace                                                                        | es geliebt mir, es<br>gelüst mich       | kell                                   | piace           | es gelüst          | kedvelni            |
| ligneus          | di ligno                                                                     | Hölzin                                  | fából való                             | di legno        | hölzin             | fás                 |
| linire           | distendere, o<br>cera, o tinta, o<br>colla, ad altro<br>sopra alcuna<br>cosa | Bestreichen                             | reákenöm                               | linire          | bestreichen        | kenni               |
| liquidus         | liquido                                                                      | zerflüssig, weich                       | olvadt, leves<br>folyó                 | liquido         | flüssig,<br>güssig | elfolyó             |
| lixus            | bollito,<br>allesso                                                          | gesotten,<br>gekochet                   | vízbe főtt                             | lesso           | gesotten           | megfőtt             |
| longus-<br>culus | Ø                                                                            | Ø                                       | hosszatkáh<br>[?]                      | long[g]ett<br>o | langelet           | hosszúcs-<br>-ka    |
| lucerna          | lucerna                                                                      | ein Kerz oder<br>Umpel [Ampel]          | gyertyatartó<br>gyertya<br>szövetnök   | lucerna         | Kerz, Licht        | gyertya             |
| ludicrum         | cosa da<br>scherzo                                                           | ein Scherz,<br>Schimpfspiel<br>Kurzweil | tréfa csúfság                          | gioco           | Spiel              | játék               |
| lugere           | piangere                                                                     | heulen und<br>winen, Leid<br>tragen     | sírok,<br>kesergők                     | essere<br>mesto | trauren,<br>klagen | gyá-<br>szolni      |
| luxare           | slegare,<br>senestrare                                                       | Verrenken                               | kimenyitöm<br>kitekeröm,<br>kificmítom | senestrare      | verrenken          | meghor-<br>gasítani |
| made-<br>facere  | bagnare,<br>immolare,<br>inhumidire                                          | sass machen,<br>befeuchten,<br>netzen   | megnedve-<br>sítem                     | bagnare         | netzen             | áztatni             |
| maleficiu<br>m   | maleficio                                                                    | ein übel Tat,<br>Misshandlung           | gonosz<br>cselekedet                   | malefitio       | Schaden            | gonosz-<br>ság      |
| mancipiu<br>m    | mancipio,<br>schiaivo                                                        | ein leiba[e]igner<br>Mensch, als da     | rab                                    | schiaivo        | Leibeigner         | rab,<br>fogoly      |



|               |                                        |                                                                    |                                                        |                               |                            |                                   |
|---------------|----------------------------------------|--------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------|-------------------------------|----------------------------|-----------------------------------|
|               |                                        | sind die man<br>erkauft im Krieg<br>fahet                          |                                                        |                               |                            |                                   |
| manubiae      | preda,<br>bot[t]ino                    | Peut [Beute]<br>oder Raub so<br>dem Feind<br>abtrungen ist         | préda,<br>nyereség                                     | preda                         | Raub                       | <i>fosztás</i>                    |
| Manubriu<br>m | manico                                 | ein Höffe, ein<br>Handthab                                         | maroklat,<br>nyél                                      | manico                        | Heffte                     | <i>fogantó</i><br>[fogan-<br>tyú] |
| margo         | marginē                                | das äußerist an<br>einem jetlichen<br>Ding, das Bort               | szél                                                   | marginē                       | <i>das End</i>             | <i>karéj</i>                      |
| mas           | maschio                                | ein Mann oder<br>Mansbild                                          | férfi                                                  | maschio                       | <i>Mannle</i>              | <i>hím</i>                        |
| matertera     | zia                                    | der Mutter<br>Schwester                                            | az anyámnak<br>nénje                                   | zia                           | <i>Baß</i>                 | <i>apám</i><br><i>húga</i>        |
| matutinus     | de[l]la<br>mat[t]ina,<br>mat[t]utino   | die Zeit des<br>Morgens und<br>herbrechendesTa<br>gs               | holval,<br>reeggel,<br>holvali<br>reggeli              | <i>di</i><br><i>mat[t]ina</i> | <i>morgig</i>              | <i>hajnali</i>                    |
| memorari      | commemorare<br>, ricordare             | in Gedachtnus<br>bringen,<br>widerholen,<br>erzellen<br>[erzählen] | előszámlá-<br>lom,<br>eszembe<br>juttatom,<br>előhozom | <i>ricordarsi</i>             | <i>gedenken</i>            | <i>emléteni</i>                   |
| micare        | risplendere,<br>folgorare,<br>rilucere | gleissen,<br>glitzern,<br>zwitseren                                | csillámlom                                             | risplender<br>e               | <i>glänzen</i>             | <i>csillagni</i>                  |
| mirabilis     | mirabile                               | wunderbar, das<br>zu verwunderen<br>ist                            | csudás                                                 | <i>maravi-<br/>g[l]ioso</i>   | <i>wunder-<br/>barlich</i> | <i>csodála-<br/>tos</i>           |
| mirabiliter   | mirabilmente                           | Wunderbarlichen<br>, überaus                                       | csudálatos-<br>képpen                                  | <i>mirabil-<br/>mente</i>     | <i>wunder-<br/>barlich</i> | <i>csoda-<br/>képpen</i>          |
| monta-nus     | montano, di<br>monte                   | das des bergs ist,<br>oder vom Berg<br>kommt                       | hegyből való                                           | di monte                      | <i>bergig</i>              | <i>hegyi</i>                      |
| motus         | moto,                                  | Bewegung                                                           | mozgás,                                                | moto                          | Bewegung                   | <i>mozdítás</i>                   |

|             |                                          |                                                              |                                  |                     |                       |                           |
|-------------|------------------------------------------|--------------------------------------------------------------|----------------------------------|---------------------|-----------------------|---------------------------|
|             | movimento                                |                                                              | indítás                          |                     |                       |                           |
| multifarius | vario                                    | mancherlei,<br>viderlei                                      | sokféle                          | vario               | mancherlei            | <i>sok képű</i>           |
| navigare    | navigare                                 | Schiffen                                                     | hajózik,<br>evezkelők            | navigare            | schiffen              | <i>vízen járni</i>        |
| nebulosus   | nuvoloso                                 | neblechtig oder niblig                                       | ködös                            | nuvoloso            | neblechtig            | ködös,<br><i>homályos</i> |
| nefas       | scelerita,<br>scel[l]eraggine            | ein unsegliche Schand, groß Laster, hoch und teuer Verbotten | iszonyú latorság                 | scel-[l]eraggine    | <i>große Schand</i>   | <i>iszonyú</i>            |
| negligentia | negligenza                               | Liederlichkeit, Versamnus, Hirtlässigkeit[!]                 | hivolkedés [hivalkodás] henyélés | negligenza          | <i>Hinlässigkeit</i>  | <i>gondviseletlenség</i>  |
| nigrare     | far nero                                 | Schwärzen                                                    | megfeketítőm                     | fare negro          | <i>schwarz machen</i> | <i>feketíteni</i>         |
| nitidus     | splendido, rilucente                     | gleissig, glitzerig                                          | tündöklő fén[y]lő                | rilucente           | gleissig              | <i>fényes</i>             |
| nitor       | splendore, politezza                     | Glanz, Schein                                                | tündöklés, fén[y]lés             | <i>splendidezza</i> | Glanz, Schein         | <i>fény</i>               |
| nocens      | chi nuoce o danneggia, colpevole         | schadend, schädlich                                          | ártalmas, bűnös                  | <i>nocente</i>      | schädlich             | <i>káros</i>              |
| nodare      | ligare, annodare                         | knöpf machen, knüpfen                                        | csomót böttyöt kötök             | <i>ingroppare</i>   | knüpfen               | <i>csomósétani</i>        |
| notabilis   | notabile                                 | merklich, bekanntlich, scheinbarlich                         | megjegyzendő                     | notabile            | merklich              | <i>megjegyzett</i>        |
| notare      | notare                                   | wahrnehmen, merken                                           | megjegyzem, eszembe veszem       | <i>segnare</i>      | merken, zeichen       | <i>jegyezni</i>           |
| nugator     | cianciatore, che sempre dice parole vane | der mit eitelen unnützen Dingen umgeht                       | hazudozó                         | cianciatore         | <i>Schwatzer</i>      | <i>csélcsap</i>           |

|                 |                                            |                                                                   |                                            |                      |                       |                  |
|-----------------|--------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------|----------------------|-----------------------|------------------|
| numen           | divinità,<br>volontà di Dio                | der göttlich<br>Gewalt oder Will                                  | istennek<br>hatalma,<br>ereje,<br>akaratja | nume                 | Gott                  | Isten            |
| nutare          | ac[c]ennare<br>col capo<br>chinandolo      | mit dem Haupt<br>oft nicken und<br>damit etwas zu<br>merken geben | intdegilek                                 | segnare<br>[segnare] | deuten                | inteni           |
| obaeratus       | ob[b]ligato<br>pro debito,<br>indebitato   | mit<br>Geldschulden<br>beladen und<br>versteckt                   | adós                                       | indebitato           | ein Schulter          | adósétott        |
| obediens        | ob[b]ediente                               | Gehorsam                                                          | engedelmes                                 | ob[b]e-<br>diente    | gehorsam              | szófoga-<br>dó   |
| obiurgare       | riprendere                                 | ernstlich<br>schelten, strafen<br>mit Worten                      | megdorgá-<br>lom,<br>megfeddöm             | riprendere           | strafen               | megfed-<br>deni  |
| obiurgatio      | aspra<br>riprovazione di<br>qualche errore | Bescheltung,<br>Straf mit Worten                                  | dorgálás,<br>feddés                        | riprensio<br>ne      | Worttraf              | rongálás         |
| oblitus         | dimenticato,<br>che s'è<br>dimenticato     | Vergessen                                                         | elfeledkezett                              | scordato             | der<br>vergessen hat  | elfelejtett      |
| oblivio         | oblivione,<br>smenticanza                  | Vergessenheit<br>oder<br>Vergessigkeit                            | elfelejtés,<br>feledé-<br>ken[y]ség        | oblivione            | Vergessenhei<br>t     | elfeledés        |
| obnix           | con ogni forza                             | heftiglich,<br>trungenlich, mit<br>allen Kräften                  | nagy erősen                                | con ogni<br>forza    | heftiglich            | igen             |
| obsta-<br>culum | ostacolo                                   | ein Widerstand,<br>Hindernus                                      | akadály                                    | impedi-<br>mento     | Hindernus             | ellenzés         |
| occasus         | morte, occaso                              | der Undergang,<br>Abgang,<br>Verderbung der<br>Nidergang          | halál,<br>elveszés                         | occaso               | Abgang                | enyészet         |
| occidens        | ccidente,<br>ponente                       | der Niedergang                                                    | nap, nyugat<br>[napnyugat]                 | ponente              | der Nieder-<br>gan[g] | napenyé-<br>szet |
| ociari          | ociare, stare                              | Müßig gehen,                                                      | henyélek,                                  | riposare             | müßig gon             | hévol-           |

|                    |                                  |                                                                                  |                                                |                  |                                 |                          |
|--------------------|----------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------|------------------|---------------------------------|--------------------------|
|                    | in riposo                        | müßig sein                                                                       | ve[sz]teg<br>heverek                           |                  | [gehen]                         | <i>kodni</i>             |
| odi-               | haver in odio                    | Hassen                                                                           | gyűlölöm                                       | <i>odiare</i>    | hassen                          | gyűlölöm                 |
| odiosus            | odioso                           | häßig [hässig],<br>verhasset                                                     | gyűlölséges                                    | odioso           | verhast                         | <i>gyűlölt</i>           |
| operae-<br>pretium | fruttuoso                        | nützlich, wohl<br>zutun der Arbeit<br>wohl wert,<br>fruchtbar                    | szükséges                                      | <i>utile</i>     | <i>des mie wert</i>             | <i>hasznos</i>           |
| opsonium           | companatico                      | allerlei essige<br>Speis ohne wein<br>Und Brot, die<br>nebenspeis,<br>kuchispeis | eledel éték                                    | compa-<br>natico | <i>Müß Kost</i>                 | <i>főzelék</i>           |
| ora                | estremità di<br>qualche cosa     | das End oder<br>äußerst eines<br>jeden Dings                                     | szél, vég,<br>határ                            | <i>orlo</i>      | das End                         | <i>karima</i>            |
| orbiculatu<br>s    | Tondo,<br>rotundo                | sinwel, rund,<br>oder kugelecht,<br>scheiblecht                                  | kerek                                          | tondo            | rund,<br><i>geküglet</i>        | <i>kerekded</i>          |
| orbiculus          | picciolo<br>cerchio<br>rotundità | ein klein rund<br>Ding oder<br>Schnitzlin                                        | kerecse-<br>gecske                             | <i>tondetto</i>  | <i>Radle</i>                    | <i>karika</i>            |
| orbis              | circolo,<br>rotundità            | ein Ring oder<br>Kreis                                                           | kerekség,<br>világ<br>kerekséje<br>[kereksége] | circolo          | Ri[n]g,<br>Kreis, <i>Zirkel</i> | <i>kerék</i>             |
| ortus              | nativita[à]<br>nascimento        | die Geburt,<br>Ursprung                                                          | eredet                                         | nasciment<br>o   | Ursprung                        | <i>kelet</i>             |
| osculari           | basciare                         | küssen oder ein<br>Kuss oder<br>Schmutz geben                                    | mecsókollak                                    | basciar          | küssen                          | <i>csókolni</i>          |
| pallidus           | pallido,<br>smorto               | Bleich                                                                           | sárga,<br>halovány                             | pallido          | bleich                          | <i>halvány<br/>színű</i> |
| pandare            | intorcere,<br>incurvare          | biegen und sich<br>krümmen                                                       | meghor-<br>gasztom,<br>meghajlok               | <i>torcere</i>   | <i>bucketl]n</i>                | <i>meghaj-<br/>tani</i>  |

|            |                         |                                                                        |                       |             |                              |                              |
|------------|-------------------------|------------------------------------------------------------------------|-----------------------|-------------|------------------------------|------------------------------|
| par        | pare, simile, uguale    | Gleich                                                                 | feles                 | paro        | gleich                       | hasonló                      |
| parcus     | scarso, parco           | kündig, abbrüchig, sparhaft, hasulich                                  | sobrák<br>fösvény     | stretto     | karg                         | fösvény<br>szűk              |
| parilis    | pari, uguale            | gleichlich, gleichformig                                               | igenlő                | eguale      | gleichformig                 | hasonló                      |
| parricida  | parricida               | ein Vaters Mörder, der sein Vater oder Mutter ertödet                  | szüleje<br>gyilkosa   | par[r]icida | Totschläger                  | öldöklő                      |
| parsimonia | parsimonia<br>risparmio | Kündigung, Messigung und Abbruch alles grossen Unkostens, Hauslichkeit | mértékletös<br>költés | sparagno    | Karge, Klugheit              | kemelés<br>[kímelés]         |
| pavidus    | timido                  | fortcham, erscrocken [erschrocken]                                     | félénk, rettegő       | timido      | furch[t]samer                | félé-<br>ken[y]              |
| pavor      | paura thema             | Schrecken, Forcht                                                      | elrémülés, elijedés   | paura       | Forcht, Scracken [Schrecken] | félelem                      |
| paxillus   | palo                    | ein kleiner Pfa[h]l                                                    | rúd, szeg, pozsma     | palo        | ein Schwirle                 | karecska<br>[karócs-<br>ka]  |
| pedum      | bastone di pastore      | ein Hirtensteck                                                        | bárányfogó            | bastone     | Stab, Steck                  | istáp                        |
| peior      | peggiore, men buono     | Besser                                                                 | gonoszb               | peggiore    | besser, ärger                | hitvámb<br>[hitvá-<br>nyabb] |
| pellere    | percuotere, scacciare   | schlagen, klopfen, austreiben, hinstoßen                               | űzöm vetöm            | cacciare    | treiben                      | hajtani                      |
| pensilis   | sospenso pendente       | das hängt oder gehehenck ist                                           | fölfüggesz-<br>tetött | sospeso     | hängende                     | függő                        |

|                     |                                                                                   |                                                                                          |                                   |                            |                                                |                           |
|---------------------|-----------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------|----------------------------|------------------------------------------------|---------------------------|
| peragrarare         | andare<br>errando                                                                 | durch gon<br>[gehen],<br>durchstreichen                                                  | eljáróm<br>elbúdosom              | <i>peregrina-<br/>nare</i> | <i>durchwandle<br/>n</i>                       | <i>úton<br/>járni</i>     |
| peregrinari         | pelegrinare<br>andare in<br>pel[l]e grinaggio<br>io                               | fremde Ort<br>durchreisen, an<br>die Fremde<br>ziehen                                    | búdosom<br>idegen<br>helyen járok | <i>fare<br/>viaggio</i>    | <i>reisen</i>                                  | <i>úton<br/>járni</i>     |
| peregrina-<br>natio | pellegrinaggio                                                                    | Wanderung,<br>Reisung in<br>fremde Ort                                                   | búdosás<br>idegen<br>helyen járás | pel[l]e-<br>grinaggio      | <i>Wandlung</i>                                | <i>úton-<br/>járás</i>    |
| peregrinus          | forestiere,<br>peregrino                                                          | ein Fremdling<br>oder Ausländer                                                          | jövem[v]ény<br>búdosó             | pel[l]e-<br>grino          | Ausländer                                      | <i>idegen</i>             |
| perfugium           | perfugio,<br>luogo dove si<br>salviamo ne i<br>pericoli                           | ein Zuflucht, ein<br>Fluchthaus                                                          | nyugoda-<br>lomnak<br>helye       | <i>ricorso</i>             | <i>Zuflucht</i>                                | <i>folya-<br/>más</i>     |
| perterrere          | fare spasimo,<br>spaventare,<br>far paura<br>strema-mente                         | übel erschrecken                                                                         | elijesztem,<br>rettentem          | <i>spaurire</i>            | <i>fast<br/>erschrecken</i>                    | <i>megijesz-<br/>teni</i> |
| pertinacia          | pertinacia,<br>ostinatione                                                        | Verharrung,<br>Halsstarrikeit,<br>kyb<br>Widerspensikeit                                 | megáltalko-<br>dás                | ostination<br>e            | Widerspen-<br>nikei<br>[Wider-<br>spensigkeit] | <i>kemény-<br/>ség</i>    |
| perversus           | perverso,<br>malvagio                                                             | Verkehrt                                                                                 | visszafordult<br>, gonosz         | perverso                   | verkehrt                                       | <i>elfordult</i>          |
| pinaculum           | cima                                                                              | der Gipfel oder<br>Spitz eines<br>Gebäus                                                 | teső [!]                          | cima                       | der Spitz                                      | <i>gomb</i>               |
| pingues-<br>cere    | divenir grasso                                                                    | feist werden                                                                             | megkövére-<br>döm                 | <i>ingra-<br/>sciarsi</i>  | feist werden                                   | <i>hízni</i>              |
| pius                | pio, chi fa suo<br>debito verso<br>Dio, padre &<br>madre, come<br>si ap[p]artiene | gottsförchtig,<br>fromm, der Gott<br>und den<br>Menschen<br>gepürende<br>Pflicht leistet | istenfélő,<br>istenes             | pio                        | gottsförchtig                                  | <i>kegyes</i>             |
| placere             | piacere                                                                           | Efallen                                                                                  | tetszem                           | piacere                    | gefallen                                       | <i>kedves</i>             |

|              |                               |                                                            |                                          |                  |                            |                          |
|--------------|-------------------------------|------------------------------------------------------------|------------------------------------------|------------------|----------------------------|--------------------------|
|              |                               |                                                            |                                          |                  |                            | <i>lenni</i>             |
| planctus     | battimento di mani per dolore | Heulen mit Schlagen an die Brust, Wehklagung. Leidgeschrei | jajgatás, óhajítás                       | <i>pianto</i>    | Heulen                     | <i>siralom</i>           |
| slicare      | piegar                        | falten, wicklen                                            | öszverán-colom, akarom                   | piegare          | falten                     | <i>hajtani, törni</i>    |
| polliceri    | promettere                    | Verheißen                                                  | ígírem                                   | promettere       | verheißen                  | <i>fogadni</i>           |
| pollicitatio | promessa                      | Verheißung                                                 | ígíret                                   | promessa         | Verheißung, Erbietung      | <i>fogadás</i>           |
| posthabere   | posporre, posponere           | geringer halten, indan setzen, für minder achten           | utánavetöm<br>rosszabbnak ítélem         | postpor[r]e      | minderachten               | <i>nem gondolni vele</i> |
| potare       | bevere                        | trinken                                                    | iszom<br>köppentök                       | bevere           | trinken                    | <i>innye</i>             |
| potus        | che [h]a bevuto               | Trunken                                                    | jól int<br>[ivott],<br>részeg            | <i>abeverato</i> | trunken                    | <i>it[t]as</i>           |
| praecedere   | precedere                     | vorgon<br>[vorgehen]                                       | elől megyek                              | precedere        | vorgen                     | <i>előtte járni</i>      |
| praehendere  | prendere                      | erwuschen, ergriffen                                       | megfogom                                 | prendere         | ergreifen                  | <i>megkapni</i>          |
| praeses      | presidente                    | ein Landvogt oder Landpfleger                              | tisztartó, fejedelem                     | presidente       | Landvogt                   | <i>király képe</i>       |
| praemium     | premio, remuneratione         | ein Belohnung, Besoldung                                   | jutalom<br>érdöm<br>szerént való jutalom | premio           | <i>Gab</i>                 | <i>fizetés jutalom</i>   |
| prandere     | desinare                      | zu Imbiss essen                                            | bbellem<br>[ebédelem]                    | <i>pransare</i>  | <i>Zumorgen essen</i>      | <i>ebédleni</i>          |
| pravus       | cattivo, malvagio             | bös, arg, verkehrt                                         | gonosz                                   | malvaggio<br>[!] | <i>ungerad, bös</i>        | <i>hamis</i>             |
| precari      | pregare                       | bitten                                                     | könyörgök                                | pregare          | bitten,<br><i>begehren</i> | <i>imádni</i>            |

|            |                                        |                                               |                                   |                            |                                |                      |
|------------|----------------------------------------|-----------------------------------------------|-----------------------------------|----------------------------|--------------------------------|----------------------|
| pristinus  | già fatto per lo ad[d]ietro            | das vorderig oder vorg[e]hnd, vorgsin ist     | elébbi, minapi                    | <i>primo</i>               | <i>vorig</i>                   | <i>előbbeni</i>      |
| procella   | procella, tempesta                     | ein Sturmwind sonderlich auf großen Wasseren  | szélvész, háború                  | <i>bozascha</i> [burrasca] | Sturmwind                      | <i>fergeteg szél</i> |
| proclivis  | inchinato all'ingiù                    | sich neigend für sich, halend                 | hajlandó                          | <i>chino</i>               | <i>geneigt</i>                 | <i>hajlott</i>       |
| prodire    | uscire fuori, comparire                | herfür gon, aushingon                         | elé járulok                       | <i>venir fuori</i>         | ausgehen, <i>furchin</i> gehen | <i>előjön</i>        |
| proficere  | far profitto, fare frutto in ogni arte | zunehmen, fürscheiden, schaffen               | valamibe haszonnal éléb[e] megyek | fare profitto              | zunehmen                       | <i>használni</i>     |
| prominere  | soprastare, essere preminente          | für ausgon, für abhängen                      | kiállok, ülök                     | soprastare                 | für ausge[h]n                  | <i>felülhaladni</i>  |
| promittere | promettere                             | verheissen zusagen                            | igírem                            | promettere                 | verheissen zusagen             | <i>fogadni</i>       |
| pronus     | chinato, chino inchinato               | fursich geneigt oder togend                   | arcal                             | chinato                    | fursich geneigt                | <i>hajlott</i>       |
| propensus  | inchino grandemente                    | gar geneigt heftig geneit                     | igen hajlandó                     | <i>inchinato</i>           | geneigt                        | <i>hajlott</i>       |
| prorogare  | prolongare                             | verziehen, verlängeren, erstrecken            | halogatom                         | <i>diferire</i>            | verlängeren                    | <i>halasztani</i>    |
| protervus  | protervo, tristo                       | mutwillig, frech und stolz, meisterhaft       | fajtalan                          | <i>lascivo</i>             | mutwillig                      | <i>akaratos</i>      |
| pulmentum  | ogni vivanda con brodo                 | ein dicke Birey [!], ein Mus[s]               | pép                               | <i>sugoli</i>              | Mus                            | <i>kása</i>          |
| quadriga   | carret[t]a di quattro cavalli          | ein Wagen für den vier Ross eingespannen sind | négylövű szekér                   | <i>carretta</i>            | <i>ein Wagen</i>               | <i>négykerekű</i>    |
| quaestus   | guadagno, profitto                     | Gewum [Gewinn]                                | keresködés, nyereség              | <i>guadagno</i>            | Gewinn, Nutz                   | <i>haszon</i>        |



|               |                                      |                                                                          |                                        |                    |                     |                   |
|---------------|--------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------|--------------------|---------------------|-------------------|
| quaestus      | uomo che fa gran guadagno e profitto | gewunreich, das viel Gewinn bringt, aufgewunticht                        | sok nyereségű nyereséges               | <i>di guadagno</i> | <i>gewarhaftig</i>  | <i>hasznos</i>    |
| quin          | che non perché non, anzi             | warum, was ist die Ursach, oderwas hinderet dass nicht                   | miért nem sőt nikab [inkább]           | anci [anzi]        | <i>ja</i>           | <i>de inkább</i>  |
| quinimo       | anzi, piuttosto                      | ja vielmehr, ja auch                                                     | sőt inkább                             | anci               | <i>jawohl</i>       | inkább            |
| quomodo       | a che modo                           | wie, welcher Gestalt, auf was weiss                                      | hogyhogy miképpen                      | <i>come</i>        | wie                 | <i>mint, hogy</i> |
| rapacitas     | rapacità                             | Raubung oder räubische Art, Raubirigkeit, das Kippen                     | ragadozóság                            | <i>rapacità</i>    | <i>Rauberei</i>     | <i>ragadozás</i>  |
| rebellare     | rebellare, resorgere                 | sich wider abwerfen, Ausabfall zur Gegenwehr greissen, widerspennig sein | feltámadok, hadat indítok, pártot ütök | ribellare          | widerspen[n]ig sein | <i>elhajlani</i>  |
| rebellis      | rubello                              | abfällig und sich in Gegenwehr stellend, widerspennig                    | hadfeltámasztó, pártütő                | <i>ribelle</i>     | widerspennig        | <i>elhajlott</i>  |
| recipere      | ricevere                             | widernehmen                                                              | visszave-szöm, reám-veszöm beveszöm    | ricevere           | widerum nehmen      | <i>fogadni</i>    |
| repraehendere | riprendere, ripigliare uno di parole | wider umhin ziehen                                                       | visszarántom                           | riprendere         | <i>strafen</i>      | <i>feddeni</i>    |
| respondere    | rispondere                           | antworten, Antwort geben                                                 | megfelelek                             | risponder e        | antworten           | <i>felelni</i>    |
| respublica    | respublica,                          | der gemein Nutz,                                                         | szabad                                 | repu-              | <i>der gemein</i>   | <i>közön-</i>     |

|           |                                         |                                                                           |                                        |                   |                                  |                         |
|-----------|-----------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------|-------------------|----------------------------------|-------------------------|
|           | cit[t]à libera                          | ein gemein<br>Regiment in<br>einer Stadt oder<br>Burgerschaft             | város,<br>község                       | b[b]lica          | <i>Staat</i>                     | <i>ség</i>              |
| rixa      | rissa,<br>discordia,<br>contentione     | Ein Zank, Hader                                                           | visszavonás                            | contesa           | Zank, Hader                      | <i>feddés</i>           |
| rixari    | contendere,<br>mover rissa              | zanken, haderen                                                           | garázdálko-<br>dom                     | contender<br>e    | zanken,<br>haderen               | <i>feddeni</i>          |
| rumor     | rumor, fama,<br>novella                 | ein Geschrei das<br>von einem Ding<br>ausgadt, ein<br>gemein<br>Gassenred | közhír                                 | remore            | <i>Mar,</i><br>Geschrei          | <i>hír</i>              |
| saga      | saga,<br>incantatrice                   | ein Hex, Unhold,<br>ein Weib die mit<br>Zauberei<br>umbgadt               | bwbaioskant<br>a-nes<br>kofa           | incanta-<br>trice | Unhold                           | <i>boszor-<br/>kány</i> |
| salarium  | salario, paga,<br>mercede               | die Besoldung,<br>Lidlohn                                                 | bér, jutalom                           | salario           | Lidlohn                          | <i>fizetés</i>          |
| saltatio  | esso ballare                            | ein Tanz                                                                  | ugrándozás<br>szökölldezés             | ballare           | tanz                             | <i>szökellés</i>        |
| sanare    | sanare,<br>guarire                      | heilen und<br>gesund machen                                               | meggyógyí-<br>tom                      | sanare            | gesund<br>machen                 | <i>gyógyíta-<br/>ni</i> |
| sane      | certamente,<br>veramente                | zwar, wahrlich                                                            | bizonyára                              | verament<br>e     | <i>gewuslich</i><br>[gewisslich] | <i>bátor</i>            |
| sarcina   | carica, carga,<br>peso                  | ein Burde,<br>Püntel                                                      | teröh                                  | <i>bagaglie</i>   | Puntel, Burde                    | <i>portéka</i>          |
| sarcire   | cusire vesti,<br>rac[c]onciare<br>vesti | zusammen<br>flicken oder<br>bützen                                        | megvarrom,<br>öszvevarrom              | <i>repezzare</i>  | <i>flucken</i>                   | <i>foltozni</i>         |
| sarculare | arare et<br>zappare                     | jäten,<br>abschneiden                                                     | kiösztoké-<br>löm,<br>gereblyé-<br>zöm | zappare           | jäten                            | <i>kapálni</i>          |
| sarrire   | sappare,<br>sarchiare                   | jäten,<br>ausscharren oder<br>aushacken                                   | gerebjélve<br>gyomlálom,<br>tisztítom  | zappare           | jäten,<br><i>erhacken</i>        | <i>kapálni</i>          |

|           |                                                                      |                                                                                        |                                                 |                |                              |                         |
|-----------|----------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------|----------------|------------------------------|-------------------------|
| sarritor  | zappatore                                                            | der ein Samen<br>jättet oder<br>asuhacket                                              | gereblyélő,<br>gyomláló                         | zappato-<br>re | <i>Hacker,<br/>Jätter</i>    | <i>kapás</i>            |
| satieta   | sacietà<br>[sazietà],<br>fastidio,<br>pienezza<br>abbondanza         | Genüge,<br>Settigung,<br>Masleide                                                      | elégység,<br>megelégedés                        | sacietà        | Gnuge                        | <i>elégedés</i>         |
| saturitas | saturita                                                             | Sette oder<br>Ersetzung                                                                | megelégedés                                     | saturità       | Ersetzung                    | <i>elégedés</i>         |
| scatere   | uscire,<br>sorgere fuori                                             | für hinquellen,<br>herfurwallen<br>oder fliessen                                       | kibuzgok,<br>kifolyok                           | <i>sorgere</i> | <i>esntspringen</i>          | <i>bugyogni</i>         |
| scipio    | un bastone da<br>sostentarse                                         | ein Stück an dem<br>alt oder schwach<br>Leut gebend                                    | istáp                                           | bastone        | Steck, Stab                  | <i>mankó</i>            |
| scissio   | Ø                                                                    | Ø                                                                                      | hasadás                                         | <i>fessura</i> | <i>das<br/>Zerschne-den</i>  | <i>metszés</i>          |
| scurra    | buffone                                                              | ein Speivogel,<br>Lottersbub, der<br>nichts tut dann<br>di[e] Leut zu<br>lachen machen | csélcscap,<br>félbolond,<br>nevetség-<br>szerző | boffone        | <i>Spottvogel</i>            | <i>csúfos</i>           |
| sedatio   | moderatione<br>pacificamente                                         | Stillung                                                                               | lecsendesítés                                   | <i>quiete</i>  | <i>Ruw [Ruhe]<br/>Stille</i> | <i>cse-<br/>desítés</i> |
| segmenta  | tagliamenti<br>pezzi tagliati<br>da qualche<br>cose[!],<br>rassatura | Abschnittling,<br>alles das so von<br>einem Ding<br>abgehauen wird                     | hulladék,<br>aprólék,<br>metölek                | <i>ritagli</i> | <i>Abhau, Stück</i>          | <i>forgács</i>          |
| semmis    | metà, mezzo                                                          | das Halb eines<br>jeden Dings                                                          | valaminek<br>az fele                            | mezzo          | halb                         | <i>fél</i>              |
| severus   | severo, grave                                                        | rauch und streng,<br>ernsthaftig                                                       | kemény<br>tekintetű,<br>méltóságos<br>személyű  | severo         | <i>ungütig</i>               | <i>kemény</i>           |
| Sic       | sì, così, in tal<br>modo, in tal                                     | also, ja                                                                               | vagy,<br>aképpen                                | così           | ja, also                     | <i>így</i>              |

|             |                                                            |                                                                   |                                                 |                 |                           |                    |
|-------------|------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------|-----------------|---------------------------|--------------------|
|             | guisa                                                      |                                                                   |                                                 |                 |                           |                    |
| siccine     | e così?                                                    | also? Der<br>gestalt?                                             | ugye?                                           | così?           | also dann?                | igye?              |
| signatus    | segnato,<br>bollato                                        | Gezeichnet                                                        | jegyes,<br>megjegyzete<br>-tett                 | segnato         | gezeichnet                | jegyzett           |
| significare | significare,<br>demonstrare<br>far sapere far<br>intendere | ein Zeichen<br>geben, anzeigen                                    | megjelentem                                     | significar<br>e | zu wissen tun             | jelenteni          |
| sin         | ma se                                                      | odder so, oder<br>wann, wann aber                                 | ha penig                                        | ma se non       | so aber<br>ni[ch]t        | de ha<br>nem       |
| sinere      | permettere,<br>lasciare                                    | lassen oder<br>zulassen,<br>gestatten                             | elhagyom<br>megengedöm                          | permettere<br>e | lassen                    | hagyni             |
| solicitudo  | sol[l]icitudine<br>, affanno                               | Sorgfältigkeit,<br>Unruheigkeit des<br>Gemüts und der<br>Gedanken | szorgalma-<br>tosság                            | affanno         | Sorg                      | gond               |
| solutio     | solutione,<br>pagamento                                    | Auflösung                                                         | megoldás,<br>item<br>megtízetés<br>[megfizetés] | pagament<br>o   | Beza[h]lung               | fizetés            |
| sorbere     | sorbire                                                    | supfen oder<br>fürflen                                            | sziricsölöm<br>hörpölöm                         | sorbire         | supflen                   | hörpinte-<br>ni    |
| spatha      | spada                                                      | ein groß Schwert<br>oder Haudegen,<br>ein länger Säbel            | pallos<br>szablya                               | spata           | ein Schwert               | kard tör           |
| splendere   | resplendere,<br>rilucere                                   | Scheinen,<br>glänzen                                              | tündöklöm                                       | rilucere        | scheinen                  | fényleni           |
| spolium     | bottini,<br>spoglie<br>d'inimici                           | ein Raub, Beut                                                    | ragadomány,<br>praeda                           | bottino         | Raub                      | fosztás            |
| spondere    | promettere                                                 | gutwillig<br>verheissen                                           | ígéröm,<br>fogadom                              | promet-<br>tere | terheußen<br>[verheissen] | felelni<br>fogadni |
| sponsalia   | sponsalitio,<br>maritaglio                                 | versprechung zur<br>Ehe,<br>Verheiratung                          | házasságnak<br>szentsége                        | sposalicio      | Vermachlung               | kézfogás           |

|                 |                                                  |                                                         |                                                  |                    |                      |                  |
|-----------------|--------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|--------------------------------------------------|--------------------|----------------------|------------------|
| stabilis        | stabile,<br>immutabile                           | staet, steiff,<br>beständig                             | álló<br>álhatatos                                | stabile            | stat, steif          | állandó          |
| statera         | statera da<br>pesare,<br>bilanza                 | ein Bolzwag, ein<br>Wag di[e] kein<br>Schüssel hat      | láncos font                                      | stadera            | Wag                  | font             |
| statim          | di subito                                        | ständligen,<br>einswegs, von<br>Stund an                | mingyárást                                       | subito             | von Stund an         | ezentúl          |
| statumen        | giaccio                                          | ein Rebsteck,<br>Pfal                                   | vessző, karó                                     | sostegno           | Pfal,<br>Rebsteck    | karó,<br>gyámol  |
| stips           | paga, mercede                                    | Geld                                                    | szedett pénz<br>minden<br>fwtoel<br>szedett pénz | mercede            | Lohn                 | fizetés          |
| stolidus        | pazzo, goffo                                     | torhaft,<br>torechtig, toll,<br>düppel                  | bolond<br>balgatag<br>eszélős                    | stolto             | unerständig,<br>toll | goromba          |
| stridere        | far stridore o<br>strepito                       | kirren oder<br>geiren                                   | zörgök,<br>csikorgok                             | far<br>strepito    | kürzen               | csikor-<br>gatni |
| strix           | striga                                           | ein Scheuzlicher<br>Nachtvogel,<br>Nachtwiglen<br>hewle | puppene<br>vere                                  | striga             | ein Zauberin         | boszor-<br>kány  |
| studere         | studiare,<br>adoperare a<br>fare qualche<br>cosa | sich befeissen,<br>fleiß anwenden                       | igyekezem<br>rajta,<br>tanulok                   | attendere          | fleiß<br>ankehren    | igyekezni        |
| suadere         | suadere,<br>essortare,<br>indurre,<br>persuadere | raten, vermahnen                                        | tanácsul<br>adom                                 | persuader<br>e     | raten                | enteni           |
| suaviari        | basciare                                         | küssen, ein guten<br>freudigen Küss<br>geben            | megcsóko-<br>lom                                 | basciare           | küssen               | csókol-<br>gatni |
| suavis          | soave, dolce                                     | süß, lieblich                                           | édes, kedves                                     | suave              | süß, sanft           | jóízű            |
| subscriber<br>e | sottoscrivere                                    | unterschreiben                                          | alája írok                                       | sottoscri-<br>vere | unterschreib<br>en   | aláírni          |
| suffi-          | perfumo                                          | ein Rauch oder                                          | füstölés                                         | profumo            | Berauchung           | füstöl-          |

|                   |                                                    |                                                                          |                                    |                  |                    |                           |
|-------------------|----------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------|------------------------------------|------------------|--------------------|---------------------------|
| mentum            |                                                    | Berauchung                                                               |                                    |                  |                    | <i>gés</i>                |
| superficies       | superficie                                         | die bloße<br>äusterste Breite<br>an einem jeden<br>Ding                  | valaminek<br>színe                 | superficie       | <i>Überstrich</i>  | <i>feli</i>               |
| super-<br>sedere  | soprasedere,<br>lasciare                           | underlassen,<br>lassen bleiben                                           | fölyül rajta<br>ülök               | soprasedere      | <i>warten</i>      | <i>halasz-<br/>tani</i>   |
| supinus           | col ventre in<br>su, sopino a<br>rovescio          | rückling, mit<br>dem Bauch über<br>sich                                  | hanyatta<br>fekvő                  | <i>roverso</i>   | rückling           | <i>hanyatt<br/>feküdt</i> |
| suppe-<br>ditare  | dare,<br>subministrare                             | darreichen,<br>darliefern,<br>under Schub<br>geben                       | szolgáltatom                       | <i>porgere</i>   | <i>fürstrecken</i> | <i>adogatni</i>           |
| supra             | sopra                                              | Ob                                                                       | felyül                             | sopra            | ob                 | <i>fel</i>                |
| suspicio-<br>sus  | sospettoso,<br>ombroso                             | argwönig, das<br>leichtlich ein<br>argwon<br>[Argwohn]<br>fasset         | gyanos                             | <i>sospitoso</i> | argwöhnig          | <i>gyana-<br/>kodó</i>    |
| talentum          | talento, una<br>sorte di<br>moneta                 | ein Talent, ein<br>Gewicht, hielt 60<br>Minas, das ist<br>bei 600 Kronen | táentom,<br>bizonyos<br>pénzsum-ma | talento          | <i>Pfund</i>       | <i>tunnia</i>             |
| tametsi           | benché,<br>sebbene,<br>quantunque                  | wiewohl, ob<br>schon                                                     | noha                               | benché           | wiewohl            | <i>jóllehet</i>           |
| taxare            | tassare,<br>riprendere,<br>biasmare                | schelten, mit<br>Scheltworten<br>antasten                                | kárhoztatom<br>szidalmazom         | tassare          | <i>strafen</i>     | <i>káromla-<br/>ni</i>    |
| tectus            | coperto                                            | Bedeckt                                                                  | befödözött                         | coperto          | bedeckt            | <i>befedett</i>           |
| tentamen-<br>tum  | p[r]ova,<br>saggio<br>esperienza                   | Versuchung                                                               | késértet                           | <i>prova</i>     | Veruschung         | <i>késértés</i>           |
| tergiver-<br>sari | tergiversare<br>postergare,<br>voltar le<br>spalle | den Rücken<br>kehren, ausflucht<br>nehmen, hinder<br>sich zaufen, und    | magáni<br>vonyogatom               | postergar<br>e   | zaufen             | <i>csavar-<br/>gani</i>   |

|                   |                                             |                                                                                                |                                                       |                 |            |                  |
|-------------------|---------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------|-----------------|------------|------------------|
|                   |                                             | nicht einfach<br>voellen, sich<br>sperren                                                      |                                                       |                 |            |                  |
| ternus            | tre in numero<br>o tre insieme              | drei, oder je drei                                                                             | három,<br>hármán                                      | terno           | dreifaltig | három-<br>szerű  |
| testudo           | Ø                                           | Ø                                                                                              | bolt                                                  | volto           | Gwelb      | bolt-<br>hajítás |
| timiditas         | paura,<br>timidità                          | Forchtsamkeit                                                                                  | félénkség,<br>rettegés                                | timidita        | Forchtsame | félelem          |
| timidus           | timido,<br>pauroso, di<br>pauco[!]<br>animo | Forchtsam                                                                                      | félénk,<br>rettegő                                    | pauroso         | forchtsam  | félékeny         |
| tingere           | tingere                                     | tunken, oder<br>eintunken,<br>färben                                                           | megázttatom<br>megmártom<br>megfestöm                 | tengere         | färben     | festeni          |
| tintina-<br>bulum | campanello<br>sonaglio                      | ein Glöcklin,<br>Schellen,<br>Baderbecke, mit<br>dem man klinget<br>so man in das<br>Bad ladet | csengettyű                                            | campanella      | Schall     | haran-<br>gocska |
| tornare           | tornire, far al<br>torno                    | Träien                                                                                         | megiszter-<br>gázom,<br>isztergába<br>megfara-<br>gom | far al<br>torno | Draien     | isztergál<br>ni  |
| triplex           | triplice, tre<br>più                        | dreifach,<br>dreifaltig                                                                        | háromrétű                                             | tre doppio      | dreifaltig | három-<br>szerű  |
| truncare          | troncare,<br>zoncare,<br>tagliare           | Stümlen                                                                                        | elvágom<br>megcson-<br>kítom                          | troncare        | abhauen    | csonké-<br>tani  |
| trutina           | stadera,<br>bilancia                        | ein Wag                                                                                        | mérték<br>serpenyő                                    | stadera         | Wag        | font             |
| tumultus          | romore,<br>tumulto                          | ein Entpörung so<br>jeder man<br>erschrocken ist,<br>Aufruhr                                   | csetepaté<br>visszavonyá<br>s                         | remore          | Aufruhr    | háború           |

|                 |                                                       |                                                                                              |                            |                    |                   |                      |
|-----------------|-------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------|--------------------|-------------------|----------------------|
| tussi           | tosse                                                 | der Husten                                                                                   | köhögés                    | tosse              | die Husten        | hurut                |
| ulna            | brazzo,<br>gomito                                     | der Arm                                                                                      | öl                         | brac[c]io          | Arm, Eln          | kar, föli<br>[öli]   |
| unctio          | ontione                                               | Salbung                                                                                      | kenés                      | ontione            | Salbung           | kenet                |
| unctus          | onto                                                  | Gesalbet                                                                                     | megkenetett                | onto               | gesalbet          | kent                 |
| uniusmodi       | di una forma<br>et foggia, non<br>vario               | einerlei Maß<br>oder Weis                                                                    | egyformájú                 | d'un<br>modo       | einerlei          | egyará-<br>nyú       |
| upupa           | bulba                                                 | ein Weidhof                                                                                  | büdös babuk                | bulba              | Widhopffe         | szarpúp              |
| urgere          | spingere,<br>premere,<br>forzare                      | tringen, treiben,<br>nötigen                                                                 | eröltetöm                  | spingere           | wingen            | ké[ny]-<br>szeréteni |
| ungere          | ongere                                                | salben,<br>schmieren                                                                         | megkenem                   | ongere             | salben            | kenni                |
| vadere          | andare                                                | Gehn                                                                                         | elmegyök                   | passar il<br>fiume | watten            | általgó-<br>zolni    |
| vadum           | acqua bassa,<br>guado                                 | ein Furt in einem<br>Wasser durch<br>welche man<br>watten mag                                | csökkel<br>lábaló          | trag[h]et-<br>to   | Wassefurt         | rév, kelet           |
| vaporare        | gittare vapore                                        | dampfen, ein<br>Dunst von sich<br>lassen                                                     | gőzölgök                   | vaporare           | dampfen           | füstölög-<br>ni      |
| vehere          | portare in<br>nave, in carro<br>o a cavallo           | Führen                                                                                       | viszem                     | menare             | führen            | hordozni             |
| velatus         | Coperto,<br>velato                                    | bedeckt,<br>verhenckt<br>[verhängt]                                                          | befedetett                 | coperto            | verdeckt          | befede-<br>zett      |
| venefi-<br>cium | avenenatione,<br>incantesimo<br>strigheria            | Vergiftung,<br>Vergebung mit<br>Gift Zauberei                                                | méregcsi-<br>nálás, étetés | incanto            | Verzauberun-<br>g | babona-<br>ság       |
| vernaculus      | chi nasce o<br>cresce nella<br>nostra casa o<br>paese | heimisch,<br>landlich, das bei<br>uns daheimen<br>oder in unserer<br>Landsart<br>geboren ist | tulajdon,<br>házunkbeli    | nativo             | heimisch          | házi                 |



|           |                                                                                                            |                                                                                             |                                  |                  |                            |                          |
|-----------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------|------------------|----------------------------|--------------------------|
| vero      | Ø                                                                                                          | Ø                                                                                           | igazán,<br>bizonynal,<br>nyilván | <i>certo</i>     | <i>aber</i>                | <i>kedig</i>             |
| versare   | versare,<br>voltare,<br>volgere,<br>maneggiare                                                             | oft kehren                                                                                  | forгатda-<br>golom               | volgiere<br>[!]  | oft kehren                 | <i>forгатni</i>          |
| versus    | verso, in<br>verso                                                                                         | Gegen                                                                                       | főlé                             | verso            | gegen                      | <i>felé</i>              |
| veterator | gratta<br>vecchia,<br>trincato,<br>scel[l]erato,<br>cat[t]ivo,<br>tristo, di mala<br>sorte, di mal<br>pelo | ein alter Schalk,<br>der allzeit<br>arglistig<br>gewesen ist, und<br>noch darin<br>beharret | agg, ravasz                      | <i>scaltrito</i> | ein alter<br>Schalk        | <i>csaló</i>             |
| vibrare   | vibrare,<br>muovere,<br>lanciare un<br>dardo o<br>otra[!] cosa                                             | schütteln<br>[schütteln],<br>schwingen                                                      | rázom                            | <i>crollare</i>  | schwingen                  | <i>hajtani</i>           |
| victor    | vincitore,<br>vittore                                                                                      | ein Überwinder,<br>Sieger                                                                   | Győzedelme<br>s                  | vincitore        | Überwinder<br>[Überwinder] | <i>meggyő-<br/>ző</i>    |
| viduare   | privare                                                                                                    | Berauben                                                                                    | özveggyé<br>teszöm               | privare          | berauben                   | <i>megfosz-<br/>tani</i> |
| villicus  | fattore,<br>guastaldo                                                                                      | ein Meir<br>[Meier], ein<br>Haushalter in<br>einem Meierhof                                 | major                            | fattore          | <i>Verwalter</i>           | <i>ispán</i>             |
| villus    | peli messi<br>insieme, come<br>è un mazzo di<br>setole                                                     | ein Haarlock                                                                                | moh gyapjú<br>plih               | <i>PELLI</i>     | <i>Zott, Fotz</i>          | <i>fonal,<br/>haj</i>    |
| vinitor   | coltivatore de<br>viti                                                                                     | ein Rebmann                                                                                 | szőlőműves                       | <i>vignarolo</i> | <i>Weinmann</i>            | <i>kapás</i>             |
| violentia | violenza,<br>impetuosità                                                                                   | Ungestümer<br>Gewalt                                                                        | erőszak                          | <i>forza</i>     | <i>Notzwang</i>            | <i>hatalom</i>           |

|          |                                           |                               |                                |                        |                              |                          |
|----------|-------------------------------------------|-------------------------------|--------------------------------|------------------------|------------------------------|--------------------------|
| vis      | possanza,<br>forza, potestà,<br>vehemenza | Kraft, Macht,<br>Vermögenheit | erő (avagy)<br>erőszak         | forza                  | Gwalt, Kraft                 | <i>hatalom</i>           |
| vitellus | vitello, rosso                            | Eierdotter<br>[Eidotter]      | az<br>tikmonnak<br>az széki    | rosso<br><i>d'uovo</i> | der Eiertatter<br>[Eidotter] | <i>zsománc</i>           |
| volvere  | volgere                                   | weltzen, trolen               | forgatom                       | volgiere               | weltzen                      | <i>henger-<br/>getni</i> |
| votum    | voto                                      | ein Gelübd                    | Istennek<br>fogadás            | voto                   | Gelubt<br>[Gelübde]          | <i>fogadás</i>           |
| vovere   | far voto,<br>avvotare                     | geloben, ein<br>Gelübd tun    | Istennek<br>fogadást<br>teszek | <i>invotarsi</i>       | geloben                      | <i>fogadni</i>           |

**4.1.3. A pozitív egyezések bizonyító erejének cáfolata.** Az azonosságok és különbségek megállapításához a szavak *pozitív egyezését*, vagyis teljes alaki azonosságát vettük alapul. Számtalan esetben hasonlítanak Verancsics szavai Calepinuséira, de nem teljes mértékben. Érzékeltetésül álljon itt néhány olyan megfeleltetéspár-típus, amilyenre több példa található a szótárban (Verancsics szavai a kettőspont előtt, míg Calepinusé utána állnak): *irigység* : *irigyködés* (s.v. aemulatio), *hasonlétani* : *öszvehasonlítom* (s.v. comparare), *illet* : *megilletöm* (s.v. contingere), *megkent* : *megkenetött* (s.v. delibutus), *rohanás* : *berohanás* (s.v. irruptio), *iszonyú* : *iszonyú latorság* (s.v. s.v. nefas). Lehetne Balázs Jánoshoz hasonlóan úgy érvelni, hogy Verancsics átvette Calepinusból a szavakat, de némileg megváltoztatta őket: elhagyta az igekötőket, a melléknév + főnév szerkezetből a főnevet, és megváltoztatta a melléknévi igenevet. Az ilyen feltételezés különben mindennél fényesebb bizonyíték volna arra nézve, hogy Verancsics a magyar nyelv szabályait, szóképzését, tulajdonképpen a nyelvtanát nagyon jól ismerte. Felmerül azonban a kérdés, miért nem vette át Verancsics a fent említett szavakat változtatás nélkül, ha már nem ismerte őket. Az az ellenvetés, hogy az egyes hasábokban nem volt elég hely, nem állja meg feltétlenül a helyét. A magyar oszlopban legalább 14-15 betűnyi hely áll rendelkezésre, mint ahogy arról a találomra kiválasztott *gradich*, *laitoria* (15 n, s.v. scala) és *meczenni-uagni* (14 n, sv. secare) tanúskodik. Összehasonlításul említjük meg, hogy a lat. *sedare* német megfelelői (*stillen*,

*militeren*) 18 n terjedelmű helyet foglalnak el úgy, hogy az összes hasáb szélessége azonos. Az *irigykedés*, *megillet/megilletni*, *megkenetött*, *berohanás* szavak gond nélkül befértek volna. De nem okozhatott volna nehézséget az *öszvehasonlétani* (16 n) beillesztése sem a hasádba, ráadásul Calepinusnál egy még rövidebb szó is adatolt: *öszvevetöm* (10 n), amelynek főnévi igeneve (Verancsics ebben az alakban adja meg az igéket) ugyanolyan hosszú. Ugyanez a helyzet az *iszonyú latorság* (16 n) kifejezéssel kapcsolatban is. És akkor még nem szóltunk arról, hogy - főleg a német hasáiban – nem egyszer az utolsó szótag vagy szó másik sorba kerül át, pl. *widerspenig-sein* (s.v. rebellare), ill. gyakran szórövidítésekkel találkozunk, pl. *geinen*, *aufginē* (s.v. hiare).

Ez a fejtegetés talán túlságosan elméletinek és nem ide illőnek tűnhet: egészen biztosak lehetünk ugyanis abban, hogy Verancsics nem a szedőasztalon állította össze szótárának szavait, és hogy nem tartott állandóan a keze ügyében Calepinust. Az sem valószínű, hogy jegyzetelése, majd pedig kézírata megírásakor már előre tudta volna a kinyomtatandó szótár lapméretét és oldalszámát. Feltételezhetjük ellenben, hogy nem akart hosszú, többsoros magyarázatokat, mert ez a szótár felszínhasználtságának a kárára lett volna. Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy a modern, többnyelvű (többnyire) tematikus szótárakat is az jellemzi, hogy hasábonként egy-egy sorban közlik megfelelőiket. A sorok száma legfeljebb kettő vagy három, ami a szavak számától és terjedelmétől függ.<sup>18</sup>

Az iménti fejtegetés azonban alkalmas arra, hogy rámutasson: merő spekuláció, és semmivel nem bizonyítható, hogy a két szótár megfeleltetése között meglévő alaki hasonlóság annak a jele, hogy Calepinus a forrás. Ez a megállapításunk nemcsak Verancsics és Calepinus, hanem más művek kapcsolatára is érvényes lehet. Verancsics önálló (magyar) szavai és a Calepinus szótár megfeleltetése között mindössze tizenegy szó azonos: *nem hasonló* (s.v. absimil), *kosár* (s.c. corbis), *hív* (s.v. fidus), *világos* (s.v. illustris), *tréfa* (s.v. iocus), *gyertya* (s.c. lucerna), *rab* (s.v. mancipium), *ködös* (s.v. nebulosus), *megfeddeni* (s.v. obiurgare), *jutalom* (s.v. praemium), *karó* (s.v. statumen). Az esetek több mint

<sup>18</sup> Ilyen például a hatnyelvű konferenciaszótár. A német oszlopban gyakran találni két-három sorból álló megfeleltetéseket, pl. die Türhüter, die Platzanweiser, die Saaldiner; die Ordnung, das Reglement (CH). In: (Herbert, Jean (szerk.): *Konferenciaszótár. Küldöttek és tolmácsok kézikönyve. Angol francia spanyol orosz olasz német. Magyar függelékkel*. Második, átdolgozott és bővített kiadás. Budapest 1976: 63, 27).

felében (7) Verancsics szavai mellett egy másik magyar kifejezés is szerepel, amely nem található Calepinus latin címszavainak magyarázatában. Ebből az következik, hogy Verancsics ismerte a latin címszavak magyar megfelelőit, és nem volt szüksége Calepinusra ahhoz, hogy még egy magyar szót beírjon a már meglévő mellé, vagy hogy ezzel helyettesítse a másikat. Mindezek alapján joggal lehet feltételezni, hogy a megmaradt négy latin szónak is ismerte magyar megfelelőit, és egyezésük a Calepinusban előfordulókkal csupán véletlen egybeesés.

A megfogalmazott megállapítások az olasz és német szavakra is érvényesek, jóllehet közöttük jóval több egyezik Calepinus valamelyik megfelelőjével. Ennek ellenére 156 olasz és 165 német kifejezés tér el Calepinus meghatározásaitól, amelyek a 409 latin címszónak több mint egyharmadát teszik ki: olasz 32 %, német 38 %. Ezek a szavak tehát – a hagyományos felfogás szerint sem – Calepinusból származnak.

Kilenc latin szónak a német oszlopban két-két megfelelője található, amelyek közül az egyik ugyanannak a címszónak a megfelelőjeként nem adatolt Calepinusban. Az említett szavak a következők: *Scheltwort* (s.v. contumelia), *Kampf* (s.v. dimicatio), *Licht* (s.v. lucerna), *geküglet* (s.v. orbiculatus), *Zirkel* (s.v. orbis), *begehren* (s.v. precari), *erhacken* (s.v. sarrire), *Stab* (s.v. scipio), *unerständig* (s.v. stolidus), *sanft* (s.v. suavis), *Gwalt* (s.v. vis). A hasonló típusú magyar megfeleltetések mintájára ebből az is következik, hogy Verancsicsnak nem volt szüksége a Calepinus szótárban szereplő szavak átvételére.

Ha alaposabban szemügyre vesszük Verancsicsnak azokat az olasz megfeleltetéseit, amelyek megegyeznek Calepinuséval, szembeötlő, hogy az utóbbi szótárban 124 latin címszónak több, általában két-két, olykor három, vagy annál is több megfelelője van. Ha az említett latin szavak megfelelőit Verancsics Calepinustól vette, mert nem tudta őket olaszul, akkor azt várnánk, hogy mindig az első helyen álló kifejezést másolja ki. A helyzet azonban ennél a feltételezésnél egy kicsit bonyolultabb: 77 esetben Verancsics megfelelője Calepinus első ekvivalensével, 41 alkalommal a második, négyszer a harmadik, kétszer pedig a negyedik helyen találhatóval egyezik. Ez az „átvétel” arra enged következtetni, hogy Verancsics valamilyen szempont alapján válogatott, szelektált Calepinus megfelelői

között. Ha tudott szelektálni, akkor ismerte azokat a szavakat, amelyek közül az egyiket kiválasztotta. Következésképpen ehhez nem volt szüksége Calepinusra.

A német szóanyagról is megállapítható, hogy Verancsics 166 latin címszavának német megfelelői Calepinus első, második vagy harmadik helyen megadott ekvivalenseivel egyeznek: 104 esetben az első, 55 alkalommal a második, hétszer pedig a harmadik helyen álló megfelelővel azonosak. Ebből, az olasz ekvivalensekhez hasonlóan az következik, hogy Calepinusnak mint forrásnak a használata nem bizonyított.

Nyilvánvalóvá vált tehát, hogy a *pozitív egyezések* (a szavak teljes vagy részleges alaki egyezése) nem nyújt segítséget ahhoz, hogy megállapíthassuk, milyen mértékben lehetett Calepinus Verancsics szótárának a forrása.

Marad tehát a másik szempont: a negatív egyezések alapján megvizsgálni Verancsics és a fejezet elején említett szótárak kapcsolatát. A negatív egyezések körébe azok a nem létező, hibás szavak ill. szóalakok, téves szemantikai megfelelések tartoznak, amelyek két műben azonosak, és ennek következtében bizonyító értékkel bírnak. Az írásban mutatkozó egyezéseket azért nem vettük figyelembe, mert a 16. második felében nem beszélhetünk még egységes helyesírási normáról. Tekintettel arra, hogy a második fejezetben részletesen elemeztük a szavakat, és többnyire utaltunk a forrásukra is, e helyütt csak átvételük módjának bemutatására szorítkozunk. A latin címszó után Verancsics, ezt követően pedig (a kettőspont után) a forrásul szolgáló szótár szavai következnek (Vig 2009b: 105-108).

## **4.2. A szótár tényleges forrásai**

### **4.2.1. Calepinus szótára (1585, 1586)**

#### **4.2.1.1. Olasz szavak**

1. **aqualiculus:** *albio*: *albio*, *albuolo da porci* (2.2.1.(5.)).
2. **caritas:** *carestia*: *carestia*, *inopia* (vö. 2.4.2.(2.)).
3. **clades:** *uccisione*: *calamità*, *uccisione* (2.2.1.(10.)).
4. **coagulum:** *cagliarino*: *caligarino*, *coagolo*, *conaglio*. Verancsics megfeleltetése valószínűleg Calepinus első szavának nyomdahibás alakja, amelyben két betű

fölcserélődött. Meg kell még jegyezni, hogy Calepinus megfelelői közül csak a *coagolo* szótárzott az olaszban, a másik két szó hibás (vö. 2.4.2.(5.)).

5. **cothurnus**: *bolzachino*: *borzachino*, coturno. Az  $r \rightarrow l$  betűcsere nyomdahiba (vö. 2.4.2. 8.).

6. **defectio**: *debolezze*: *debollezze* (2.2.6.(3.))

7. **fimbria**: *le bande*: *le bande*, le frange (2.2.1.(14.)).

8. **glomus**: *giemo*: gomitolo, ghiomo, *gemo*, gomiscello. A két szóalak különbsége csak látszólagos, az *i* betű semmi szerepet nem játszik az esetleges kiejtésben (vö. 2.4.2.(14.)).

9. **grassator**: *assassino*: malandrino, ladrone, *assassino* da strada. Verancsics a szemantikailag helyes körülírásnak csak az első elemét vette át, amely ennek következtében hibás jelentésű megfelelővé vált (2.2.1.(17.)).

10. **ignavia**: *dappoccagine*: paura, pigritia, *dapoccagine* (2.2.1.(18.)).

11. **ilia**: *i fianchi*: *i fianchi* (2.2.1.(19.)).

12. **marcor**: *marcia*: *marcia* (1585, *marcia*, marcito (1586) (2.2.14.(2.)).

13. **mucus**: mocagno (vö. 2.4.2.(19.)).

14. **persica**: *persico*: resco, *persico*. Calepinus első szava azonosíthatatlan (2.2.1.(24.)).

15. **protervia**: *lascivia*: soperbia [!], sfacciatagine, ribalderia, *lascivia*, ostinatione, arrogancia. Verancsics a sok meghatározás közül pont az egyik helytelent választotta ki (2.2.1.(26.)).

16. **spatium**: *aggio*: spatio, *aggio*, tiempo (2.2.1.(15.)).

17. **subula**: *lina*: *lina* o lesina, over sublia di calegaro. Calepinus megfelelői közül egyedül a *lesina* ismert az ol. szótörténetből. A *sublia* például latinon alapuló szócsinálmánynak látszik (vö. 2.4.2.(27.)).

18. **suspendium**: *appiccamento*: *appicamento* (2.2.1.(29.)).

19. **tabes**: *tisico*: tisichezza, mal di *tisico*, *marcia*, sangue marcio. Verancsics a szintagma egyik elemét emelete át saját szótárába (2.2.1.(30.)).

20. **vepres**: *spine*: *spine* (2.2.7.(5.)).

21. **vocabulum**: *dittione* [dizione]: *dittione*, vocabulo, voce. Verancsics Calepinus három szava közül az egyetlen szemantikailag hibás megfelelőt választotta (2.2.1.(33.)).

#### 4.2.1.2. Német szavak

(Megfelelő karakter híján *ae*-vel írjuk át azt az *a*, *ue*-vel az *ü*, *oe*-vel az *o* betűt, amelyek fölött egy kisebb méretű *e* található).

1. **aedacitas**: *fraesserey*: Essikeit, oder *fraesserey* (vö. 2.2.2.(1.))
2. **crapula**: *frasserey*: das hauptwee von dem prassen: item, Trunckenheit: *fraesserey*, füllerey (vö. 2.2.8.(2.)).
3. **culex**: *bram*: ein mugg oder *braem* (vö. 2.2.2.(3.)).
4. **fastus**: *pracht*: *pracht*, stolzheit, hochmut (vö. 2.2.2.(4.)).
5. **gigas**: *held*: ein ryss oder *held*. Calepinus utóbbi szava nyilván a gigászokra utal. Verancsics ezt vette át, amelynek a jelentése eltér a többi megfelelőétől (vö. 2.2.8.(6.)).
6. **induciae**: *aufzug*: ein austand oder *auffzug* des krieges. Verancsics ezúttal is egy szintagma egyik alkotóelemét (magyarázó része elhagyásával) ragadta ki (2.2.8.(7.)).
7. **mancipium**: *leibaigner*: ein *leibeigner* mensch, als da sind die man erkaufft im krieg fahet. Verancsics ezúttal is a szintagmából emeli ki az egyik szót (vö. 2.2.2.(14.)).
8. **mutuum**: *gelihens*: ein *gelihens*, das man entlechnet (2.4.1.(27.)).
9. **valvuli**: kleine *taedtle*: die *taedtlin* in den Schotten oder schelffen des gemuess, in welchen ein jedes erbsslin oder boenlin besonder ligt (vö. 2.4.1.(43.)).

#### 4.2.1.3. Magyar szavak

(Calepinus szavait a mai helyesírás szerint átírtuk)

1. **cardus**: kóró: bogács *kóró*. Calepinus megfeleltetését mind egy szónak, mind pedig két szónak is lehet értelmezni (2.2.4.(3.)).
2. **cubitus**: *kar*: könyék, *kar*. Verancsics a hibás megfeleltetést választotta (2.2.4.(4.)).
3. **ditio**: *tartomány*: birodalom, *tartomány* (2.2.10.(8.)).
4. **genista**: *ganya fa bokor*: *ganya fa bokor* (2.2.2.(14.)).
5. **ineptia**: *alkolmatlanság*: *alkolmatlanság*, apróság, gyermekeskedés (2.2.10.(11.)).

6. **instauratio**: *építés: föl építés, megújítás*. Verancsics magyar megfeleltetéseiben gyakran elhagyja az igekötőket, ami annak a jele, hogy nem nagyon ismerte használatukat (2.2.4.(17.)).

7. **lyra**: *hegedű: hegedű* (2.2.13.(3.)).

8. **maturitas**: *erts: ertseg*. Verancsics megfelelője Calepinus nyomdahibás alakjának tűnik. Megjegyzendő még, hogy Calepinus szava is valószínűleg rontott alak az *érettség* szóból (2.4.4.(8.)).

9. **nefas**: *iszonyú: iszonyú* latorság. Verancsics ismételten csak a megfeleltetés egyik elemét vette át, ami hibás megfeleltetéshez vezetett (2.2.4.(23.)).

10. **ruga** : *sömögözés: sömögözés* (2.2.4.(31.); 2.4.4.(14.)).

11. **sagacitas**: *fityézés: fityezés* (2.2.4.(32.)); 2.4.4.(15.)).

12. **stipula**: *szalmaköntő: szalma köntő* (2.2.4.(34.); 2.4.4.(17.)).

13. **vicia**: *vadzab: rosнок vad zab* (2.2.4.(37.); 2,4,5,(23.)).

#### 4.2.1.4. Olasz és német megfelelők

1. **curculio**: *tignola; wirmblen, die da Koren est: tignuola, viblen, oder milwen die das korn fraessen und aushoelen* (vö.2.2.5.).

2. **saga**: *incantatrice; unhold: incantatrice; ein haex, unhold, ein weib die mit zauberey umbgadt* (vö. 2.2.14.(3.)).

#### 4.2.1.5. Olasz, német és magyar megfelelők

**caries**: *tarlo; schemmel; óság: tarlo; Schimmel und fëule so von der elte eines dings kompt; szu étel, óság* (vö. 2.2.12.(1.)); 2.4.4.(17.)).

#### 4.2.2. Szikszai Fabricius szótára

1. **pastinaca**: *sárgarépa: sárgarépa* (vö. 2.2.4.(26.)).

2. **pero**: *bocskor: bocskor* (vö. 2.2.4.(27.)).

#### 4.2.3. Pesti Gábor szójegyzéke

1. **oliva** : *olajmag: olajmag* (s.v. olea) (vö. 2.2.4.(25.)).

2. **tegmen**: *lepecő: lepecő* (vö. 2.6.4.(1.)).



#### 4.2.4. Petrus Dasypodius szótára

1. **cilium:** *Augbrow: augbrow* (vö. 2.2.13.(1.)).
2. **salebrae:** *Rauche weg: rauche/unaebne ort/odder wege* (vö. 2.4.1.(34.)).
3. **sandalium:** *Pantofflen: ein pantoffel* (vö. 2.4.1.(26.)).
4. **situs:** *Grauwe: Graewe/schimmel von feichtigkeyt/stinckechtig feychtigkeit* (vö. 2.2.2.).
5. **solamen:** *Trost, ergetzung: ein trost/ergetzung* (s.v. *solor*) (vö. 2.2.2.(29.)).
6. **tenor:** *Weiß, Ordnung: der doa [!] der die rede weiset/die vollstreckung an eynander/ordnung* (vö. 2.2.8.(8.)).

#### 4.2.5. Dasypodius / Calepinus

A negatív egyezések mind a két szótárban szerepelnek, ezért nem lehet eldönteni, hogy melyiket használta Verancsics forrásként.

1. **glarea:** *Riß: Riß/klein steinlin am gestad der flüssen/oder des meers* (Dasypodius); *Riss, sandechtig und griesechtig ardrich, als gewonlich ist an den gestaden der wasseren* (Calepinus) (vö. 2.2.2.(1.)).
2. **palatum:** *der rachen: der rache* (Dasypodius); *der rachen des mundts* (Calepinus) (vö. 2.2.2.(18.)).

#### 4.2.6. Ioannes Murmellius szójegyzéke

**Lyricen:** *hegedűs: hegedes* (vö. 2.2.13.(4.)).

#### 4.2.7. Murmellius szójegyzéke / Calepinus szótára

Tekintettel arra, hogy a negatív egyezések mind a két szótárban adatoltak, nem lehet eldönteni, hogy melyik mű Verancsics forrása.

**Planta:** *ültetés: ewltetis* (vö. 2.2.10.(17.)).

#### 4.2.8. Hieronymus Megiser szótára

**Ciconia:** *čaplja: zhapla* [čaplja] (vö. 2.2.3.(6.)).

### 4.3. Összefoglalás

A felsorolt latin szavak idegennyelvi megfelelőiből Verancsics forráshasználatára vonatkozó következtetéseket lehet levonni.

Forrásaiban feltétlenül megbízott. Erre utal az, hogy a szavakat majdnem minden esetben szinte módosítás nélkül vette át. Néhány kivételt csak a 1) *bolzachino* (s.v. cothurnus), 2) *giemo* (s.v. glomus), 3) *kleine tadtle* (s.v. valvuli), 4) *építés* (s.v. ineptia), 5) *pantofflen* (s.v. sandalium), 6) *der rachen* (s.v. palatum), 7) *hegedűs* (s.v. lyricen) szavak képeznek. Legtöbbször csak a szó írásképe változik meg (1, 2), anélkül, hogy a kiejtésre ez befolyással lenne. Csupán a *bolzachino* szóban változik meg a kiejtés az  $r \rightarrow l$  betű- és fonémacsere következtében, amely nyomdahiba is lehet. A *tadtlin* átírása *kleine taedtle* kifejezésre nyelvismeretének bizonyítéka: az eredetileg kicsinyítő képzős szót, a kicsinyítést erősítendő, a *kis* melléknévvel egészíti ki, amely jelentésében még tovább kicsinyíti. Ugyancsak nyelvismeretét bizonyítja a *hegedes*  $\rightarrow$  *hegedűs* átírása.

Nem állíthatjuk, hogy Verancsics a forrásaiban szereplő idegennyelvi megfeleltetések egyikét sem ismerte, és csak találmányra választotta ki éppen a hibás szót. Választásakor különböző szempontok alapján döntött.

Már említettük, hogy szerzőnk számos esetben kerüli, hogy a latin szavak olasz megfeleltetéseként az olasz fonomorfológiai rendszerébe illeszkedett kifejezéseket használjon (tudós szavak). Ez vezette az *aggio* (s.v. spatium) és a *dittione* (s.v. vocabulum) esetében is. A *spatiumot* magyarázó *spatio*, *aggio*, *tiempo* szavak közül ezért elhagyta az elsőt (a *spazio* ma is a lat. címszó megfelelője) mint latinizmust, illetve az utolsót, mint hibás alakot. Tudnia kellett, hogy *tiempo* szó nem létezhet az olaszban, mert a lat. rövid  $\ddot{e}$  /e/ zárt szótagban nem diftongizálódik, hanem /E/ fonémává alakul. De azt is észlelnie kellett, hogy a *tempo* 'idő' jelentése túlságosan általános. Maradt tehát a számára ismeretlen vagy bizonytalan jelentésű *aggio* átvétele. Hasonló okból nem vette figyelembe az erősen latinos *vocabulo* szót sem (mai alakja: *vocabolo*). A *voce* 'hang' lexémának 'szó' jelentését (első adat 1321 előttről, DELIN: 1829) valószínűleg nem ismerte, így csak a *dittione* maradt számára.

Ugyancsak szóértelmezésén alapul forráshasználatának két másik típusa is.

A körülírásokat értenie kellett, különben nem tudta volna eldönteni, hogy melyik alkotóelemüket vegye át és melyiket nem. Az persze már más kérdés, hogy az így átvett szó szemantikailag pontatlan megfelelőnek bizonyult.

Azokban az esetekben, amelyekben a latin címszónak forrásaiban több szó felel meg, nyilvánvalóan nem találomra döntött egy-egy szó mellett. Ha így lett volna, akkor mindig az első helyen álló vagy legrövidebb szó átemelését várnánk. Eljárását egészen biztosan az befolyásolta, hogy a kiválasztott szót valamelyik jelentésében ismerte, ill. a többi lexémát is legalább részben: így próbálta meg eldönteni, hogy melyikre essék a aválasztása.

Verancsics bizonyíthatóan hat szótárból dolgozott. Nemcsak megerősítést nyert néhány kutató (Melich, Balázs) véleménye azt illetően, hogy Calepinus az egyik forrás, hanem számos új megállapítást is sikerült tenni. A *negatív egyzések* alapján bővült a Calepinusból átvett szavak száma.

Újdonságnak számít az is, hogy Calepinus az olasz és német szavak egy részének is a forrása, hiszen a szakirodalom ennek a kérdésnek – Žepičet leszámítva – nem szentelt különösebb figyelmet.

A német lexémák egyik kútfője Petrus Dasypodius szótára. Elméletileg az sem zárható ki, hogy a Calepinusra és Dasypodisura mint forrásokra utaló szavak egy harmadik, két- vagy többnyelvű szótárból származnak, de ez a feltételezés még bizonyításra szorul. Ugyanez érvényes az olasz szóanyagának arra a részére is, amelyet Verancsics mostani tudásunk szerint szintén Calepinusból merített.

Bizonyítást nyert két további új forrás, Szikszai Fabricius szótárának és Pesti Gábor nomenklatúrájának a használata. Forgatásuk több tekintetben figyelemreméltó. Szikszai művéről azt tartják, hogy Murmellius és más szerzők műveit használta fel (RMG: 45). A Régi Magyar Glosszárium adataiból azonban az látszik, hogy Verancsics kellő kritikával kezelte feltételezett forrásait, és nem másolta őket szolgálai. Hibás megfeleltetései szótárírói önállóságáról is tanúskodnak. Szakítani kell azzal az eddigi vélekedéssel is, miszerint Pesti Gábor szójegyzéke elsősorban külföldön volt ismeretes (Bárczi / Benkő / Berrár 1980: 60). Ebben a véleményben implicite benne van, hogy a magyar szótárírásra nem gyakorolhatott hatást. Ennek az általunk kimutatott megfeleltetések mondanak ellent.

Feltűnő a forrásokból átvett szavak elenyésző száma a hibás jelentésbeli és a nem létező ill. torzult szavak összegéhez képest: 60 (a Melich azonosította *borezával* együtt). Belőlük Verancsics szótárírói gyakorlatával kapcsolatos következtetéseket vonhatunk le.

Verancsics tehát latin címszavainak összeállításakor önállóan, saját szóismeretéből, nem pedig Calepinusból indult ki. Önállóan, saját tudására hagyatkozva írta be kéziratába az egyes nyelvek megfelelőit. Nehézségek esetén nem riadt vissza sem az egyéni szóalkotásoktól, sem pedig a körülírásoktól. Erre nyilvánvalóan azért kényszerült, mert munkáját hosszú időn keresztül, megszakításokkal végezte, és nem mindig volt keze ügyében szótár. Figyelembe véve a kor objektív lehetőségeit – nem volt könnyű könyvekre szert tenni, a könyvek sokba kerültek, közkönyvtárak nem léteztek, stb. – megállapítható, hogy forrásokat alkalmanként használt, amikor lehetősége nyílt rá. Ez magyarázza a viszonylag nagyszámú forrást és a belőlük átvett viszonylag kevés szót. Feltehetően a kéziratban üresen hagyott helyekre írta be őket az éppen a rendelkezésére álló műből. Ezek minden valószínűség szerint ismerősei, barátai birtokában voltak, náluk tekintette meg őket, vagy kapta őket rövid időre kölcsönbe (Vig 2009b: 108-119).

## 5. ÖSSZEFOGLALÁS

**5.1. Az értekezés célkitűzéseinek összefoglalása.** Munkánkban Verancsics szótárának három, egymással szorosan összefüggő aspektusával, 1) szótár megbízhatóságával, 2) Verancsics nyelvismeretével, 3) a szótár forrásainak a feltárásával foglalkoztunk. A három kérdést együttesen még senki nem vizsgálta, a feltételezett forrásokkal, illetve Verancsics nyelvtudásával foglalkozó kutatások is csak részben bizonyultak kielégítőnek.

*A szótár megbízhatósága* kapcsán két dolgot szándékoztunk megállapítani: 1) mennyire bizonyult használhatónak a kortársak és későbbi korok felhasználói számára; 2) milyen mértékben megbízható forrás a szótörténet, jelentéstörténet és szótártörténet kutatói számára.

*Verancsics nyelvtudásának a rekonstruálásában* nem szorítkozhattunk csupán aktív lexikai ismereteinek a megállapítására. Arra is törekedtünk, hogy kiderítsük, milyen mértékben ismerte az egyes nyelvek nyelvtani szabályait.

*A szótár forrásainak feltárása* során a következő problémákat kívántuk tisztázni: 1) milyen mértékben használta fel Verancsics a már megjelölt forrásokat; 2) a többnyelvű Calepinust hány nyelvhez használta; 3) latin szócikkeinek mi a forrása, ha egyáltalán létezik ilyen; 4) milyen mértékben meggyőzőek a források használatára utaló bizonyítékok.

A kitűzött célok megvalósítása érdekében elemzéseink a szótár összes latin főneve és mellékneve négynyelvű megfelelőinek vizsgálatán alapultak. Választásunk azért esett ezekre a szavakra, mert számuk alapján (3462) az összes előforduló szónak (5467) több mint a felét alkotják, így ez a szómennyiség elegendő általános következtetések levonására. Ezen kívül a főnevek képzése nagyobb változatosságot mutat az igékénél. A prefixumok és szuffixumok ui. nagy számuk következtében tágabb keretet biztosíthattak az egyéni, ill. rövid életű szóképzéseknek. Harmadsorban pedig, mivel a melléknevek egy része főnévből képzett, ezen a területen is nagyobb változatosság volt prognosztizálható.

**5.2. A szótár megbízhatósága.** Ennek megálapításához hét jelenséget vizsgáltunk meg: 1) az eltérő szemantikai megfeleltetéseket; 2) a hibás szemantikai megfeleltetéseket; 3) az eltérő szófaji megfeleltetéseket; 4) a nem létező, ill. erősen torzult alakokat; 5) az ún. átcsúszásokat, amikor az egyik oszlopban egy másik nyelv szavai állnak; 6) a nyomdahibákat; 7) a hiányzó megfelelőket.

*Eltérő szemantikai eltérések.* Kilencvenöt többjelentésű latin főnévnek 122 eltérő jelentésű szó felel meg, amelyek nyelvenként a következőképpen oszlanak meg: 1. magyar (40); 2. olasz (33); 3. horvát (32); 4. német (17). Az említett szavak nemcsak egyedül, hanem valamelyik nyelv szavával együtt, párban térnek el jelentésükben a többi megfelelőtől. A szópárok sorrendje a következő: 1. horvát-magyar (16), 2. német-magyar (5), 3. német-horvát (4), 4. olasz-horvát (1). A tények pusztán számbavételén túlmenően sikerült megállapítani néhány eltérés okát is. Az eltérés az esetek majdnem a felében a latin és az olasz szavak formai azonosságának, illetve a köztük fennálló minimális különbségnek tudható be. A horvát-magyar szópárok közül a *glavni pop*, *főpap* (s.v. antistes) kettős igen szoros kapcsolatot mutat. Minden jel arra utal, hogy Verancsics a m. *főpap* főnevet fordította le horvátra. Gyanítható, de nem bizonyítható, hogy Verancsics a többi esetben is a horvát ekvivalenst a magyar megfelelő ismeretében alkotta meg.

*Hibás szemantikai megfeleltetések.* Kétszáznegyvenhárom latin szónak a négy nyelven összesen 314 hibás szemantikai megfelelője található a szótárban. Sorrendjük nyelvenként a következő: 1. horvát (112), 2. magyar (87), 3. német (62), 4. olasz (53). A sorrend kialakulását a szótár írásának körülményei magyarázzák. Verancsics elsősorban saját tudásából merített, és adatközlőkhöz se nagyon fordult. Erre nézve az a bizonyíték, hogy viszonylag nagy számban fordulnak elő olyan hibás megfeleltetések, amelyek jelentésükben egy másik (vagy több) nyelv szavaival egyeznek. Közülük a legtöbb a horvát-magyar szópár. Ebben a csoportban a két nyelv szavainak jelentése az eseteknek csaknem a felében egyezik, négy szópár kapcsán pedig kimutatható, hogy Verancsics a horvát szavakat biztosan magyar hatásra használta. Ezen kívül szerzőnk a magyaron kívül több alkalommal az olasz vagy a német szó hibás jelentéséből kiindulva írta be megfelelőit a többi oszlopba. Az olasz és a német kiindulási szavak közül utóbbiak a gyakoribbak.

*Eltérő szófaji megfeleltetések.* A latin főnevek és melléznevek eltérő szófajú megfeleltetéseknek sorrendje: 1. német (29), 2. olasz (21), 3. horvát (19), 4. magyar (14). Ezeket a megfelelőket célszerű *részleges megfeleltetéseknek* nevezni, mert jelentésükben igen, de szófajukat tekintve nem felelnek meg a latin címszónak.

Ebből a sorrendből nemcsak az állapítható meg, hogy melyik nyelven hány megfelelőt nem tudott Verancsics, hanem az is, hogy jól ismerte az egyes nyelvek szóalkotási szabályait. A sorrendek megfordításával megkapjuk a részleges megfeleltetések megbízhatósági sorrendjét az egyes nyelveken: 1. magyar, 2. horvát, 3. olasz, 4. német. Ez azt jelenti, hogy az eltérő szófajú megfeleltetéseket illetően a magyar ekvivalensek térnek el szófajukat tekintve a legkisebb számban a latin címszavakétól, míg a legnagyobb eltérést a német megfelelők mutatják.

*Nem létező, illetve erősen torzult szavak.* Ebbe a csoportba olyan szavak tartoznak, amelyek 1) nem mutathatók ki az egyes nyelvekből; 2) amelyek nyelvtani és lexikai szempontból helytelenek: hibás a ragjuk, hibás szóösszetételek és szóképzések, valamint első látásra felismerhetetlenségig torzult alakok; 3) amelyek vélhetően nem léteztek az egyes nyelvek szókincsében. Írott szövegekben nyomuk sincs, legfeljebb még egy-két másik szótárban adatoltak. Ez arra enged következtetni, hogy szótárról szótárra vándoroltak. Mindegyikük esetében megpróbáltuk megfejteni eredeti alakjukat, illetve azt is megvizsgáltuk, hogy szerkezetük megfelel-e az egyes nyelvek szóalkotási szabályainak. Elemzésükből megállapítottuk, hogy 115 latin szónak összesen 117 nem létező, ill. erősen torzult megfeleltetése fordul elő a szótárban. Nyelvek szerinti sorrendjük: 1. német (46), 2. olasz (29), 3. magyar (24), 4. horvát (18).

*Hiányzó megfelelők.* A magyart leszámítva mind a három nyelv oszlopában található üres helyek, de nem egyenlő számban. Míg 39 latin szónak hiányzik horvát megfelelője, addig csak két német és egy olasz megfeleltetés helye maradt üresen. Érdekes, hogy a szakirodalom figyelmét elkerülte, hogy a *musculus* főnévnek olasz, a *crepare* igének pedig német megfelelője hiányzik.

*Átcsúsztatások: idegen szavak az egyes oszlopokban.* Amennyire tudjuk, erre a jelenségre sem figyelt fel a szakirodalom. Az idegen szavak száma az egyes nyelvek oszlopában a következő: 5-5 az olaszban, a horvátban és a magyarban, 2 pedig a németben. Egy kivétellel az idegen szavak egyik szomszédos hasábjából kerültek át a

másikba. Átkerülésüknek több lehetséges okát állapítottuk meg. Szedés/tördelés közben tévedett a nyomdász, és a szomszédos oszlopba tette be az ismeretlen szavakat. Erre utaló jel, hogy ezek a szavak második megfelelőként szerepelnek, és vessző választja el őket a másik szótól. Az interferencia magyarázza, hogy két magyar szó található a velük etimológiai kapcsolatban álló horvát szavak helyén. Ez a tévedés tehát Verancsics, és nem a nyomdászok számlájára írható. Verancsics figyelmetlensége áll egy horvát és egy magyar szó felcserélése, illetve néhány latin szónak az olasz oszlopban való szerepeltetése mögött.

*Nyomdahibák.* A szakirodalom megállapításai és saját adataink alapján is magasan vezetnek a német szavak, őket a horvát, olasz és magyar lexémák követik. Részletes elemzés hiányában azonban csak benyomásokra tudtunk hagyatkozni. Éppen ezért ezt a sorrendet, miután nem lehetett számszerűsíteni, a szótár megbízhatóságának megállapításához nem használtuk fel.

A szótár megbízhatóságát úgy lehet megállapítani, hogy egyesítjük az eddig kifejtett elemzések adatait. Tekintettel arra, hogy eltérő jelenségekről van szó, szemantikai jellemzőkről, szófajokról, rontott szóalakokról, stb., szükségesnek mutatkozott őket egy tágabb, általánosabb fogalomban egyesíteni. Ez a fogalom az információadás. Az eltérő szófajú megfeleltetéseknél pl. a potenciális szótárhasználó nem jut elegendő információ birtokába, amelyre a nyelvértés vagy nyelvtanulás és a megfelelő kommunikáció szempontjából esetleg szüksége lenne. A hibás szemantikai megfeleltetések, továbbá a nem létező, ill. erősen torzult szavak, vagy az eltérő szemantikai megfelelők esetében sem kapunk felvilágosítást arról, hogy mely megfelelők hibásak az egyes nyelveken, de arról sem, mely nyelvek szavai térnek el jelentésükben a többi nyelv kifejezéseitől.

Ennek megfelelően a tárgyalt jelenségeket aszerint, hogy milyen típusú információkat közölnek, négy csoportba lehet osztani:

- 1) téves információk: téves információkat közvetítenek a hibás szemantikai megfelelők; a nem létező, ill. erősen torzult szavak; az idegen szavak; (a nyomdahibás szóalakok). Használatuk megnehezíti a sikeres kommunikációt;
- 2) részleges információk: az eltérő szófajú kifejezések és körülírások jelentésükben megbízhatóak, szófajilag azonban nem. Az anyanyelvű beszélőnek nem okoznak



nehézséget, az idegen ajkúaknak azonban, - nyelvtudásuk szintjétől függően - nem szolgáltatnak elégséges információt;

3) hiányzó információk: korlátozzák a nyelvelsajátítást és a sikeres kommunikációt;

4) eltérő információk: A közvetített információk nem hibásak, a kommunikáció során azonban kisebb félreértéseket eredményezhetnek.

A jelenségeknek e négy csoportba való besorolásával árnyalt képet lehet kialakítani a szótár megbízhatóságáról általában, és az egyes nyelvek szókincsével kapcsolatban is.

### *Téves információk*

A nyomdahibás szavak csoportját az alábbiakban nem vettük figyelembe. Az eddig elvégzett elemzések nem eléggé részletesek és kielégítőek, így róluk még nem lehet számszerűleg pontos és értékelhető összképet alkotni.

Az egyes nyelvek téves információt tartalmazó szavainak mennyiségi sorrendje a következő: 1. horvát (135), 2. magyar (116), 3. német (110), 3. olasz (87). A nyelvek szókincsének megbízhatósági sorrendjét ugyanennek a sornak a fordított irányú olvasatával kapjuk meg. A megbízhatósági sorrend a nyelvek szerint a következő: 1. olasz, 2. német, 3. magyar, 4. horvát.

### *Részleges információk*

A részleges információk tekintetében a nyelvek sorrendje: 1. német (29), 2. olasz (21), 3. horvát (19), 4. magyar (14). A megbízhatósági sorrendet ismét a felsorolás fordítottja adja meg: 1. magyar, 2. horvát, 3. olasz, 4. német.

### *Hiányzó információk*

A nyelvek sorrendje a hiányzó szavakat illetően: 1. horvát (39), 2. német (2), 3. olasz (1), 4. magyar (0). A megbízhatósági sorrend ennek a fordítottja: 1. magyar, 2. olasz, 3. német, 4. horvát.

### *Eltérő információk*

A nyelvek sorrendje: 1. magyar (40), 2. olasz (33), 3. horvát (32), 4. német (10).

A megbízhatósági sorrend: 1. német, 2. horvát, 3. olasz, 4. magyar.

Felhasználói szempontból a négy csoport adatainak alapján a szótár két típusát lehet és szükséges megállapítani. Az első típus azoknak a felhasználóknak az esetében érvényes, akik csak egy-egy nyelv megfelelőire kíváncsiak. Ez a felhasználói magatartás jellemezhetette a múltbeli szótárforgatók egy részét, de érvényes azokra a kutatókra is, akik csak egy-egy nyelv szókészletével foglalkoznak. A második típus akkor nyer jelentőséget, ha a felhasználót több nyelv megfelelői is érdeklik. Az eltérő szemantikai megfeleltetések ui. ily módon több nyelvben téves szó párok kialakulásához vezethetnek. A felhasználók ebben az esetben is lehetnek kutatók, illetve az elmúlt korok emberei is, hiszen ezzel a céllal készült számukra a szótár.

A két megbízhatósági típust jelölő szószámnevek csupán megkülönböztetésüket szolgálják, alá- és fölérendeltséget nem fejeznek ki. A végső sorrend a következő módon alakult ki. Mind a négy csoportban minden helyezést pontokkal értékeltük. Az első helyezett négy, a negyedik pedig egy pontot kapott. A pontszámok összeadásával alakult ki az összesített végeredmény.

*Megbízhatóság csak az egyes nyelveket illetően, anyanyelvi vagy a nyelvet jól beszélő felhasználó esetében.*

Az 1-3. csoport helyezési pontszámainak összeadásával megkapjuk a szótárban szereplő nyelvek szókincsének megbízhatósági sorrendjét, amely a következő: 1. magyar (11) 2. olasz (9), 3. német (6), 4. horvát (5).

*Megbízhatóság az összes nyelvet együttvéve, nem anyanyelvi és csupán érdeklődő/kezdő felhasználó esetében.*

Ezt a sorrendet úgy kapjuk meg, hogy az előző sorrend pontszámait összesítjük a 4. csoport helyezési pontjaival: 1. magyar (11), 2. olasz (11), 3. német (10), 4. horvát (8).

Az eddig leírt elemzésekből megállapítható, hogy Verancsics szótára főleg latin nyelvű szövegek megértéséhez nyújtott segítséget. Haszonnal elsősorban a négy vulgáris nyelvet anyanyelvként beszélők vagy őket jól ismerő olvasók forgathatták.

Az ismertetett hibák, pontatlanságok és hiányosságok következtében kevésbé volt arra alkalmas, hogy a négy modern nyelv valamelyike iránt érdeklődő szótárhasználó idegen szókincsét megbízhatóan bővíthesse.

Ezek a megállapítások ugyanakkor semmit nem vonnak le a szótár értékéből, főleg úgy nem, hogy nem rendelkezünk adatokkal a 16. sz. többnyelvű szótárainak megbízhatóságáról. Például Calepinus 1585. és 1586.évi kiadásában is számos hiba fordul elő, - és nem csupán nyomtatási, - annak ellenére, hogy a megfeleltetések nem egy személy, hanem különböző közreműködők munkájának az eredményei. A megállapításoknak viszont a jelenkor szótörténetét kell nagyobb óvatosságra és körültekintésre inteniük, nem csupán Verancsics, hanem más szótárak adatainak tanulmányozásában is.

**5.3. Verancsics nyelvtudása.** Verancsics szóismeretének és nyelvtani szabályismeretének rekonstruálásához a következő jelenségeket vettük figyelembe: 1) az eltérő szemantikai megfeleltetéseket; 2) a hibás szemantika megfelelőket; 3) a nem létező, ill. torzult szavakat; 4) a hiányzó idegen szavakat; 5) a nyelvjárási szókincset; 6) a velencei szavak olaszosítását; 7) a római civilizáció speciális szavainak megfeleltetéseit; 8) Verancsics saját szóalkotásait. Tekintettel arra, hogy az utolsó négy pontban megjelölt jelenségekről a jelen összefoglalásban még nem volt szó, röviden ki szeretnénk rájuk térni.

*A szótár itáliai (újlatin) nyelvjárási szókincse.* A szótár olasz oszlopában 92 szó szerepel, amelyek nem a (firenzei alapú) olasz nyelv szókincséhez tartoznak, hanem a velencei nyelvjárás kifejezései. Jelenlétük a szótárban négy tényezőre vezethető vissza: 1) A 16. században még hiányzott az olasz irodalmi nyelv normatív szótára, amely nagy segítséget jelenthetett volna. 2) Verancsics hiányosan ismerte az olasz nyelv szókincsét. 3) A minimális különbségek a velencei és az olasz nyelv között. Ennek következtében a két nyelvi rendszer szavai sok tekintetben hasonlítanak egymásra, ezért a minimális különbségek memorizálása jelentős erőfeszítést igényel, ami könnyen vezet interferencia kialakulásához. 4) Számos olyan latin szó van, amelynek a mai olasz nyelvben nem egyszavas, hanem csak körülírással megfeleltetése létezik. Nem meglepő tehát, hogy hét esetben Verancsics velencei szavakat írt be megfelelőként körülírás helyett.

*A velencei szavak olaszosítása.* Negyven velencei szót olaszosított, illesztett az olasz nyelv fonomorfológiai rendszerébe Verancsics. Ez az eljárás két jelenségre hívja föl a figyelmet. Verancsics nem ismerte 40 latin szó olasz megfelelőit. Másrészt viszont azt is mutatja, hogy Verancsics nagyon jól ismerte a velencei és az olasz nyelv közötti különbségeket és hasonlóságokat. Ebből az is következik, hogy eljárása nem ösztönös, hanem tudatos volt.

*A római civilizáció speciális szavainak (reáliáinak) megfelelői.* Az elsősorban a közigazgatással, hadi élettel, öltözködéssel és mezőgazdasággal kapcsolatos 69 latin szó között mindössze tíz olyan található, amelyeknek a megfelelői valamelyik nyelven hibásak. Ez nagyon jó arány, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy legtöbbjüket a mai modern szótárak is magyarázó körülírásokkal értelmezik. Verancsicsnak erre helyhiány miatt nem nyílt lehetősége, ezért egyszavas megfeleltetésekre szorítkozott.

Olasz megfeleltetései közül a latinizmusok elenyésző száma Verancsics tudatos célkitűzésére utal: velük szemben az olasz megfelelőket részesíti előnyben. Szándéka megalapozott nyelvszemléletét és tudatosságát bizonyítja.

A latin reáliák megfelelői segítséget nyújtottak ahhoz is, hogy a szótár megírásának a módjára is következtetethessünk. A *bige*, *gladiator*, *quadriga* és *vespillo* szavak hibás megfeleltetéseinek vizsgálatából kiderül, hogy Verancsics szótárát nyelvenként külön-külön, az oszlopokban fölülről lefelé haladva írta be úgy, hogy általában nem vett tudomást a már beírt többi megfelelőről. A megfelelők kiválasztásához alapvetően a latin címszóból indult ki. Ettől a gyakorlattól azonban olykor-olykor eltért: ötleteket merített (fordított) a már meglévő, baloldali oszlop (német, horvát) szavaiból is.

*Verancsics saját szóalkotásai.* Hatvannyolc latin szónak olyan megfeleltetése, amelyek Verancsics szóalkotásai. Sorrendjük az egyes nyelvek szerint a következő (zárójelben a kifejezések száma): 1. horvát (54), 2. német (7), 3. magyar (5), 4. olasz (2). Az önállóan alkotott kifejezések között képzett és összetett szavak találhatók.

Ami a *szóképzési szabályok* ismeretét illeti, elmondható, hogy Verancsics mind a négy nyelven jól ismerte, és bátran használta őket. Ez a bátorság különösen néhány képzett horvát képzett szó esetében nyilvánvaló. Szerzőnk ui. néhány szó képzésében eltér a megszokottól, és ezzel tulajdonképpen áthágja a képzési

szabályokat is, csak azért, hogy a latin címszavak általa nem ismert horvát megfelelői helyére szót tudjon beírni.

Nyelvtörténetileg nem adatolt, de a képzés szempontjából tökéletes olasz szavai arról tanúskodnak, hogy jól ismerte a latin és az olasz nyelv között meglévő hasonlóságokat és különbségeket.

Kevés számú *szóösszetétele* megfelel a három nyelv (német, horvát, magyar) szóalkotási szabályainak.

Az 1)-8) pontokban vizsgált jelenségek elemzéseinek összesítésével megállapítottuk Verancsics nyelvtudásának a szintjét az egyes nyelvek szerint, amely két területet ölel föl: 1) szóismeretét, 2) a nyelvtani szabályok ismeretét.

*Szóismeret.* Verancsics összesen 641 latin szónak nem ismerte valamelyik nyelven a megfelelőjét. Ez a szám, amely az összes főnév és melléknév (3462) 18 %-a, és a szótárban előforduló összes szó (5467) 11 %-a, első látásra nagynak tűnik. Verancsics szóismeretének mértékéről azonban nem az a szám, hanem az egyes nyelvek szavaival kapcsolatos adatok tájékoztatnak.

A szóismereti hiányosságok sorrendje (amely a hibás szemantikai és eltérő szófaji megfeleltetések; a nem létező, ill. erősen torzult szavak; az itáliai nyelvjárási és olaszosított dialektális szavak; az egyéni szóalkotások terén tapasztalt hiányosságok összegzésén alapul, kiegészülve a Melich által jelzett borezával) nyelvenként a következő: 1. horvát (247), 2. olasz (243), 3. német (148), 4. magyar (136).

Az összes főnév és melléknév százalékában kifejezve (figyelembe véve, hogy több latin szónak ugyanaz a szó felel meg, és nem rendelkezünk számszerű adatokkal az egyes nyelvek összes főnévéről és melléknévééről, nyelvenként átlagban 3400 megfelelővel számolunk): 1. horvát (7,2 %), 2. olasz (7,1 %), 3. német (4,3 %), 4. magyar (3,9 %).

Az összes szó százalékában kifejezve (az előbbi megfontolások alapján átlagban 5400 szóval számolok) a százalékos eredmény a következő: 1. horvát (4,6%), 2. olasz (4,5 %), 3. német (2,9 %), 4. magyar (2,5 %).

Verancsics szóismeretének az egyes nyelvek szerint sorrendjét a fenti adatsor megfordításával kapjuk meg, amely a következő: 1. magyar, 2. német, 3. olasz, 4. horvát. Ez azt jelenti, hogy Verancsics legjobban a magyar nyelv szókincsét ismerte.

#### *A grammatikai szabályok ismerete*

Az eltérő szófajú megfeleltetések elemzéséből az is kiderült, hogy Verancsics jól ismerte az egyes nyelvek grammatikai szabályait. Tudta, hogy pl. az egyes nyelveken nem minden esetben létezik főnévből képzett melléknév, és ugyanolyan jól tudta, milyen típusú melléknévi (jelzői) szerepű szintagmákkal lehet őket pótolni. Körülírásai is szabályismeretét bizonyítják. A nyelvtani szabályok ismeretén kívül Verancsics nyelvi tudásának egy másik területét lehet feltárni.

A szóalkotásokból ítélve Verancsics jól ismerte a négy nyelv szóképzési és összetételi szabályait. Tipológiai megfigyeléseit a velencei szavak olaszosítása mutatja meg. Ezen túlmenően még „nyelvtörténeti ismerteknek” is a birtokában volt: tisztában volt az olasz fonémák latin eredetijével is.

Figyelembe véve azt, hogy ilyen sokrétű tudásra akkor tesz szert az ember, amikor egy-egy nyelvet meglehetősen jól ismer, – nemcsak érti, hanem beszél is, – megállapítható, hogy Verancsics mind a négy nyelvet megbízhatóan ismerte, nyelvismeretének szintje és nyelvenkénti különbsége csak a szókincs tekintetében mutat eltéréseket. Ebből következően nyelvtudásának a szintje megegyezik a szóismerete kapcsán ismertetett sorrenddel: 1. magyar, 2. német, 3. olasz, 4. horvát. Verancsics tehát a legjobban magyarul, legkevésbé pedig horvátul tudott. Feltűnő német nyelvismeretének a jó szintje. Ez az eredmény megerősíti Žepić pozitív véleményét, és végérvényesen cáfolja a korábban elhangzott elmarasztaló állásfoglalásokat. Verancsics nyelvtudásának rangsorolása csupán azt mutatja meg, hogy melyik nyelvet ismerte jobban, mint a másikat. Nem jelenti azt, hogy például a horvát nyelvet gyengén tudta.

Nyelvtipológiai és nyelvtörténeti ismeretei egyben rehabilitálják szerzőnket a vele kapcsolatban megfogalmazott negatív ítélet alól, miszerint nem volt filológus. Amennyiben a filológiát szigorúan véve elkülönítjük a nyelvészettől, akkor elmondhatjuk: Verancsics nem filológiai, hanem nyelvészeti ismeretekkel rendelkezett.

*Verancsics szótárírói leleményessége.*

Számos, az előzőekben már ismertetett eljárás megvilágítja Verancsics szótárírói leleményességét, amellyel helyenként sikerült hiányos szóismeretét ellensúlyoznia. Nem esik kétségbe, hanem bátran, semmitől vissza nem riadva keres megoldást. Szótárírói leleményessége érvényesül a velencei szavak olaszosításában, a római civilizációra jellemző reáliák megfeleltetésében, önálló kölűírásaiban, –különösen a nem melléknévi (jelzői) szerepű szintagmák megalkotásánál, – önálló szóalkotásaiban.

**5.4. A szótár forrásai.** Sikerült tisztázni, hogy Verancsics latin szócikkeit nem Calepinusból kiindulva állította össze, hanem saját tudásából.

*A negatív egyezések segítségével azonosítottuk a szótár forrásait, amelyek a következők: Calepinus, Dasypodius, Megiser, Szikszai szótára, Murmellius és Pesti nomenklatúrája.*

Új eredmény, hogy pontosan tisztázódott Calepinusnak mint forrásnak a szerepe: most már nemcsak azt tudjuk, hogy milyen magyar szavak származnak belőle, hanem azt is, hogy az olasz és német szavak egy része is innen ered.

Szintén új az a megállapítás is, hogy Dasypodius szótára is a források között található.

Az átvett szavak számából és átvételük módjából figyelemre méltó következtetéseket lehetett levonni Verancsics szótárhasználatával és szótárírói gyakorlatával kapcsolatban. Forrásaiban feltétlenül megbízott, amire – néhány esettől eltekintve, – a változtatás nélkül átvett szavak utalnak. A hibás szavakat nem találomra választotta ki. Tudta valamelyik jelentésüket, de legalább részben a többit is ismernie kellett. Eme ismeretei alapján döntött azután.

Feltűnő a forrásokból átvett szavak elenyésző száma (60) a hibás szemantikai megfeleltetések és a nem létező, ill. torzult szavak számához képest.

Már említettük, hogy Verancsics latin címszavainak összeállításakor önállóan, saját latin szóismeretéből, nem pedig Calepinusból indult ki. Önállóan, saját tudására hagyatkozva írta be kéziratába az egyes nyelvek megfelelőit. Bizonytalan és kérdéses esetekben nem riadt vissza sem az egyéni szóalkotásoktól,

sem pedig a körülírásoktól. Erre nyilvánvalóan azért kényszerült, mert munkáját hosszú időn keresztül, megszakításokkal végezte, és nem mindig volt keze ügyében szótár. Figyelembe véve a kor objektív lehetőségeit – nem volt könnyű könyvekre szert tenni, a könyvek sokba kerültek, közkönyvtárak nem léteztek, stb. – megállapítható, hogy forrásokat csak alkalmanként használt, amikor lehetősége nyílt rá. Ez magyarázza a viszonylag nagyszámú forrást és a belőlük átvett viszonylag kevés szót. Feltehetően a kéziratban üresen hagyott helyekre írta be őket az éppen a rendelkezésére álló forrásból. Ezek minden valószínűség szerint ismerősei, barátai birtokában voltak, náluk tekintette meg őket, vagy kapta rövid időre kölcsönbe őket.

**5.5. Befejező értékelés.** Verancsics Faustus saját tudásából állította össze szótárának latin címszavait. Alapvetően saját tudásából merítette a négy nyelv megfelelőit is. Nem valószínű, hogy anyanyelvi adatközlőkre hagyatkozott; és írott forrásokat is csak helyyel-közzel használt, amikor a körülmények lehetővé tették. A kéziratot a nyomdába való leadás előtt alaposan senki sem nézte át. Ezeket az állításokat szótárának viszonylag nagy számú hibás, ill. hiányzó megfeleltetése támasztja alá. Számuk még valószínűleg nőni is fog, ha elkészül az igék megfeleltetésének elemzése. A szótár hiányosságainak feltárása nem jelenti azt, hogy a maga korában haszontalan mű volt, vagy használhatatlan a későbbi korok használói vagy kutatói számára. A kutatókat viszont arra kell, hogy intsék: nagyobb óvatosságot tanúsítsanak nem csupán a Verancsics szótárában, hanem a régi korok többi, főleg többnyelvű szótárában található szavakkal kapcsolatban. Az ti., hogy több régi szótárral kapcsolatban nem rendelkezünk hasonló adatokkal, még nem jelenti, hogy jobbak lennének Verancsicsénál. Erről hamar meggyőződhetünk, ha egy kicsit figyelmesebben tanulmányozzuk pl. Calepinust. Ne feledjük, a 16. századi szótárírás általában még nem áll a későbbi korok szótárainak a színvonalán. Verancsics „mentségére” legyen még az is mondvá, hogy egyáltalán nem volt egyszerű feladat mintegy húszezer szót öt nyelven ismerni, és egy szótárat egyedül megírni. Ez a teljesítmény pedig még jelentősebb annak a fényében, hogy a szótárírás nem élete fő foglalatossága volt. Elég, ha például „Machinae novae” c. munkájára gondolunk. Ha az előbb említett körülményeket figyelembe véve szemléljük művét, feltétlen elismeréssel kell adóznunk teljesítménye előtt.



## Rövidítések jegyzéke

|            |                                                             |
|------------|-------------------------------------------------------------|
| bellun.    | bellunói                                                    |
| bis.       | bisiacco                                                    |
| capod.     | capodistriano, Capodistria/Koper venetói típusú nyelvjárása |
| chiogg.    | chioggiai                                                   |
| dign.      | dignanói, Dignano/Vodnjan újlatin nyelvjárása               |
| emil.      | emiliai                                                     |
| emil.-rom. | emilia-romagnai                                             |
| e. sz.     | egyres szám                                                 |
| fium.      | fiumei                                                      |
| fn.        | főnév                                                       |
| folv.      | folvamatós (igekalak)                                       |
| fr.        | francia                                                     |
| friul.     | friuli                                                      |
| h.         | hímnennű                                                    |
| hv.        | horvát                                                      |
| ig.        | ige                                                         |
| irod.      | irodalmi                                                    |
| kat.       | katalán                                                     |
| kfn.       | középfelnémet                                               |
| lad.       | ladin                                                       |
| lig.       | liguriai                                                    |
| lomb.      | lombardiai                                                  |
| m.         | magyar                                                      |
| mil.       | milánói                                                     |
| mn.        | melléknév                                                   |
| monf.      | monfalconei                                                 |
| mugl.      | muglisano, Muggia friuli típusú nyelvjárása                 |
| Ny.        | nyelvjárás                                                  |
| ófnm.      | ófelnémet                                                   |
| oksz.      | okszitán                                                    |
| ol.        | olasz                                                       |

|               |                                                                        |
|---------------|------------------------------------------------------------------------|
| pad.          | padovai                                                                |
| piem.         | piemontei                                                              |
| pir.          | piranói/pirani                                                         |
| poles.        | polesinei                                                              |
| port.         | portugál                                                               |
| R             | régi                                                                   |
| rom.          | romagnai                                                               |
| rov.          | Roveretói                                                              |
| sn            | semleges nem                                                           |
| sp.           | spanyol                                                                |
| trent.        | trentói                                                                |
| trev.         | trevisói                                                               |
| trieszt.      | trieszti                                                               |
| t. sz.        | többes szám                                                            |
| úfn.          | újfelnémet                                                             |
| valsug.       | valsuganai                                                             |
| veneto-dalm.  | veneto-dalmata, a Dalmáciában beszélt venetói típusú nyelvjárások neve |
| veneto.isztr. | az Isztrián beszélt venetói típusú nyelvjárások neve                   |
| veneto-júl.   | veneto-júliai                                                          |
| vel.          | velencei                                                               |
| ver.          | veronai                                                                |
| vic.          | vicenzai                                                               |
| zar.          | zarai/zadari                                                           |

## Bibliográfia

- AIS: Jaberg, Karl / Jud, Jakob: *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz. I-VIII.* Zofingen, 1928-1940.
- AR: *Rječnik hrvatskoga ili sprskoga jezika. I-XXIII.* Zagreb, 1880-1976.
- Balázs, János (1975): „L’importanza del «Dictionarium» (1595) e della «Logica Nova» (1616) di Faustus Verancsics, pubblicati a Venezia”. In: Klaniczay, Tibor (szerk.): *Rapporti veneto-ungheresi all’epoca del Rinascimento.* Budapest, 373-388.
- Bárczi, Géza (1960): „Eltérések Verancsics Faustus szótára 1595-i kiadásának különféle példányai között”. In: *Magyar Könyvszemle* 76, 29-32.
- Bárczi, Géza (1963): *A magyar nyelv életrajza.* Budapest.
- Bárczi, Géza / Benkő, Loránd / Berrár, Jolán (1980): *A magyar nyelv története.* Harmadik kiadás.
- Barić, Eugenija et al. (1997): *Hrvatska gramatika.* 2. promijenjeno izdanje. Zagreb.
- Belostenec, Ivan (1740): *Gazophylacium illyrico-latinum latino-illyricum.* Zagreb.
- Besedar: Velčić, Nikola: *Besedar Bejske Tramuntane.* Mali Lošinj-Beli-Rijeka, 2003.
- Bethlen, Mihály (1981): Bethlen Mihály útinaplója [1691-1695]. Sajtó alá rendezte és az utószót írta Jankovics József. Budapest.
- Calepinus, Ambrosius (1549): *Dictionarium, in quo ... quam plurim tam Latina ... quam Graeca Latinis respondentia vocabula ... sunt addita. Item Vocibus Latinis interpretationes Italicae additae sunt et ... plurimis in locis sunt castigatae.* Venetiis.
- Calepinus, Ambrosius (1585): *Dictionarium decem linguarum. Lat., Hebr., Graec., It., Germ., Hisp., Pol., Ung., Angl.* Lugduni.
- Calepinus, Ambrosius (1586): *Dictionarium decem linguarum. Lat., Hebr., Graec., It., Germ., Hisp., Pol., Ung., Angl.* Lugduni.
- CzF: Czuczor, Gergely / Fogarasi, Miklós: *A magyar nyelv szótára.* I-VI. Pest, [később] Budapest, 1862-1874.
- ČDL: Hraste, Mate / Šimunović, Petar / Olesch, Reinhold (Szerk.): *Čakavisch-Deutsches Lexikon.* I. Köln-Wien, 1979.
- DDF: Samani, Salvatore: *Dizionario del dialetto fiumano.* Venezia, 1980.
- DDM: Zadini, Diomiro / Dorsi, Pierpaolo: *Dizionario del dialetto muglisano.* Udine, 1981.
- DDV: Boerio, Giuseppe: *Dizionario del dialetto veneziano.* Venezia, 1856. Ristampa anastatica. Firenze, 1983.

- De Mauro, Tullio (1976): *Storia linguistica dell'Italia unita*. I-II. Bari.
- De Smet, Gilbert (1974): „Einführung.” In DLG [oldalszámozás nélkül].
- DELIN: Cortelazzo, Manlio / Zolli, Paolo: *Dizionario etimologico della lingua italiana*. Seconda edizione in volume unico. Bologna, 1999.
- DILL: Bianchi, Enrico / Bianchi, Raffaello / Lelli, Onorio: *Dizionario illustrato della lingua latina*. Firenze, 21974.
- DLG: Dasypodius, Petrus: *Dictionarium latinogermanicum*. Mit einer Einführung von Gilbert de Smet. Hildesheim-New York, 1974.
- DLHR: Divković, Mirko: *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*. Zagreb, 1900. Reprint izdanje. Zagreb, 1980.
- Doria, Mario (1978): *Storia del dialetto triestino. Con una raccolta di 170 testi*. Trieste.
- DP: Gribaudo Pinin, Gianfranco / Seglie, Sergio: *Dissionari piemontèis*. I-IV. Torino, 1972-1975.
- DSFEDC: Manzini, Giulio / Rocchi, Luciano: *Dizionario storico fraseologico etimologico del dialetto di Capodistria*. Trieste-Rovigno, 1995.
- Du Cange: Charles Du Fresne Du Cange: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. I-V. Graz, 1954. Nachdruck der Ausgabe von 1883-1887.
- Duden: *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in sechs Bänden*. Mannheim-Wien-Zürich, 1976-1981.
- DudenEt: *Duden Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*. Bearbeitet von Günther Drosdowski. Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich, 21997.
- Dukat, Vladoje (1925): „Rječnik Fausta Vrančića”. In: *Rad* 231, 102-136.
- Durante, Marcello (1981): *Dal latino all'italiano moderno. Saggio di storia linguistica e culturale*. Bologna.
- DWB: Grimm, Jacob / Grimm, Wilhelm: *Deutsches Wörterbuch*. I-XVI. Leipzig, 1854-1971.
- EPhK: Egyetemes Philologiai Közlöny. Budapest 1 (1877)-70 (1948).
- ERHSJ: Skok, Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I-IV. Prir. Putanec, Valentin. Zagreb, 1971-1974.
- EV: Prati, Angelico: *Etimologie venete*. Venezia-Roma, 1968.
- EWUng: Benkő, Loránd (Főszerk.). Gerstner, Károly / S. Hámori, Antónia / Zaicz, Gábor (Szerk.): *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. I-III. Budapest, 1993-1997.
- Fischer, Hermann (1904-1914): *Schwäbisches Wörterbuch*. I-IV. Tübingen.
- Fleischer, Wolfgang / Barz, Irmhild (1992): *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Unter Mitarbeit von Marianne Schröder. Tübingen.
- FLNySz: Finály, Henrik: *A latin nyelv szótára*. Budapest, 1884. Reprint. Budapest, 2002.

- FNHD: Götze, Alfred: *Frühneuhochdeutsches Glossar*. 7. Auflage. Berlin, 1967.
- Fokos, Dávid (1922): „Verantius Faustus Dictionariumáról. In: *Nyr* 51, 120-121.
- Fokos, Dávid (1924): „Szótárirodalmunk történetéhez”. In: *Nyr* 53, 74-76.
- GDDT: Doria, Mario: *Grande dizionario del dialetto triestino. Storico etimologico fraseologico*. Con la collaborazione di Claudio Noliani. Trieste, 1987.
- GDLI: Battaglia, Sandro: *Grande dizionario della lingua italiana. I-XXI*. Torino, 1961-2002.
- GLDWB: Georges, K.E.: *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch*. I-II. Leipzig, 1869.
- GMILRH: Bartal, Antal: *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*. Lipsia 1901.
- Grada: Grada za povijest književnosti Hrvatske. Zagreb, 1 (1897)-.
- GVGDG: Bottin, Renzo: *Al graisan. Vocabolario e grammatica del dialetto parlato nell'isola di Grado*. Grado, 2003.
- GYLM: Györkösy, Alajos: *Latin-magyar szótár*. Ötödik kiad. Budapest, 1975.
- Gyöngyösi, István (1998-2003): *Márssal társalkodó Murányi Vénus*. Budapest, 1998. *Porából megéledett Főnix*, Budapest, 1999. *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága*. Budapest, 2000. *Rózsakoszorú*. Budapest, 2002. *Csalárd cupido. Proserpina elragadtatása. Cuma városában épített Dádalus temploma. Heroida fordítások*. Budapest, 2003.
- Hadrovics, László (2002): *A régi horvát szótáriradalom. Magántanári előadások az 1941/42. tanévben*. Szerkesztette Vig István közreműködésével Nyomárkay István. Budapest.
- Haensch, Günther (1991): „Die mehrsprachigen Wörterbücher und ihre Probleme”. In: Wiegand, Herbert Ernst / Zgusta, Ladislav (Hrg.): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. 5/3. Berlin-New York, 2009-2937.
- Hausner, Gábor / Monok, István / Orlovsky, Géza (1991): „A bibliotheca zriniana története”. In: Klaniczay, Tibor (Szerk.): *A bibliotheca zriniana története és állománya*. Budapest, 21-82.
- Heltai, Gáspár (1981): *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Sajtó alá rendezte Kulcsár Margit. A bevezetőt Kulcsár Péter írta. Budapest.
- Hyrkkänen, Jukka (1973): *Der Lexikalische Einfluss des Italienischen auf das Kroatische des 16. Jahrhunderts. Die italienischen Lehnwörter im Sprachgebrauch der dalmatinischen Kroaten im Licht der kroatischen Renaissance-Literatur*. Helsinki.
- Jakab, László / Bölcskei, András (2000): *Balassi szótár*. Debrecen.
- Jonke, Ljudevit (1992): „«Dikcionar» Fausta Vrančića”. In Vrančić, 135-139.
- KlugeEt: Kluge, Friedrich: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Bearb. von Elmar Seebold. 23. erw. Aufl. Berlin-New York, 1999.
- Kniezsa, István (1952): *Helyesírásunk története a könyvnyomtatásig*. Budapest.
- Kniezsa, István (1952b): *A magyar helyesírás története*. Budapest.

- Kühn, Peter / Püschel, Ulrich (1990): „Die deutsche Lexikographie von 17. bis zu den Brüdern Grimm ausschließlich”. In: Hausmann, Franz Josef / Reichmann, Oskar / Wiegand, Herbert Ernst / Zgusta, Ladislav (Szerk.): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie.II*. Berlin-New York, 2049-2077.
- Labarre, Albert (1975): *Bibliographie du Dictionarium d'Ambrogio Calepino (1502-1779)*. Baden-Baden.
- LGSWLD: Pertsch, Erich: *Langenscheidts Großes Schulwörterbuch. Lateinisch-Deutsch*. Berlin-München-Wien-Zürich, 1977.
- LHR: Žepić, Milan: *Latinsko-hrvatski rječnik*. Prema izdanju B. Horvat-Žepić priderio Veljko Gortan. 13. izdanje. Zagreb, 2000.
- LLMAH: Boronkai, Iván (Szerk.): *Lexicon latinitatis medii aevi Hungariae. I.*- Budapest, 1987-.
- LLMAI: Kostrenčić, M: *Lexicon latinitatis medii aevi Jugoslaviae. I-II*. Zagreb, 1973.
- LLNMA: Fuchs, J.W. / Wiegers, Olga / Gumbert-Hepp, Marijke (Szerk.): *Lexicon latinitatis Nederlandicae medii aevi. Wordenboek van het middeleeuws latijn van de Noordelijke Nederlanden. I-VIII*. Amsterdam – Leiden – Boston, 1970-2003.
- LMALB: Varel, Ladislav / Martínek, Jan (Szerk.): *Latinitatis medii aevi lexicon bohemoslov. Slovník středověké latiny v českých zemích. I.*- Praha, 1987-.
- LMILP: Plezi, Mariana (Szerk.): *Lexicon mediae et infimae latinitatis polonorum. Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce. I.*- Wrocław-Kraków-Warszawa, 1953-.
- Malić, Dragica (1997): *Žića svetih otaca*. Zagreb.
- Malić, Dragica (2002): *Na izvorima hrvatskoga jezika*. Zagreb.
- Mataga, Vojislav (2003): *Romanizmi u neretvanskome govoru*. Zagreb.
- Mažuranić, Vladimir (1908-1922): *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*. Zagreb. Pretisak. Zagreb, 1975.
- Megiser, Hieronymus (1592): *Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch*. Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahr 1592. Bearbeitet von Annelies Lägheid. Wiesbaden, 1967.
- Melich, János (1906): „A magyar szótárirodalom (4)”. In: *Nyk* 36, 165-206.
- Melich, János (1913): „Adalékok a magyar szótárirodalomhoz”. In: *Nyk* 43, 242-244.
- Melich, János (1958): „Palota”. In: *MNy* 54, 424-435.
- Meršić, Žuža / Gulešić, Milvia (1997): „Mađarski «dalmatizmi» po Vrančiću”. In: *Hrvati i Mađari u svjetlu prožimanja kultura i jezika*. Knj.2. Pečuh, 1997, 220-223.
- MHDHWB: Lexer, Matthias: *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. I-III*. Leipzig 1872-1878. Stuttgart, 1979.

- Migliorini, Bruno (1971): *Storia della lingua italiana*. Firenze (Biblioteca Sansoni. Quinta ediz.).
- MLLM: Niemeyer, J.F.: *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*. Leiden, 1976.
- MNy: Magyar Nyelv. Budapest, 1(1905)-.
- Moguš, Milan (1995): *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Drugo prošireno izdanje. Zagreb.
- Moguš, Milan (2001): *Rječnik Marulićeve Judite*. Zagreb.
- MTF: Bán, Péter (Szerk.): *Magyar történelmi fogalomtár*. I-II. Budapest.
- NPVF: Pirona, Giulio Andrea / Carletti, Ercole / Corgnali, Giovanni Battista: *Il nuovo Pirona. Vocabolario friulano*. Seconda ediz. Con aggiunte e correzioni riordinate da Giovanni Frau. Udine, 1992.
- NyK: Nyelvtudományi Közlemények. Pest (Budapest), 1(1862)-.
- Nyomárkay, István (2004). „A horvát és a szerb szótáriródalom”. In: Nyomárkay, István / Vig, István (Szerk.): *Kis szláv lexikográfia*. Budapest, 50-109.
- Nyomárkay, István (2007): *Rövid horvát és szerb nyelvtörténet*. Budapest.
- Nyr: Magyar Nyelvőr. Pest (Budapest), 1 (1872)-.
- NySz: Szarvas, Gábor / Simonyi, Zsigmond: *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig*. I-III. Budapest, 1890-1893.
- Oklsz. Szamota, István / Zolnai, Gyula: *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a magyar nyelvtörténeti szótárhoz*. Budapest, 1902-1906.
- Penzl, Herbert (1984): *Frühneuhochdeutsch*. Bern-Frankfurt/M-Nancy-New York.
- PR: Vidović, Radovan: *Pomorski rječnik*. Split, 1984.
- Putanec, Valentin (1951): „Dva priloga za našu bibliografiju”. In: *Građa* 21, 255-261.
- Putanec, Valentin (1971): „Apostile uz «Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum» (1595) Fausta Vrančića”. In: *Čakavska rič* 1, br. 2, 5-17.
- Putanec, Valentin (1992): „Hrvatsko-latinski rječnik. 1595”. In: Vrančić, 143-195.
- Rad: Radovi JAZU. Zagreb, 1 (1867)-.
- RČGR: Mohorovičić-Maričin, Franjo: *Rječnik čakavskog govora Rukavca i bliže okolice*. Rijeka-Opatija-Matulji, 2001.
- REW: Meyer-Lübke, Wilhelm: *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Fünfte Auflage. Heidelberg, 1972.
- RGMS: Piasevoli, Ankica: *Rječnik govora mjesta Sali*. Zadar, 1993.
- RIG: Šamija, Ivan Branko / Ujević, Petar: *Rječnik imotskog govora*. Zagreb, 2001.
- RMG: Berrár, Jolán / Károly, Sándor (Szerk.): *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára*. Budapest, 1984.

- Rodvila de, Màiistro Adamo (1987): *Introito e porta de quele che voleno imparare e comprendere todescho o latino, cioè taliano*. Edito sulle stampe del 1477 e 1500 e corredato di un'introduzione, note e di indici per Vito R. Giustiniani. Tübingen, 1987.
- Rohlf, Gerhard (1966-1969): *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. I. *Fonetica*. II. *Morfologia*. III. *Sintassi e formazione delle parole*. Torino.
- RSG: Vuković, Siniša: *Ričnik selaškega govora. Rječnik dijalekta Selaca na otoku Braču*. Split, 2001.
- Schmidt, Wilhelm (2000): *Geschichte der deutschen Sprache. Ein Lehrbuch für das germanistische Studium*. Stuttgart.
- B. Simond, Renée (1959): *Verancsics Faustus Dictionáriumának magyar szókészlete betűrendben, a latin értelmezésekkel*. Budapest.
- Simonyi, Zsigmond (1881): „Megjegyzések Teza cikkéhez.” In: Teza 1881, 115-117.
- Sočanac, Lelija (2004): *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri. S rječnikom talijanizama u standardnome hrvatskom jeziku i u dubrovačkoj dramskoj književnosti*. Zagreb.
- Stedje, Astrid (1999): *Deutsche Sprache gestern und heute. Einführung in Sprachgeschichte und Sprachkunde*. München.
- Stussi, Alfredo (1965): *Testi veneziani del Duecento e dei primi del Trecento*. Pisa.
- Sulyok, Hedvig (2001): *Magyar-olasz és olasz-magyar szójegyzék Verancsics Faustus Dictionariuma alapján. Lessico ungherese-italiano e italiano-ungherese in base al Dictionarium di Faustus Verantius*. Szeged.
- Szenci Molnár, Albert (1976): *Válogatott művei*. Tolnai Gábor irányításával sajtó alá rendezte Vásárhelyi Judit. A bevezetést írta Tolnai Gábor. Budapest.
- Szepsi Csombor, Márton (2003): *Europica varietas*. Dunaszerdahely.
- SzT: Szabó T. Attila (Szerk.): *Erdélyi magyar szótörténeti tár. I.*. Bukarest, 1976-.
- Táallyay, Pál (Istvánffy 2001-): Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt krónikája Táallyay Pál XVII. századi fordításában. I/1, I/2. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Budapest, 2001, 2003.
- Tancke, Gunnar (1984): *Die italienischen Wörterbücher von den Anfängen bis zum Erscheinen des „Vocabolario degli Accademici della Crusca” (1612). Bestandsaufnahme und Analyse*. Tübingen.
- Tekavčić, Pavao (1980): *Grammatica storica dell'italiano. I. Fonematica*. Bologna.
- TESz: Benkő, Loránd (Főszerk.). Kiss, Lajos / Papp, László (Szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I-IV*. Budapest, 1967-1984.
- Teza, Emilio (1881): „Baldi Bernardin magyar olasz szótárkájáról”. In: *EphK* 5, 110-115.



- THR: Deanović, Mirko / Jernej, Josip: *Talijansko-hrvatski rječnik*. Četrnaesto izdanje. Zagreb, 2002.
- Turčić, Branko (2002): *Sedmoškjani. Prvi čakavski rječnik*. Rijeka.
- ÚMTSz: B. Lőrinczy, Éva / Hosszú, Ferenc (Szerk.): *Új magyar tájszótár.I-*. Budapest, 1979-.
- VAnić: Anić, Vladimir: *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Priredila Ljiljana Jojić. Zagreb, 2004.
- VDCh: Naccari, Riccardo / Boscolo, Giorgio: *Vocabolario del dialetto chioggiotto*. Chioggia, 1982.
- VDVD: Miotto, Luigi: *Vocabolario del dialetto veneto-dalmata*. Trieste, 1991.
- VFDB: Domini, Silvio / Fulzio, Aldo / Miniussi, Aldo / Vittori, Giordano: *Vocabolario fraseologico del dialetto „bisiàc”*. Bologna, 1985.
- VG: Rosamani, Enrico: *Vocabolario giuliano*. Bologna, 1958.
- Vig, István (2000): „Tipologia dell’italianizzazione dei venezianismi (venetismi) nel dizionario pentalingue di Faustus verantius”. In *Ambra* 1, 26-32.
- Vig, István (2002): „Lessico dialettale nel Dictionarium di Faustus Verantius”. In: *Ambra* 3, 12-45.
- Vig, István (2005a): „Kroatizmi u četverojezičnom rječniku Hieronyma Megisera”. In: Lukač, Stjepan (Urednik): *Na brzu ruku skupljeni skup*. Budapest, 265-276.
- Vig, István (2005b): „Fausto Veranzio poliglotta. Contributi allo studio delle conoscenze plurilinguistiche dei lessicografi del ’500.” In: Litwornia, Andrzej / Nemeth, Gizella / Papo, Adriano (a c. di): *Da Aquileia al Baltico. Attraverso i paesi della nuova Europa*. Mariano del Friuli, 89-95.
- Vig, István (2006): „Equivalenti italiani di termini specifici latini in alcuni dizionari plurilingue del ’500.” In: Tegyei, Gabriella / Désfalvi-Tóth, András / A. Mihályka, Livia (ed.): *Écritures. Scritture. Actes du colloque*. Veszprém, 11-22.
- Vig, István (2007): „Ungarischer Einfluss im kroatischen Schriftsystem von Faust Vrančić”. In: *Studia Slavica Hung.* 52/1-2, 447-456.
- Vig, István (2009a): „Latin nyelvi reáliák megfeleltetési Verancsics Faustus szótárában”. In: Bárdosi, Vilmos (szerk.): *Quo vadis philologia temporum nostrorum? Korunk civilizációjának nyelvi képe*. Budapest, 269-279.
- Vig, István (2009b): „Verancsics szótárának forrásai.” In Fábíán, Zsuzsanna (szerk.): *Szótárírás és szótárírók*. Budapest, 97-124.
- Vince, Zlatko (2002): *Putovima hrvatskoga književnoga jezika*. Treće, dopunjeno izdanje. Zagreb.
- VLIzing: Zingarelli, Nicola: *Vocabolario della lingua italiana*. Undicesima ed. A cura di Miro Dogliotti e Luigi Rosiello. Bologna, 1984.

- Vončina, Josip (1979): „Vrančićev rječnik”. In: *Filologija* 9, 7-36.
- Vrančić, Faust: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum. Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatie [sic] & Ungaricae*. Venezia 1595. Šesto bibliofilsko izdanje. Zagreb 1992.
- Vuković, Siniša (2001): *Ričnik selaškega govora. Rječnik dijalekta Selaca na otoku Braču*. Split.
- Wahrig, Gerhard (2000): *Deutsches Wörterbuch*. Neu herausgegeben von dr. Renate Wahrig-Burfeind. Gütersloh-München.
- Zamboni, Alberto (1974): *Veneto*. Pacini.
- Zaunmüller, Wolfram (1958): *Bibliographisches Handbuch der Sprachwörterbücher. Ein internationales Verzeichnis von 5600 Wörterbüchern der Jahre 1460-1958 für mehr als 500 Sprachen und Dialekte*. Stuttgart.
- Zlarin: Bjažić, Slavko /Dean, Ante: *Zlarin. Kratka povijest i rječnik*. Zagreb, 2002.
- Žepić, Stanko (1992/93): „Njemački vokabular u Vrančićevu Dikcionaru”. In: *Filologija* 20-21, 573-583.

## Függelék

### 1. Author Benigno Lectori Salutem

Slavonicam tantum atque Ungaricam linguam, hoc meo libello comprehaendere institueram, reliquae aenim satis hactenus vulgatae et excultae sunt, ideo acta agere, si eas adiungerem videbar. Verum cum plurimis me rem gratam facturum existimarem: eas quoque addidi, tanto facilius, quod non ex alieno penario mihi depromendae erant. De iis multa praefari non libet, sed tantum paucis admonere, quo modo tibi vocabula trium posteriorum, ut ea recte pronuncies, legenda sint.

Teuthonica igitur lingua, quantum ego anomadvertere potui, ab iis populis Germaniae, qui ad Spetentrionem, et Occidentem degunt, sicuti scribitur ita plerumque et pronunciatur; ab iis vero qui ad Orientem et Meridiem sunt aliter exprimitur. Regulas eius rei, mihi homini peregrino dare, non satis licet; tuae tamen commoditati studens, paucis aliquid insinuabo. Hi pro littera A saepius O, pro E, A proferunt; ita pro V, consonante F; pro dupplici VV, B; pro B, P; Sch pro sola littera S, sed gravi sibilo prolata.

In Dalmatica lingua littera C. variis modis, et a Latino usu diversis effertur. Nunc enim acuto, nunc gravi, nunc obtuso sono id facere oportet. Nos aliam rationem, qua id tibi innotesceret, faciliorem non habuimus, quam ut alias eius significationis litteras, eidem adiungeremus, quae tamen haud diviso sed coniuncto sono pronuncientur, idque in hunc modum Cz, Cs, Ch, quarto modo eodemque aliis usitato K, exprimitur. Litera X, pro S, utimur, quando spiritum attrahendo eam efferre volumus, ut in dictione Latina Miserere, nos enim eam sic scriberemus: Mixerere.

Lingua Ungarica diversum ab omnibus caeteris diphtongum habet, quem nos sic: Eü notavimus, is non dupplici se uno, qui tamen de utraque littera participet, sono efferi debet. Apud eos Ch, idem valet quod apud Dalmatas Cs.

In utraque lingua ad differentiam vocalium, I consonantem sic: Y, y, notavimus: u vero sic v. S acutum ß, vel sic sz, grave sic: ss posuimus. Vocales longas, ut cognoscantur, plerumque duplicavimus; compositas dicitones, ad perspicuitatem, hac virgula – distinximus.

Quod vero omnibus caeteris Slavonicae linguae idiomatibus, (quae late per totam Europam ramos suos pandens, a mari Adriatico in Asiam ad incognita septentrionis usque littora extenditur) Dalmaticum praetulerim; ea causa est, quod inter reliquos purissimum sit, quemadmodum inter Italica Hetruscum. Dalmatiam autem non iis limitibus hic constringo, quo ei hodie iniquitas temporum angustissimos posuit, sed quibus olim terminabatur. Habebat

enim a Meridie Mare Adriaticum, a Septentrione fluvios Dravum, et Danubium, ab Occidente Germanos, et Italos, ab Oriente vero Macedones, et Thraces. Nunc in Dalmatiam, Croatiam, Bosinam [!], Slavoniam, Serviam, et Bulgariam divitur. Ex his finibus puritatem linguae suae quam habent, una cum primis Ducibus suis Leho et Cseho, Poloni et Bohemi receperunt; hinc Divus Hyeronimus, qui latin is simul et suae nationis hominibus, sacros interpretaetus est libros, ac novo expressit caractere originem suam habuit: hinc Cyrillus ille, qui alio caractere postea idem praestitit, quo non solum Dalmatae, qui Graecorum religionem sectantur, sed et Rutheni seu Moscovitae, et Valacchi hodie passim utuntur.

2. Admodum Reverendo Viro, D Alfonso Carrillio. Author salutem.

En libellum, quem ante multos annos, non multis diebus collegeram, ut tuae plurimorumque amicorum voluntati satisfacerem, tandem in lucem edidi. Vereor ne minus iuditiis multorum, quam desideriiis satisfacerim. Illos igitur, quibus opus hoc nostrum arridebit, ut nostris laboribus liberaliter fruantur, invito: ab alteris autem, ut errata castigent, melioraquent; faciant (invenient enim proculdubio plurima) amice peto. Circumspiciebam et ego more aliorum, cui has meas lucubrationes dedicarem, atque inter coeteros, potissimum Serenissimus Princeps Transylvaniae, qua humanitate erga omnes bonos est affectus, quaque ingenii vivacitate, praeclara quaeque studia complectitur, tanquam sydus huius nostri aevi lucidissimum sese offerebat. At quum hinc nostri muneris exilitatem, illinc magnamini Principis vere heroica molimina, quibus hoc sacro bello occupatus distinetur pensarem: tantum animi, ut verum fatear, nequaquam habui. Tuo igitur Pater optime arbitrio committo, ut quod magis haec re decorum videbitur, loco mei facias. Quicquid feceris, cum me a te amari certo mihi persuadeam, gratissimum fuerit.

Vale. Venetiis 25. Augusti. 1595.